

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 3, 2022

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ОРТИНСЬКА Н. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	5
ВЕРБА І.О. ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
ЛЕБІДЬ Т.І. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	16
БЕЛІЧЕНКО О.В. ПРАВОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	22
ГРЕНЬ Н.М. ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУДОВИХ ІНСТИТУЦІЯХ.....	27

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЛИЧЕНКО І.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ВЛАСНОСТІ	32
ЛЕГЕЗА Є.О., ВІНОГРАДОВА Н.Л. ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	38
ПОЛЯКОВ О.В. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АСПЕКТІВ ВЧИНЕННЯ ВИКОНАВЧИХ НАПИСІВ НОТАРІУСАМИ.....	44

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КРУШИНСЬКИЙ С.А., НАЛУЦИШИН В.В. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З РЕЙДЕРСТВОМ	48
КОЗЯРУК О.О. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 305 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	56
КРИЖАНОВСЬКИЙ А.С. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВОСУДДЯ.....	64

КУШПІТ В.П.

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗАКІНЧЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.....71

ЦИЛЮРИК І.

ПІДГОТОВКА ДО ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО
ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ.....79

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ВЛАСЕНКО Д.О.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ТА ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
У ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ87

ЩЕРБИНА Є.М.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПУБЛІЧНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....93

POUR YAZDANKHAN MOJDEH

SDG 5, GLOBAL HEALTH AND WOMEN'S RIGHTS.....99

ЛАРІН В.О.

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ
В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС..... 104

КОЖЕВНИКОВА В.О.

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ 110

БІЛЕЦЬКА Л.М., ШВЕЦЬ В.О., МІХАТУЛІНА О.М.

РОЗВИТОК СТРАХУВАННЯ І ЙОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ..... 115

ОЛЩУК П.О.

ЕЛЕКТРОННА СИСТЕМА ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ
ТА ПРАКТИКИ У СВІТЛІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ 123

ПСИХОЛОГІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

БАНДУРКА О.М., ЄВДОКИМОВА О.О.

ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН:
ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ РАКУРС 129

МЕДИЧНЕ ПРАВО

ГАВРИШ А.С., ЛИТВИН Н.А.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ
НЕПОВНОЛІТНІХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ 140

СУДОУСТРІЙ, АДВОКАТУРА, ПРОКУРАТУРА

КОВТУН С.О.

АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 9055 З ОГЛЯДУ НА ПРОПОЗИЦІЇ
ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 149

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

СЕКРЕТАРЕВІ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ДАНІЛОВУ О. М. ВІДКРИТИЙ ЛИСТ	154
НОВІЧЕНКО А. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ ПРАВООХОРОННИХ ФУНКЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	162
КОБЗЄВА Т.А., МИРГОРОД-КАРПОВА В.В. ФІНАНСОВА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА	170
ТИХОНОВА О. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КОЛЕКТИВУ АВТОРІВ В. І. ГАЛАГАНА, Р. М. ДУДАРЦЯ, С. С. ЧЕРНЯВСЬКОГО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ	178
ЄВДОКІМЕНКО С.А. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	180
СКАЛЕЦЬКА З. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА БІОТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ДІЙ.....	187
ТАТАРИН Н.М. ПОРЯДОК І ПРАВИЛА ВИКОРИСТАННЯ ВЕРСІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	191
ШИНКАРЬОВ Ю.В. БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ	196
ШАПОШНИК А.С. ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	200
МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О. ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ	211
СТАРЧЕНКО В.М. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....	218
БОДНАР С.В. ВИДИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	224
ВОСКОБОЙНИКОВ В.В. ПОНЯТТЯ БІЗНЕСУ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	230
ГОВОРУЦАК К.К. НАУКОВИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.....	236
БАКАЛІНА О.М. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНЦІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ МИТНОЇ СПРАВИ	242
ДАЦ А.О. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ	250
ВИЛКОВ С.В. ДО ПИТАННЯ ДЕЛЕГОВАНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	256
ДЯТКО О.В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ	265
КАНДИБА Є.С. ФАСИЛІТАТИВНА ТА ОЦІНОЧНА МЕДІАЦІЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ.....	271

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

ОРТИНСЬКА Наталія - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії права і конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-5340>

УДК 340.12: 342.726

DOI 10.32782/EP.2022.3.1

У статті досліджено проблему забезпечення прав дітей під час збройного конфлікту. Констатовано, що діти є особливо чутливою складовою сучасного суспільства, оскільки є ще не сформованими фізично та психічно і у зв'язку із цим потребують особливого ставлення до себе з боку держави. Права дітей є особливим надбанням людства, що поступово викристалізувались під час формування основних правових інститутів. Акцентовано, що збройні конфлікти завжди створюють умови під час, яких забезпечення прав дітей є складним завданням. Після повномасштабного вторгнення величезна кількість дітей зазнала порушень власних прав. Зосереджено особливу увагу на дітях, що були завербовані та використовувалися ворогом для виконання завдань. Проаналізовано проблеми забезпечення прав дітей-біженців.

Ключові слова: збройний конфлікт, права людини, права дитини, дитина-біженець, вербування, військовий злочин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Досліджуваній проблематиці присвячено багато праць, зокрема таких вітчизняних науковців, як: О. Бандурка, А. Волощук, О. Джужа, Н. Лесько, Н. Крестовська, Т. Михайліна, О. Турченко, В. Репецький, Н. Степаненко, Г. Христова, М. Сасол, І. Щebetун, Х. Ярмакі.

Діти є особливо чутливою складовою сучасного суспільства, вони потребують особливої опіки з боку держави, задля забез-

печення реалізації їхніх прав. У сучасній правовій державі особливої уваги приділяється ціннісним та комплексним підходам до особистості, їхньому гармонійному росту та розвитку, забезпеченню належного рівня освіти, сприянні у соціалізації та підтримання морально-національних та сімейних цінностей. Права дітей займають особливе місце в сучасних правових державах, що сповідують європейські цінності.

Діти є незахищеною категорією суб'єктів, що потребують допомоги батьків (опікунів) для реалізації прав, що надані їм державою. Гарантії прав дітей – це інструментарій, що дозволяє реалізувати права та свободи дитини. Прийнято виокремлювати політичні гарантії, соціально-економічні та юридичні.

Права дитини – це загальноцивілізаційні цінності, що виражають найістотніші можливості особи, що реалізуються в певних історико-соціальних умовах, від народження і до повноліття: на зростання і гармонійний розвиток, реалізацію власної особистості в інтересах суспільства відповідно до звичаїв та традицій народу, досягнень національної та світової культури.

У сьогоднішні, на жаль, ми зіштовхнулись із тим, що норми міжнародного законодавства набули лише декларативного характеру, оскільки вже вісім років в Україні триває війна, а 24 лютого 2022 року після повномасштабного вторгнення кожна дитина в нашій державі постраждала від цього жахливого явища. Можливо констатувати, що

майже всі права дитини були грубо порушені, адже ворог, не дотримуючись Женевських конвенцій, завдає ударів по цивільному населенню. І невинні діти гинуть у цій страшній війні. Згідно із статистичними даними «станом на ранок 22 червня 2022 року більше ніж 916 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 324 дитини загинуло та понад 592 поранено, повідомляє офіс генпрокурора. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 307, Харківській – 175, Київській – 116, Чернігівській – 68, Луганській – 54, Херсонській – 52, Миколаївській – 48, Запорізькій – 30, Сумській – 17» [1].

Основоположне та невід’ємне право дитини на життя сьогодні перебуває під постійною загрозою. Серед великої кількості міжнародних документів, що декларують права дітей одиниці регулюють питання прав дітей під час збройного конфлікту, що ускладнює шляхи подолання тих викликів, що маємо у сьогоднішні.

Як влучно зазначають науковці І.С. Щербетун та Т.В. Михайліна, «що забезпечити безумовну реалізацію чинних норм у зоні збройних конфліктів досить складно, а то й взагалі неможливо, враховуючи конкретні обставини на територіях, де державні органи України тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження. Для ефективного виконання обов’язків щодо дітей, які перебувають у зоні воєнних дій, доцільно розширити співпрацю держави з відповідними неурядовими організаціями та іншими складовими частинами громадянського суспільства та сприяти їм у проведенні відповідної діяльності» [2, с. 35-36].

Тривожною видається ситуація, що ворог активно втягує (вербує) дітей до збройного конфлікту для виконання певних завдань (коригування вогню, здачі позицій техніки ЗСУ), обіцяючи фінансову винагороду, хоча це прямо заборонено статтею 4 Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікованого Верховною Радою України від 23. 06. 2004

«Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку» [3]. Окрім того, такі дії заборонені ст. 21 «Про охорону дитинства», де зазначено, що «всі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов’язкова праця, включаючи примусове чи обов’язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах» [4].

Попри те, що участь дітей у збройних конфліктах є грубим порушенням прав дитини та є військовим злочином відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду «з початком війни на сході десятки українських дітей взяли участь у збройному конфлікті по обидва боки фронту. Вони стояли на блокпостах, допомагали розвідці, йшли у бій зі зброєю у руках: виконували недитячі завдання і були там, де їм заборонено знаходитись. Деякі з них так і не повернулися додому» [5].- На жаль, станом на сьогодні складно уявити, скільки дітей було завербовано, які використовувались як шпигуни та задіяні у збройний конфлікт після повномасштабного вторгнення ворога.

Здавалося б, діти, яких вивезли за кордон тікаючи від війни в Україні мали б бути в цілковитій безпеці разом з рідними, однак, на жаль, існує прецедент [6, 7], коли матері не віддавали дитину, оскільки органи влади Республіки Італії “не вірять”, що саме вона є її матір’ю, бо дитина в’їхала в країну з бабусяю, попри те, що всі міжнародні документи наголошують на важливості воз’єднання дитини із своєю сім’єю, «коли бабуся приїхала на Сицилію, квестура (міграційна служба) не признала жінку опікуном, бо українське “не документ для них”, та призначили свого. Упродовж 4 місяців мама намагалася довести, що бабуся рідна». Після судової тяганини матір врешті-решт таки визнали, однак рішенням суду заборонили покидати монастир, у якому проживає дитина.

Важливим видається на міжнародному рівні напрацювати механізми взаємодії держав щодо дітей-біженців, оскільки їхній правовий статус «змінюється, бо вони не

отримують належного захисту прав і свобод від держави, з якою перебувають у постійному правовому зв'язку. Тому інша держава повинна взяти на себе обов'язки забезпечення й гарантування мінімальних стандартів прав людини. Для неповнолітніх це, насамперед, проявляється через соціальну сферу. Неповнолітні потребують гарантування безпеки, фізичних та економічних прав, зокрема права на життя, медичне забезпечення, гідний рівень життя, на житло і харчування» [8, с. 110]. Можливо виділити основні міжнародні проблеми забезпечення прав дітей-біженців: первинні (харчування та медична допомога, убезпечення від будь-якого виду насильства), освітніх (організація освіти), проблеми возз'єднання із сім'єю, питання усиновлення та опіки.

Дослідниця Н. Лесько, предметно досліджуючи проблему насильства дітей під час воєнних дій та збройних конфліктів, слушно зазначає, що, «незважаючи на дію багатьох міжнародно-правових актів, діти продовжують залучатися до воєнних дій та збройних конфліктів в усьому світі. Діти стають не тільки жертвами, але й особами, які самі вчиняють насильство. Дітей перетворюють на засіб ведення війни, систематично вербують у військові формування або викрадають, щоб перетворити в дітей-солдатів. Тому для вирішення цієї глобальної проблеми міжнародній спільноті необхідно посилити заходи, спрямовані проти участі дітей у збройних конфліктах через посилення санкцій щодо держав, які порушують права дітей» [9, с. 201]. У березні 2022 року урядом був створений координаційний штаб для захисту прав дітей в умовах воєнного стану задля координування роботи центральних та місцевих органів влади щодо евакуації дітей із вразливих категорій, забезпечення потреб переміщених дітей та забезпечення їхніх прав під час воєнного стану. Штаб активно займається проблемними питаннями дітей, що евакуйовані за кордон, роботою із консульськими установами України, спрощенню процедури встановлення опіки та піклування, усиновлення, тимчасового влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування.

Висновки

Діти є особливими учасниками суспільних відносин і в силу своєї фізичної та психічної незрілості потребують посиленого захисту своїх прав та інтересів з боку держави. У зв'язку із війною на території України тисячі дітей зазнали порушення їхніх основоположних прав, що спонукає до активних дій з боку як нашої держави, так і міжнародної спільноти задля подолання існуючої кризи. Вважаємо, що необхідно налагодити співпрацю між державами, що стали притулком для дітей-біженців задля ефективної реалізації декларованих міжнародною спільнотою прав дитини. Попри те, що Україна ратифікувала основні міжнародно-правові акти щодо захисту дітей, постраждалих у військових конфліктах, їхня реалізація все ще залишається складним завданням сьогодення.

Література

1. В Україні за добу отримали поранення п'ятеро дітей, одна дитина загинула. ОНОВЛЕНО. URL: <https://medicine.rayon.in.ua/news/498198-v-rosiysko-ukrainskiy-viyini-zaginulo-shchonaymenshe-108-ditey>
2. Щебетун І.С Міхайліна Т.В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. №2. 2019. С. 33-37.
3. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 р. No 1845-IV URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795
4. Про охорону дитинства: Закон України від 25.04.21 №2402- III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. №30. Ст.142.
5. LB.ua. Мамо, я солдат. URL: https://rus.lb.ua/society/2017/05/23/366193_mamo_soldat.html
6. Катя Осадча: В Італії – скандал. Влада забрала у українки-біженки доньку URL: <https://kp.ua/ua/amp/a653637-katja-osadchav-italiji-skandal-vlada-zabrala-u-ukrajinki-bizhenki-donku>
7. Новини Чернігів. Живуть у монастирі та бояться виходити на вулицю: в Італії матері-біженці із Северодонецька не відда-

ють доньку. URL: <https://news.chernigov.ua/post2909154>

8. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... доктора юридичн. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2017. 524 с.

9. Лесько Н.В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 489 с.

Ortynska Natalia

Ph. D. Professor of the Department of Theories of law and constitutionalism Psychology and Innovative Education of the National University Lviv Polytechnic University, Lviv

**PROTECTION MECHANISM
DURING WAR**

The article examines the problem of ensuring children's rights during an armed conflict. Children are a particularly sensitive part of modern society, they need special care from the state to ensure the realization of their rights. In the modern legal state, special attention is paid to valuable and complex approaches to the individual, their harmonious growth and development, ensuring the appropriate level of edu-

cation, ensuring socialization and maintaining moral, national and family values. Children's rights occupy a special place in modern legal states that adhere to European values.

Children are an unprotected category of subjects who need the help of their parents (guardians) to exercise the rights granted to them by the state. Guarantees of children's rights are tools that allow the realization of the rights and freedoms of the child. It is customary to distinguish between political, socio-economic and legal guarantees.

The rights of the child are universal civilizational values that express the most essential capabilities of a person, which are realized in certain historical and social conditions, from birth to adulthood: for growth and harmonious development, the realization of one's personality in the interests of society in accordance with the customs and traditions of the people, the achievements of the national and world culture.

A child's fundamental and inalienable right to life is under constant threat today. Among the large number of international documents declaring the rights of children, few regulate the issue of children's rights during armed conflict, which makes it difficult to overcome the challenges we face today.

Keywords: armed conflict, human rights, child rights, refugee child, recruitment, war crime.

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ВЕРБА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-4123-8560>

УДК 340.134

DOI 10.32782/EP.2022.3.2

У статті розглянуто проблематику доступності правосуддя в умовах воєнного стану. Наголошено, що доступність правосуддя справедливо вважається не лише однією із найбільш актуальних доктринальних проблем правничої науки, а й має суттєве прикладне значення для розвитку громадянського суспільства та правової демократичної соціальної держави в Україні. Проблема доступності правосуддя отримала нові напрями для доктринального пізнання в умовах воєнного стану.

Акцентовано, що проблематика доступності правосуддя з'явилась у працях учених XIX – початку XX ст.ст. Наприкінці XX – початку XXI ст.ст. вітчизняна правова наука суттєво інтенсифікувала дослідження у сфері доступності правосуддя. У межах юридичної доктрини цій проблематиці вчені приділяли увагу з позицій філософії права, галузевих юридичних наук, теорії судустрою тощо. Разом із тим, у майже відсутні загальнотеоретичні дослідження доступності правосуддя у напрямі формування громадянського суспільства в Україні, євроінтеграційних процесів, розвитку інформаційного суспільства.

Констатовано про фактичну відсутність вивчення доступності правосуддя в умовах воєнного стану, що, з одного боку, видається цілком логічним, а з іншої сторони, нинішня українська реальність свідчить про високий запит на дослідження за вказаним напрямом.

Підкреслено, що національна судова система так чи інакше призвичаїлася до особливого режиму функціонування, що було викликано пандемією та суттєвими обмеженнями фі-

зичного пересування громадян – саме інформаційно-комунікаційні технології надали можливість підтримувати належний рівень доступності правосуддя. В умовах воєнного стану саме подальший розвиток концепції «Електронне правосуддя» сприятиме забезпеченню доступності правосуддя.

Ключові слова: доступність правосуддя, судустрої, воєнний стан, право на доступ до правосуддя, електронне правосуддя.

Постановка проблеми

Світоглядні позиції щодо проблематики доступності правосуддя почали формуватися у XIX – на початку XX ст.ст. Враховуючи активний розвиток науки у XXI ст., різні аспекти, що стосуються правосуддя, отримали ще більшої уваги вчених та продовжують системно вивчатися. Поточна ситуація виявила нагальну потребу у вивченні проблематики забезпечення доступності правосуддя представниками різних правових шкіл та наукових напрямів – з'явилися питання, що потребують дослідження, зважаючи на безпекову ситуацію у світі та на території Української держави зокрема.

Найбільшим викликом після часів Другої світової війни стала повномасштабна війна на просторах Європи – без оголошення війни російська федерація розпочала широкомасштабну воєнну агресію проти суверенної і незалежної України. Тож, з 24 лютого 2022 р. Україна опинилася у цілком іншій реальності, коли у багатьох випадках людям необхідно вчитися жити по-новому. Абсо-

лютно інша дійсність охопила і всю правову систему нашої держави. Так, не зважаючи на те, що ст. 64 Конституції України гарантовано право на судовий захист в умовах воєнного стану, що не підлягає обмеженням і має бути забезпеченим належним здійсненням правосуддя, нинішня українська реальність вимагає розробки нових механізмів забезпечення доступності правосуддя. Це обґрунтовано тим, що не завжди існує фізична можливість провести судові засідання (наприклад, у зв'язку з високою ймовірністю обстрілів території, де знаходиться приміщення суду та ін.). Тож нові реалії вимагають проведення нових наукових досліджень, пов'язаних з різними суспільними явищами, у тому числі доступністю правосуддя в умовах воєнного стану.

Стан дослідження

На сучасному етапі важливе значення для розвитку системи правосуддя в Україні та інших державах мають наукові дослідження таких учених, як: А. Бернюков, М. Вільгушинський, В. Гречишнікова, М. Гультай, М. Козюбра, А. Коршун, В. Лемак, Л. Наливайко, С. Мірошніченко, В. Олійник, О. Петришин, А. Селіванов, В. Тютюгін та ін. Суттєвий внесок у вивчення окресленої проблематики зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Ю. Битяк, П. Бойко, І. Гловюк, Н. Грабар, Ю. Грошевий, М. Гультай, Х. Джекоб, Л. Зваак, М. Ентін, М. Капелетті, Р. Кей, О. Константиї, О. Куйбіда, А. Лужанський, Л. Москвич, О. Овчаренко, П. Рабінович, М. Савчин, Н. Сакара, А. Селіванов, В. Співак, А. Стрижак, В. Федоренко, Л. Форер, Д. Харріс, С. Шевчук та ін. Напрацювання цих дослідників мають суттєве значення для подальшого вивчення явища доступності правосуддя. Проте загалом слід констатувати, що теоретична розробка низки аспектів окресленого питання, зокрема з позицій загальнотеоретичної юриспруденції, має неповний характер. Фактично недослідженими є питання доступності правосуддя в умовах повномасштабної війни в Україні.

Метою статті є розкриття рівня дослідження доступності правосуддя в умовах во-

єнного стану та визначення перспективних напрямів для пізнання в цій сфері.

Виклад основних положень

Про важливість наукових та практичних опрацювань питань доступності правосуддя в умовах радикальних суспільних трансформацій свідчить низка дискусій. Справедливо відзначити, що проблематика доступності правосуддя неодноразово ставала предметом для обговорення. Проте сьогодні важливо вивчати особливості доступності правосуддя в умовах воєнного стану та активних бойових дій на території України, а також виникла необхідність перегляду значної кількості доктринальних уявлень доступності правосуддя.

15 березня 2022 року набрав чинності Закон України № 2108-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Визначено поняття колабораціонізму, його форми, відповідальність за вчинення такого кримінального правопорушення, а також передбачено строк покарання за пособництво державі-агресору. Однак варто констатувати, що на сьогодні без подальшого вдосконалення законодавства неможливо швидко та ефективно протидіяти проявам колабораціонізму, зокрема й серед представників судової влади. Війна з країною-агресором вимагає розроблення швидких і дієвих механізмів запобігання та протидії державній зраді – такий механізм має бути швидким і дієвим та відповідати приписам Конституції та законів України [1]. Така заява від Вищої ради правосуддя вкотре підтверджує потребу активізації науковців у напрямі вивчення проблем правосуддя у цілому та доступності правосуддя зокрема в умовах воєнного стану.

Правосуддя – особлива функція судової влади, що реалізується органами судової влади через розгляд і вирішення на основі принципу верховенства права та закону кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справ з метою захисту прав та законних інтересів суб'єктів права [2]. Правосуддя забезпечує дотримання прав і свобод людей, а також їх захист у разі

порушень, виступає гарантом законності й правопорядку в суспільстві. Реалізація принципів правової держави багато в чому залежить від функціонування органів судової влади та забезпечення права кожного на доступ до правосуддя [3, с. 5-6]. У цьому зв'язку актуальність проблематики доступності правосуддя в умовах воєнного стану видається більш ніж обґрунтованою та своєчасною.

Доступ до правосуддя трактується, виходячи із того, що право на судовий захист не є абсолютним, тобто воно може бути обмеженим на засадах пропорційності, зокрема з міркувань процесуальної економії, ефективності та дієвості юридичного захисту. Поняття доступу до правосуддя впливає із розуміння правової держави, яку в цьому контексті Конституційний Суд України (далі – КСУ) трактує в аспекті виконання судових рішень як аспект правової державності: «виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової» [4]. Доступність правосуддя має завершений характер при умові ефективного виконання судових рішень у розумні строки [5, с. 148].

Із запровадженням воєнного стану право на судовий захист не може бути обмеженим. Навпаки – на державі лежить позитивний обов'язок забезпечити якомога широкі можливості доступу до правосуддя. На відміну від різного роду епідемій чи пандемій, які є підставами для запровадження надзвичайного стану, здійснення правосуддя в умовах воєнного стану ускладнюється потенційними загрозами життю і здоров'ю суддів з боку країни-агресора та окупації території [6, с. 219].

Міжнародний рух «Доступ до правосуддя», що зародився на європейських просторах у 60-х рр. ХХ ст., окрім важливого практичного значення, також виступив основою для пізнання різних аспектів доступності правосуддя. Х. Джекоб, як представник цього руху, доречно наголошував про дуалістичність доступності правосуддя. Так, з одного боку, з метою уникнення декларативності, потрібна ефективна реалізація прав людини і громадянина, з іншого, –

вирішення правових спорів має відбуватися лише мирними засобами через правосуддя з метою гармонізації відносин у суспільстві [7, с. 419]. Висловлена позиція співавтором руху «Доступ до правосуддя» цілком відповідає дійсності в сьогоденних реаліях на просторах країн демократичного типу або тих країн, що намагаються активно рухатися у напрямі забезпечення принципів правової демократичної держави на своїх територіях. Правосуддя посідає провідне місце в системі захисту прав та законних інтересів громадянина, а доступність правосуддя є обов'язковим елементом його здійснення. Але все ж таки тут доречно зауважити, що в нинішніх умовах також ефективним позасудовим способом вирішення юридичних конфліктів є медіація, що активно впроваджується в національну практику та потребує широкого застосування.

Системні дослідження проблеми доступності правосуддя у вітчизняній науковій літературі розпочалися з кінця ХХ ст. у період суспільних трансформацій, коли об'єктивно встановлюються нові правові цілі, цінності та засоби реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Пошук найбільш ефективної моделі правосуддя нерозривно пов'язаний з дослідженням і вирішенням питання доступності правосуддя. У Конституції України встановлено, що людина, її права і свободи є найвищою цінністю, а держава зобов'язана гарантувати їх захист. Також галузевим національним законодавством регламентовано, що судова влада зобов'язана гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян. Реальне втілення у життя вказаних нормативних положень вимагає належного доктринального забезпечення юридичною наукою питання доступності правосуддя. Вказане зумовлено напрямом на подальшу розбудову відкритої держави, що потребує об'єктивного вивчення здобутків і прорахунків юридичної науки в минулому та її розвитку на зовсім іншій, якісно досконалішій, теоретико-правовій базі.

Слід відзначити, що проблема доступності правосуддя має складний, міждисциплінарний та міжгалузевий характер. У межах правової доктрини це питання в

більшій чи меншій мірі досліджувалося з позицій філософії права, галузевих юридичних наук, теорії судоустрою тощо.

Треба виокремити декілька основних блоків дослідження доступності правосуддя в юридичній науці. Перший блок пов'язаний із загальнотеоретичною юриспруденцією та філософією права. Тут необхідно відзначити роботи наступних авторів: І. Верба «Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика» (дисертація, 2016) [8], А. Бернюков, В. Бігун, Ю. Лобода, Б. Малишев, С. Погребняк, С. Рабінович, В. Смородинський, О. Стовба «Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення» (колективна монографія, 2009) [9], В. Бігун «Філософія правосуддя. Ідея та здійснення» (монографія, 2011) [10], А. Коршун «Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади» (монографія, 2022) [11], Л. Наливайко, В. Олійник «Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства» (монографія, 2019) [12] та ін. У дослідженнях автори розкривають проблемні аспекти правосуддя та його доступності як предмету для філософського та загальноправового пізнання; висвітлюють питання правосуддя на підставах багатоманітності наукових підходів, особливості доступності правосуддя, взаємодії суду та громадськості у системі доступності правосуддя та ін.

Щодо наступного блоку – галузевого, увагу доступності правосуддя приділяли вчені-конституціоналісти, цивілісти, адміністративісти, науковці у сфері кримінального права та процесу.

Наукові дослідження проблем доступності правосуддя складають важливу частину досліджень у межах конституційного права. Серед напрацювань у сфері доступності правосуддя з позицій конституційного права слід відзначити праці Ю. Бисаги, О. Лемака «Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект» (монографія, 2015) [13], М. Гультая «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя» (монографія, 2013) [14], В. Крижановського «Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і

громадянина в Україні» (дисертація, 2013) [15], А. Лужанського «Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні» (дисертація, 2013) [16], П. Слободянюка «Судовий захист потерпілих як юридична гарантія прав людини в Україні» (дисертація, 2019) [17], А. Селіванова, А. Стрижака «Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя» (монографія, 2010) [18]. А. Лужанський у своєму дослідженні розкрив положення щодо змісту поняття «доступ до правосуддя», його місця у системі гарантій захисту прав, свобод та інтересів особи, охарактеризував значення правосуддя та його конституційно-правові ознаки, зосередив увагу на конституційно-правових гарантіях доступу до правосуддя та проблемах їх реалізації в Україні [16, с. 191-192].

З позицій кримінального права та процесу питання права на доступ до правосуддя досліджувала О. Шило «Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України» (дисертація, 2011) та ін. [19]. Серед фундаментальних досліджень, проведених у межах цивільного права та процесу, слід виокремити працю Н. Сакари «Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» (монографія, 2010). Н. Сакара недоліки й недоступність правосуддя пов'язувала з перешкодами матеріального характеру, які не давали можливості мало-забезпеченій частині населення звернутися за захистом своїх прав до суду; з відсутністю спеціальних процедур, які давали б можливість ефективно захищати права й інтереси не окремої особи, а відповідної групи, колективу; зі складністю, дорожнечою судочинства й дуже повільним розглядом справ у судах, необхідністю введення спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ [20].

Акцентували увагу на вивченні проблематики доступності правосуддя в науці адміністративного права та процесу в межах дисертаційних робіт І. Колеснікова «Гарантії доступності правосуддя в адміністративних судах» (2013) [21], Е. Трегубов

«Реалізація права на судовий захист в адміністративному судочинстві України» (2014) [22], М. Шкіль «Адміністративно-правова охорона правосуддя в Україні» (2012) [23] та ін. Автори наголошують, що, з одного боку, погіршення економічних і соціальних умов життя громадян суттєво змінило погляди на цінність судових процедур. Громадяни переважно намагаються уникнути обтяжливих судових справ у зв'язку з правовими конфліктами. З іншого боку, роль правосуддя в сучасних умовах значно зросла і в якісному, і в кількісному аспектах.

Наступний блок містить дослідження щодо судоустрою. Так, у напрацюваннях зосереджується увага на розкритті сутності доступності правосуддя у теорії судоустрою, серед авторів та їх робіт – С. Левицька «Організаційно-правові засади інформаційно-комунікаційного забезпечення доступності правосуддя» (дисертація, 2018) [24]; О. Овчаренко «Доступність правосуддя та гарантії його реалізації» (монографія, 2008) [25]; С. Прилуцький «Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава)» (монографія, 2012) [26], «Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні» (дисертація, 2013) [27]. У межах цього напрямку ґрунтовне дослідження доступності правосуддя проведено О. Овчаренко. Науковцем справедливо визначено, що цінність доступності правосуддя неприпустимо зводити лише до того, що судова влада є інституційно оформленою в систему відповідних органів і наділена універсальною юрисдикцією щодо вирішення правових конфліктів, які виникають у суспільстві. Вона полягає як у наявності процедури судового розгляду, так і в можливості скористатися її перевагами, практична реалізація яких не обтяжена ні правовими, ні фактичними перешкодами на момент звернення до суду й у процесі судового розгляду [25, с. 59-90]. Доступність правосуддя є важливою передумовою утвердження судової гілки влади як ефективного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина. Саме через суд у легітимний спосіб здійснюється розв'язання соціальних (правових) конфліктів [8]. В Основному Законі України закладено підґрунтя доступ-

ності правосуддя. Гуманітарно-соціальна та моральна цінність доступності правосуддя забезпечили її трансформацію відповідно до системи основних прав людини.

Висновки

Доступність правосуддя справедливо вважається не лише однією із найбільш актуальних доктринальних проблем правничої науки, а й має суттєве прикладне значення для розвитку громадянського суспільства та правової демократичної соціальної держави в Україні. Проблема доступності правосуддя отримала нові напрями для доктринального пізнання в умовах воєнного стану.

1. Проблематика доступності правосуддя з'явилась у працях учених ХІХ – початку ХХ ст.ст. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.ст. вітчизняна правова наука суттєво інтенсифікувала дослідження у сфері доступності правосуддя. У вивченні цієї проблематики в українській науковій літературі поступово склалася певна асиметрія. У межах юридичної доктрини цій проблематиці вчені приділяли увагу з позицій філософії права, галузевих юридичних наук, теорії судоустрою тощо. Разом із тим, у майже відсутні загальнотеоретичні дослідження доступності правосуддя у напрямі формування громадянського суспільства в Україні, євроінтеграційних процесів, розвитку інформаційного суспільства.

2. Критичний аналіз наукових робіт з досліджуваної проблематики свідчить про фактичну відсутність вивчення доступності правосуддя в умовах воєнного стану, що з одного боку, видається цілком логічним, адже будь-які дослідження проводяться, враховуючи дійсний стан речей та суспільний запит на таке дослідження. Однак, з іншого боку, нинішня українська реальність свідчить про високий запит на дослідження за вказаним напрямом. І тут усе ж важливо відзначити про зростаючу зацікавленість авторів до різних аспектів доступності правосуддя в умовах воєнного стану, які проводяться в межах наукових статей. Також не можна не відзначити залучення науковців та практиків до вирішення різних правотворчих та правозастосовних проблем під час воєнних дій на території держави в рам-

ках міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Разом із цим, перспективним є опрацювання питання доступності правосуддя в умовах воєнного стану в межах комплексних праць (дисертаційні роботи, монографії та ін.).

3. Відкритий доступ до інформації, можливість вільно поширювати та обмінюватися нею є головною умовою для розвитку прямої демократії. Більше того, існування будь-якої сучасної цивілізованої держава неможливе без потужної інформаційно-комунікаційної складової, що також виступає гарантією інформаційної відкритості судової влади. Українська судова система так чи інакше призвичаїлася до особливого режиму функціонування, що було викликано пандемією та суттєвими обмеженнями фізичного пересування громадян – саме інформаційно-комунікаційні технології надали можливість підтримувати належний рівень доступності правосуддя. В умовах воєнного стану саме подальший розвиток концепції «Електронне правосуддя» сприятиме забезпеченню доступності правосуддя. Тому подальший детальний аналіз наукових праць інших учених сприятиме максимально ґрунтовній та точній оцінці ефективності забезпечення доступності правосуддя на сучасному етапі в Україні – в умовах повномасштабних воєнних дій.

Література

1. ВРП наполягає на якнайшвидшому законодавчому врегулюванні питань діяльності судової системи в умовах воєнного стану. 9 серпня 2022 р. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1305005>
2. Коментар до Кодексу суддівської етики: Рішення Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001414-16#Text>
3. Костицький В. В. Соціолого-правовий зміст Кодексу суддівської етики (акт корпоративного саморегулювання чи корпоративне закріплення морально-етичних вимог суспільства). *Соціологія права*. 2013.- № 1 (7). С. 4-8.
4. Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2009 від 30 червня 2009 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>

5. Савчин М. В., Завидняк А., Олашин В. В. Пряма дія Конституції України у фокусі: доступ до правосуддя та судовий контроль за виконанням рішень судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 146-155.

6. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218-222.

7. Jacob H. Access to Justice In England. Access to Justice. Milan, 1979. Vol. 1. P. 415-478.

8. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 225 с.

9. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: кол. моногр. / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба; відп. ред. В. С. Бігун. Київ: Реферат, 2009. 316 с.

10. Бігун В. С. Філософія правосуддя. Ідея та здійснення: моногр. Київ: [б. в.], 2011. 303 с.

11. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.

12. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: моногр. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.

13. Бисага Ю. М., Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: моногр. Ужгород: Гельветика, 2015. 207 с.

14. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: моногр. Харків: Право, 2013. 424 с.

15. Крижановський В. Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.

16. Лужанський А. В. Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в

Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 234 с.

17. Слободянюк П. Л. Судовий захист потерпілих як юридична гарантія прав людини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 24 с.

18. Селіванов А. О., Стрижак А. А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя: [моногр. дослідж.]. Київ: Логос, 2010. 276 с.

19. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 479 с.

20. Сакара Н. Ю. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: моногр. Харків: Право, 2010. 256 с.

21. Колеснікова І. С. Гарантії доступності правосуддя в адміністративних судах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.

22. Трегубов Е. Л. Реалізація права на судовий захист в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

23. Шкіль М. В. Адміністративно-правова охорона правосуддя в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 206 с.

24. Левицька С. Ю. Організаційно-правові засади інформаційно-комунікаційного забезпечення доступності правосуддя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2018. 20 с.

25. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: моногр. Харків: Право, 2008. 304 с.

26. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): моногр. Київ: [б. в.], 2012. 317 с.

27. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 36 с.

SUMMARY

The article examines the issue of access to justice under martial law. It is emphasized that the availability of justice is rightly considered not only one of the most urgent doctrinal problems of jurisprudence but also has significant applied significance for the development of civil society and the legal democratic social state in Ukraine. The problem of access to justice received new directions for doctrinal knowledge in martial law conditions.

It is emphasized that the issue of access to justice appeared in the works of scientists of the 19th and early 20th centuries at the end of XX - beginning of the XXI century. Domestic legal science significantly intensified research in the field of access to justice. Within the framework of legal doctrine, scientists have paid attention to this issue from the standpoint of legal philosophy, branch legal sciences, theory of the judicial system, etc. At the same time, there are almost no general theoretical studies of the accessibility of justice in the direction of the formation of civil society in Ukraine, European integration processes, and the development of the information society.

It has been established that there is no study of the availability of justice in martial law conditions, which, on the one hand, seems quite logical. On the other hand, the current Ukrainian reality shows a high demand for research in this direction.

It is emphasized that the national judicial system somehow got used to a particular mode of functioning caused by the pandemic and significant restrictions on the physical movement of citizens – it was information and communication technologies that made it possible to maintain the appropriate level of access to justice. In the conditions of martial law, it is the further development of the concept of «Electronic justice» that will contribute to ensuring access to justice.

Keywords: access to justice, judicial system, martial law, right to access to justice, electronic justice.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

ЛЕБІДЬ Тетяна Ігорівна - аспірантка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0000-0002-9545-1036

УДК 340.342

DOI 10.32782/EP.2022.3.3

У дослідженні здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку муніципального законодавства України з моменту проголошення у 1991 році незалежності України. З'ясовано, що враховуючи нещодавні історичні для України події; а саме 23 червня 2022 року Європейським Союзом було схвалено Резолюцію щодо кандидатства України як майбутнього члена Європейського Союзу, українське законодавство потребує приведення у відповідність до норм законодавства Європейського Союзу, у тому числі й того, що стосується місцевого самоврядування. Зроблено висновки, що розвиток муніципального законодавства України є поступовим та тривалим процесом. Становлення муніципального законодавства має історичні підвалини, що зародилося ще задовго до проголошення незалежності української державності. Якщо розглядати межі лише після проголошення незалежності, то поштовхом для подальшого удосконалення та накопичення законодавчих актів, що стосуються місцевого самоврядування, стало ухвалення в 1996 році Конституції України – як основного закону України. Після прийняття Конституції України поступово почали прийматися інші нормативно-правові акти, що розширювали та удосконалювали інститут місцевого самоврядування в Україні. Аргументовано, що у зв'язку з наявністю значної кількості нормативно-правових актів, що становить муніципальне законодавство назріла об'єктивна необхідність у кодифікації таких нормативних актів та ухвалення одного єдиного – Муніципального кодексу України. Це підтверджується напрацювання-

ми та висновками Конгресу місцевих та регіональних влад щодо розробки такого кодексу. Таким чином, українському законодавцю потрібно, зважаючи на необхідність якомога скорішого приведення законодавства України до законодавства Європейського Союзу прийняти Муніципальний кодекс України.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, муніципалітет, Конгрес місцевих та регіональних влад, Муніципальний кодекс України*

Актуальність

Місцеве самоврядування вже протягом багатьох років є відображенням історичної спадщини, а також особливостей духовного, культурного та ментального розвитку суспільства. Саме ж законодавство, яким визначаються основи регулювання місцевого самоврядування в Україні, пройшло тривалий період свого розвитку. Варто відмітити також, що таке законодавство може носити відмінні назви, проте правова сутність їхня буде однаковою. Зокрема, це законодавство про місцеве самоврядування, муніципальне законодавство, законодавство про місцеві органи влади тощо.

Муніципальне законодавство є доволі дослідженою галуззю національного законодавства, у тому числі присутня значна кількість монографічних праць. Особливий інтерес до досліджень муніципального законодавства виник на початку 2000-х років у зв'язку з розробкою та обговоренням Проекту Кодексу законів про місцеве самоврядування (Муніципального кодексу)

публікації з цього питання були представлені переважно газетними статтями, інтерв'ю фахівців, статтями у фахових виданнях.

Також, враховуючи нещодавні історичні для України події; а саме 23 червня 2022 року Європейським Союзом було схвалено Резолюцію щодо кандидатства України як майбутнього члену Європейського Союзу, українське законодавство потребує приведення у відповідність до норм законодавства Європейського Союзу, у тому числі й того, що стосується місцевого самоврядування. Тому актуальність цього дослідження є обґрунтованою.

Метою дослідження виступає здійснення комплексного історико-правового аналізу нормативно-правових актів, що стосуються місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність здійснення такого дослідження значною кількістю науковців-правників, серед яких можливо виділити праці: *Трачук П.А., Качмар О.Б. «Кодифікація і реформування муніципального права України»* (Трачук П.А., Качмар О.Б., 2015), у якій дослідники визначили необхідність кодифікації муніципального права у зв'язку з недостатньою систематизацією і неповнотою норм муніципального права, а також сучасні концепції реформування системи місцевого самоврядування. Вони дійшли висновку, що, оскільки надзвичайно важливим критерієм забезпечення демократизації у суспільстві є забезпечення функціонування сильного і незалежного місцевого самоврядування, діяльність муніципальних органів і загалом вся система місцевого самоврядування, крім розвитку і реформування у бік інтеграції до європейського правового простору, потребує також і належного правового регулювання шляхом вдосконалення нормативно-правової бази шляхом доповнення чи зміни вже чинних норм. І ще однією працею, яку варто виділити, є праця *Головка К.В. «Систематизація муніципального законодавства України: теорія і практика»*, у якій вирішено наукову проблему комплексної систематизації муніципального законодавства України як на загальнодер-

жавному, так і на місцевому рівні шляхом застосування інкорпорації, консолідації та кодифікації з метою подальшого приведення до структурної й логічної впорядкованості його актів та підвищення ступеня його доступності (Головка К.В., 2019)

Результати

Для початку необхідно зазначити, що розвиток муніципального законодавства розпочався ще задовго до проголошення незалежності України. Проте, зважаючи на обмеженість обсягу наукового дослідження та значної кількості нормативно-правових актів, що становлять муніципальне законодавство, розгляд обраної тематики будемо розглядати саме з моменту проголошення незалежності України.

Варто погодитися з позицією Демиденка В.О., який переконаний, що необхідною умовою для ефективного регулювання й охорони суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією права на місцеве самоврядування, організацією та функціонуванням муніципальної влади, утвердженням і забезпеченням муніципальних прав особи, є чітка впорядкованість, цілісність системи муніципального права України та муніципального законодавства України, її структурованість у певні порівняно самостійні елементи та взаємоузгодженість цих елементів муніципального права [3, с. 115]. Таким чином, підтверджується безумовний взаємозв'язок муніципального законодавства з муніципальним правом.

Якщо безпосередньо розглядати становлення муніципального законодавства незалежної України, то перш за все варто проаналізувати норми Конституції України, у якій визначено основні норми орієнтири з організації місцевої влади, що вимагають обов'язкової подальшої конкретизації в нормах різних законодавчих актів. Так, розділ XI Конституції України «Міське самоврядування» містить низку правових норм з організації місцевого самоврядування [4].

На думку Трачук П.А., цей розділ містить достатньо велику кількість суперечливих норм, які обмежують розвиток повноцінної законодавчої бази для місцевого самоврядування [1, с. 116]. При цьому він не наводить

ані прикладів «норм-орієнтирів», ані «низку суперечливих норм», які б обмежували розвиток муніципального законодавства. Під нормами-орієнтирами ймовірно малися на увазі норми-принципи, однак більшість з норм-принципів, які є важливими для подальшого розвитку муніципального законодавства України, міститься не в Розділі XI, а в Розділі I Конституції України [1, с. 117].

Щодо Конституції України 1996 р. В.Л. Федоренко влучно зазначив, що вона «належить до кодифікованих конституційних актів. Вона існує у вигляді єдиного нормативно-правового акту, що складається із трьох основних частин: преамбули, основної частини, прикінцевих і перехідних положень» [5, с. 189].

Таким чином, можливо аргументувати, що Конституція України є базовим та одним з перших з часів незалежності України законодавчим актом, що має найвищу юридичну силу та є базою для формування інших нормативно-правових актів, що складають муніципальне законодавство України.

У 1997 році був прийнятий основний профільний законодавчий акт, Закон України «Про місцеве самоврядування», яким визначається «система та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування» [6].

Наразі галузь муніципального законодавства України не має свого «однойменного» кодексу, хоча спроби його прийняття були. Системоутворюючим нормативно-правовим актом муніципального законодавства слід уважати саме цей Закон. Також аналізуючи кількісні та якісні характеристики Закону, слід визнати його кодифікованим нормативно-правовим актом. На користь цього свідчать як змістовні, так і кількісні показники. Слід зазначити, що така ознака Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», як його кодифікований характер, виокремлюється в українській юридичній літературі вперше [6].

Після прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування» було прийнято ще ряд нормативно-правових актів, що містять правові норми з організації місцевого само-

врядування, тим самим можуть становити муніципальне законодавство України. Це стосується – Закону України «Про органи самоорганізації населення» [7], яким визначено правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення, а також те, що це є однією з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення та Закону України від 11 липня 2002 р. «Про статус депутатів місцевих рад» [8], яким визначено правовий статус депутата сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради (далі - місцева рада) як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради, встановлює гарантії депутатської діяльності та порядок відкликання депутата місцевої рад тощо.

Наступні три законодавчих акти, пов'язані з децентралізацією – процесом передачі влади та повноважень від центральних органів на місцеві органи влади. Так, майже одночасно було прийнято такі нормативно-правові акти, що стосуються об'єднаних територіальних громад:

- Закон України від 5 лютого 2015 р. «Про добровільне об'єднання територіальних громад», що регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад [9];

- Закон України від 17 червня 2014 р. «Про співробітництво територіальних громад», що визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю [10];

- Закон України від 1 липня 2015 р «Про місцеві вибори» (втратив чинність, крім положень щодо організації та проведення повторних, проміжних, додаткових виборів і заміщення депутатів, обраних у багатомандатному виборчому окрузі, повноваження яких достроково припинені, що діють до наступних чергових або поза-чергових виборів депутатів місцевих рад),

що визначав основні засади, організацію і порядок проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів та старост [11].

Враховуючи те, що Закон України «Про місцеві вибори» вже є нечинним, варто зазначити, що в кінці 2019 року набув чинності кодифікований акт, що визначає всі види виборів, у тому числі й до всіх органів місцевого самоврядування – *Виборчий кодекс України* [12]. У цьому кодифікованому акті міститься значна кількість статей, якими регламентуються процеси обрання легованих представників до органів місцевого самоврядування України. Тому, враховуючи це, можливо цілковито аргументувати, що положення *Виборчого кодексу України* становить муніципальне законодавство України.

У межах цього дослідження необхідно звернути увагу на те, що наразі глобалізаційні процеси, у тому числі у праві, залишаються доволі інтенсивними, а процеси європейської інтеграції для України істотно прискорились. У такій ситуації навряд чи доцільно виключати міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з кола актів муніципального законодавства України. Це такі документи, як *Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985 р.*, схвалена Радою Європи та ратифікована Україною у 1997 р., *Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади 2009 р.*, *Європейська ландшафтна конвенція 2000 р.*, схвалена Радою Європи та ратифікована Україною у 2005 р., та інші. О.В. Петришин та О.О. Петришин пропонують разом з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, враховувати також і загальні принципи міжнародного права [13, с. 86], однак у контексті визначення змісту поняття «законодавство» навряд чи це є доцільним (так само не є доцільним і включення до змісту поняття «законодавство» і принципів права, що представляють собою «систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, вихідних ідей, засад,

положень найвищого авторитету, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права і визначають її характер і напрями подальшого розвитку» [14, с. 37].

Проте, не є доцільним включення до числа актів муніципального законодавства України тих міжнародних договорів, що мають рекомендаційний характер, наприклад, *Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті 2003 р.* (хартія без статусу конвенції), *Європейська хартія міст 1992 р.* (хартія без статусу конвенції), *Європейська хартія міст II (Маніфест нової урбаністики) 2008 р.* (хартія без статусу конвенції) та інші. Так само недоцільно включати до числа актів муніципального законодавства і ті міжнародні договори, які поки що не ратифіковано Україною, – наприклад, *Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р.*

Крім згаданих нормативно-правових актів, до муніципального законодавства України необхідно включити інші нормативно-правові акти з питань місцевого самоврядування, а саме підзаконні нормативно-правові акти. Їхній рівень систематизації слід також визнати низьким, хоча статuti територіальних громад мають значний систематизаційний потенціал. Він пов'язаний з тим, що в системі муніципальних правових актів спостерігається тенденція збільшення загальної їхньої кількості, що приводить до виникнення колізій, проблем при реалізації правових норм у правозастосовчій практиці, великої кількості редакційних і технічних помилок [1, с. 116].

Також слід погодитись з думкою, що «сучасний стан якості нормативно-правових актів на місцевому рівні потребує удосконалення з огляду на потребу в обмеженні повноважень органів державної влади та запобіганні їх втручання в справи міської громади, а також наділення цих громад реальними повноваженнями та компетенцією» [15, с. 192–193].

І останнє на чому слід зупинитися в межах цього дослідження, – це напрацювання зако-

нодавчих ініціатив з розробки Муніципального кодексу України – як профільного кодифікованого законодавчого акту з питань місцевого самоврядування в Україні, чи Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні.

Як уже було зазначено, перші спроби визнання на законодавчому рівні Муніципального кодексу України було зафіксовано у 2000 році, коли ініціативною групою народних депутатів України було подано та зареєстровано Проект Закону України «Проект Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні (Муніципального кодексу України)» [16]. Проте, відповідно до офіційних відомостей проєкт так і не був розглянутий навіть у межах комітетів Верховної Ради України. Саме ж кодифікований акт складався, як і більшість кодифікованих актів з двох частин (Загальної та особливої) та вміщував у собі 1076 статей.

Після цього законопроєкту у Верховній Раді України не було зареєстровано подібних кодифікованих актів, проте саме ініціатива часто обговорювалась як у наукових колах, так і серед суб'єктів законодавчої ініціативи. Так, у 2021 р. Президент України анонсував створення Конгресу місцевих та регіональних влад, який має сприяти встановленню якісно нових відносин між центральною та місцевою владою, який має, у свою чергу, напрацювати текст кодифікованого нормативно-правового акту – Муніципального кодексу України.

Висновки і пропозиції

Таким чином, можливо підсумувати, що розвиток муніципального законодавства України є поступовим та тривалим процесом. Становлення муніципального законодавства має історичні підвалини, що зародилося ще задовго до проголошення незалежності української державності. Якщо розглядати межі лише після проголошення незалежності, то поштовхом для подальшого удосконалення та накопичення законодавчих актів, що стосуються місцевого самоврядування, стало ухвалення у 1996 році Конституції України – як основного закону України. Після прийняття Конституції України поступово почали прийматися інші

нормативно-правові акти, що розширювали та удосконалювали інститут місцевого самоврядування в Україні.

У зв'язку з наявністю значної кількості нормативно-правових актів, що становить муніципальне законодавство, назріла об'єктивна необхідність у кодифікації таких нормативних актів та ухвалення одного єдиного – Муніципального кодексу України. Це підтверджується напрацюваннями та висновками Конгресу місцевих та регіональних влад щодо розробки такого кодексу. Таким чином, українському законодавцю, зважаючи на необхідність якомога скорішого приведення законодавства України до законодавства Європейського Союзу, потрібно прийняти Муніципальний кодекс України.

Література

1. Трачук П.А., Качмар О.Б. Кодифікація і реформування муніципального права України : деякі проблеми теорії та практики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2014. Вип. 27(1). С. 115–117.
2. Головка К.В. Систематизація муніципального законодавства України: теорія і практика. Автореф. Дис. на здобуття н.с. д.ю.н. за спеціальністю 12.00.02. конституційне право; муніципальне право. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019 р. с.32
3. Демиденко В. О. Система муніципального права України: загально-теоретичний аспект Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018 р.- № 2. с. 84-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2018_2_10
4. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти. Київ : Ліра К, 2009. 580 с.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001-№ 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>

8. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 № № 93-IV р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>

9. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

10. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

11. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>

12. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

13. Петришин О.В., Петришин О.О. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 84-91.

14. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

15. Мельничук О.С. Міська правова система : поняття та структура. Одеса : Фенікс, 2014. 292 с.

16. Кодекс законів про місцеве самоврядування в Україні (Муніципальний кодекс України): проект Закону України від 13.12.2000 р. № 6287. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=9491

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF MUNICIPAL LEGISLATION OF UKRAINE

The study provides a comprehensive analysis of the formation and development of municipal legislation of Ukraine since the proclamation of Ukraine's independence in 1991. It was found that given the recent historical for Ukraine, namely on June 23, 2022 the European Union adopted a Resolution on Ukraine's candidacy as a future member of the European Union, Ukrainian legislation needs to be brought into line with European Union legislation, including the fact that concerns local self-government. It is concluded that the development of municipal legislation of Ukraine is a gradual and long process. The formation of municipal legislation has a historical foundation, which originated long before the proclamation of independence of Ukrainian statehood. If we consider the borders only after the declaration of independence, the impetus for further improvement and accumulation of legislation relating to local self-government was the adoption in 1996 of the Constitution of Ukraine - as the basic law of Ukraine. After the adoption of the Constitution of Ukraine, other normative legal acts gradually began to be adopted, which expanded and improved the institution of local self-government in Ukraine. It is argued that due to the presence of a significant number of regulations that constitute municipal legislation, there is an objective need to codify such regulations and the adoption of a single - the Municipal Code of Ukraine. This is confirmed by the findings and conclusions of the Congress of Local and Regional Authorities on the development of such a code. Thus, the Ukrainian legislator, given the need to bring the legislation of Ukraine into the legislation of the European Union as soon as possible to adopt the Municipal Code of Ukraine.

Keywords: local self-government, municipality, Congress of local and regional authorities, Municipal Code of Ukraine

ПРАВОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

БЕЛІЧЕНКО Олександра Валентинівна - доктор філософії за спец. 081 Право, асистент кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національного університету «Львівська політехніка»

**УДК 340.116:316.42
DOI 10.32782/EP.2022.3.4**

Стаття присвячена проблемі правової глобалізації. Загалом авторами виокремлено чотири концепції праворозуміння: теорія модернізації, концепція транснаціонального права, економіко-соціальна концепція та інформаційно-технологічна.

Вказується, що глобалізація соціальної реальності характеризується значними змінами в сучасному світі, які призвели до перетворень як у міжнародних відносинах, так і всередині самих держав та їх правових систем.

Теорію модернізації (Wang, G.) пов'язують з ідеєю, що міжнародне право є первинним засобом глобальної трансформації, згодом воно розширюється до глобальних меж. Із зростанням усвідомлення важливості розвитку міжнародної спільноти формується явище модернізації, що передбачає оновлення міжнародних норм та інституцій на загальновизнаних принципах права

Концепція трансформаційного права (Michaels R.) породжена мотивацією про те, що в суспільстві необхідно регулювати дії чи події, що виходять за межі національних кордонів, тому потрібні для цього спільні нормативні акти. Публічне та приватне міжнародне право є складовою глобального права, проте останнє включає й інші норми «м'якого» регулювання.

Соціально-економічна концепція праворозуміння полягає у сприйнятті правової глобалізації як наслідку економіко-соціальної первинної глобалізації. Глобалізація є ключовим рушієм зростання та добробуту в усьому світі. Це провокує до прагнення економічного

зростання, для збільшення впливовості на міжнародно-політичній арені та задоволення потенціалу зростання. Глобалізація має економічні тенденції у бік перефозподілу капіталу та ринку праці, поживлення впливу технології та зростання міждержавних торгових угод, що дозволяють ухилятися від окремих національних торговельних бар'єрів. Вказане супроводжується потребою розроблення глобальних правил і торгових угод з чіткими загальними правилами поведінки, а отже, глобальність новітнього права.

Автор виокремив й інформаційно-технологічну концепцію, що розширює попередню, вважаючи глобальне право наслідком розвитку інформаційного суспільства.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, суспільні процеси, концепції праворозуміння.

Постановка проблеми

Глобалізація права є одним із найважливіших викликів для правових систем країн. Процеси глобалізації впливають і на сферу права. Суспільні процеси вимагають врегулювання, тому там, де суспільство, завжди є право. Трансформація та поступальний розвиток характерні для суспільства, і це впливає на право. Воно не може бути сталою категорією. Право є «оболонкою» суспільних процесів, воно виражає ті цілі, ідеї, доктрини і цінності, що й сучасне суспільство.

Нездатність права та його інституційного механізму реагувати на швидкі зміни,

навіть на руйнівні зміни в суспільстві, з одного боку, породжує власні проблеми, а з іншого – виклики. Слід констатувати, що право в нових умовах піддається інтенсивним змінам, і це відбувається трансформовано, стандартизовано та уніфіковано на всій планеті. Становлення глобального права і інтеграція всіх національних правових систем є об'єктивно необхідною і логічною проблемою видозміни права під впливом зовнішніх процесів. В умовах глобалізації, як правило, проходить загальноцивілізаційний процес планетарного об'єднання різних сфер людської діяльності, що охоплює виробництво, технології, фінанси, торгівлю, культуру, політичні та державні інститути. Глобалізація – це макротенденція сучасного світового розвитку, це природний процес, що неможливо зупинити і важко відрегулювати; він відображає свого роду «результат» різноманітних і різноспрямованість світових сил.

Проте на сьогодні не можна констатувати широку актуалізацію проблеми глобалізації права в науковій доктрині. Не існує єдиних підходів до розуміння понять та й є непрогнозованими вектори розвитку глобальної правової системи. Тому є цінними і необхідними наукові дробки, які б стосувалися праворозуміння правової глобалізації в контенті трансформації соціального буття суспільства.

Стан дослідження

Дослідженню правової системи, її елементного складу та їхніх трансформаційних змін присвячені роботи О.М. Бикова, І.М. Жаровської, М.І. Козюбри, С.І. Максимова, Н.М. Оніщенко, В.П. Сальникова, В.М. Синюкова та інших учених. Проте тут важливо розуміти, що правова глобалізація має широке поле для аналізу, та окремі аспекти потребують повсякчасного додаткового аналізу.

Однак залишається певна наукова прогалина в дослідженні теорій праворозуміння правової глобалізації.

Метою цієї статті є аналіз теоретико-правових аспектів правової глобалізації че-

рез призму праворозуміння суспільних процесів сучасності.

Виклад основних положень

Термін «глобалізація права» стосується тлумачення суспільної реальності, відповідно до якої весь світ живе за єдиним набором правових норм. Такий єдиний набір правил може бути встановлений міжнародним органом, прийняті глобальним консенсусом або досягнуті шляхом паралельного розвитку соціального регулювання конкретних відносин в усіх частинах земної кулі.

В умовах глобалізації уніфікація права має значно ширше застосування, що зазвичай відноситься до процесу приведення державою чинного права до єдиних принципів, усунення розбіжностей і надання однаковості правовому регулюванню подібного чи близького видів суспільних відносин. Іншими словами, уніфікацію права можна визначити як співпрацю, спрямовану на створення міжнародного механізму регулювання відносин у сфері спільних інтересів держав.

Глобалізація соціальної реальності характеризується значними змінами в сучасному світі, які призвели до перетворень як у міжнародних відносинах, так і всередині самих держав та їх правових системи. Це зобов'язує політико-правову науку досліджувати сучасну державу і право з нової позиції, раніше невідомої цим наукам. Сама глобалізація є новим етапом у розвитку людської цивілізації, що впливає на політичну діяльність держав, функціонування в бізнес, правова система, міжнародне право, стан прав людини тощо. Це багатовекторність і багатомережна система.

Глобалізаційні процеси в праві мають синергетичну природу. Як вказує І.Жаровська, «цивілізація змінюється, і разом із нею змінюється вся політична та правова реальність. Такі зміни зумовлені в сучасну епоху не тільки історичним поступальним розвитком людства, але й глобалізаційними процесами, які щоразу пришвидшують трансформацію всього людського існування. Політична система, її складники, як-от правова система, система законодавства, правова культура та політична влада, одні з найпер-

ших відчувають зміни під впливом глобалізаційного простору» [1, с.18]. На сьогодні наукова спільнота виробила декілька підходів до праворозуміння сутнісного вияву правової глобалізації. Розглянемо їх детальніше.

Теорія модернізації вказує, що саме міжнародне право є первинним засобом глобальної трансформації. Воно розширюється до глобальних меж. Із зростанням усвідомлення важливості розвитку міжнародної спільноти формується явище модернізації як «прогресивний, еволюційний» процес, який призведе до трансформації «менш розвинених» суспільств у західні політичні, соціально-правові інститути». Згідно з теорією модернізації, чотири елементи є «критичними для трансформаційного процесу». Це раціоналізація, розбудова нації, демократизація та участь. Розвиток як принцип міжнародного права охоплює лише зусилля держав, тобто їхня співпраця для розробки суспільних, культурних, економічних, політичних і соціальних стандартів, котрі втілені в Статуті ООН і Міжнародному біллі про права людини при загальному розумінні загальноновизнаних прав людини та принципів міжнародне публічне право щодо дружніх відносин і співробітництва між державами [2].

Дещо іншою є концепція транснаціонального права. Ключова ідея полягає в тому, що в суспільстві необхідно регулювати дії чи події, що виходять за межі національних кордонів, тому потрібні для цього спільні нормативні акти. Публічне та приватне міжнародне право є складовою глобального права, проте останнє включає й інші норми, які не повністю підходять до стандартного розуміння права. Йде мова про правозуміння, визначене не як його джерело, а як функціональний засіб забезпечення глобального світопорядку. Юридичний позитивізм вимагає беззаперечної вихідної точки для правової системи - конституція, суверенний народ - і ця відправна точка, майже у всіх варіантах, прив'язана до держави [3].

Регулювання суспільних процесів є частиною державного суверенітету. Держави застосовують свої закони для формування та контролю соціальних та економічних умов на своїй території. Право як інстру-

мент для координації людської поведінки та збалансування суперечливих інтересів у суспільстві пов'язане з людською поведінкою як індивідуально, так і всередині людських організацій. Основною передумовою існування права є людська взаємодія, яка базується на емоціях, бажаннях і інтересах. Закон і легітимність (міжособистісна довіра або системна довіра) пов'язані одне з одним. Це призводить до припущення, що право втрачає свою актуальність зі зменшенням актуальності довіри. Сучасне глобальне право зменшує суверенітет держави, що, у свою чергу, зменшує роль національної системи права та національної системи законодавства.

Для прикладу приведемо докази іноземного експерта у сфері глобалізації С. Кооса (S. Koos). Він аргументує, що технологічна глобалізація та повсюдне поширення Інтернету вже призвели до втрати державного територіального суверенітету, останнє відповідно до втрати легітимності та «зниження довіри системи до закону». Також науковець доводить, що цифровізація відсуває актуальність людської поведінки та емоційності, і, отже, техніка все більше витісняє право [4].

Ще одним доктринальним підходом є розуміння правової глобалізації як наслідку економіко-соціальної первинної глобалізації. Глобалізація є ключовим рушієм зростання та добробуту в усьому світі. Це провокує до прагнення економічного зростання, для збільшення впливовості на міжнародно-політичній арені та задоволення потенціалу зростання. Це має також допомогти країнам, що розвиваються, диверсифікувати свої економіки у боротьбі з бідністю. Глобалізація має економічні тенденції у бік перерозподілу капіталу та ринку праці, пожвавлення впливу технології та зростання міждержавних торгових угод, що дозволяють ухилятися від окремих національних торговельних бар'єрів. Вказане супроводжується потребою розроблення глобальних правил і торгових угод з чіткими загальними правилами поведінки [5].

Сфера права сучасного суспільства вимагає досягнення економічного розвитку та обертається навколо важливих питань глобалізації режимів власності, фінансових

ринків, іноземних інвестицій, стійкості, гендерної рівності, прозорості та доступності в реалізації конституційних прав та прав у сфері адміністративного управління, основних прав в адміністративних і конституційних нормах режимів. Ці галузі права є ключовими для розуміння того, як правові реформи можуть покращити або погіршити індивідуальне благополуччя та як право залучено до проекту побудови національного та транснаціонального правових режимів, які сприяють або обмежують світову інтегровану економіку.

Оскільки все більше країн відкривають свою економіку, або частково, або повністю, зростає потреба визнати єдину систему та працювати над нею з єдиним законодавством. Також слід згадати уніфікацію правил гри при глобалізації ринків і ділової практики багатонаціональних компаній та транснаціональних корпорацій, які працюють на цих ринках. Відбувся певний рух до відносного єдиного глобального договірного та комерційного права.

У сучасному світі взаємозалежності та міжнародної торгівлі зростає важливість зростання гармонізації міжнародного комерційного права. Більшість країн тепер визнали необхідність уніфікованої, передбачуваної та прозорої системи права для захоплення іноземних інвестицій і міжнародної торгівлі з іншими країнами. У результаті цього, суди та законодавство більшості країн визнають і виконують рішення інших. Отже, спостерігається попередній рух до формулювання транснаціонального комерційного права [6] через договірні відносини.

Хоча останню концепцію розуміння сутності глобальних відносин у праві деякі науковці вмотивовано розширюють, оскільки глобалізація — це не лише економічна взаємозалежність, але більше – новітня система трансформації часу і простору в житті людини. Прогрес науки і технологія розвиваються так швидко, що вже всі аспекти людського життя нероздільні і навіть не можна відокремити технологічний розвиток. Через глобалізацію інформаційної сфери відбувається поява нових відносин – інформаційних, які обов'язково слід врегульовувати нормами права, тому сучасною тенденцією

є створення інформаційного глобального права.

Глобалізація в цьому випадку може тягнути вагому зміну в природі економічних і політичних відносин, що отримують нові загрози, а також додаткові можливості завдяки інформаційно-технологічним технічним винаходам. Барбара Паркер (B. Parker) дає пояснення глобалізації, вказуючи, що події, що відбуваються в усьому світі, швидко зближуються до форми єдиного інтегрованого світу, де економічні, соціальні культурні, технологічні, бізнесові впливи перетинають традиційні кордони і кордони, такі як нації, національних культури, час, простір. Глобалізація створює різноманітні виклики та нові проблеми, на які необхідно відповісти, тому право має потенціал використати глобалізацію на благо життя [7].

Глобалізація є наслідком всезагальних змін, тому впливу цього суспільного явища неможливо уникнути нікому і жодній країні. Глобалізація створює світ без кордонів, країни конкурують вільно в різних сферах, а іноді за межами юрисдикції країни. Ключовим елементом конкуренції виступають технології. Глобалізація світу розглядається як результат розвитку інформаційних технологій, особливо у використанні кіберпростору як засобу електронного зв'язку та методу поширення інформації по всьому світу.

Отже, на нашу думку, можна вказати про розвиток ще одної концепції розуміння правової глобалізації – інформаційно-технічної.

Висновок

Невизначеність правових соціальних відносин породжує невизначеність природи праворозуміння сутності глобальних правових процесів. У межах цієї наукової статті вдалося виокремити чотири концепції праворозуміння: теорія модернізації, концепція транснаціонального права, економіко-соціальна концепція та інформаційно-технологічна.

Перспективами майбутніх досліджень є аналіз впливу соціальних чинників (економічних, культурних, політичних, екологічних, військових, медичних тощо) та правову глобалізація суспільної реальності.

Література

1. Жаровська І. М., Биков О. М. Проблеми впливу на особу глобалізаційних проявів сучасної правової реальності *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. Вип. 52(1). С. 17-20.
2. Wang, G. International development law in the globalized world. 2006. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/JCULawRw/2006/10.txt/cgi-bin/download.cgi/download/au/journals/JCULawRw/2006/10.pdf>
3. Michaels R. Globalization and Law: Law Beyond the State, in *Theorising the Global Legal Order*. Oxford: Hart. 2013. P. 39-59.
4. Koos, S. Digital Globalization and Law. *Lex Scientia Law Review*, 2022. V.6(1) P. 33-68. <https://doi.org/10.15294/lesrev.v6i1.55092>
5. Inan C. From the Local to the Global: The Politics of Globalization. Ülgen S. et al. *Rewiring Globalization* Washington: Carnegie Endowment for International. 2022.
6. Merko G. Law and development under globalization. 2022. URL: <https://iust.edu.mk/wp-content/uploads/2022/07/Proceedings22.pdf#page=112>
7. Parker B. Ngadino, peranan hukum dalam globalisasi ekonomi, *Jurnal Pembaharuan Hukum*, V. I N.1 Januari-April 2014, P.59-65

SUMMARY

The article is devoted to the problem of legal globalization. In general, the authors singled out four concepts of legal understanding: the modernization theory, the concept of transnational law, the economic-social concept, and the information-technological concept.

It is indicated that the globalization of social reality is characterized by significant changes in the modern world, which have led to transformations both in international relations and within the states themselves and their legal systems.

The theory of modernization (Wang, G.) is associated with the idea that international law is the primary means of global transformation, subsequently expanding to global borders. With the growing awareness of the importance of the development of the international community, the phenomenon of modernization is forming, which involves updating international norms and institutions based on generally recognized principles of law

The concept of transformational law (Michaels R.) was born from the motivation that society needs to regulate actions or events that go beyond national borders, so joint normative acts are needed for this. Public and private international law is a component of global law, but the latter also includes other norms of «soft» regulation.

The socio-economic concept of legal understanding consists in the perception of legal globalization as a consequence of economic and social primary globalization. Globalization is a key driver of growth and prosperity around the world. This provokes the desire for economic growth, to increase influence in the international political arena and to satisfy the growth potential. Globalization has economic trends toward the redistribution of capital and the labor market, the increasing influence of technology, and the growth of interstate trade agreements that allow the circumvention of individual national trade barriers. This is accompanied by the need to develop global rules and trade agreements with clear general rules of conduct, and therefore the globality of modern law.

The author also singles out the information technology concept, which expands the previous one, considering global law as a consequence of the development of the information society.

Keywords: globalization, legal globalization, social processes, concepts of legal understanding.

ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУДОВИХ ІНСТИТУЦІЯХ

ГРЕНЬ Наталія Михайлівна - кандидат юридичних наук, суддя Львівського окружного адміністративного суду

<https://orcid.org/0000-0001-5780-9423>

УДК 304.4

DOI 10.32782/EP.2022.3.5

Стаття присвячена аналізу проблем недискримінації та рівності як принципам сучасної системи права. Особливу увагу зосереджено на розумінні доктрини недискримінації в європейських судових інституціях.

Генезис тлумачення принципу недискримінації проілюстровано через поступальну зміну рішень Європейського суду з прав людини щодо статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Розтлумачено, що перелік «захищених підстав» у статті 14 ЄКПЛ є невичерпним. Стаття 14 ЄКПЛ забороняє не всі відмінності у поводженні, а лише відмінності, засновані на певних, об'єктивних чи особистих характеристиках або «підставах», за якими особи або групи осіб відрізняються від інших. Стаття 14 ЄКПЛ перераховує конкретні підстави, що становлять такі «підстави», зокрема стать, расу та майновий стан. Однак перелік, що міститься в цій статті, є орієнтовним і невичерпним.

Первинне розуміння статті 14 було обмежено і тлумачилося як «паразитне» право - воно лише забороняє дискримінацію під час користування іншими правами, передбаченими Конвенцією, і Європейський суд з прав людини розглядає його як таке, що не існує самостійно.

Констатовано, що протягом другої половини ХХ ст. століття та на початку ХХІ століття зазнала значного розвитку у розумінні її сутності та практики застосування та була трансформована у ст.1 Протоколу №12 до Конвенції у «Загальній забороні дис-

кримінації». Сучасна практика ілюструє відхід від необхідності суміщення статті 14 з іншими статтями Конвенції, що значно розширює значення доктрини недискримінації у системі права цивілізованих народів.

Ключові слова: недискримінація, рівність, Європейський Суд з прав людини, доктрина, стаття 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми

Диференціація, виключення, обмеження чи переваги, які заперечують рівне здійснення прав, становлять собою всі прояви дискримінації, яка є широко поширеною проблемою сучасного суспільства, особливо в контексті принципу індивідуалізації, демократії, гуманізму, рівності та інших категорій цінностей, вироблених людством протягом його історії.

Кожна людина має право на однакове ставлення, незалежно від її раси, етнічного походження, національності, класу, касти, релігії, віросповідання, статі, мови, сексуальної орієнтації, гендерної приналежності, статевих характеристик, віку, стану здоров'я чи іншого стану, лише на підставі того, що він або вона є самодостатньою особою та володіє індивідуальною гідністю. Однак соціальні стереотипи досить часто порушують індивідуальну цінність особистості лише на підставі її належності до «іншої групи».

Рівність і недискримінація є складними поняттями, які викликають значні дис-

кусії щодо їх значення та обґрунтування. Обговорення рівності та дискримінації характеризуються значною концептуальною та методологічною плутаниною. Хоча є згода в найелементарніших принципах, на практиці широкий спектр підходів часто приймається, наприклад, Європейським Судом з прав людини. Розуміння понять може допомогти тлумаченню сприяти належному виконанню закону про рівність у зацікавлених країнах, а також вказати на сфери, які потребують подальших роз'яснень.

Стан дослідження

Питання дискримінації, її теоретико-правового розуміння є предметом наукових дискусій увесь час. Дискримінаційні чинники можуть проявлятися в багатьох аспектах, тому науковці зосереджують увагу на окремих видах дискримінації за певними ознаками. Проблему дискримінації як негативного соціального явища у своїх працях піднімали багато дослідників, серед них Д. Белов, Ю.Бисага, Н. Бортник, І. Жаровська, Н. Ортинська та інші.

Поряд з цим дискримінація як комплексна проблема потребує додаткового дослідження в різних проявах та реалізаційно-тлумачних особливостях, тому залишається ряд актуальних тематик, що не стали предметом широкого наукового діалогу.

Метою статті є аналіз судової практики та судового тлумачення принципу недискримінації в європейських судових інституціях.

Виклад основних положень

Сучасна правова реальність має домінуюче гуманістичне спрямування, проблема прав людини постає такою, що потребує вирішення не лише на рівні міжнародних стандартів, але й на правореалізаційному державному рівні. Права людини – соціальна та універсальна категорія, що походить від самої природи людини, її гідності та унікальності, субординується через забезпечені можливості користуватися елементарними, найбільш важливими блага-

ми та умовами безпечного, вільного існування особистості в суспільстві.

Проте права людини можуть носити декларативний характер, без належної правової політики їх забезпечення. Тому тут слід говорити про комплекс міжнародних та національних заходів для протидії девальвації прав людини, серед них вагоме місце займає судовий захист. Рівність та гідність є первинними чинниками, що формують таку державну політику, яка, у свою чергу, забезпечують суспільство від дискримінації. Її слід розуміти як несправедливе або упереджене ставлення до людей та груп на основі певних їх характеристик. Урівнювання осіб без персоніфікації особистісних характеристик індивіда є дискримінацією, що порушує принципи демократії та гуманізму в суспільстві, призводить до стигматизації особи, є причиною антропологічної кризи людини.

Тому важливим для розвинутих європейських держав став аспект реалізації недискримінаційної практики на судовому рівні.

Звернемося першочергово до рішень Європейського Суду з прав людини (ЕСПЛ) у цьому контексті. Принцип рівності, як одне з основних прав людини, закріпленний у ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р. та зазначено у ст. 14 Європейської конвенції з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) як «заборона дискримінації». Стаття вказує, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Протягом другої половини ХХ ст. століття та на початку ХХІ століття зазнала значного розвитку у розумінні її сутності та практики застосування та була трансформована у ст.1 Протоколу №12 до Конвенції у «Загальній забороні дискримінації»(прийнятий у Римі у 2000 році).

Стаття 14 Конвенції згадує ряд ознак, що охороняються. Характеристика, що охороняється, — це індивідуальна характеристика. Водночас перелік «захищених підстав» у статті 14 ЄКПЛ є невичерпним. Стаття 14 ЄКПЛ забороняє не всі відмінності у поводженні, а лише відмінності, засновані на певних, об'єктивних чи особистих характеристиках або «підставах», за якими особи або групи осіб відрізняються від інших. Стаття 14 ЄКПЛ перераховує конкретні підстави, що становлять такі «підстави», зокрема стать, расу та майновий стан. Однак перелік, що міститься в цій статті, є орієнтовним і невичерпним.

Підтвердженням його невичерпного характеру є включення до тексту переліку слів «або будь-яка підстава» (у французькому варіанті «*touteautre situation*»). Слова «будь-яка підстава» зазвичай мають широке значення, а їх тлумачення не обмежується характеристиками, які є особистими в тому сенсі, що вони можуть бути вродженими або невід'ємними. Загальна політика або заходи, які мають непропорційно шкідливий вплив на певну групу, можуть вважатися дискримінаційними, навіть якщо вони не спрямовані конкретно на цю групу і відсутній дискримінаційний умисел [1].

З розвитком правового регулювання змінювався й підхід ЕСПЛ. Декілька його суддів за останні роки зробили низку заяв щодо дискримінації в окремих справах, що демонструють радикальний підхід у розумінні протидії дискримінації та заохочення рівності. Мабуть, найбільш нестримані та тривожні формулювання можна знайти в незгоді суддів Вучініка та Де Гаetano з постановою Європейського Суду з прав людини у справі Ладеле. Пані Ладел реєстратор у районі Іслінгтон Лондону відмови у цивільних партнерствах, дія, яка призвела до дисциплінарного провадження проти неї та зрештою втрату роботи. Суд постановив, що баланс антидискримінаційних прав (релігія проти сексуальної орієнтації), проведених судами округу та Великобританії, не перевищував межі розсуду Великобританії. Проте судді Вучінік і Де Гаetano не погоджуються зазначити,

що реєстратор був «затмарений [політкоректністю]» і «явно ставився до фаворитів більш позитивно» [2]. Це дає можливість стверджувати про тенденції активізації уваги до дискримінаційних проявів та розширення тлумачення Конвенції як засобу протидії таким негативним явищам.

На перший погляд, гарантія рівності в статті 14 Європейської конвенції з прав людини виглядає відносно непристойною. Позначене як «паразитне» право, воно лише забороняє дискримінацію під час користування іншими правами, передбаченими Конвенцією, і Європейський Суд з прав людини розглядає його як таке, що не існує самостійно. Основне пояснення підпорядкованої ролі статті полягає в її допоміжному характері. На заборону дискримінації можна посилалися лише у зв'язку з іншим правом, котре захищається Конвенцією. Однак, оскільки право Конвенції зазвичай також може бути предметом самостійного розгляду, можна вирішити майже будь-яку різницю в ставленні у цьому контексті скарги на дискримінацію, часто не надто додають висунуті інші звинувачення. Тому суд у багатьох випадках вирішує не розглядати справу зі скаргою за статтею 14.

Дійсно, саме ця особливість змусила Раду Європи прийняти самостійну гарантію рівності у формі Протоколу 12 у 2000 році. Тим не менше, за останнє десятиліття положення Конвенції про заборону дискримінації набуває все більшого значення. Його використовували частіше ніж раніше, і Суд розглядав суть дискримінації скарги частіше. В останні роки він також почав розвиватися і застосувати ряд концепцій і доктрин, які є новими для Суду, наприклад концепція непрямой дискримінації, сегрегації, підхід до боротьби зі стереотипами та стигматизацією та доктрина, пов'язана з насильством, інспірованим расизмом або дискримінаційними мотивами.

Отож судове тлумачення за останні кілька років дає зовсім іншу картину. Суд постановив, що відмова надати батькам рівні батьківські права є порушенням статті 14; що насильство щодо жінок є формою гендерної дискримінації; що сегрегація в освіті може становити расову дискриміна-

цію; що нерівне ставлення на підставі сексуальної орієнтації є не виправданим у все більшій кількості контекстів; і що соціальні виплати, навіть якщо вони самі по собі не є правами, не повинні надаватися на дискримінаційній основі [3]. Тому сміло можна говорити про розширення ідеологічного сприйняття дискримінації як самостійного принципу правової системи сучасної держави.

Пояснення цьому має комплексний характер. По-перше, за останнє десятиліття зростає кількість скарг, яка надійшла до Суду в цілому, з яких, принаймні, частині стосується питань дискримінації. По-друге, національна судова практика окремих країн також акцентувала увагу на протидії дискримінації в системі права та механізмі його захисту.

Нормативне пояснення такій трансформації знаходимо у вступі в силу в 2005 році Протоколу № 12, у якому закладено окреме (не допоміжне) положення про недискримінацію. Починаючи зі справи *Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, де заявники скаржилися на те, що вони не мали права балотуватися на виборах до Палати народів і Президента Боснії та Герцеговини на підставі свого ромського та єврейського походження. Вони посилалися на статті 3, 13 і 14 Конвенції, статтю 3 Протоколу № 1 і статтю 1 Протоколу № 12. § 53 Рішення вказує, що «Суд зазначає, що в той час як стаття 14 Конвенції забороняє дискримінацію у користуванні «правами та свободами, викладеними в [конвенції]», стаття 1 Протоколу № 12 розширює сферу захисту на «будь-яке право, викладене за законом». Таким чином, він вводить загальну заборону дискримінації» [4].

Проте, зрештою, європейській інституції було важко пояснити, що недискримінація означає щось інше відповідно до Протоколу № 12 від того, що робить відповідно до статті 14, особливо тому, що положення сформульовані майже однаково (за винятком матеріальної сфери застосування). Тому замість того, щоб розділяти норми в Конвенції та протоколах, ЄСПЛ сконцентрував увагу на розроблені доктрини рівного ставлення згідно зі статтею 14, щоб

підготувати ґрунт для застосування Протоколу № 12. Отож подальші рішення тільки сприяли окремому застосуванню статті 14, без посилання на інші частини Конвенції.

Висновок

Первинне розуміння статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод було обмежене і тлумачилося як «паразитне» право - воно лише забороняє дискримінацію під час користування іншими правами, передбаченими Конвенцією, і Європейський Суд з прав людини розглядає його як таке, що не існує самостійно.

Констатовано, що протягом другої половини ХХ ст. століття та на початку ХХІ століття зазнала значного розвитку у розумінні її сутності та практики застосування та була трансформована у ст.1 Протоколу №12 до Конвенції у «Загальній забороні дискримінації». Сучасна практика ілюструє відхід від необхідності суміщення статті 14 з іншими статтями Конвенції, що значно розширює значення доктрини недискримінації у системі права цивілізованих народів.

Література

1. Karvatska S., Toronchuk I. The Right to Non-Discrimination: Interpretive Practice of the Ecthr *European Journal of Law and Public Administration*, 2020, V.7(2) P. 24-38. <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/124>
2. Havelková V. Judicial Scepticism of Discrimination at the ECtHR. In Khaitan T and Collins H (eds), *Foundations of Indirect Discrimination Law* (Hart Publishing, 2018). d
3. Fredman, S. (). Emerging from the Shadows: Substantive Equality and Article 14 of the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*, 2016.- V. 16(2). P. 273–301.
4. Case of *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, *Applications nos. 27996/06 and 34836/06* 22 December 2009 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96491%22%5D%7D>

THE PRINCIPLE OF NON-DISCRIMINATION IN EUROPEAN JUDICIAL INSTITUTIONS

The article is devoted to the analysis of the problems of non-discrimination and equality as principles of the modern legal system. Special attention is focused on understanding the doctrine of non-discrimination in European judicial institutions.

The genesis of the interpretation of the principle of non-discrimination is illustrated through the gradual change in the decisions of the European Court of Human Rights regarding Article 14 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

It is explained that the list of «protected grounds» in Article 14 of the ECHR is non-exhaustive. Article 14 of the ECHR prohibits not all differences in treatment, but only differences based on certain, objective or personal characteristics or «grounds» on which individuals or groups of individuals differ from others. Article 14 of the ECHR lists the specific grounds that constitute such «grounds», including gender, race and

property status. However, the list contained in this article is indicative and not exhaustive.

The original understanding of Article 14 was limited and interpreted as a «parasitic» right - it only prohibits discrimination during the use of other rights provided for in the Convention, and the European Court of Human Rights considers it as not existing independently.

It was established that during the second half of the 20th century, century and at the beginning of the 21st century, it underwent a significant development in the understanding of its essence and practice of application and was transformed in Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention in the «General prohibition of discrimination». Modern practice illustrates the departure from the need to combine Article 14 with other articles of the Convention, which significantly expands the meaning of the doctrine of non-discrimination in the legal system of civilized nations.

Key words: non-discrimination, equality, European Court of Human Rights, doctrine, Article 14 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У СФЕРІ ВЛАСНОСТІ

ЛИЧЕНКО Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-4838-3579>

УДК 342.92: 342.7

DOI 10.32782/EP.2022.3.6

Стаття посвячена аналізу содержания правовой природы прав и законных интересов граждан Украины в сфере собственности, специфики административно-правовой защиты этих правовых возможностей и средств ее реализации. Особое внимание уделено средствам государственно-юридической правозащитной деятельности органов публичного управления и средствам самозащиты, реализуемым гражданами, в отношении которых совершаются правонарушения в сфере собственности. Отмечено важность функций органов публичного управления как субъектов гарантирования сохранения объектов права собственности, прекращения деликтов в сфере собственности средствами административного права. Идентифицированы проблемы административно-правовой защиты прав и законных интересов граждан в сфере собственности в Украине.

Ключевые слова: право, право собственности, законный интерес в сфере собственности, административно-правовую защиту, защиту прав и законных интересов граждан в сфере собственности, органы публичного управления.

Вступ

Зміцнення демократичних інститутів держави та механізмів реалізації її правозахисного потенціалу є запорукою її розвитку загалом. Захист прав та законних інтересів громадян у сфері власності є умовою стабільності та розвитку економіки, соціальних процесів у країні. Засоби адміністративно-правового захисту законних інтересів громадян у сфері власності стають інструментами

органів публічного управління і самостійної правозахисної діяльності громадян, що дають змогу втілити в життя їх потреби щодо володіння, користування і розпорядження певним майном. Усе більшого значення набуває ідентифікація проблем адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності та пошук шляхів їхнього подолання.

Постановка проблеми

Незважаючи на всю гостроту проблеми захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності в Україні, сьогодні недостатньо дослідженими залишається правова природа захищених правом можливостей у сфері власності засобами адміністративного права, способів адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності, засобів державно-юридичної правозахисної діяльності та засобів самозахисту. Відсутні дослідження проблем у сфері захисту цих правових можливостей. Сьогодні відсутня єдина позиція науковців стосовно правової природи законних інтересів громадян у сфері власності, особливостей їхнього адміністративно-правового захисту, пріоритетних напрямів діяльності органів публічного управління, які є суб'єктами захисту прав та законних інтересів громадян України у сфері власності.

Стан дослідження проблеми

Важливе значення для дослідження окреслених проблем мають праці низки ві-

тчизняних учених, серед яких М. Бояринцева, О. Гончаренко, В. Галуцько, В. Полюхович, Т. Пашук, С. Тараненко та інші.

Їх дослідження здебільшого стосуються загальних питань захисту прав людини або адміністративно-правового захисту загалом. Вони не присвячені захисту цих правових можливостей у сфері власності засобами адміністративного права. Сьогодні в науці адміністративного права вкрай мало досліджень проблем захисту прав і законних інтересів громадян України у сфері власності засобами адміністративного права.

Метою статті є науковий аналіз адміністративно-правового захисту прав і законних інтересів громадян у сфері власності, засобів його реалізації та проблем, які з цим пов'язані.

Наукова новизна статті проявляється в тому, що в роботі здійснено комплексний аналіз правової природи прав та законних інтересів громадян України у сфері власності, специфіки адміністративно-правового захисту цих правових можливостей та засобів його реалізації. Особлива увага присвячена обґрунтуванню змісту і визначенню правової природи адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності. Дістав подальший розвиток аналіз способів адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності, засобів державно-юридичної правозахисної діяльності та засобів самозахисту. Ідентифіковано проблеми адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності в Україні.

Виклад основного матеріалу

Захисна функція права дає можливість громадянам вільно реалізовувати в суспільстві свої правові можливості та вимагати від держави та її інституцій втілення в життя його примусового потенціалу у випадку порушення цих законних правових можливостей.

У рамках адміністративно-правового статусу громадянина, що виступає як галузевий правовий статус, вирізняють права та законні інтереси. Вони є правовими можливостями, котрі потенційно дозволяють визначити міс-

це та роль громадянина в управлінських та інших суспільних відносинах, що регулюються нормами адміністративного права [1, с. 3]

Через поняття правового статусу громадян, яке віддзеркалює основні сторони юридичного буття індивідів, найбільшою мірою здатні розкритися особливості правосуб'єктності громадян, різноманітні прояви їх прав, законних інтересів у сфері власності.

Адміністративно-правовий статус громадян як суб'єктів права власності характеризується сукупністю закріплених за ними в цій сфері прав, свобод та законних інтересів, що тісно пов'язані між собою. Вони можуть стосуватися ефективного здійснення органами влади своїх повноважень у сфері власності; належного правового оформлення правових можливостей громадян як суб'єктів права власності; усунення незаконних перешкод щодо володіння, користування та розпорядження майном; запобігання вчинення правопорушень у цій сфері; недопущення настання негативних наслідків, утворення певної протиправної ситуації; переривання протиправної поведінки, припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння, що посягає на право власності, забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки; покарання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення; відшкодування заподіяної шкоди.

Якщо права особи – це її соціальні можливості, детерміновані економічними і культурними умовами життя суспільства та законодавчо закріплені державою [2, с. 5], то законні інтереси є правовими можливостями, котрі перебувають у тісному зв'язку з правами щодо володіння, користування та розпорядження майном. Такі законні інтереси формують першооснову для ідентифікації прав людини у сфері власності, їх унормування, розширюють можливу поведінку громадян щодо матеріальних цінностей. Водночас права можна вважати спеціальною формою втілення в життя інтересів особи щодо власності. Основною ознакою законного інтересу є дозволеність, можливість реалізації.

Зміст законних інтересів громадян у сфері власності полягає у єдності об'єктивної та суб'єктивної сторони. Зміст законних інте-

ресів громадян у сфері власності зумовлений психологічним потенціалом особи щодо пошуку і ідентифікації визначальних для неї прагнень, пов'язаних з майновими благами. Тобто формується двоскладова вольово-юридична основа реалізації законного інтересу: з одного боку, дидактична можливість розуму ідентифікувати прагнення, а з іншого – юридично визначена можливість діяти певним чином для задоволення своїх потреб.

Практика застосування терміна «законний інтерес» у нормативно-правових актах щодо сфери власності [3; 4] засвідчує, що законодавець вводить його для розширення сфери правових можливостей особи, які підлягають захисту правовими засобами. Звертаючи увагу на захист законних інтересів громадян у сфері власності, законодавець тим самим надає їм статусу самостійного об'єкта захисту. Однак деталізації його змісту, підстав та засобів захисту цього об'єкта у цих нормативно-правових актах не наводиться.

Як стверджує В. В. Галунько, захист – це лише одна сторона охорони, її компонент, який характеризується активною протидією порушнику права власності і виявляється у застосуванні примусових заходів попередження (припинення) порушень, відновлення порушених прав та притягнення до юридичної відповідальності [5, с. 68-71].

Поняття адміністративно-правового захисту законних прав, свобод та інтересів особи і громадянина є сукупністю застосовуваних в адміністративному порядку юридичних засобів, спрямованих на припинення незаконного посягання на права, свободу та інтереси громадян [6, с. 41-46].

Адміністративно-правову охорону права власності слід розглядати як комплексне явище, у якому потрібно виокремити нормотворчу, правореалізаційну і каральну складову частини. Натомість адміністративно-правовий захист права власності структурно прив'язаний лише з правореалізаційною складовою (щодо втілення в життя адміністративно-правових норм, які стосуються попередження і припинення деліктів у сфері власності, відновлення правових можливостей (правозасосовчий аспект) і адміністративного покарання правопоруш-

ників (каральний аспект)). Водночас не слід пов'язувати адміністративно-правовий захист з нормотворчою складовою і забезпеченням функціонування суб'єктів правозахисної діяльності. За своїм змістом така діяльність стосується адміністративно-правової охорони права власності, а не правозахисту в цій сфері.

Адміністративно-правовий захист прав та законних інтересів громадян у сфері власності за своїм змістом є спеціальною системою адміністративно-правових способів, засобів, що служать попередженню деліктів щодо майнових та немайнових благ, їхньому припиненню, адміністративного покарання винних за вчинення цих правопорушень і відшкодування заподіяної шкоди.

З огляду на це визначення можна стверджувати, що адміністративно-правову охорону прав та законних інтересів у сфері власності і адміністративно-правовий захист таких правових можливостей доцільно співвідносити як загальне та часткове.

До складових адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності доцільно віднести правові способи та засоби, які активно допомагають попередити і припинити делікти у сфері власності, застосувати до винних осіб адміністративні покарання за ці діяння і відшкодувати заподіяну шкоду.

Серед загальних особливостей адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності слід виокремити спрямованість на задоволення різних правових можливостей щодо майна, наявність системи органів публічного управління, що мають достатнє коло повноважень захисної спрямованості, чітка законодавча деталізація способів захисту.

Метою адміністративно-правового захисту права власності є примусове здійснення юридичного обов'язку, відновлення порушених прав власника (включаючи, у необхідних випадках, притягнення до адміністративної відповідальності), попередження чи припинення адміністративних правопорушень у цій сфері.

До адміністративно-правових способів захисту прав та законних інтересів у сфері власності слід віднести: а) недопущення

порушення режиму охорони права власності; б) поновлення порушеного права на майно чи об'єкти інтелектуальної власності; в) притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення у сфері власності; г) відшкодування заподіяної шкоди.

Окремі вчені висловлюють позицію щодо визначення поняття юридичного засобу на основі інструментального та діяльнісного підходів до дослідження всіх видів юридичних явищ. З огляду на це, юридичними засобами захисту слід визнати юридичні явища, використання яких у правозахисній діяльності забезпечує задоволення потреби у захисті порушеного права [7, с. 6].

Традиційне сприйняття захисту як суб'єктивного права осіб обумовлює включення до адміністративно-правових засобів захисту: а) права на заяву; б) права на скаргу; в) права на звернення із заявою до суду у випадку невжиття відповідним органом (посадовою особою) заходів щодо усунення наявних порушень та інше [8, с. 8].

На наш погляд, доцільно відійти від такого бачення адміністративно-правового захисту та розширити рамки цих засобів.

Зважаючи на сферу реалізації, засоби захисту доцільно класифікувати на ті, які стосуються державно-юридичної правозахисної діяльності суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями і засоби, які втілюються в життя через самостійну правозахисну діяльність особи, щодо якої вчиняються правопорушення [7, с. 12].

Засоби державно-юридичної правозахисної діяльності скеровані на попередження правопорушень у сфері власності, на застосування заходів припинення посягань на право власності та на застосування заходів юридичної відповідальності у цій сфері.

Зважаючи на класифікацію, запропоновану Т. І. Пашуком [7, с. 11], усі засоби, які стосуються адміністративно-правового захисту правових можливостей особи, набувають форму засобів-інструментів (реалізують свій потенціал завдяки явищам правової форми, серед яких вагоме значення надається нормативно-правовим актам і юридичним нормам), засобів-діянь, що мають форму документованих та фактичних дій і засо-

бів інтелектуального характеру, наприклад юридична кваліфікація протиправних діянь.

Реалізується потенціал вищенаведених засобів завдяки системі органів публічного управління, які є суб'єктами захисту прав та законних інтересів громадян України у сфері власності. Це система, що вирізняється функціональною та організаційною єдністю, спрямованістю скоординованого цільового впливу на правовідносини щодо набуття прав та законних інтересів власників і їхньої реалізації, організуючим захисним впливом держави та вагомістю функцій органів публічного управління як суб'єктів гарантування збереження об'єктів права власності, припинення деліктів щодо власності засобами адміністративного права.

Об'єктом захисту є конкретні можливості особи щодо вчинення певної дії чи утримання від її вчинення, пов'язані з реалізацією потреб щодо збереження об'єктів права власності. Залежно від сфери суспільного життя ним можуть бути права та законні інтереси в житлово-комунальній, фінансовій сфері, сфері господарських правовідносин чи інтелектуальної творчості. Усі вони стосуються власності та можуть набувати майнового чи особистого немайнового характеру.

Адміністративно-правовий захист законних прав та інтересів громадян у сфері власності, що здійснюється шляхом застосування юрисдикційних адміністративних проваджень щодо захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності, за своєю зовнішньою формою може проявлятися як провадження у справах про адміністративні правопорушення чи провадження за скаргами громадян. У межах неюрисдикційних проваджень можуть застосовуватися правозастосовні чи контрольно-наглядові провадження.

Особливим за своєю зовнішньою формою виразу є самозахист. Він може проявлятися по-різному, як необхідна оборона, крайня необхідність, заходи впливу щодо протидії незаконній діяльності, яка порушує законні інтереси громадян у сфері власності. Самозахист спрямовується на припинення правопорушення у сфері власності і відновлення стану, який існував до його порушення [8, с. 8].

Загалом адміністративно-правові засоби захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності опосередковують цільову спрямованість і результати захисту. Їх потенціал та практична значущість є умовами втілення в життя правових можливостей щодо майна.

Серед основних проблем адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності в Україні можна назвати прояви іноді неефективного законодавчого регламентування способів захисту прав та законних інтересів власників, неналежне законодавче врегулювання основних способів взаємодії органів влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з громадськістю щодо захисту цих правових можливостей, низький рівень правової культури суб'єктів правозастосування, недоліки організації діяльності органів влади, уповноважених протидіяти проявам незаконної діяльності, що порушують права і законні інтереси громадян у сфері власності.

Висновки

Перед Українською державою стоїть принципове завдання щодо налагодження адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян, що не знайшли свого втілення у фіксованих у законі правових можливостях. Ефективний захист широкого кола правових можливостей щодо майна з використанням потенціалу адміністративного права є важливою запорукою гарантування верховенства права, мірилом демократичних процесів в Україні, визначником рівня дієвості суб'єктів правореалізації та органів публічного управління, що у своєму арсеналі мають засоби адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності.

Література

1. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2005. 20 с.
2. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : [навч. посіб.]. Київ : Знання, 2008. 207 с.

3. Про додаткові заходи щодо посилення захисту права власності : закон України від 26 березня 2009 року № 191/2009. Офіційний вісник Президента України. 2009. - № 10. Ст. 121.

4. Про затвердження Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 червня 2002 р. № 321-р. Офіційний вісник України. 2002. № 24. Ст. 77.

5. Галуцько В. В. Правова охорона власності. Персонал. 2006. № 11. С. 68–72.

6. Полюхович В. І. Адміністративно-правовий захист особи у відносинах з органами державної влади. Право України. 2003. № 5. С. 41–46.

7. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2006. 16 с.

8. Тараненко С. М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення та їх забезпечення в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2000. 20 с.

Lychenko I.O.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF UKRAINIAN CITIZENS IN THE FIELD OF PROPERTY

The article is devoted to a comprehensive analysis of the content and legal nature of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property, the specifics of the administrative and legal protection of these legal opportunities and means of their implementation.

The research of the chosen direction is based on methods of analysis, synthesis, system-structural and formal-legal methods of research.

The relevance of the article lies in the search for new approaches to determining the essence of the rights and legitimate interests of Ukrainian citizens in the field of property, their correlation, the content of the administrative-legal protection of these legal opportunities by means of administrative law.

It was established that legitimate interests form the primary basis for the identification of human rights in the sphere of property, their normalization, and expand the possible behavior of citizens in relation to material values.

It is emphasized that the administrative-legal protection of the rights and legitimate interests of citizens in the field of property, in its content, is a special system of administrative-legal methods, means that serve to prevent torts in relation to property and non-property goods, their termination, administrative punishment of those guilty of committing these offenses and compensation damage caused

Special attention is devoted to practical means of state-legal human rights protection activities of public administration bodies and means of self-defense implemented by citizens, in relation to which offenses in the sphere of property are committed.

Emphasis is placed on the importance of the functions of public administration bodies as subjects of guaranteeing the preservation of property rights, termination of property torts by means of administrative law.

Special attention is devoted to the justification of the components of administrative and legal protection of rights and legitimate interests in the field of property. Differentiated administrative and legal methods and means of protection of rights and legal interests in the sphere of property.

The practical problems of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of citizens in the sphere of property in Ukraine are comprehensively reflected.

It is summarized that the means of state-legal human rights protection activities have a practical purpose, namely, they are directed to the prevention of offenses in the field of property, the application of measures to stop encroachments on property rights, and the application of measures of legal responsibility in this area.

Key words: law, property right, legal interest in property, administrative and legal protection, protection of rights and legal interests of citizens in property, public administration bodies.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу змісту та правової природи прав та законних інтересів громадян України у сфері власності, специфіки адміністративно-правового захисту цих правових можливостей та засобів його реалізації.

В основі дослідження обраного напрямку лежать методи аналізу, синтезу, системно-структурний та формально-юридичний методи дослідження.

Актуальність статті полягає в пошуку нових підходів до визначення суті прав та законних інтересів громадян України у сфері власності, їх кореляції, змісту адміністративно-правового захисту цих правових можливостей засобами адміністративного права.

Встановлено, що законні інтереси формують першооснову для ідентифікації прав людини у сфері власності, їх унормування, розширюють можливу поведінку громадян щодо матеріальних цінностей.

Акцентовано, що адміністративно-правовий захист прав та законних інтересів громадян у сфері власності за своїм змістом є спеціальною системою адміністративно-правових способів, засобів, що служать попередженню деліктів щодо майнових та немайнових благ, їхньому припиненню, адміністративного покарання винних за вчинення цих правопорушень і відшкодування заподіяної шкоди.

Особлива увага присвячена практичним засобам державно-юридичної правозахисної діяльності органів публічного управління та засобам самозахисту, що реалізуються громадянами, щодо яких вчиняються правопорушення у сфері власності.

Акцентовано на вагомості функцій органів публічного управління як суб'єктів гарантування збереження об'єктів права власності, припинення деліктів щодо власності засобами адміністративного права.

Особлива увага присвячена обґрунтуванню складових адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів у сфері власності. Диференційовано адміністративно-правові способи і засоби захисту прав та законних інтересів у сфері власності.

Комплексно відображено практичні проблеми адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів громадян у сфері власності в Україні.

Резюмовано, що засоби державно-юридичної правозахисної діяльності мають практичну мету, а саме скеровані на попередження правопорушень у сфері власності, на застосування заходів припинення посягань на право власності та на застосування заходів юридичної відповідальності у цій сфері.

Ключові слова: право, право власності, законний інтерес у сфері власності, адміністративно-правовий захист, захист прав та законних інтересів громадян у сфері власності, органи публічного управління.

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

ЛЕГЕЗА Євген Олександрович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>

ВИНОГРАДОВА Наталія Леонідівна - кандидат державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4398-0814>

УДК 342.922

DOI 10.32782/EP.2022.3.7

Наукова стаття присвячена оцінюванню якостей надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції. Якість надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції має базуватися на критеріях, які повинні бути затверджені на рівні законодавчого органу у вигляді стандартів, у разі порушення яких повинна наставати юридична відповідальність працівників органів публічної адміністрації.

До критеріїв оцінювання якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції належать: результативність, простота (або доступність), терміновість (або своєчасність, строківість, оперативність), зручність, відкритість, мінімальна (справедлива) вартість та доступність її оплати, професійність, повага до особи, рівність тощо.

Встановлено, що одним із ключовим критерієм оцінювання якостей надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції є відкритість. Зокрема, критерій відкритості передбачає відкритість та доступність інформації, необхідної споживачам адміністративних послуг як елемент запобігання корупції (наприклад, які документи потрібно подати для отримання послуги, скільки буде тривати розгляд звернення особи, розмір та порядок оплати, хто є відповідальним за надання послуги тощо), а також можливість отримання консультативної допомоги, яку працівники органів публічної адміністрації повинні надавати у формі заповнення заяв, формулярів, роз'яснення порядку та процедури (адміні-

стративний регламент) отримання публічної послуги, допомоги в підборі та оформленні документів тощо. Для цього необхідна для отримання послуги інформація, зразки заповнення документів, опис процедури надання послуги тощо має розміщуватись на інформаційних щитах у приміщенні органу, в брошурах та інших довідкових матеріалах про надання публічної послуги. При цьому важливо, щоб інформація була повною, актуальною та зрозумілою, з мінімальним використанням спеціальної термінології, а також легкодоступною (через телефонний зв'язок або Інтернет). Окрім того, доступність та зручність надання послуг може оцінюватись і за якістю та оперативністю спілкування надавачів адміністративних послуг як елемент запобігання корупції з їх споживачами

Ключові слова: адміністративна послуга, доступність, запобігання корупції, критерій, корупція, послуга, якість.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями

Оцінка якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції визначається на підставі аналізу критеріїв, за якими вона може здійснюватися. Термін «критерій» у словниках визначається як «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило, мірка» [1, с. 415]. Таким чином, за ступенем якості, який визначає рівень стандарту надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції, мі-

німальні вимоги є мінімальною межею якості. Недотримання мінімального стандарту повинно бути підставою для негативного оцінювання якості адміністративних послуг як елемент запобігання корупції та передбачати певні правові наслідки. Тому, визначаючи рівні стандартів, необхідно у правовому полі окреслити мінімальний перелік вимог до діяльності суб'єкту публічної адміністрації щодо надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції.

Разом із тим закон повинен передбачати певний строк надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції. Якщо орган влади позитивно вирішує адміністративну справу про надання послуги у короткий строк, надання послуги повинно вважатись якіснішим.

Для кожної особи, споживача адміністративних послуг як елемент запобігання корупції, наявність чітких критеріїв оцінки якості та стандартів – це найкращий спосіб забезпечення її прав та законних інтересів. Тому, щоб оцінка якості була об'єктивною, необхідно мати не тільки чітко сформульовані, а й кількісно визначені вимоги. Зокрема, щоб оцінити своєчасність надання послуги, необхідно спиратися на конкретні строки, встановлені для надання публічних послуг певного виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання поданої проблеми

Питання адміністративних послуг у різні історичні періоди привертала увагу представників різних наук – соціології, філософії, політології і, безперечно, правової науки. Різні аспекти публічних послуг досліджували В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Н. О. Армаш, К. К. Афанасьєв, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, В. М. Бевзенко, Т. О. Буренко, О. М. Буханевич, Н. В. Васильєва, М. Ю. Віхляєв, Д. О. Власенко, В. М. Гарашук, І. П. Голосніченко, Н. Л. Губерська, Е. Ф. Демський, П. В. Діхтієвський, В. С. Долечек, І. В. Дроздова, С. Б. Жарая, Т. Є. Кагановська, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Л. П. Коваленко, І. В. Ковбас, М. О. Колесніков, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломовець, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. Ф. Кон-

стантінов, О. Л. Копиленко, С. О. Кузніченко, О. В. Кузьменко, В. С. Куйбіда, Є. В. Курінний, Ю. О. Куц, А. С. Лагода, Д. М. Лук'янець, П. С. Лютиков, О. Б. Ляшко, Т. О. Мацелик, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, А. В. Міськевич, Ю. В. Оніщик, М. Б. Острах, Г. М. Писаренко, Д. В. Приймаченко, М. П. Рабинович, В. Й. Развадовський, О. П. Рябченко, А. О. Селіванов, О. С. Сосновик, С. Г. Стеценко, Д. В. Сухінін, В. П. Тимошук, О. Г. Циганов, Ю. М. Шаров, А. М. Школик, І. М. Шопіна та ін.

На рівні дисертаційних робіт окремі питання певних видів публічних послуг досліджували: І. В. Ковбас «Публічно-владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини» (2011 р.), Л. І. Приймак «Публічні послуги в діяльності державної податкової служби України: організаційно-правові основи» (2013 р.), Ю. І. Шиндель «Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (2014 р.), однак комплексних наукових досліджень, безпосередньо присвячених питанням оцінюванню якостей надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції, ще не було, що й актуалізує відповідне дослідження, зумовлює його наукове та практичне значення.

Метою статті є визначення оцінюванню якостей надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як правові процедурні, так і організаційні критерії (наприклад, доступність послуги/органу, наявність інформації про послугу тощо), на думку Є. В. Курінного, самі повинні відповідати певним вимогам, тобто бути зрозумілими, обґрунтованими (реалістичними), адекватними вимогам часу. Сукупність критеріїв повинна охопити найважливіші аспекти надання публічних послуг та бути достатньою для загальної оцінки якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції [2, с. 152].

Оцінка якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції

може здійснюватися як з точки зору держави (внутрішня оцінка органу), так і з точки зору споживачів (зовнішня оцінка). І зрозуміло, що чим меншим є відсоток розходжень «за пунктами» оцінки якості надання послуг, тим вищим є рейтинг самої оцінки.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р, яким схвалено Концепцію розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, підвищенню якості надання адміністративних, сприятимуть такі критерії оцінки їх якості:

- результативність – задоволення потреби фізичної або юридичної особи в публічній послугі;

- своєчасність – надання адміністративної послуги в установленій законом строк;

- доступність – фактична можливість фізичних та юридичних осіб звернутися за адміністративною послугою (територіальна наближеність адміністративного органу до утримувачів послуг; наявність транспортно-сполучення, вказівних знаків, під'їзних шляхів та місць паркування для транспортних засобів фізичних та юридичних осіб; можливість вільного (безперешкодного) доступу до приміщення адміністративного органу; безперешкодне одержання бланків та інших формулярів, необхідних для звернення за адміністративною послугою, можливість отримання таких бланків з веб-сторінки адміністративного органу);

- зручність – урахування інтересів та потреб утримувачів послуг у процесі організації надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції (можливість вибору способу звернення за публічною послугою, у тому числі поштою, електронною поштою тощо; запровадження принципу «єдиного вікна»; установлення адміністративним органом графіка приймання фізичних та юридичних осіб з урахуванням їхніх інтересів; удосконалення порядку оплати адміністративної послуги як елемент запобігання корупції (плата приймається безпосередньо в приміщенні адміністративного органу);

- відкритість – безперешкодне одержання необхідної для отримання послуги

інформації, яка розміщується на інформаційних стендах в адміністративних органах, на їх веб-сайтах, друкуються в офіційних виданнях та буклетах (наявність інформації стосовно процедури надання певної послуги, переліку документів для її отримання зі зразками заповнення таких документів, розміру та порядку оплати публічної послуги, посадових осіб, відповідальних за надання певних видів адміністративних послуг як елемент запобігання корупції; можливість отримання інформації телефоном та електронною поштою, а також кваліфікованої консультативної допомоги);

- повага до особи – ввічливе (шанобливе) ставлення до утримувача адміністративних послуг як елемент запобігання корупції (готовність працівників адміністративного органу допомогти в оформленні документів особам, які отримують послуги);

- дотримання принципу рівності усіх громадян;

- професійність як належний рівень кваліфікації працівників.

Висвітliamo деякі критерії оцінювання якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції.

Змістом критерію терміновості (або своєчасності, строковості, оперативності) є часове обмеження надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції. Послуга повинна надаватися не пізніше визначеного терміну, з урахуванням конкретних потреб особи у певній ситуації. Своєчасність вимагає, щоб орган в окремих випадках діяв навіть швидше, ніж того вимагає закон, враховуючи особливості окремо взятого випадку. При цьому терміни необхідно періодично переглядати. Основними показниками оптимального строку мають бути обґрунтовані очікування споживачів та реальні можливості органу дотриматись визначених строків. В окремих категоріях справ слід передбачити можливість прискореного надання послуги (у виняткових випадках, за підвищену плату тощо).

Проте суб'єкти публічної адміністрації не повинні перетворювати механізм скорочених строків надання послуг на спосіб заробітку. Сьогодні практика оформлення паспортних документів для виїзду за кордон

громадянам України доводить, що прискорення процедури повинно відбуватись на підставі зазначених споживачем обставин. Інакше серед споживачів, що оплатили терміновість виготовлення документа, виникне своя черга, що призведе до затримання термінів виготовлення як термінових, так і документів за звичайним провадженням. Щодо якості, то належною буде якість адміністративних послуг як елемент запобігання корупції, якщо послуга надається споживачеві в передбачений законом строк [3, с. 152].

Тому підставою для негативної оцінки якості послуги за критерієм терміновості є несвоєчасне надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції, а саме: прострочення, неврахування законної потреби у прискореному вирішенні обставин конкретної справи, відсутність офіційно встановленого строку надання адміністративної послуги або встановлення необґрунтовано довгого терміну розгляду заяви [4].

Критерій зручності передбачає:

– отримання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції та їх оплату в одному місці;

– не більше ніж дворазове звернення до органів публічної адміністрації (коли звертається за послугою і коли отримує позитивний результат);

– можливість особи без непомірних (непропорційних) витрат часу, коштів та інших зусиль відвідати адміністративний орган;

– визначення зручних для споживача годин прийому;

– надання споживачам послуги максимум способів звернення за послугою та за інформацією (наприклад, особисто, поштою, електронною поштою тощо) щодо неї [5].

Таким чином, варто погодитись з І. В. Дроздовою, яка зазначає, що зручність як критерій оцінки якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції передбачає визначеність у питанні, наскільки враховано інтереси та потреби споживачів послуг в організації надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції у конкретному органі.

На жаль, сьогодні вибору способу звернення до суб'єкта публічної адміністрації

за адміністративною послугою для споживачів не існує. Споживач зобов'язаний особисто з'явитися до органів публічної адміністрації, щоб подати документи, а згодом отримати результат. Для запровадження поштового зв'язку між споживачем послуги та її надавачами законодавством повинна гарантуватися можливість звернення за послугою поштою, а також отримання відповіді аналогічним способом. Водночас процес використання вітчизняними органами влади електронної пошти для спілкування з громадянами лише започатковується. Хоча електронна пошта, як найсучасніший спосіб спілкування, значно пришвидшує процес отримання послуги та є найзручнішим з точки зору витрат часу і коштів споживача та держави.

За умов запровадження електронного способу надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції органи публічної адміністрації зможуть більше уваги приділити вдосконаленню внутрішньої організації провадження з надання публічної послуги, зокрема, зменшити певну кількість проблем, пов'язаних з особистим прийомом споживачів. У цьому разі значно зменшуються умови для вчинення корупційних діянь, адже відносини між органом і особою є прозорими, а «особистий» контакт особи та працівника адміністративного органу відсутній. Для повного задоволення критерію зручності органи влади мають надавати можливість споживачам адміністративних послуг як елемент запобігання корупції звертатися за послугами через представника. Взагалі, відмова у наданні послуги через «незручний» для органу спосіб звернення, якщо такий спосіб передбачено законодавством, є підставою для негативної оцінки якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції за критерієм зручності адміністративної послуги.

Організація особистого прийому, як показник критерію зручності, передбачає врегульованість як часу особистого прийому, так і самої процедури особистого прийому громадян. Зручність прийомних годин визначається наявністю перерв та їх тривалістю, роботою органу у вечірній час, у вихідні дні тощо. Адекватність робочого часу орга-

нів публічної адміністрації потребам споживачів як показник зручності передбачає для адміністративних послуг, за якими систематично звертається велика кількість громадян, встановлення максимально тривалого часу доступності до послуг адміністративного органу. Так, потрібно підтримати законодавця, який відповідно до п. 11 ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги» визначив, що час прийому суб'єктів звернень у центрі надання адміністративних послуг становить не менше шести днів на тиждень та семи годин на день і є загальним (єдиним) для всіх адміністративних послуг, які надаються через центр надання адміністративних послуг. Прийом суб'єктів звернень здійснюється без перерви на обід. Центр надання адміністративних послуг не менше двох днів на тиждень здійснює прийом суб'єктів звернень до двадцятої години [4]. Не проведення прийому в призначені для цього години, зменшення офіційно встановленого часу прийому громадян є підставою для негативної оцінки якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції за критерієм зручності.

Як правильно зазначає Легеза Є.О., разом із тим неорганізовані черги, конфлікти між споживачами – це наслідок неякісної роботи органів публічної адміністрації щодо впорядкованості самої організації прийому громадян, наприклад запровадження номерної системи черговості або попереднього запису. При цьому важливо, щоб механізм попереднього запису був захищеним від можливих зловживань з боку працівників суб'єкта публічної адміністрації [7].

В. Б. Дзюндзюк пропонує навіть встановлювати стандарти очікування в черзі, тобто наявність побутових зручностей у приміщенні. Однак основним завданням органів виконавчої влади як надавачів послуг повинно бути подолання проблеми черги взагалі [6, с. 157].

Критерій відкритості передбачає відкритість та доступність інформації, необхідної споживачам адміністративних послуг як елемент запобігання корупції (наприклад, які документи потрібно подати для отримання послуги, скільки буде тривати розгляд звернення особи, розмір та порядок

оплати, хто є відповідальним за надання послуги тощо), а також можливість отримання консультативної допомоги, яку працівники органів публічної адміністрації повинні надавати у формі заповнення заяв, формулярів, роз'яснення порядку та процедури (адміністративний регламент) отримання публічної послуги, допомоги в підборі та оформленні документів тощо. Для цього необхідна для отримання послуги інформація, зразки заповнення документів, опис процедури надання послуги тощо має розміщуватись на інформаційних щитах у приміщенні органу, у брошурах та інших довідкових матеріалах про надання публічної послуги. При цьому важливо, щоб інформація була повною, актуальною та зрозумілою, з мінімальним використанням спеціальної термінології, а також легкодоступною (через телефонний зв'язок або Інтернет). Окрім того, доступність та зручність надання послуг може оцінюватись і за якістю та оперативністю спілкування надавачів адміністративних послуг як елемент запобігання корупції з їх споживачами [5, с. 167].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку

Отже, якість надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції має базуватись на критеріях, які повинні бути затверджені на рівні законодавчого органу у вигляді стандартів, у разі порушення яких повинна наставати юридична відповідальність працівників органів публічної адміністрації.

До критеріїв оцінювання якості надання адміністративних послуг як елемент запобігання корупції належать: результативність, простота (або доступність), терміновість (або своєчасність, строковість, оперативність), зручність, відкритість, мінімальна (справедлива) вартість та доступність її оплати, професійність, повага до особи, рівність тощо.

Література

1. Юридический энциклопедический словарь / гл. ред. А. Д. Сухарев, ред. кол. : М. М. Богуславський, Н. И. Козырь, Г. Н. Миньковський и др. – М. : Совет. Энциклопедия, 1984. – 415 с.

2. Курінний Є. В. Принципи адміністративно-юрисдикційного процесу: визначення підходу, систематизація / Є. В. Курінний // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2006. – № 1. – С. 152-157.

3. Долечек В.С. Надання управлінських послуг населенню органами виконавчої влади України: організаційно-правовий аспект : дис. ...кандидата наук з державного управління : 25.00.02 / Долечек Володимир Станіславович. – К., 2005 – 206 с.

4. Про адміністративні послуги”: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

5. Дроздова І.В. Міністерство внутрішніх справ України як суб'єкта надання адміністративних послуг: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Дроздова Інна Вікторівна. – К., 2009. – 240 с.

6. Дзюндзюк В. Б. Методологічні засади оцінки та підвищення ефективності діяльності органів влади як публічних організацій : дис. ...доктора наук з державного управління : 25.00.02 / Дзюндзюк Вячеслав Борисович. – Х. : 2005. – 471 с.

7. Легеца Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова : монографія / Є. О. Легеца. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 452 с.

Leheza Yevhen Oleksandrovich

*Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative and Customs Law University of Customs and Finance
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9134-8499>*

Vynohradova Nataliia Leonidivna,

Candidate of public administration, associate professor, Associate Professor of the Department of Public Administration and Customs Administration University of Customs and Finance

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES AS AN ELEMENT OF CORRUPTION PREVENTION

A scholarly article is dedicated to assessing the quality of administrative service delivery as

an element of corruption prevention. The quality of the provision of administrative services as an element of corruption prevention should be based on criteria, which must be approved at the level of the legislative body in the form of standards, in the event of breach of which the legal responsibility of employees of public administration bodies should arise.

The criteria for assessing the quality of administrative services as an element of corruption include: efficiency, simplicity (or accessibility), urgency (or timeliness, promptness), convenience, openness, minimal (fair) value and availability of payment, professionalism, respect for the individual, equality, etc.

Openness is identified as one of the key criteria for assessing the quality of administrative service delivery as an element of corruption prevention. In particular, the openness criterion implies the openness and accessibility of information required to consumers of administrative services as an element of corruption prevention (for example, what documents should be submitted to receive a service, how long it will take to consider a person's appeal, the amount and payment procedure, who is responsible for providing the service, etc.), as well as the possibility of obtaining the advisory assistance that the employees of public administration bodies should provide in the form of filling in applications, forms, clarifying the procedure and procedure (administrative regulations) for public service staff, and documentation and more. To do this, information, sample documents, a description of the procedure for providing the service, etc., must be placed on information boards at the authority's premises, in brochures and other reference materials on the provision of a public service. At the same time, it is important that the information is complete, up-to-date and comprehensible, with minimal use of specialized terminology, and easily accessible (via telephone or Internet). In addition, the affordability and convenience of service delivery can also be judged by the quality and timeliness of communication of administrative service providers as an element of preventing corruption with their customers.

Keywords: *administrative service, accessibility, corruption prevention, criteria, corruption, service, quality.*

ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АСПЕКТІВ ВЧИНЕННЯ ВИКОНАВЧИХ НАПИСІВ НОТАРІУСАМИ

ПОЛЯКОВ Олексій Володимирович - аспірант та викладач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

DOI 10.32782/EP.2022.3.8

У статті на основі аналізу теоретичних і практичних досліджень розглянуто необхідні умови вчинення виконавчих написів, відповідно до нормативно-правової бази України.

Подано результати аналізу методики вчинення нотаріусами виконавчих написів, структурними складовими якої автор розглядає методологію історії держави і права України як базову основу та її методологічну та теоретичну складові.

У процесі дослідження констатується, що методологічною основою функціонування типів нотаріальних систем, як нотаріату англосаксонських країн, так і нотаріату латинського «писаного» права може бути системний підхід.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, виконавчий напис, методологічний підхід.

Обґрунтування актуальності теми дослідження

Серед ознак, які характеризують природу виконавчого напису, окремо, на нашу думку, можна виділити спрощеність порядку його вчинення, у порівнянні, наприклад, з процедурою стягнення в судовому порядку. У цьому контексті, говорячи про спрощеність, можна підкреслити такі риси нотаріального провадження із вчинення виконавчого напису, як: повідомлення потреби у виклику та присутності боржника при вчиненні нотаріальної дії; документальний характер провадження; вчинення виконавчого напису у день звернення стягувача із заявою про вчинення виконавчого напису; є у випадку необхідності дотримання чітких

правил територіальної підсудності; значно менший, у порівнянні з судовим процесом, обсяг витрат на проведення процедури.

Однією з найбільш ефективних та дієвих форм позасудового захисту прав та законних інтересів особи є їх захист нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Дослідження питань правового регулювання порядку вчинення виконавчого напису нотаріусом є важливим, оскільки він є підставою для примусового виконання рішень органами державної виконавчої служби (державними виконавцями) або приватними виконавцями.

Цю статтю присвячено аналізу аспектів вчинення виконавчих написів нотаріусами та результатам теоретичних досліджень функціонування нотаріату в Україні.

Актуальність цього дослідження полягає в обґрунтуванні нотаріальної діяльності на основі теоретичного аналізу методології вчинення виконавчих написів нотаріусами.

Метою статті є аналіз теоретичних досліджень становлення методологічної основи функціонування типів нотаріальних систем у світі.

Основний зміст дослідження

Виконавчий документ, незважаючи на досить складну процедуру його вчинення та високу ймовірність його оскарження, залишається одним із найефективніших інструментів задоволення вимог кредиторів. Проте, на жаль, на сьогодні законодавство

України не містить належним чином визначеного порядку та підстав його реалізації. Крім того, норми, що регулюють порядок вчинення виконавчих написів, є досить застарілими та зачатковими, не повною мірою відповідають реаліям сучасних правовідносин.

Знання методики нотаріальної діяльності є надзвичайно важливим не лише для науковців. Досвідчений практик нотаріального права не просто застосовує норми права у відповідній ситуації. У своїй роботі він вивчає весь комплекс законодавства, шукає потрібну норму, аналізує її, перевіряє її дійсність, враховує її співвідношення з іншими суміжними нормами і лише в результаті цього застосовує її відповідно до конкретних вимог. ситуації. Отже, тому не тільки вченому, а й практику недостатньо просто вказати на застосування тієї чи іншої норми, йому необхідно знати спосіб, підхід до пізнання цієї норми та засоби її реалізації [1].

Формування теоретико-методологічних засад інституту нотаріату як елемента механізму позасудового захисту прав і свобод людини і громадянина та його складових елементів потребує створення відповідної комплексної методології або своєрідної «схеми роз'яснення в науковому плані». Безсумнівно, кожен новий етап поступального розвитку науки ознаменується подальшим підвищенням значення методологічного порядку. Методологія пізнання, будучи спільною проблемою становлення і розвитку науки в цілому, має особливості застосування до окремих наукових напрямків, конкретних наукових галузей і дисциплін реалізації [2].

Історія держави і права України має свою методологію, яка визначає основні підходи, принципи та методи дослідження історико-правових явищ. Методологія історії держави і права України, як і будь-яка наука, складається з теорії пізнання, сукупності принципів і методів наукового дослідження, дотримання яких веде до правдивого, неупередженого відображення минулого. Теорія історії держави і права — це система основних ідей, форма наукових знань про державотворчі та правотворчі процеси, закономірності їх розвитку, узагальнення досвіду минулого. Для цієї науки важливими у

вивченні та відображенні її предмета є такі методологічні принципи, як загальнонаукові принципи:

- принцип діалектики,
- принцип історизму,
- принцип об'єктивності,
- принцип системності та соціальний вимір держави і права [3].

Виконавчий напис нотаріуса - це розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника кредитору грошової суми або про повернення чи передачу майна кредитору, вчинене на документах, що підтверджують зобов'язання боржника. Виконавчий напис вчиняється за заявою стягувача на оригіналі документа. Виконавчий напис нотаріуса є видом виконавчого документа, на підставі якого може бути відкрито виконавче провадження.

Питання функціонального призначення виконавчого напису нотаріуса як важливого елемента утвердження правопорядку та захисту прав людини потребує ґрунтовного наукового переосмислення, оскільки на практиці продовжують виникати питання щодо безспірності вимог стягувача, підстави оскарження цієї нотаріальної дії до суду тощо. У фаховій літературі слушно зазначається, що виконавчий напис нотаріуса як окремий спосіб захисту цивільних прав є законодавчо встановленою альтернативою більш складному процесу судового захисту. Законодавчого визначення поняття «виконавчий напис» на цей час немає, у юридичній літературі існує декілька точок зору щодо нього [4].

До методологічних підходів, що найбільш використовуються в сучасних наукових дослідженнях, відносять:

- системний, у межах якого розрізняють: структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та синергетичний підходи. Системний підхід полягає в комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин на основі розгляду системи принципів та способів організації;

- у межах синергетичного підходу звертають увагу на процеси самоорганізації і

виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі «формальних технологій».

П.М. Рабінович звертає увагу на можливість використання дослідницького методологічного підходу, зокрема історико-матеріалістичного, для розкриття соціальної сутності права, держави, інших суспільних явищ. Науковцям пропонується використовувати «суспільно необхідний» підхід дослідження феномену верховенства права як незамінний інструмент виявлення соціальної сутності права та держави, як соціально-детермінований підхід до тлумачення прав людини.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна констатувати, що методологічною основою для вчинення виконавчих написів нотаріусами можуть бути системний як структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний підхід, синергетичний підхід, дослідницько-методологічний підхід, зокрема історико-матеріалістичний підхід.

Саме поняття нотаріату (нотаріальної діяльності), його ідеї та цінності, зразки поведінки людей під час вчинення нотаріальних дій (зокрема, правочинів), що передаються з покоління в покоління, за своїм генезисом складають правову традицію нотаріальної діяльності [5].

Нотаріат України відноситься до латинського типу з ухилом до німецького зразка. Німецька модель передбачає незначну діяльність нотаріуса на всіх стадіях нотаріального провадження. Його робота зводиться до розробки документа та його засвідчення. Він є державною посадою та органом превентивної юстиції. До найхарактерніших рис латинського нотаріату І.С. Апалькова відносить наступне: нотаріус є державна посадова особа, яка отримує повноваження від держави та реалізує їх від її імені та під її контролем; нотаріус – особа вільної юридичної професії, він самостійно організовує свою роботу, несе майнову відповідальність за завдані збитки; основна функція нотаріуса – надання приватним угодам статусу юридично значимих документів, особливої доказової та виконавчої сили, а також захист публічних інтересів; нотаріус

за вчинення нотаріальних актів отримує нотаріальний тариф, розмір і порядок сплати якого встановлюються державою; нотаріуси об'єднуються в колективні органи: нотаріальні палати, які виконують адміністративні та контрольні функції. Існують три основні моделі латинського нотаріату: німецька система, французька система та змішана система. [6]

Незважаючи на світоглядні відмінності, різноманіття концептуальних підходів, методів і прийомів пізнання, більшість наукових праць з історії нотаріату в Україні об'єднує атрибутивний підхід, який акцентує увагу на визначальній ролі нотаріальної діяльності – її превентивному (попереджувальному) характері, що полягає у здійсненні дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, достовірності юридичним правам, фактам і документам).

Аналізуючи систему нотаріату, можна стверджувати, що саме Україна обрала латинську систему нотаріату. У латинському нотаріаті нотаріус виконує функцію захисту прав та інтересів суб'єктів правовідносин, запобігання виникненню спорів. Гарантом стабільності цивільних правовідносин є господарсько самостійний нотаріус латинського типу.

Визначаючи методологічні засади дослідження виконавчого напису нотаріуса як способу реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав, слід виходити з того, що методологічний спектр дослідження не може базуватися виключно на засадах позитивізму в праві. Дисертаційне дослідження виконавчого напису нотаріуса в системі захисту цивільних прав стає можливим також завдяки застосуванню спеціальної правової групи методів, зокрема нормативно-догматичного [7].

Аналіз змісту різних підходів до визначення поняття виконавчого напису нотаріуса дозволяє дійти висновку, що розкриття правової природи цього явища та подальше формулювання поняття виконавчого напису, яке б відобразило багатоаспектність досліджуваної категорії, можливо, на наш погляд, лише шляхом ретельного аналізу її фундаментальних ознак. Категорія «безспір-

ності» посідає центральне місце в теорії нотаріальної діяльності, оскільки відображає її характер. Виходячи з такого підходу, зазначимо, що з точки зору ознаки виконавчого напису категорія безспірності передбачає таку якісну характеристику заявленої стягувачем вимоги, за якої в нотаріуса не виникає жодних сумнівів щодо наявності заборгованості.

Література

1. Чижмар К. І. Методологічні засади дослідження нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 26. 2014. С.90-92., с.90;
2. Чижмар К. І. Методологічні засади дослідження нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 26. 2014. С.90-92., с.91;
3. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Харків: Право, 2001. 472 с., с.6;
4. Олена Демченко, Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних та законних інтересів. Підприємництво, господарство і право 3/2019;
5. Долинська М.С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук спец 12.00.01.-теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2017. 447 с., с.22;
6. Апалькова І.С. Нотаріат в Україні: становлення та запровадження

цифрових технологій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. №2(16). 2021. С.27-32., с.30;

7. Серветник А.Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форми захисту цивільних прав. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Київ, 2020. 242 с, с.46.

THEORETICAL STUDIES OF THE ASPECTS OF EXECUTION OF EXECUTIVE INSCRIPTIONS BY NOTARIES

The article, based on the analysis of theoretical and practical studies, considers the necessary conditions for execution of executive inscriptions in accordance with the regulatory and legal framework of Ukraine.

The results of the analysis of the methodology of execution of executive inscriptions by notaries are presented, the structural components of which the author considers the methodology of the history of the state and law of Ukraine as a basic basis and its methodological and theoretical components.

In the process of research, it is stated that the methodological basis of the functioning of types of notary systems, both the notary of the Anglo-Saxon countries and the notary of the Latin "written" law, can be a systemic approach.

Keywords: notary, notary, executive inscription, methodological approach.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З РЕЙДЕРСТВОМ

КРУШИНСЬКИЙ Сергій Антонович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0002-1583-226X

НАЛУЦИШИН Віктор Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0002-2053-9906

УДК 343.74

DOI 10.32782/EP.2022.3.9

Аналізуються доктринальні погляди на ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством. На основі аналізу узагальнених статистичних даних про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за останні п'ять років стверджується, що протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України) вчиняють, переважно, громадяни України чоловічої статі віком від 30 до 55 років з вищою освітою. На основі аналізу судової практики зроблено висновок про те, що до кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 206-2 КК України, часто притягуються особи, які є учасниками або керівниками відповідних суб'єктів господарювання.

Ключові слова: кримінологічний портрет, особа злочинця, рейдерство, протиправне захоплення.

Постановка проблеми

Стабільна економічна система України є запорукою розвитку нашої держави. Особливо гостро питання захищеності економіки та суб'єктів господарювання стоїть у період війни. При цьому, попри всі спроби запобігання та протидії, на теренах України досі відносно поширеним є явище рейдерства, яке деструктивно впливає на процеси господарювання, інвестиційний потенціал, економічну безпеку тощо. Обравши шлях кримінально-правової протидії, законодавець криміналізував окремі прояви рейдер-

ства у спеціальних заборонах, якими, зокрема, є статті 206 та 206-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Детальна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені вказаними статтями, є необхідною для формування належної та ефективної кримінально-правової політики у сфері захисту господарської діяльності, а також пошуку та впровадження дієвих методів запобігання рейдерству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання кримінально-правової та кримінологічної характеристики суб'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, були предметом вивчення у працях таких науковців, як: В. С. Бахуринський, З. В. Гбур, Н. М. Грищенко, В. Б. Дацюк, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, О. М. Луговий, Л. М. Скора, С. С. Титаренко, І. М. Федулова. Однак, зважаючи на загрозу, яку створюють такі кримінальні правопорушення для економічної безпеки держави, необхідність їх профілактики, наявна потреба у проведенні подальших наукових розробок.

Метою статті є визначення кримінологічно значущих ознак особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, що дасть змогу визначити його типовий кримінологічний портрет.

Виклад основного матеріалу

Оскільки без відповідної особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, останнє не може мати місця, для характеристики будь-якого кримінального правопорушення, його складу значну увагу слід приділяти суб'єкту, який його вчинив. Однак, варто розрізняти такі поняття, як «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особа злочинця (кримінального правопорушника)». Суб'єкт кримінального правопорушення як кримінально-правове поняття за своїм змістом окреслюється законодавчими ознаками (статус фізичної особи, осудність і вік). Ці ознаки мають кримінально-правове значення, оскільки відсутність хоча б однієї з них означає відсутність складу кримінального правопорушення в цілому. Натомість, термін «особа злочинця» є більш широким і, крім ознак суб'єкта кримінального правопорушення, охоплює ще низку інших характеристик, які виходять за межі складу кримінального правопорушення, однак враховуються судом при призначенні покарання у разі засудження такої особи. Як слушно наголошує Л. М. Скора, поняття «особа злочинця» охоплює ширше коло соціально значимих властивостей особи, тобто комплекс її ознак: особисті властивості, її зв'язки та стосунки з іншими людьми, її моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, її життєві установки [1, с. 107].

Важливість встановлення ознак, що характеризують особу злочинця, проявляється у тому, що вони враховуються у таких випадках: 1) під час здійснення статистичного аналізу та узагальнення показників особи злочинця за конкретним кримінальним правопорушенням; 2) під час реалізації та здійснення профілактичної роботи, спрямованої на попередження кримінальних правопорушень; 3) під час визначення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; 4) під час вивчення особи підозрюваного та обвинуваченого, а також призначенні судом покарання останньому; 5) під час організації діяльності працівників кримінально-виконавчої системи; 6) під час здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Незважаючи на теоретичну умовність дослідження природи поняття «особа злочинця», воно відкриває додаткові можливості для підвищення ефективності правоохоронної діяльності, яке може удосконалюватися на основі розвитку наукових знань. У його вивченні фундаментальною основою є сама категорія особи, дослідження якої надає змогу системно розкрити сукупність соціально значущих характеристик людини як суб'єкта кримінально протиправної поведінки, її соціальну якість, у тому числі визначення особливості його психічного складу, що виражають передумови цього діяння, фактори їх формування й можливі шляхи виправлення [2, с. 65].

Під час вивчення особи злочинця важливе місце належить структурі особи злочинця, яка в кримінології розглядається як сукупність соціально значимих якостей особи, які склалися в процесі різноманітних взаємодій з іншими людьми [3, с. 136] і детермінують злочинну поведінку людини. Тому, дійсно, структуру особи злочинця слід розглядати як певний умовний поділ властивостей і відносин, що характеризують особу, яка в абстрактному розумінні виступає в ролі порушника кримінального закону на демографічні, соціально-рольові, правові, психологічні, фізіологічні та інші значимі з кримінологічної точки зору однорідні групи властивостей і відносин [4, с. 109-110].

Звичайно, для визначення ознак особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані із рейдерством, потрібно розуміти сутність та механізми вчинення цього кримінального правопорушення. Це важливо, передусім, для з'ясування необхідного набору знань чи умінь, які вимагаються від особи, яка є учасником рейдерських захоплень.

Можна погодитися із В. Є. Ковригіною у тому, що якоїсь універсальної або загально-вживаної рейдерської схеми не існує, оскільки початкові умови для захоплення конкретного підприємства у кожному конкретному випадку є цілковито індивідуальними та унікальними, тому розробка рейдерських схем захоплення підприємства є в більшій мірі високоінтелектуальною, у чомусь навіть творчою роботою, адже потребує від її розробників високої кваліфікації у сфері

юриспруденції, макро- та мікроекономіки, бухгалтерського обліку, PR тощо [5, с. 32]. В основі рейдерства лежить комплекс високоінтелектуальних, впорядкованих за змістом та метою дій; об'єктом рейдерства може бути будь-яке майно незалежно від форми власності; метою рейдерства є заволодіння чи встановлення контролю над майном, яке належить іншим суб'єктам господарювання чи фізичним особам; для суб'єктів господарювання чи фізичних осіб ці дії є завжди непередбачуваними; дії, які складають основу рейдерства, можуть бути як правомірними, але у будь-якому разі такі дії суперечать духу закону та основоположним принципам верховенства права і непорушності права власності; при рейдерстві заволодіння чи встановлення контролю над майном обов'язково відбувається всупереч волі власників такого майна [5, с. 35].

Аналіз судової практики засвідчує наявність окремих випадків, коли рейдерське захоплення майна суб'єкта господарювання здійснювалося однією особою. Наприклад, вироком Шевченківського районного суду м. Львова було засуджено обвинуваченого, який, будучи учасником товариства з обмеженою відповідальністю, самостійно підробив низку документів, відповідно до яких отримав частку у статутному капіталі товариства 51 % від його загального розміру, став директором товариства, провів усі дії, спрямовані на державну реєстрацію зазначених змін, і надалі від імені товариства здійснив відчуження його майна (нежитлового приміщення, вартість якого відповідно до експертної оцінки становила майже 10 млн. грн.) на користь третьої особи за 60 тис. грн. [6]. Проте, як слушно зауважують науковці, рейдерські атаки практично неможливо реалізувати одноособово, у більшості випадків це стійка група з чітким розподілом ролей та функцій [7, с. 149].

Дійсно, наприклад, якщо розглядати судову практику за ст. 206-2 КК України, очевидним є висновок про те, що у переважній більшості випадків дії обвинувачених кваліфіковані за ч. 2 або ч. 3 зазначеної статті як протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Щоправда, навіть у таких випадках досить часто засуджується лише одна особа, а у вироку міститься вказівка на «невстановлених слідством осіб, щодо яких матеріали виділені в окреме провадження».

Хоча ч. 2 ст. 206-2 КК України як кваліфікуючу ознаку передбачає вчинення відповідних дій за попередньою змовою групою осіб, однак рейдерське захоплення може вчинятися організованими групами і злочинними організаціями, які подекуди спеціалізуються на професійному рейдерстві. Для організованих груп і злочинних організацій характерними ознаками є, зокрема, попередня організованість (наявність до початку готування або вчинення кримінального правопорушення домовленості між учасниками групи щодо їх вчинення) та стійкість такого об'єднання (згуртованість учасників групи, які мають єдиний план дій, чіткий розподіл функцій (ролей) учасників групи, наявність між ними постійних міцних внутрішніх зв'язків тощо) [8, с. 290].

Розподіл функцій (ролей) учасників злочинних угруповань, які вчиняють протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання, дає підстави для виділення декількох груп злочинців. Наприклад, на думку З. В. Гбур, рейдерів можна класифікувати на такі групи:

1) «замовники» – це, як правило, представники великого бізнесу, які володіють великими фінансовими можливостями, прагнуть до максимального задоволення своїх амбіцій; нерідко це публічно відомі особи, провідні власники легального бізнесу. Рейдерство для них – це перш за все елемент конкурентної боротьби;

2) «координатори» – це так звані «білі комірці» кримінального співтовариства, що володіють організаторськими якостями і великими зв'язками, у т. ч. корупційного і кримінального характеру. Вони, як правило, здійснюють планування, загальне керівництво і координацію незаконного корпоративного захоплення, часто це колишні співробітники правоохоронних органів;

3) «професіонали» – це, як правило, люди, які добре орієнтуються у сфері юриспруденції та економіки, які володіють конкретними механізмами економічного і юридичного

впливу на ціль. У їх завдання входить аналіз інформації та документальний супровід рейдерської діяльності на всіх етапах;

4) «солдати» – це, як правило, молоді люди 23-35 років, так звані «тітушки», які не мають стабільного доходу, здатні за порівняно невелику плату виконувати нескладні доручення щодо збирання інформації, вчинення насильницьких і інших дій, що входять у план незаконного корпоративного захоплення;

5) «корупціонери» – це посадові особи, які за матеріальну винагороду, користуючись посадовим становищем, приймають рішення або створюють умови, вигідні для рейдерів [9, с. 19].

Схожий підхід демонструє й А. О. Ополінський, який, у свою чергу, пропонує таку типологію рейдерів:

1) новий підприємницький клас (або рейдери-замовники). Це, як правило, люди, які отримали гарну освіту, які тямлять у юриспруденції, психології та, безумовно, сучасному законодавстві, а також добре знають про його недоліки. Це впевнені в собі і дуже цинічні люди, які прагнуть до досягнення своєї мети будь-якими шляхами. Вони володіють досить значним капіталом, тому що ті захоплення, які вони вже провели, дозволили їм нажити тисячі відсотків прибутку;

2) «білі комірці» кримінального співтовариства. Це ті, хто «вижив» у 90-і роки. Вони абсолютно закриті і не прагнуть стати публічними. Ці рейдери хочуть володіти магазином (мережею магазинів, заводом, землею тощо), вони знають, що з цією власністю робити, у них завжди є покупці на ці активи. Люди цього типу зазвичай володіють механізмами впливу на судову і виконавчу владу, на правоохоронні органи. Часто це колишні співробітники правоохоронних органів;

3) виконавці – представники цього типу – це молоді люди 23–30 років, які приїхали з провінції до великих міст, у яких немає ніякої власності, ніякого майна, ніяких перспектив і майже ніякої освіти;

4) виконавці-професіонали – особи, які знають, як трансформувати абсолютно незаконні дії у квазізаконну форму. Це професійні рейдери, які епізодично виконують такі

дії і знають, чим усе завершиться, які правоохоронні органи потрібно залучати, які можливі конфлікти інтересів;

5) державні чиновники – найпоширеніший на цей час тип рейдера. Експерти переконані, що сьогодні абсолютно чітко можна говорити про державне рейдерство, тому що на чолі стоїть державний апарат, державні компанії, державні міністерства, агентства, дочірні структури агентств, які все підгортають під себе [10, с. 309].

За функціональними ознаками учасників злочинних груп, діяльність яких спрямована на кримінальні поглинання активів юридичних осіб, можна класифікувати таким чином: 1) особи, що оцінюють економічну складову юридичної особи, що поглинається (мають вищу економічну освіту, вік 25-35 років); 2) особи, що розробляють план і способи перехоплення права управління і користування майновими комплексами і іншими активами юридичних осіб, що поглинаються, їх практичну реалізацію (плану) і застосування (способів); 3) особи, які залучаються до реалізації лише окремих кримінальних дій, що мають підготовчий характер у загальній схемі механізму злочинної діяльності; 4) особи, що організувалися і об'єдналися в напрямі реалізації злочинного діяння [11, с. 24]

Досліджуючи суб'єктів, що вчиняють або схильні до вчинення протидії законній господарській діяльності, Л. М. Скоря умовно поділяє їх на такі види:

1) особи – суб'єкти господарювання (приватні підприємці, власники або службові особи підприємств, установ, організацій). Протидія законній господарській діяльності, вчинена цими особами, є одним із способів нечесної конкурентної боротьби. Такими злочинцями є особи з достатньо сформованими ціннісними орієнтирами, поглядами, установками, які свідомо орієнтуються на вибір злочинної поведінки. Для них характерні: утвердження своєї значимості, прагнення домінувати над оточенням, керувати ними, що, у свою чергу, досягається і накопиченням матеріальних благ. Вони відрізняються організаторськими здібностями, витримкою, а також умінням пристосовуватися до навколишньої обстановки, орієнту-

ються у правових нормах і вимогах, можуть контролювати свою поведінку. Переважно мають високий соціальний статус, вищу або середню спеціальну освіту, зв'язки в різних сферах (від державних органів до кримінального середовища). У разі необхідності вони намагаються зробити все, щоб уникнути відповідальності. Ця група осіб займається підприємницькою діяльністю в різних сферах, переважно – це суб'єкти середнього бізнесу;

2) особи, що вчиняють протидію законній господарській діяльності на замовлення. Цих осіб можна віднести до типу корисливо-насильницьких злочинців. Як правило, ними є особи з вираженими антисоціальними поглядами, для яких характерне нехтування соціальними інститутами, правилами співіснування у суспільстві, вони переслідують свою мораль та не рахуються з іншими людьми. Головною ознакою в основі злочинної поведінки осіб цього типу є корисливість. Деякі з них вчиняють злочини внаслідок недостатньої матеріальної забезпеченості і відсутності можливості легальним шляхом суттєво поліпшити своє фінансове становище. Інші, яких можна назвати злісними корисливо-насильницькими злочинцями, – особи із сталими звичками соціального паразитування. Злісність цього типу злочинців полягає у багаторазовому вчиненні кримінальних правопорушень, що перетворюється у звичний рід занять. Такі злочинці можуть бути учасниками злочинних співтовариств, характерних для організованої економічної злочинності. в більшості випадків такі особи не реалізували себе у професійній діяльності, мають зв'язки у кримінальних та комерційних колах, завдяки чому знаходять «клієнтів» для своїх злочинних послуг. Зазвичай, такі особи використовуються для «вибивання боргів», шантажу, залякування;

3) службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування. Ця категорія осіб вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. Злочинці цього типу характеризуються високим інтелектуальним та освітнім рівнем, наявністю певного впливу на інших осіб, можливістю здійснення адміністративного тиску в зв'язку із займа-

ною посадою. Таких осіб іноді відносять до престижного типу злочинців, оскільки їм притаманне прагнення до зміцнення своєї влади, підвищення авторитету, кар'єризм, бажання стрімкого збагачення. Але більш часто, протидіючи законній господарській діяльності, службова особа намагається досягти своєї корисливої мети або ж вчиняє ці дії в інтересах інших осіб [1, с. 110-111].

Потенційними рейдерами можуть бути: окремі особи, що використовують коруптивність певних структур влади й управління, що прагнуть заволодіти чужою власністю; особи, що об'єдналися у спеціальні групи з метою професійного зайняття протиправним заволодінням майном підприємств, установ, організацій, у тому числі групи, що спеціалізуються на захопленні земель, підприємств, акцій тощо; особи, які створюють галузеві холдинги та прагнуть до усунення конкурентів у своїй сфері шляхом їхнього поглинання; представники великих холдингів і фінансово-промислових груп, що знаходяться, як правило, у великих містах, володіють великими ресурсами й можливостями, скуповують корпоративні права, бізнес у різних галузях економіки, привабливі земельні ділянки для збільшення своїх капіталів; особи, які є несумлінними керівниками, що мають доступ до особливо важливих для компанії документів, схем керування та активів; особи – партнери по бізнесу або дрібні акціонери тощо [12, с. 115].

В. Б. Дацюк переконаний, що суб'єктами абсолютної більшості злочинів у сфері корпоративних відносин є суб'єкти цих відносин: учасники (акціонери) товариств, менеджмент, члени наглядової ради та інших органів корпоративного управління та контролю [13, с. 121-122]. Дійсно, судова практика свідчить про те, що до кримінальної відповідальності, наприклад, за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 206-2 КК України, часто притягуються особи, які є учасниками або керівниками відповідних суб'єктів господарювання. Наприклад, вироком Новоархангельського районного суду Кіровоградської області було засуджено обвинуваченого, який працював генеральним директором СТОВ «Нива» і за допомогою підроблених документів та залучення «си-

лової підтримки» намагався здійснити протиправне заволодіння майном кооперативу, у тому числі частками, паями їх засновників та членів [14].

На основі узагальнених нами статистичних даних про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017-2021 роки (таблиця 1) можна стверджувати, що протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України) вчиняли громадяни України, переважно, чоловічої статі (у 88 % випадків), віком від 29 до 54 років (у 73 % випадків), з вищою освітою (у 69 % випадків). Звичайно, кримінально-правова заборона рейдерства не охоплюється лише ст. 206-2 КК України, однак воно, зрештою, спрямоване на протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання.

В. С. Бахуринський слушно зауважує, що для злочинця-рейдера характерні такі риси: а) здатність і готовність йти на ризик для досягнення поставлених цілей; б) гіпертрофовані життєві установки; в) досить висо-

кий рівень освіти і професійної підготовки; г) знання законодавства в галузі регулювання цивільних, економічних, корпоративних відносин; д) наявність схильності до поєднання законних і протиправних методів і способів керівництва організацією, ведення підприємницької або іншої економічної діяльності, використання їх для отримання переваг у конкурентній боротьбі і підвищення норми і маси прибутку; е) поєднання егоцентризму і екстравертності; ж) наявність специфічних іманентних особистісних якостей – енергійності, значної зарозумілості, самовпевненості, твердого прагнення до володіння владою, цинізму у ставленні до інших людей (партнерів по бізнесу, клієнтам), схильності до блефу тощо; з) наявність атрибутів зовнішньої респектабельності та доброчесності, що створюють сприятливе враження і формально мають на увазі законослухняність, а також які передбачають високий статус суб'єкта (делінквент), його приналежність до елітної соціальної верстви суспільства [16, с. 89].

Таблиця 1. Статистичні дані про осіб, які вчиняли протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України)*

Назва показника	2017	2018	2019	2020	2021	Разом
виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	4	5	9	3	5	26
з них за віковою ознакою						
у віці 18-28 років	0	0	1	0	0	1
у віці 29-39 років	2	2	5	0	1	10
у віці 40-54 років	1	3	1	2	2	9
у віці 55-59 років	1	0	0	1	2	4
у віці 60 років і більше	0	0	2	0	0	2
з них за освітою						
з вищою освітою	1	3	9	1	4	18
з професійною (професійно-технічною) освітою	2	0	0	1	1	4
з загальною середньою освітою	1	2	0	1	0	4
з них за громадянством						
громадяни України	4	5	9	3	5	26
іноземці	0	0	0	0	0	0
особи без громадянства	0	0	0	0	0	0
з них за гендерною ознакою						
чоловіки	3	5	8	3	4	23
жінки	1	0	1	0	1	3

* Складено авторами на основі Єдиних звітів про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017-2021 роки [15].

Висновки

Проведений аналіз дає можливість побудувати типовий кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством. Це переважно громадянин України чоловічої статі віком від 30 до 55 років з вищою освітою. Ними, здебільшого, є особи з достатньо сформованими ціннісними орієнтирами, поглядами, установками, які свідомо орієнтуються на вибір злочинної поведінки. Для них характерні: утвердження своєї значимості, прагнення домінувати над оточенням, керувати ними, що, у свою чергу, досягається і накопиченням матеріальних благ. Вони відрізняються високими інтелектуальними та організаторськими здібностями, витримкою, а також умінням пристосовуватися до навколишньої обстановки, орієнтуються у правових нормах, здатні контролювати свою поведінку. Такі особи можна віднести до престижного типу злочинців, оскільки їм притаманне прагнення до зміцнення своєї влади, підвищення авторитету, кар'єризм, бажання стрімкого збагачення.

Література

1. Скора Л. М. Кримінально-правова характеристика протидії законній господарській діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 253 с.
2. Торбеев М. О. Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 281 с.
3. Кримінологія : навчальний посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»). За заг. ред. С. А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетровський ДУВС, 2020. 332 с.
4. Крижановський О. М. Кримінологічні засади формування та реалізації стратегії запобігання злочинам у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 203 с.
5. Ковригіна В. Є. Протиправне поглинання господарських підприємств та про-

блеми юридичної відповідальності. *Правова інформатика*. 2012. № 4. С. 29-36.

6. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 18 лютого 2020 року (справа № 466/715/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88478792> (дата звернення: 19.08.2022).

7. Титаренко С. С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро. 2018. 262 с.

8. Омельчук О. М., Крушинський С. А. Кваліфікація контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, вчиненої у співучасті та за сукупністю з іншими злочинами. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 286-296.

9. Гбур З. В. Сутність рейдерства та його вплив на формування економічної безпеки держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2017. Вип. 2. С 13-22.

10. Ополінський А. О. Типологія осіб, що вчиняють злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майна у сфері підприємницької діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 307-312.

11. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, В. О. Гусева. Харків : ХНУВС. 2020. 58 с.

12. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро. 2019. 216 с.

13. Дацюк В. Б. Криміногенні процеси у сфері корпоративних відносин : кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 254 с.

14. Вирок Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 21 лютого 2019 року (справа № 394/1338/15-к).

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80013908> (дата звернення: 18.08.2022).

15. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 19.08.2022).

16. Бахуринський В. С. Кримінально-правова відповідальність за вчинення рейдерства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 213 с.

S. A. Krushynskyi, V. V. Nalutsyshyn.
**CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS
OF PERSONS WHO COMMIT CRIMES
RELATED TO RAIDING**

The purpose of the article is to determine the criminologically significant features of a criminal who commits criminal offences related to raiding, which will make it possible to determine his typical criminological portrait. A detailed description of the subjects of these criminal offences is necessary for the formation of a proper and effective criminal law policy in the field of economic activity protection, as well as the search and implementation of effective methods of preventing raiding.

The article analyzes doctrinal views on the characteristics of a person who commits crimes

related to raiding. Based on the analysis of statistical data summarized by the authors about persons who have committed criminal offenses in the last five years, it is claimed that the illegal seizure of property of an enterprise, institution, organization (Article 206-2 of the Criminal Code of Ukraine) is mainly committed by male citizens of Ukraine aged from 30 to 55 years old with higher education. Based on the analysis of judicial practice, it was concluded that to criminal liability for the crime provided for in Art. 206-2 of the Criminal Code of Ukraine is often brought persons who are participants or managers of relevant business entities.

Such crimes are committed for the most part by persons with sufficiently formed value orientations, views and attitudes, who are consciously oriented towards the choice of criminal behavior. They are characterized by: asserting their importance, striving to dominate others, to control them, which is achieved by accumulating material goods. They are distinguished by high intellectual and organizational abilities, endurance and ability to adapt to the surrounding environment, are well versed in legal regulations, and are able to control their behavior. Such persons can be classified as a prestigious type of criminals, since they have a desire to strengthen their power, increase their authority, careerism, desire for rapid enrichment.

Key words: criminological portrait, person of a criminal, raiding, illegal seizure.

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 305 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

КОЗЯРУК Ольга Олександрівна - аспірант кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

<https://orcid.org/0000-0001-7786-5721>

УДК 343.575(477)

DOI 10.32782/EP.2022.3.10

Аналізуються погляди науковців стосовно стадій вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України. На основі аналізу досвіду окремих зарубіжних держав стверджується про необхідність введення до кримінально-правової науки поняття «непридатний замах». На основі аналізу вироків судів першої інстанції з 2015 по 2021 рр. зроблено висновок про те, що замах на вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів слід порівнювати до закінченого кримінального правопорушення, враховуючи те, що ступінь суспільної небезпеки від вчинених дій є однаковою.

Ключові слова: стадії вчинення кримінального правопорушення, готування, непридатний замах, закінчене кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Попри дослідження та вагомий внесок у розвиток інституту стадій вчинення злочину вказана тема є досі актуальною. Науковці й надалі висвітлюють дискусійні питання, що стосуються готування, замаху та призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 305 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Нез'ясованими залишаються питання стосовно визначення категорій тяжкості та видів злочинів, за готування до яких належить передбачити кримінальну відповідаль-

ність. Спірним залишається поняття «непридатний замах», а також доцільність диференціації відповідальності за нього. Проблема полягає також і в неоднакових підходах до кваліфікації незакінченого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України. Саме тому необхідним видається комплексне дослідження всіх стадій вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів для застосування справедливого покарання за вказане протиправне діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значних здобутків у площині законодавчого врегулювання інституту стадій вчинення злочину досягли такі вітчизняні правники, як В. П. Тихий, П. С. Матишевський, І. Ю. Вакула, В. М. Бурдін, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, О. М. Омельчук, М. І. Хавронюк, В. К. Гришук та інші. Однак, беручи до уваги необхідність винесення справедливих та об'єктивних рішень судами, враховуючи стадію кримінального правопорушення, наявна потреба у проведенні подальших наукових розробок.

Метою статті є розв'язання проблемних питань стадій вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України шляхом порівняльно-правового аналізу основних теоретичних та законодав-

чих положень кримінального права України та деяких зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу

Так, вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів до свого повного завершення проходить усі три стадії кримінально протиправної діяльності: готування, замах і закінчене кримінальне правопорушення.

Варто відразу зазначити, що український законодавець, визначаючи стадію готування до кримінального правопорушення, охопив лише найбільш поширені види готування, а також доповнив визначення узагальнюючим поняттям: «інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення», окресливши відтак невичерпний перелік дій, які можуть становити готування до вчинення кримінального правопорушення. Під ч. 1 ст. 14 КК України готуванням до кримінального правопорушення вважається підшукування або пристосування засобів чи знарядь, також підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення будь-яких перешкод, а також інше попереднє створення умов для вчинення кримінального правопорушення [1].

Наприклад, відповідно до § 2 ст. 16 КК Республіки Польщі, готування є караним, якщо воно передбачене в законі. Тобто готування до кримінального правопорушення карається, лише якщо це передбачено в Особливій частині КК Республіки Польщі. Водночас польський законодавець передбачає окрему санкцію за готування до вчинення кримінального правопорушення, яка, зрозуміло, є менш сувора, ніж за закінчене кримінальне правопорушення. Тим часом, за українським кримінальним законодавством, готування до вчинення кримінального правопорушення та відповідальність за готування до кримінального правопорушення визначено лише в Загальній частині КК України [2].

Цікавим також є досвід європейських держав щодо визначення та призначення покарання за готування. Зокрема, М. І. Хавронюк розглянув призначення покарання

за готування та замах за КК України у рамках порівняльного аналізу кримінальних кодексів європейських держав. Учений окреслив три напрями призначення покарання за готування до кримінального правопорушення:

1) готування до кримінально протиправного діяння взагалі не карається (Албанія, Італія, Данія, Бельгія, Французька Республіка);

2) караним є готування лише до тяжкого й особливо тяжкого злочинів (Росія, Латвія, Литва) або до кримінального правопорушення, за який закон передбачає тюремне ув'язнення не менше восьми років і тільки за умови, що воно має вияв певних дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення у співучасті (Голландія);

3) про стадію готування до кримінальних правопорушень у Загальній частині КК не згадується, проте в Особливій частині визначено, готування до яких саме (зрозуміло, найбільш небезпечних) злочинів карається. Цей варіант найбільш поширений [3].

Так, у чинному КК України (ч. 1 ст. 14) передбачені такі види готування: змова на вчинення кримінального правопорушення, створення умов для вчинення кримінального правопорушення, підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників, усунення перешкод (наприклад, придбання наркотичних засобів для незаконного переміщення через кордон, обладнання з цією метою схованок, тайників на транспортних засобах, у багажі, одязі та приховування у них предметів контрабанди; у виготовленні підроблених митних та інших документів; підмовлювання іншої особи на участь у контрабанді; розподіл ролей між учасниками кримінально протиправного угруповання у вчиненні контрабанди; підбір джерел придбання та місць збуту контрабандних наркотичних засобів). Відповідно до ч. 1 ст. 16 КК Республіки Польщі, видами готування до кримінального правопорушення є: створення умов, спрямованих на виконання кримінального правопорушення, зокрема змова на вчинення кримінального правопорушення; підшукування або пристосування засобів, збирання інформації, складання плану дій [4].

Складання плану дій як вид готування визначається як умова, що полегшує вчинення кримінального правопорушення. Якщо особа складає план вчинення кримінального правопорушення, то найвірогідніше, що кримінальне правопорушення буде доведено до кінця. При складанні плану дій враховуються різні обставини й деталі, які можуть послугувати чи перешкодити вчиненню кримінальному правопорушенню. Доказом того, що планування кримінального правопорушення не може бути складовою поняття наміру, можуть бути, скажімо, різні схеми проникнення у приміщення, плани поетапних дій співучасників у паперовому вигляді, корупційні схеми вчинення кримінальних правопорушень. Усе це не можна відносити до наміру вчинення кримінального правопорушення. Планування кримінального правопорушення – це вид готування, який український законодавець передбачив у сформульованому узагальнюючому виді готування, а саме «інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення», а відтак уникнув надання переліку всіх ймовірних видів готування [4].

У цьому контексті найбільш слушною є думка В. М. Бурдіна, який переконаний, що і в діяннях особи, які становлять готування, є повноцінний склад кримінального правопорушення з усіма чотирма елементами. Інша річ, за рахунок яких ознак він формується і де вони передбачені [5].

Так, І. Ю. Вакула висловила у своїй дисертації думку, яка є досить слушною і з якою варто погодитись, про те, що необхідне встановлення кримінальної відповідальності за готування до кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 201 та 305 КК України. Вчиненню контрабанди предметів, які передбачені у цих кримінальних правопорушеннях, може передувати стадія готування до кримінального правопорушення. До підготовчих діянь у вчиненні цих кримінальних правопорушень можна віднести підшукування співучасників із числа працівників митниці, підготовка місця схову предметів контрабанди з метою їх переміщення через митний кордон або поза митним контролем та інші. Також вона пропонує ч. 2 ст. 14 КК України викласти у такій редакції: «2. Крими-

нальна відповідальність настає за готування до тяжких та особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, передбачених статтями ...201.....305... Особливої частини цього кодексу» [6].

Наступним важливим етапом є замах. Замахом на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, як впливає зі змісту ст. 15 КК України, повинно визнаватися вчинення з прямим умислом дій, спрямованих на незаконне переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів через державний митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, коли створюється безпосередня загроза порушення встановленого порядку переміщення предметів через кордон, однак цей порядок не було порушено, оскільки незаконного переміщення не відбулося з причин, що не залежали від волі винного. Так, замахом на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є пред`явлення ручної поклажі та багажу з прихованими у тайниках наркотичними засобами митному контролю перед безпосереднім виїздом (вильотом) за кордон, а також інші дії, спрямовані на переміщення предметів з приховуванням їх від митного контролю (наприклад, пред`явлення митної декларації з не вказаними у ній предметами, що підлягають декларуванню, пред`явлення митних та інших документів із внесеними до них завідомо неправдивими відомостями про кількість та характер переміщуваних предметів, наприклад: фальсифікованих лікарських засобів) [7, с. 145]. Так, громадянин Республіки Білорусь придбав на стоянці автозаправки наркотичний засіб - канабіс. Цей наркотичний засіб він вирішив перемістити через державний кордон з України до Румунії, зберігаючи його при собі. На виконання свого кримінально протиправного наміру, спрямованого на незаконне переміщення особливо небезпечного наркотичного засобу через митний кордон України до Румунії, з приховуванням від митного контролю, М, з метою ускладнення

виявлення вищевказаного наркотичного засобу, помістив його серед особистих речей, а саме в сумці з документами та 13.11.2017 року, близько 15 год. 40 хв., прибув на МПП «Порубне», який знаходиться на території Чернівецької області. У подальшому, під час митного контролю громадянин заповнив митну декларацію, у якій умисно не вказав у пункті 3.3 про наявність у нього забороненого наркотичного засобу. Усвідомлюючи, що заповнена ним декларація містить завідомо неправдиві відомості, того ж дня пред'явив її інспектору митниці та під час усного опитування заявив про відсутність у нього заборонених речей та предметів. Однак, того ж дня о 16 год. 00 хв. у ході поглибленого митного огляду особистих речей, а саме сумки з документами, працівниками Чернівецької митниці ДПС України було виявлено та вилучено подрібнену речовину рослинного походження, зеленого кольору, загальною вагою 24,07 грами, яка була загорнута в аркуш паперу та обгорнута клейкою стрічкою [8].

Так, замахом на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів варто вважати ту ситуацію, коли її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особисто-го огляду тощо). Також слід вказати на те, що кримінальне правопорушення потрібно вважати закінченим з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Так зазначено у п. 8 ППВСУ від 3 червня 2005 року № 8 [9].

Із поняттям замаху на вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів ситуація відносно зрозуміла, тоді як у теорії кримінального права та наукових колах усе частіше набуває обговорення поняття «непридатного замаху». Розглянемо більш детально цю дефініцію. У вітчизняній кримінально-правовій літературі визначення окремого виду – непридатного замаху – має і прихильників, і противників. Зокрема, В. П. Тихий, А. В. Шевчук пропонують виокремлювати спеціальні види замаху на кримінальне право-

порушення, а саме непридатний замах [10].- У свою чергу, А. В. Шевчук поділяє непридатний замах на дві складові: замах на непридатний об'єкт (предмет) та замах із непридатними засобами [11].

Слушно також зауважити, що попри те, що в кримінальному законодавстві України відсутні положення про непридатний замах, у правозастосуванні вже давно поширеною є практика щодо кваліфікації дій злочинця, який фактично помилявся щодо властивостей предмета чи засобів [12]. В обох випадках особа припускається фактичної помилки, що позбавляє її можливості довести кримінальне правопорушення до кінця.

Прикладом, який стосується теми нашого дослідження, може бути той випадок, коли особа має намір вчинити контрабанду психотропних речовин і з цією метою знаходить співучасників, які в подальшому виготовлятимуть та надаватимуть йому психотропну речовину – амфетамін для контрабандного перевезення до Республіки Польщі. Після ретельної підготовки громадянин Х отримує психотропну речовину, ретельно її маскує у тайнику для проходження митного контролю, однак під час митного огляду, предмет кримінального правопорушення було виявлено, а громадянина Х затримано. У ході судово-хімічної експертизи було встановлено, що порошок, схожий на психотропну речовину амфетамін, є звичайним порошком, який не містить жодних наркотичних елементів. Як у такому випадку кваліфікувати дії громадянина Х, якщо, відповідно до норм українського законодавства, фактично відсутній предмет кримінального правопорушення, а значить – відсутній сам склад кримінального правопорушення? На нашу думку, якраз у такому випадку варто застосувати термін «непридатного замаху», оскільки злочинець мав намір використати непридатний предмет кримінального правопорушення, не знаючи про те, що насправді він не спричинить ніяких негативних наслідків.

У такому випадку ми будемо керуватися п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. Таким чином, дії особи належить кваліфікувати як шахрайство, якщо вона під виглядом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів

та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів умисно збуває будь-які інші засоби чи речовини з метою заволодіння грошима чи майном. Також за наявності підстав дії особи варто кваліфікувати як підбурювання до замаху на незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. У цьому випадку дії покупця кваліфікуються як замах на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 305, ст. 307, ст. 309 або ст. 311 КК [13].

Варто зазначити, що положення про закріплення поняття непридатного замаху притаманні кримінальному законодавству Республіки Польща та кримінальним законам багатьох зарубіжних держав. Скажімо, відповідні норми містяться у кримінальних кодексах Федеративної Республіки Німеччини, Македонії та Чорногорії, Швейцарії, Литовської Республіки тощо. Треба також зауважити, що пом'якшення відповідальності за непридатний замах є дискреційним повноваженням суду, а не обов'язком, тому навіть деколи трапляються випадки, коли непридатний замах на кримінальне правопорушення карається як закінчене кримінальне правопорушення [6, с. 105-106].

Необхідно погодитись із думкою, яка побутує в українському законодавстві про те, що якщо кримінальне правопорушення визнається незакінченим через фактичну помилку винного, це не завжди свідчить про менший ступінь його суспільної небезпеки порівняно зі закінченим кримінальним правопорушенням [1]. Саме тому, на нашу думку, варто ввести у теорію кримінального права таке поняття, як «непридатний замах». Необхідно взяти до уваги те, що кримінальні правопорушення, вчинені із непридатним предметом чи непридатними засобами, зокрема, контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, є також суспільно небезпечними, хоча і не в такій самій мірі, як звичайні кримінальні правопорушення, оскільки однаково посягають на суспільні цінності. Тому судам під час винесення вироку необхідно враховувати всі фактичні обставини вчинен-

ня кримінального правопорушення або причини його недоведення до кінця.

Вважаємо за необхідне розглянути питання про момент визначення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів закінченим кримінальним правопорушенням, оскільки воно має важливе практичне і теоретичне значення.

Якщо звернутися до законодавства України, то в ньому визначено, що контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного незаконного переміщення предметів через митний кордон України. Якщо під час виїзду за межі України удмети контрабанди, наприклад наркотичні засоби, виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, вчинене належить кваліфікувати як замах на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Закінчений склад кримінального правопорушення утворює незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю. Такої ж позиції притримується С.О. Сорока у своїй дисертації [14, с. 124]

Варто зазначити, що стосовно моменту закінченого кримінального правопорушення у теорії кримінального права сформувалися різні точки зору, які можна умовно поділити на групи. Розглянемо їх:

1) наприклад, І. А. Алексєєв, М. А. Єфімов відстоюють позицію, що контрабанда як закінчене кримінальне правопорушення може розглядатися не лише тоді, коли винному вдалося переправити через державний кордон ті чи інші предмети, але і тоді, коли спроба контрабандного перетину була припинена митними органами або прикордонниками під час проведення огляду [4]. Така позиція вченого є більш ґрунтованою та зрозумілою;

2) в свою чергу, М. Б. Крупкін вважає, що під час виїзду з України не можна вважати обов'язковою умовою контрабанди як за-

кінченого кримінального правопорушення момент перетину вантажем державного кордону, тому що в цьому випадку необхідно визнати, що переміщені товари потрапляють на територію іноземної держави [1], тобто за межі юрисдикції державних органів. Якщо дії, спрямовані на незаконне переміщення вантажів через кордон, були вчинені на території країни, а не за її межами, тоді, на думку автора, можна говорити про кримінальну відповідальність за контрабанду. З цією думкою варто погодитись, оскільки, дійсно, у такому випадку кримінальне правопорушення вчиняється на території іншої держави, а не на території України;

3) на думку М.І.Загороднікова, переміщення у розглянутому варіанті слід розуміти не як формальний момент фізичного переміщення через лінію державного кордону, а як подолання трьох режимів, і які встановлені державою в зонах прикордонного і митного контролю [15]. Разом з тим, варто наголосити на тому, що виявлення предметів контрабанди під час митного огляду слід розглядати не як замах і готування до вчинення контрабанди, а як закінчене кримінальне правопорушення, оскільки особа проходить при переміщенні заборонених предметів через кордон (наприклад, виявлення предметів контрабанди при вивозі за межі України на прикордонних станціях, у портах, поблизу від контрольно-перепускних пунктів Прикордонних військ, до моменту пред'явлення цих предметів для митного огляду);

4) О. М. Омельчук висловлює наступну позицію: з моменту митного огляду на території іноземної держави і до моменту фактичного переміщення предметів через лінію державного кордону проходить певний період, під час якого винний має можливість добровільно відмовитися від доведення кримінального правопорушення до кінця, а відтак кримінальна відповідальність виключається. Якщо його кримінально протиправні дії будуть припинені, протягом цього часу, вчинене може кваліфікуватись як замах на контрабанду [16];

5) А. А. Музика та О. П. Горох у своїй монографії доводять необхідність визнання замаху на контрабанду закінченим кримінальним правопорушенням [17].

Проаналізувавши різні точки зору, варто зазначити, що особи, які ввозять наркотичні засоби на територію України, та ті, які вчиняють дії, пов'язані із переміщенням наркотичних засобів з території України, перебувають у нерівних умовах, фактично вчиняючи одне і те ж протиправне, суспільно небезпечне діяння, особи несуть різне покарання, а інколи і взагалі звільнюються від нього. Для доведення цього факту нами було проаналізовано близько 49 вироків, які були винесені у період з 2015 по 2021 рр. у Волинській області. Таким чином, з 49 проаналізованих вироків 24 вироків було винесено за ст. 305 КК України (закінчене кримінальне правопорушення) і 25 – за ст. 15 та 305 КК України (закінчений замах). Разом з тим, за закінчений замах особи понесли покарання у вигляді: звільнення від відбування покарання з випробуванням – 8 вироків (32%); штраф – 15 вироків (60%); арешт – 1 вирок (4%); позбавлення волі – 1 вирок (4%). Також за закінчене кримінальне правопорушення особи понесли наступні покарання: штраф – 18 вироків (75%); звільнення від відбування покарання – 2 вироків (8,5%); позбавлення волі – 4 вироків (16,5%). Варто відразу зазначити, що в деяких вироків особи, які переміщували однаковий предмет кримінального правопорушення – канабіс (особливо небезпечний наркотичний засіб), в однаковому розмірі (невеликий розмір) – несли різні за суворістю покарання. Наприклад, відповідно до вироку Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 16 січня 2017 року, громадянина А визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 305 КК України (контрабанда особливо небезпечного наркотичного засобу – канабісу з Республіки Польщі на територію України, загальною масою 1,588 г) та призначити йому узгоджене сторонами покарання у виді штрафу у розмірі 1471 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 25007 грн.00 коп. У цьому випадку особа понесла кримінальну відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення у вигляді штрафу [18].

Іншим прикладом є вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 6 червня 2017 року, відповідно до якого гро-

мадянина М було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 305 КК України (контрабанда особливо небезпечного наркотичного засобу, обіг якого заброньовано, - канабіс масою 1,56 г через митний кордон України) та на підставі ст. ст. 75, 76 КК України громадянина М від відбування покарання звільнити, якщо він протягом двохрічного іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення [19].

Вищевказаний приклад демонструє закінчений замах і, як ми можемо помітити, предмет кримінального правопорушення в обох випадках – канабіс – особливо небезпечний наркотичний засіб, маса переміщеної речовини є також ідентичною, проте покарання є абсолютно різними. На нашу думку, продемонстрована кількість звільнених від покарання осіб за вчинення замаху на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів вказує на те, що фактично особи, які вчиняють одне і те ж протиправне діяння, посягають на один і той самий об'єкт, однак відповідальність несуть різну. Таким чином, не лише порушуються принципи справедливості та індивідуалізації покарання, а й саме покарання не виконує одну із основних функцій – попередження (профілактика) вчинення контрабанди наркотичних засобів, боротьба з організованими злочинними угрупованнями, а також міжнародною та транснаціональною злочинністю.

Висновки

Отже, вважаємо за доцільне, замах на вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів порівняти до закінченого кримінального правопорушення, враховуючи те, що ступінь суспільної небезпеки від вчинених дій є однаковою. Тому, враховуючи вищевикладене, пропонуємо викласти частину норми, передбаченої ст. 305 КК України в наступній редакції: «Контрабанда або замах на контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

або фальсифікованих лікарських засобів...». Також, підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне доповнити теорію кримінального права таким поняттям, як «непридатний замах» для повного та всебічного дослідження обставин справи під час винесення судом вироків.

Література

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

2. Войтанович О. Й. Зарубіжний досвід формування правової ідеології та шляхи його запозичення для України. Порівняльно-аналітичне право. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Voitanovich.pdf (дата звернення 16.09.2018).

3. Хавронюк М. І. Покарання за готування до злочину і замах на злочин: парадокси національного кримінального кодексу, особливо у порівнянні з іноземними. URL: www.Zakonoproekt.org.ua (дата звернення: 16.05.2019).

4. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. К.: Істина, 2017. 1112 с.

5. Бурдін В. М. Суспільна небезпечність готування до злочину. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Харків 10–11 жовт. 2013 р. Харків: Право, 2013. С. 176–180.

6. Вакула І.Ю. Стадії вчинення злочину за кримінальним правом України та Республіки Польща: порівняльно-правове дослідження: дис. ...канд.юрид.наук : 12.00.08. Львів, 2019. 215с.

7. Вакула І. Ю. Види стадій вчинення злочину за кримінальним правом України та Республіки Польща. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 2. С. 193–204.

8. Архів Глибочького районного суду Чернівецької області. Справа № 715/1108/18 / 2018 р.

9. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил:

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03 червня 2005 р. № 8. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навчальний посібник / за ред. Б. О. Кириць. Львів : ПАІС, 2018. 463 с.

10. Тихий В. П. Кримінально-правовий інститут стадії вчинення злочину. Вісник асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 171–184.

11. Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2002. 170 с.

12. Красницький І. В., Шутяк Л. С. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України: монографія. Львів: ДУВС, 2015. 224 с.

13. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02> (дата звернення: 19.04.2019).

14. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : дис. ...канд. юрид. наук : 12.03.02. Львів, 2010. 234с.

15. Загородников Н. И. Принципы советского уголовного права. Советское государство и право. Москва, 1966. С. 66.

16. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2002. 239с.

17. Музика А. А ., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький, 2010. С. 84-86.

18. Архів Любомльського районного суду Волинської області. Справа № 163/2409/17 / 2017 р.

19. Архів Любомльського районного суду Волинської області. Справа № 163/654/14-к / 2018 р.

for in Art. 305 of the Criminal Code of Ukraine. The article highlights the concept of preparation for a criminal offense and its main types: conspiracy to commit a criminal offense, creating conditions for committing a criminal offense, finding or adapting means or tools, finding accomplices, removing obstacles. According to the Criminal Law of the Republic of Poland, preparation for a criminal offense is punishable only if it is provided for in the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Poland.

The article deals with an attempt to commit smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors or falsified medicinal products, which should be considered the situation when its items are discovered before moving across the customs border of Ukraine (during the inspection or re-inspection of goods, vehicles, hand luggage, baggage or personal inspection, etc.). Also, the article gives the concept of «inappropriate attempt», which should be understood as a criminal offense committed with an inappropriate object or inappropriate means. The opinion about the need to introduce such a concept as «unsuitable attempt» into the theory of criminal law is well-founded.

The article analyzes the verdicts of the courts of the first instance from 2015 to 2021, where it was established that for a completed criminal offense, persons suffered a more severe punishment (for example, imprisonment) than for an attempt to commit a criminal offense (for example, a fine), actually committing the same actions, moving the same object in the same size. On the basis of the analyzed verdicts, it was concluded that the principles of justice and individualization of punishment are violated in this way, and the punishment itself does not fulfill one of its main functions - the prevention of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors or falsified medicinal products. with organized criminal groups, as well as international and transnational crime.

Key words: stages of committing a criminal offense, preparation, inadmissible attempt, completed criminal offense.

О. О. Koziaruk
**STAGES OF COMMITTING A
CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN
ART. 305 OF THE CRIMINAL CODE OF
UKRAINE**

The purpose of the article is a comprehensive study of the stages of committing a criminal offense provided

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВОСУДДЯ

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій Станіславович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-2432-5286

УДК [351.75:324:342.9](477)

DOI 10.32782/EP.2022.3.11

У статті на підставі комплексного системного аналізу розглядається теоретичні засади кримінально-правової охорони правосуддя. У дослідженні використано формально-юридичний та порівняльно-правовий методи дослідження правових явищ. Систему заходів попередження кримінальних правопорушень, скоєних щодо осіб, які здійснюють правосуддя у цей час - не ефективна, що зумовлює актуальність дослідження. Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку зі скоєнням кримінальних правопорушень щодо осіб, які здійснюють правосуддя. Предметом є норми кримінального законодавства. Відзначено, що є об'єктивна необхідність у кримінально-правовій охороні осіб, які беруть участь у правосудді від скоєння щодо них кримінальних правопорушень, що реалізує мету, яку поставлено перед кримінальним законом, утримання громадян від скоєння подібних злочинів, а також у попередженні таких кримінальних діянь. Зазначено, що посягання на правосуддя, підривають не лише його основи, а й основи держави, її цілісність та непорушність. У зв'язку з чим, важливе значення набуває кримінально-правова охорона правосуддя. Підвищення якості кримінально-правової охорони правосуддя сприяє підвищенню ефективності роботи також і правоохоронної системи. Розглянуто наукові підходи до визначення понять «судочинство», «правосуддя», «інтереси» в контексті теми дослідження. Охарактеризовано поняття «кри-

мінально-правова охорона» у площині чинного кримінального законодавства, діяльність органів досудового розслідування, органів і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та інших учасників судочинства. Запропоновано зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: суд, судочинство, правосуддя, законна діяльність, судоустрій, органи досудового розслідування, кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України).

Основне завдання щодо захисту права і свободи людини та громадянина належить правосуддю. Правосуддя здійснюється виключно судом і ґрунтується на системі принципів, які забезпечують нормальну діяльність. Ніхто не має права втручатися у діяльність осіб, які здійснюють правосуддя або досудове розслідування, а тим більше зазіхати на їхнє життя, здоров'я, власність, оскільки це підриває не лише основи правосуддя, а й основи державної влади загалом.

У зв'язку з цією обставиною є об'єктивна необхідність у кримінально-правовій охороні названої категорії осіб від скоєння щодо них насильницьких злочинів, що, у свою чергу, реалізує цілі, що стоять перед кримінальним законом, утримання громадян від вчинення подібних правопорушень, а також у попередженні таких кримінальних діянь загальносоціальними та спеціально-кримінологічними заходами.

Аналіз дослідження проблеми

Кримінально-правовій охороні правосуддя присвячена значна кількість наукових робіт, серед яких праці: П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, А. В. Воронцов, В. К. Гришук, С. Є. Дідик, Є. М. Єднак, Ю. В. Калініченко, О. М. Литвинов, Р. І. Мельник, В. В. Налуцишин, В. Л. Ортинський, О. Б. Харченко, Л. В. Чернозуб, В. В. Шаблистий, І. С. Яковець, та інших учених. Проте зараз констатувати достатню доктринальну розробленість теми дослідження не представляється можливим. Наявні в кримінально-правовій доктрині підходи не дозволяють створити цілісну, несуперечливу концепцію насильницьких злочинів, скоєних щодо осіб, які здійснюють правосуддя та їх попередження.

Мета статті – дослідження теоретичних засад кримінально-правової охорони правосуддя.

Виклад основного матеріалу

Правосуддя має широкий комплекс завдань, від ефективного вирішення яких залежить фактичний стан законності та правопорядку, забезпечення цілісності держави. Основне завдання правосуддя полягає в захисті найвищої цінності – людини, її прав і свобод, прав і свобод юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, забезпеченні належного правового режиму.

Для вирішення цього завдання необхідно нормальне функціонування правосуддя, без будь-яких втручань у відправленні. Тому правосуддя потребує державної охорони, зокрема, кримінально-правовими засобами. Складність визначення терміна «правосуддя» у тому, що законодавчо дефініція не

представлена. У національній правовій доктрині це питання дискусійне.

Термін «правосуддя» означає «суд, юстицію, судову діяльність держави, судове провадження». Конституційний Суд України зазначає, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах [1]. У міру осмислення сутності терміна, що розглядається, вченими були сформульовані та запропоновані різні дефініції. Позиції дослідників відрізняються, суперечачи одна одній, інколи є різними гранями досліджуваного правового явища.

Одні, ґрунтуючи свою позицію на конституційних положеннях, відносять правосуддя до форми здійснення судової влади. Подібне судження можна зустріти у багатьох наукових розробках джерелах [2; 3]. Інші вважають, що правосуддя необхідно зводити до самостійного та незалежного виду державної діяльності.

Під правосуддям розуміють один з різновидів «послуг», що надаються державою; правовий зміст судової влади; вимога праведного та справедливого вирішення судами спорів. У свідомості суспільства термін «правосуддя» сприймається як заснована на чинному законодавстві діяльність суддів.

Неоднозначно вирішується питання, чи входить у зміст досліджуваного терміна категорія «справедливість». Справедливість, як загальна моральна санкція спільного життя людей, виступає невід'ємною частиною правосуддя, бо саме суд при винесенні вироку, рішення чи іншого судового акта має керуватися поряд із принципом законності також принципом справедливості.

Правосуддя здійснюється судом, усе інше суперечить Основному закону держави – Конституції України, яка наділяє громадян правом на участь у здійсненні правосуддя, сутність якого полягає у встановленні балансу між інтересами громадян і держави.

Право на відправлення правосуддя реалізується у виді функціонування інституту присяжних. Формами здійснення правосуддя виступають конституційне, цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне судочинство. Ці форми відрізняються ціля-

ми, завданнями, процесуальним порядком, категоріями справ.

У правовій доктрині дискусійним є питання щодо того, чи є формою здійснення правосуддя конституційне судочинство, що породжене позицією, згідно з якою терміном «правосуддя» не охоплюється діяльність Конституційного Суду України. Проте до судової системи України входить Конституційний Суд України [4].

Виключення Конституційного Суду України з правосуддя означало виключення із судової системи держави, бо правосуддя – форма здійснення судової влади. Конституційне судочинство, порівняно з іншими формами здійснення правосуддя, має особливості, властиві лише цьому виду судочинства та дозволяють відрізнити його від цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства [5].

Ці особливості випливають із того, що Конституційний Суд України здійснює діяльність з перевірки нормативно-правових актів на предмет відповідності Основному закону держави, який має найвищу юридичну силу в ієрархії нормативно-правових актів. Тому конституційне судочинство є формою здійснення правосуддя.

Здійснення правосуддя ґрунтується на системі принципів, що забезпечують нормальну діяльність. Існує взаємний вплив та взаємне якісне перетворення елементів цієї системи.

Система принципів є єдиним цілим, з якої не можна вилучити жодного елемента, не змінивши якості всього цілого. Системний підхід до явищ, у тому числі правових, дозволяє вирішити завдання об'єктивізації, сприяє утвердженню багатовимірного бачення різних правових явищ.

Ніхто немає права втручатися у здійснення правосуддя, бо це підриває його основи та основи держави, її цілісність. Аналогічний підхід підтримується міжнародним співтовариством.

У зв'язку з викладеним, важливе значення набуває кримінально-правова охорона правосуддя, під якою варто розуміти «режим утримання» осіб від вчинення злочинів, які посягають на правосуддя, під загрозою застосування покарання [6, с. 42]. Криміналь-

но-правова охорона є невід'ємною частиною кримінально-правового забезпечення.

Кримінально-правова охорона правосуддя викликана об'єктивною необхідністю, зокрема, наявною суспільною небезпекою та врегулюванням позитивними галузями права, однак, потрібно з'ясувати, наскільки охорона правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони відповідає правовим реаліям кримінального закону, а саме змісту розділу XVIII Кримінального кодексу України [7].

Необхідність кримінально-правової охорони правосуддя обумовлюється значною кількістю злочинів, що посягають на правосуддя та завдають йому шкоди або несуть загрозу заподіяння такої шкоди [8].

Офіційна статистика демонструє збільшення досліджуваних злочинних посягань, вона відображає лише незначну частину, оскільки кримінальні правопорушення проти правосуддя, мають високий рівень латентності, пов'язаний з недосконалістю кримінально-правової регламентації правових норм досліджуваних злочинів, що породжує проблеми кваліфікації.

Правосуддя, як об'єкт кримінально-правової охорони, має тривалу історію становлення та розвитку. Вперше глава, яка встановлює кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, з'явилася у Кримінальному кодексі УРСР, прийнятому у 1960 році.

До цього моменту кримінально-правові норми, що ставлять під охорону правосуддя, було розосереджено за кримінальним законом. Принаймні осмислення сутності правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони науковим співтовариством висловлювалися різні позиції.

Одні автори, досліджуючи це питання, правосуддя тлумачать у широкому сенсі.

Проф. О. К. Марін під правосуддям, як об'єктом кримінально-правової охорони, розуміє діяльність суду, діяльність інших осіб та органів, які сприяють суду під час розгляду та вирішення справ, у вигляді винесення актів [9, с. 221-222]. Подібне судження можна зустріти в інших джерелах, у яких правосуддя досліджується в широкому сенсі.

Інші вважають, що термін «правосуддя» не можна трактувати розширено та зводити до широкого змісту за рахунок включення не лише діяльності суду, а й діяльність інших суб'єктів (органів досудового розслідування, прокуратури, адвокатів, органів примусового виконання судових рішень). Це суперечить конституційним постулатам, саме тому, що правосуддя здійснюється тільки судом.

Учені, які розділяють цю позицію, пропонують як об'єкт кримінально-правової охорони виділяти не правосуддя, як зазначено законодавцем, а складне соціально-правове явище – судову владу; сферу судочинства; процесуальну діяльність органів досудового розслідування та органів, покликаних виконувати вироки та інші судові акти.

Суб'єктами здійснення правосуддя виступають виключно суди, що входять до судової влади. Здійснюючи правосуддя як носії владних повноважень, суди діють на основі законів, що регламентують їх діяльність. Займаючи особливе становище в державному механізмі, що визначається специфікою умов і порядку діяльності, особливостями виконуваних функцій, суди не входять в іншу систему державних органів [10].

Органи досудового розслідування, органи примусового виконання судових рішень відносяться до виконавчої влади.

Варто зазначити, що термін «правосуддя» та термін «судова влада» співвідносяться як приватне та загальне, бо термін «судова влада» включає не лише правосуддя, як одну з важливих функцій, а й інші функції, які виступають сутнісним виразом функціональної спрямованості судової влади та визначення її компетентності.

Наприклад, до однієї з таких функцій належить функція судового контролю, що здійснюється судом за досудовим розслідуванням, примусовим виконанням судових рішень чи іншого судового акта.

Ряд учених як об'єкт кримінально-правової охорони пропонують розглядати сферу судочинства. Термін «сфера» означає межі, межі розповсюдження, середовище; галузь; водночас термін «судочинство» означає розгляд справ у суді. У цьому контексті,

судочинство представляє певний простір, що містить різні суспільні відносини, які виникають під час розгляду справ у суді. Термін «судочинство» не тотожний терміну «правосуддя», хоча нерідко науковим співтовариством ці терміни ототожнюються.

З позиції діалектики правосуддя – зміст, а судочинство – форма. На нашу думку, термін «судочинство» ширше, ніж термін «правосуддя», оскільки включає, в окремих випадках, досудові стадії. У цьому контексті, об'єкт кримінально-правової охорони (як у випадку з правосуддям) менший, ніж фактичний зміст об'єкта кримінально-правової охорони, який має місце в розділі XVIII КК України.

Процесуальну діяльність органів досудового розслідування, органів, покликаних виконувати судові рішення, органів і установ виконання покарань, здійснюють уповноважені законодавцем особи, зокрема, слідчий, керівник слідчого органу, дів'яч, начальник органу дів'ячання, державні та приватні виконавці та інші. Експерти та фахівці виступають суб'єктами, які сприяють здійсненню вищезгаданими особами діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, виконання судових рішень, надають допомогу судам у здійсненні правосуддя.

Однак, без нормальної діяльності органів досудового розслідування, органів прокуратури, органів примусового виконання судових рішень, адвоката, експерта, спеціаліста, здійснення правосуддя є неможливим, оскільки вони виступають частиною єдиного механізму та сприяють його здійсненню.

Зокрема, органи та особи, які здійснюють примусове виконання рішень, забезпечують досягнення мети юрисдикційної діяльності, захист і відновлення порушених прав і свобод.

Виходячи з викладеного, доцільно говорити не про правосуддя як про форму здійснення судової влади, а про інтереси правосуддя. У кримінально-правовій доктрині неодноразово висловлювалася позиція про суперечливу думку вчених, які вважають, що об'єкт кримінально-правової охорони, який міститься в розділі XVIII КК України, – це інтереси правосуддя.

Як зазначає В. Я. Тацій, вказувати в об'єкті кримінально-правової охорони на інтерес доцільно не у всіх випадках, а лише у тих, коли законодавцем як об'єкт кримінально-правової охорони встановлено суспільні відносини (певні блага), які приховані від безпосереднього сприйняття конкретної людини, суспільства чи держави [10, с. 77].

Як об'єкт кримінально-правової охорони, доцільно розглядати інтереси правосуддя. Термін «інтерес» означає особливу увагу, потребу; причину дій, що лежить в основі мотивів, ідей. Правосуддя – діяльність, здійснювана судом, яке інтереси надають здійснюваній діяльності цілеспрямований характер, забезпечують ефективність у досягненні сучасних цілей, завдань і потреб.

Інтересами правосуддя виступає захист права і свободи людини та громадянина, юридичної особи, суспільства та держави у виді своєчасного та правильного розгляду та вирішення справи, притягнення винних осіб до кримінальної, адміністративної, цивільної відповідальності.

Без діяльності органів досудового розслідування, органів прокуратури України, органів та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень, досягнення інтересів правосуддя було б неможливим.

Виходячи з цього, необхідно констатувати, що зазіхання на слідчих, осіб, які здійснюють дізнання, що не дозволяє досягти захисту прав і свободи людини та громадянина, юридичної особи, суспільства та держави, об'єктом кримінально-правової охорони буде не правосуддя як діяльність, а інтереси правосуддя.

Існує небезпека, що на слідчого, дізнавача, у процесі розслідування кримінальної справи може бути вплив (втручання, посягання, насильницькі дії) з метою перешкодження законній діяльності – правильному розслідуванню кримінальної справи (як відомо, формулювання обвинувачення є винятково прерогативою органів досудового розслідування, а суд здійснює правосуддя лише щодо конкретного підсудного та за висунутим обвинуваченням).

Вплив на осіб, які здійснюють примусове виконання рішень, забезпечують досягнення мети юрисдикційної діяльності, віднов-

люють і захищають порушені права та свободи людини та громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави, підривають інтереси правосуддя.

Проте, кримінально-правова охорона лише правосуддя як діяльності суду не відображає повною мірою фактичному змісту того об'єкта, що існує у розділі XVIII Кримінального кодексу України. Виходячи з цього, назву розділу XVIII Кримінального кодексу України необхідно сформулювати як «Кримінальні правопорушення проти інтересів правосуддя».

Висновки

Правосуддя має важливе значення, оскільки здійснює захист прав і свободи людини та громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави. Зазіхання на правосуддя підриває його основи, основи держави, державну цілісність і непорушність, у зв'язку з чим важливе значення набуває кримінально-правова його охорона.

Родовим об'єктом зазіхання на особу в контексті кримінальних правопорушень, передбачених у розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» Кримінального кодексу України, яка здійснює правосуддя чи досудове розслідування, виступають інтереси державної влади; видовим об'єктом – інтереси правосуддя; безпосереднім об'єктом – інтереси конкретного органу правосуддя, інтереси конкретних правоохоронних органів; додатковим об'єктом – щодо конкретної особи, яка здійснює правосуддя чи досудове розслідування (втручання в діяльність судових органів, погроза або насильство, умисне знищення або пошкодження майна, посягання на життя у зв'язку з діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя).

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окре-

мих постанов слідчого і прокурора). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.

2. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08. Харків, 2021. 42 с.

3. Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08. Київ, 2021. 450 с.

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>

5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-19>

6. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08. Харків, 2018. 610 с.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

8. Єсімов С.С., Ковалів М.В., Гудима В.В., Приведа А.В., Хмиз М. В. Адміністративно-правовий статус судді. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2021.- № 3. С. 101-107. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16267806653277.pdf>

9. Марін О. Родовий об'єкт та система кримінальних правопорушень проти правосуддя в результаті конституційної реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021.- № 1. С. 220-226.

10. Єсімов С.С., Коновалова Е.Т. Види юридичної відповідальності за неповагу до суду і судді за законодавством України. *Міжнародний науковий електронний журнал Л'ОГОС.ONLINE*. 2020. №5. URL: <https://www.ukrflogos.in.ua/10.11232-2663-4139.05.09.html>

11. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Вища школа, 1988. 198 с.

References

1. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' chastyny tret'oyi statti 120, chastyny shostoyi statti 234, chastyny tret'oyi statti 236 Kryminal'no-protsesual'noho kodeksu Ukrayiny (sprava pro roz'hlyad sudom okremykh postanov slidchoho i prokurora). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>

2. Palyukh L. M. Kryminal'na vidpovidal'nist' za kryminal'ni pravoporushennya proty pravosuddya: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets.: 12.00.08. Kharkiv, 2021. 42 s.

3. Akhmedov V. A. Protidiya zlochynam proty pravosuddya za kryminal'nym zakonodavstvom Azerbaydzhans'koyi Respubliky ta Ukrayiny dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets.: 12.00.08. Kyiv, 2021. 450 s.

4. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>

5. Pro Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.07.2017 r. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-19>

6. Shepit'ko M. V. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya systemy protydyi zlochynam u sferi pravosuddya: dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets.: 12.00.08. Kharkiv, 2018. 610 s.

7. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

8. Yesimov S.S., Kovaliv M.V., Hudyma V.V., Pryveda A.V., Khmyz M. V. Administratyvno-pravovyy status suddi. *Publichne administruvannya ta natsional'na bezpeka*. 2021. № 3. С. 101-107. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16267806653277.pdf>

9. Marin O. Rodovyy ob'yekt ta systema kryminal'nykh pravoporushen' proty pravosuddya v rezul'tati konstytutsiynoyi reformy. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 1. С. 220-226.10. Yesimov S.S., Konovalova E.T. Vydy yurydychnoyi

vidpovidal'nosti za nepovahu do sudu i suddi za zakonodavstvom Ukrainy. Mizhnarodnyy naukovyy elektronnyy zhurnal LÓHOS. ONLINE. 2020. № 5. URL. <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.05.09.html>

11. Tatsyy V.YA. Ob'ekt y predmet prestuplenyya v sovet'skom uholovnom prave. Khar'kov: Vyshcha shkola, 1988. 198 s.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF JUSTICE

The article considers the theoretical foundations of criminal law protection of justice because of a comprehensive system analysis. The study used formal-legal and comparative-legal methods of research of legal phenomena. The system of measures to prevent criminal offenses committed against persons who administer justice is currently ineffective, which determines the relevance of the study. The object of the study is a set of public relations that arise in connection with the commission of criminal offenses against persons who administer justice.

The subject is the rules of criminal law. It is noted that there is an objective need for criminal protection of persons involved in justice from committing criminal offenses against them, which achieves the goal of criminal law, deterring citizens from committing such crimes, as well as in preventing such criminal offenses. Deeds. It is noted that encroachments on justice undermine not only its foundations, but also the foundations of the state, its integrity and inviolability. In this regard, the criminal law protection of justice is important. Improving the quality of criminal law protection of justice contributes to improving the efficiency of the law enforcement system. Scientific approaches to the definition of "justice", "justice", "interests" in the context of the research topic are considered. The concept of "criminal law protection" in relation to current criminal law, the activities of pre-trial investigation bodies, bodies and persons enforcing court decisions and decisions of other bodies, other bodies and persons involved in justice, prosecutors are described. Amendments to the current legislation are proposed.

Key words: court, court proceedings, justice, legal activity, judicial system, pre-trial investigation bodies, criminal offenses.

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

КУШПІТ Володимир Петрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-1664-6696
DOI 10.32782/EP.2022.3.12

Досліджувана у статті стадія досудового розслідування кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ПЗМХ) містить низку проблемних моментів, які потребують наукового опрацювання. Доведено, що участь у вказаній категорії кримінальних проваджень прокурора є обов'язковою і пов'язана з необхідністю дотримання засад верховенства права і законності, незважаючи на відсутність класичної мети обвинувача у вказаній категорії кримінальних проваджень у вигляді доведення перед судом винуватості особи в інкримінованому правопорушенні, а лише для необхідності обґрунтування у змагальному процесі з посиленням на докази, що саме ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності. Однак, як встановлено практикою, прокурорський нагляд за реалізацією органами досудового розслідування у кримінальному провадженні відповідних законодавчих положень виявляє суттєві розбіжності.

Ключові слова: прокурор, досудове розслідування, примусові заходи медичного характеру, кримінальне провадження.

Постановка проблеми

Зокрема, ч. 1 ст. 290 КПК України зазначає серед іншого, що, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор або слідчий за

його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Серед вказаного переліку не зазначено дізнавача, який також, на нашу думку, має право здійснити вказану дію та особу, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Засади процесуальної діяльності прокурора при вирішенні питання про застосування, зміну, продовження чи скасування примусових заходів медичного характеру набули доктринального осмислення в працях учених, зокрема Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, Ю. М. Грошевого, В. В. Долежана, А.Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, О. В. Капліної, І. М. Козьякова, М. В. Косюти, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, І. В. Рогатюка, В. М. Савицького, Д. Б. Сергєєвої, Г. П. Середи, О. С. Старенького, М. С. Строговича, О. Ю. Татарова, В. Я. Тація, О. М. Толочка, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чер-

нявського, Ю. М. Черноус, О. Г. Шило, П. В. Цимбала, О. О. Юхна, О. Г. Яновської та ін.

Виклад основних положень

Якщо керуватись положеннями ч. 1 ст. 506 КПК України, згідно з якими особа, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, приходимо до проміжного висновку щодо законодавчої прогалини у цьому питанні. Адже у висновку судово-психіатричного експертизи експерти, як правило, не зазначають, чи може підекспертний брати участь в ознайомленні із матеріалами кримінального провадження стосовно себе. Враховуючи відсутність такої особи, у переліку, передбаченому ч. 1 ст. 290 КПК України, на практиці органи досудового розслідування надають можливість ознайомитись із матеріалами кримінального провадження лише захиснику або законному представнику. Крім того, існує законодавча колізія в питанні проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про застосування ПЗМХ та вирішенні клопотань сторони захисту, заявлених у порядку ст. 220 КПК України після ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Слушною у вказаному аспекті є позиція В.В. Михайленко, яка критично ставиться до відмов слідчих/прокурорів у розгляді клопотань сторони захисту в порядку ст. 220 КПК України та притримується думки щодо чіткого розмежування понять «завершення» і «закінчення» досудового розслідування. На переконання В.В. Михайленко, з яким ми цілком погоджуємось, сторона захисту має право заявляти такі клопотання протягом усього досудового розслідування до його закінчення, що не тотожне «завершенню» та витікає з самої назви ст. 220 КПК України «Розгляд клопотань під час досудового розслідування». Також відсутні заборони на проведення слідчих (розшукових) дій за мотивами таких клопотань, оскільки законодавчі обмеження на проведення слід-

чих (розшукових) дій «прив'язані» саме до закінчення, а не до завершення досудового розслідування [1].

Згідно з вимогами ст. 511 КПК України досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування ПЗМХ. Отже, на відміну від загального порядку кримінального провадження, закон передбачає всього два варіанти закінчення такого досудового розслідування, а саме: 1) закриття кримінального провадження і 2) складення клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Після закінчення досудового слідства стосовно особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, складається клопотання про застосування ПЗМХ, у якому повинно бути викладено всі обставини, що підтверджують вчинення цієї особою суспільно небезпечного діяння, а також дані, які підтверджують, що ця особа захворіла на психічну хворобу. Це клопотання, затверджене прокурором, разом із реєстром матеріалів досудового розслідування направляється до суду в межах територіальної юрисдикції.

Судове провадження у зазначеній категорії кримінальних справ здійснюється відповідно до загальних правил, встановлених КПК України, з урахуванням положень Глави 39 [2]. Необхідною умовою забезпечення конституційного принципу законності у кримінальному провадженні є належним чином організована діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду щодо встановлення всіх фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення з метою досягнення об'єктивної істини.

Законне і обґрунтоване прийняття рішення про закінчення досудового розслідування забезпечує реалізацію завдань кримінального провадження, які передбачено ст.2 КПК України. Тим самим законодавець зазначає, що саме дотримання належної правової процедури під час закінчення досудового розслідування є однією з основних гарантій захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Такий захист має відбуватися шляхом чіткого

виконання уповноваженими органами та посадовими особами своїх обов'язків.

Кримінальні провадження щодо застосування ПЗМХ є специфічними за своєю формою, а процесуальна роль прокурора під час здійснення наглядових повноважень вимагає теоретичного осмислення.

На наше переконання, у більшості випадків причинами та умовами вчинення хворими із психічними розладами суспільно небезпечних діянь була відсутність своєчасного самозвернення або звернення близьких родичів до лікарів-психіатрів та несвоєчасне поміщення вказаних хворих на примусове лікування до закладу з надання психіатричної допомоги; наявність зовнішніх подразників, які сприяли вчиненню суспільно-небезпечних діянь (конфлікти із близькими родичами, сусідами, випадковими перехожими, правоохоронними органами, переписка у соціальних мережах у групах із особами, які мають психічні розлади та тиражують аналогічні маячні ідеї); різке загострення психічних станів на тлі вживання алкоголю, наркотичних чи інших психоактивних речовин тощо. У цьому контексті цікавим є дослідження вчених-психіатрів В.Д. Мішиєва, Є.Г. Гриневич, А.М. Кушніра, у ході якого отримано висновки, що тяжкість соціальних наслідків і ступінь адаптації хворих, зокрема на шизофренію, роблять суттєвий внесок у прогноз як захворювання, так і протиправної поведінки таких пацієнтів, а також відіграють значну роль у їх суспільній небезпеці.

З метою профілактики вчинення суспільно небезпечного діяння різними категоріями психічно хворих із групи ризику, на нашу думку, доцільно було б створити Єдиний реєстр психічно хворих пацієнтів та об'єднати зусилля медиків та правоохоронних органів щодо контролю за станом вказаної вразливої категорії з метою недопущення вчинення суспільно небезпечних діянь.

Повертаючись до проблематики форм закінчення досудового розслідування, як слушно зазначає О.О. Торбас, уповноважена особа при складанні клопотання про застосування ПЗМХ повинна також зазначити про наявність в особи розладу пси-

хічної діяльності на момент вчинення кримінального правопорушення чи на момент досудового розслідування, характеристику особи, щодо якої існує можливість застосувати ПЗМХ (наявність розладу психічної діяльності в минулому, поведінка особи до, на момент та після вчинення кримінального правопорушення, небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб), обґрунтування необхідності застосування ПЗМХ із зазначенням самого заходу, який необхідно застосувати, а також думку слідчого (прокурора) щодо можливості особи бути присутньою під час судового розгляду [3]. Таким чином, можна стверджувати, що зазначене клопотання має відповідати загальним вимогам, що висуваються до обвинувального акта, а також обов'язково містити додаткову інформацію з таких питань: 1) про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати та 2) можливість забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я. Одночасно з таким клопотанням до суду надсилаються додатки, передбачені у ч. 4 ст. 291 КПК України. Під час складання відповідного клопотання прокурор має обґрунтувати необхідність застосування ПЗМХ. У зв'язку з цим слід взяти до уваги положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», відповідно до яких, зокрема, примусові заходи медичного характеру мають застосовуватися лише за наявності у справі обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, що зумовлює її неосудність або обмежену осудність і викликає потребу в застосуванні щодо неї таких заходів, а примусове лікування щодо осіб, які вчинили злочини та страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб [4].

Не применшуючи роль прокурора, як процесуального керівника і організатора досудового розслідування кримінальних проваджень щодо застосування ПЗМХ, маємо зазначити, що віднесення певних осіб

до осудних чи обмежено осудних категорій усе ж таки лежить у площині дискреції судово-психіатричних експертів. При цьому ми переконані, що завдання прокурора не просто погодитись із висновком СПЕ та долучити його до матеріалів кримінального провадження, а детально проаналізувати на предмет дотримання вимог ст. 101-102 КПК України, де, зокрема, зазначено загальні вимоги, які висуваються у кримінальному процесі до цього важливого процесуального документа. Так, у ч. 1 ст. 101 КПК України зазначено, що висновок експерта - це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обгрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Також у ч. 6 ст. 101 КПК України міститься наступна суттєва вказівка: експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення. З точки зору аналізу прокурором висновку експерта, на нашу думку, необхідно керуватись, у першу чергу, п. 10 ст. 101 КПК України, де вказано, що висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована, серед іншого у відповідних постанові. Тобто у разі встановлення прокурором невідповідності висновку судово-психіатричного експерта фактичним обставинам кримінального провадження, він має право надати письмову вказівку слідчому в порядку ст. 36 КПК України про винесення постанови щодо призначення комплексної комісійної експертизи чи нової експертизи, яку доручити іншій експертній установі або експертам з іншого регіону. Вказана позиція, на нашу думку, є важливою гарантією дотримання засад верховенства права, законності та виконання прокурором завдань кримінального провадження, зокрема і щодо застосування ПЗМХ.

У ст. 102 КПК України вказано загальні вимоги щодо оформлення висновку експерта: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; місце і час проведення експертизи; хто був присутній при проведенні експертизи; перелік питань, що були поставлені експертові; опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; обгрунтовані відповіді на кожне поставлене питання. У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Важливим положенням щодо вимог, які висуваються до оформлення висновку експерта і, безумовно, стосуються висновків СПЕ, є ч. 3 ст. 102 КПК України, згідно з якою якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку [5; 6].

На основі аналізу матеріалів судових рішень та кримінальних проваджень пропонується внесення змін і доповнень до чинного КПК України, стосовно застосування запобіжних заходів, які сприяли б гуманізації кримінального переслідування. Адже на сьогодні до особи, щодо якої вирішується питання про застосування ПЗМХ та яка вчинила кримінальний проступок чи нетяжкий злочин, яка не має близьких родичів чи опікунів, на практиці автоматично застосовується запобіжний захід у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Більше того, вважаємо за необхідне зазначити, що чинний порядок застосування спеціальних запобіжних заходів до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння та виявляють ознаки психічних розладів, взагалі не передбачає при застосуванні

судом запобіжного заходу, передбаченого ч. 2 ч. 1 ст. 508 КПК України у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги, надання лікарським персоналом лікування. Тобто складається ситуація, коли будь-яке лікування, направлене на надання такій особі кваліфікованої медичної допомоги, поки вирішується питання про застосування ПЗМХ, виявляється згідно з чинною редакцією ст. 508 КПК України поза законом. Враховуючи викладене, ми висуваємо пропозиції внести зміни до п.1.та п.2 ч.1 ст.508 КПК України: п.1 ч.1. «1) Передання на поруки законному представнику або лікарю-психіатру (за наявності згоди), який здійснює амбулаторний нагляд за відсутності близьких родичів/опікунів. Вказаний запобіжний захід застосовується лише відносно осіб, які вчинили кримінальний проступок та/або нетяжкий злочин, не пов'язаний із застосуванням насильства»; п.2 ч.1: «2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги та лікування (за необхідності) в умовах, що виключають її небезпечну поведінку».

З метою дотримання розумних строків досудового розслідування та уникнення необґрунтованої тяганини при вирішенні питання про необхідність застосування ПЗМХ, нами пропонується внести зміни до ч. 2 та ч. 3 ст.509 КПК України, а саме: «2. У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної комплексної судово-психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування: 1) за мотивованою постановою слідчого/дільничача/прокурора за обов'язкової наявності висновку амбулаторної судово-психіатричної експертизи щодо необхідності призначення комплексної стаціонарної судово-психіатричної експертизи; 2) ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу за відсутності ви-

сновку амбулаторної судово-психіатричної експертизи, а під час судового провадження - ухвалою суду. 3. Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення комплексної стаціонарної судово-психіатричної експертизи окремому оскарженню не підлягає. Відмова у такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку». Вирішуючи питання про ініціювання застосування примусового заходу медичного характеру, слідчий/дільничач/прокурор у відповідному клопотанні має визначити один із видів ПЗМХ, передбачених у ч. 1 ст. 94 КК України, а саме: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом [4]. При цьому прокурор враховує загальні умови для обрання того чи іншого заходу з-поміж зазначених, а саме: а) залежність від характеру та тяжкості захворювання; б) залежність від тяжкості вчиненого діяння; в) урахування ступеня небезпечності психічно хворого для себе г) врахування ступеня небезпечності хворого для інших осіб [7].

Пропонуючи суду застосування конкретного ПЗМХ, прокурор має керуватися положеннями частин 2-5 ст. 94 КК України, що встановлюють специфіку кожного із цих заходів. Так, згідно із ч. 2 ст. 94 КК України надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги. Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого СНД потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги і лікування у примусовому порядку (ч. 3 ст. 94 КК України). Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого,

який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК України). Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду (ч. 5 ст. 94 КК України). Також, на наш погляд, прокурор має передбачити у відповідному клопотанні можливість передання психічно хворого на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом у разі, якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого ПЗМХ, а також у разі припинення застосування таких заходів [7].

Окремо необхідно звернути увагу на особливості, які має закінчення досудового розслідування щодо обмежено осудних осіб. Згідно із ч. 2 ст. 504 КПК України досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення в стані обмеженої осудності, здійснюється слідчим, дізнавачем згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України. Суд, ухвалюючи рішення, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу щодо застосування ПЗМХ. З цих положень закону можна зробити висновок: у разі здійснення досудового розслідування відносно обмежено осудних осіб за його результатами складається не клопотання про застосування ПЗМХ, а обвинувальний акт. На це вказують норми щодо «загального порядку» досудового розслідування, а також ухвалення вироку (яке, як відомо, можливе лише на підставі обвинувального акта). Проте, як слушно зауважує О.О. Торбас, у такому обвинувальному акті обов'язково повинно бути зазначено, що особа на момент скоєн-

ня правопорушення не могла усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, а також повинні міститися докази, які підтверджують цей факт. Без зазначення цих відомостей досудове розслідування може бути визнане неповним, що є суттєвим порушенням кримінального процесуального закону та може стати причиною ухвалення виправдувального вироку, який не буде відповідати дійсним обставинам кримінального правопорушення [8].

З огляду на це можна дійти висновку, що закінчення досудового розслідування відносно обмежено осудної особи займає проміжне положення між такими його формами, як складання обвинувального акта та клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Проте, якщо під час досудового розслідування не винесено постанову про зміну порядку досудового розслідування згідно з Главою 39 КПК України у випадку відсутності підстав, передбачених для закриття чи зупинення вказаного кримінального провадження, однією із форм закінчення такого розслідування є складання саме обвинувального акта. Питання щодо постановлення вироку чи ухвали про застосування ПЗМХ у такому випадку буде вирішуватись безпосередньо під час дослідження обставин у суді та перевірки їх доказами. Також представнику публічного обвинувачення необхідно прискіпливо ставитись до перевірки змісту клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, підготовленого слідчим/дізнавачем і у випадку незгоди з проєктом вказаного клопотання більш широко використовувати надані чинним КПК повноваження щодо самостійного складання такого процесуального документа у суворій відповідності до вимог ст. 292 КПК України. У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 року № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначено, що у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру

прокурору, якщо вони не відповідають вимогам статей 291, 292 КПК України: зокрема, якщо ці документи містять положення, що суперечать одне одному; у документах наведено недопустиму натуралізацію опису злочину; вони не підписані слідчим (крім випадків, коли прокурор склав їх самостійно) чи не затверджені прокурором; до них не долучено передбачені законом додатки.

Відповідно до ч. 2 ст. 292 КПК України клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я. Проте, клопотання не відповідає вимогам, встановленим ч. 2 ст. 292 КПК України, а саме не містить позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я, що є обов'язковими приписами форми та змісту такого клопотання, встановлені законом, та які є належним чином слідчим та прокурором при зверненні клопотання до суду не дотримані. Відповідно до ч. 3 ст. 503 КПК України кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого у стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій. Відповідно до ч. 1 ст. 504 КПК України досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється слідчим згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень глави 39 КПК України.

Як свідчить судова практика, неправильно зазначати в клопотанні про те, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння умисно, тому що стан неосудності фактично позбавляє її здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними у момент вчинення вказаного діяння, хоча воно й містить ознаки кримінального правопорушення. Хоча у розумінні ст. 506 КПК України особа, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ лише користується правами підозрюваного та об-

винуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника, однак окремі судді дотримуються спірної позиції щодо обов'язковості ознайомлення таких осіб в порядку ст. 290 КПК України з усіма матеріалами досудового розслідування та вручення копій клопотання про застосування ПЗМХ. І наслідком недотримання цих досить дискусійних тлумачень КПК України вважають за можливе повернути прокурору клопотання на доопрацювання [4].

Враховуючи вимоги наведеної ст. 506 КПК України, вважаємо, що вказані рішення не відповідають вимогам закону, оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить прямих вказівок на ознайомлення особи, визнаної за наслідками СПЕ неосудною з матеріалами досудового розслідування. Оскільки намагання слідчого провести вказану процесуальну дію безпосередньо із психічно хворим може наразити слідчого на небезпеку та завершитись загостренням стану такої особи або навіть знищенням матеріалів кримінального провадження. У випадку із формою досудового розслідування у формі дізнання, передбачено надсилання копій усіх матеріалів сторонам, тому в такому випадку проблем правозастосування не виникає.

Висновок

Отже, на етапі закінчення досудового розслідування прокурор, як процесуальний керівник повинен визначити, чи достатньо зібраних доказів для складання фінального процесуального документа у кримінальному провадженні і чи є ці докази належними та допустимими; чи реалізовано право учасників кримінального провадження на ознайомлення із матеріалами кримінального провадження (захисник, законний представник, потерпілий, особа, щодо якої передбачається застосування ПЗМХ (враховуючи характер психічного розладу), а також детально вивчити або ж самостійно скласти клопотання про застосування ПЗМХ з подальшим скеруванням його до суду в межах

процесуального строку, відведеного на проведення розслідування та строку дії запобіжного заходу, передбаченого ст. 508 КПК України, обраного чи продовженого ухвалою слідчого судді.

Література

1. Михайленко В.В. Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування. Юридична Газета. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduva.html>.

2. Гаєвий В.Ф. Участь прокурора у судовому кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру: навчально-практичний посібник. К.: Національна академія прокуратури України, 2013. 48 с.

3. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.

4. Шаварин Катерина. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні при зверненні з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. Вісник Національної академії прокуратури України. № 3(49), 2017.- С. 117-125. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00922932_0.html

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

6. Кузьменко В. Окремі питання, що виникають під час призначення психіатричної експертизи у кримінальному процесі. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 2. С. 25–29.

7. Миронов А.М. Специфіка діяльності прокурора щодо звернення до суду з клопо-

танням про застосування примусових заходів медичного характеру. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. № 5. Т. 4.- С. 112–116.

8. Торбас О.О. Загальна характеристика застосування примусових заходів медичного характеру за чинним КПК України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2 (том 2). С. 132-136

Kushpit Volodymyr

PROCEDURAL ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR DURING THE COMPLETION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE APPLICATION OF FORCED MEDICAL MEASURES

The stage of the pretrial investigation of the criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature (PCM) studied in the article contains a number of problematic points that require scientific study. It has been proven that the participation of the prosecutor in the specified category of criminal proceedings is mandatory and is connected with the need to observe the principles of the rule of law and legality, despite the absence of the classic goal of the accuser in the specified category of criminal proceedings in the form of proving to the court the guilt of the person in the incriminated offense, and only for the need to justify in an adversarial process with reference to evidence that this particular person committed a socially dangerous act in a state of insanity or limited sanity. However, as established by the practice of the prosecutor's supervision over the implementation of pre-trial investigation bodies in criminal proceedings, the relevant legislative provisions reveal significant discrepancies.

Keywords: prosecutor, pretrial investigation, coercive measures of a medical nature, criminal proceedings.

ПІДГОТОВКА ДО ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОГО ПОТЕРПІЛОГО ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

ЦИЛЮРИК Інна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-2278>

DOI 10.32782/EP.2022.3.13

У статті розглянуто питання про підготовку до проведення слідчої розшукової дії – допит малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів. Визначено, що проведення допиту малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів є вкрай необхідним, саме тому слідчий повинен ретельно підготуватись до цієї слідчої дії. Встановлено, що тактика отримання показань від малолітніх потерпілих направлена не тільки на з'ясування обставин насильницьких дій, але і на встановлення інших ймовірних доказів, що підтвердять факт вчинення насильства щодо дитини. Важливою складовою проведення допиту вказаної категорії осіб є вмiле застосування тактичних прийомів. З'ясовано: допит малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів включає наступні стадії: встановлення психологічного контакту; вiльна розповідь; постановка запитань; ознайомлення з протоколом допиту.

Ключові слова: допит, неповнолітній, насильницькі злочини, слідчий, тактика.

Постановка проблеми

Упродовж останніх декількох десятиліть питанню і проблемним моментам провадження допиту приділялася і приділяється до сих пір безпрецедентно багато уваги з боку науковців та практиків. Було опубліковано результати ряду найважливіших досліджень у цій сфері. Однак, мабуть, не всі вони доступні широкому загалу слідчих, та й часу для ознайомлення з об'ємними матеріалами

з цих питань у слідчих часто недостатньо. У результаті, на практиці часто не використовуються багато корисних тактичних прийомів проведення цієї слідчої дії, а нерідко допускаються і помилки, які стоять на заваді до отримання потрібної інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Теоретичним підґрунтям дослідження стали фундаментальні праці фахівців у галузі криміналістики, кримінології, психології, кримінального права та процесу: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Т. В. Варфоломєєвої, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. А. Кириченка, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, М. В. Костицького, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Малярєнка, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорєцького, Д. О. Савицького, М. В. Салтєвського, М. Я. Сегає, О. В. Таран, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, М. І. Хавронюка, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, І. Я. Фрідмана, В. Ю. Шепiтька, М. Є. Шумила та ін.

Метою та завданням статті є формування науково обґрунтованих засад тактики допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів.

Виклад основного матеріалу

З приводу провадження допиту неповнолітніх справедливою є думка Ф. М. Сокирана про те, що працівники-практики мають усвідомлювати, що тактичні прийоми, які вони застосовують під час розслідування, мають спиратися не лише на криміналістичну практику, а й на результати дослідження юридичної науки із цього питання [1, с. 47]. Разом з тим комплексний аналіз думок науковців та практиків дає підстави стверджувати, що тактично і процедурно правильне проведення допиту, у тому числі малолітніх осіб від насильницьких злочинів, залежить від якості підготовки слідчого до провадження слідчої дії. У цьому контексті автор поділяє думку В. Ю. Шепітька про те, що підготовка і проведення допиту неповнолітніх зумовлені віковими особливостями допитуваної особи, знання яких має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень [2, с. 206].

Правильно організований і проведений допит малолітнього потерпілого полягає в умілому підході слідчого до допитуваного, в отриманні в результаті відвертого і правдивого викладу фактів, що мають значення. У той же час ніякі тактичні прийоми допиту не можуть замінити творчої ініціативи слідчого, вдумливого і чуйного ставлення до допитуваного, встановлення з ним психологічного контакту [3, с. 195-197].

Визнавши, що проведення допиту малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів є вкрай необхідним, слідчий повинен ретельно підготуватись до цієї слідчої дії.

Перед допитом малолітнього слідчий повинен виконати цілий ряд додаткових дій, що дозволяють пізнати особистісні, вікові, психічні та інші особливості такої особи, вивчити фактори, що впливають на формування, збереження та відтворення його показань. Так, орган досудового розслідування до моменту проведення допиту малолітнього потерпілого повинен мати інформацію: про психологічні особливості малолітнього (відповідність віку, рівень його інтелекту-

альних здібностей, ступінь володіння усною і письмовою мовою, можливості пам'яті, конструктивного мислення, спостережливості тощо) [4, с. 124]. Водночас з метою правильної організації слідчої (розшукової) дії слідчому необхідно мати достатню інформацію про умови життя і виховання дитини, ступінь його розумового розвитку, особливості емоційної і вольової сфери, темперамент, інтереси. Аналіз зазначених даних дозволить правильно оцінити поведінку потерпілого в момент події злочину і після нього, особливості формування показань, поведінку при допиті, що, у свою чергу, дозволить слідчому знайти правильний підхід до дитини. При цьому слідчий повинен гнучко використовувати можливості, надані йому чинним законодавством [5, с. 133].

У цьому сплетінні допит малолітнього потерпілого з цієї категорії проваджень володіє великим рівнем інформативності. Слідчий повинен усвідомлювати, що малолітній потерпілий – це, перш за все, дитина, що має певну специфіку, обумовлену віком і особливостями психіки і потрапив у важке становище. Для цього при підготовці до слідчої дії необхідно врахувати такі моменти, як вибір місця допиту, участь законних представників, і, особливо, забезпечення участі таких кваліфікованих спеціалістів, як педагога та психолога [6, с. 11].

Підготовчий етап до допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів включає наступні заходи [7, с. 10-11]: 1. Збір і вивчення всієї наявної інформації про обставини кримінального правопорушення, дитину, сім'ю малолітнього потерпілого, особу злочинця, у тому числі: бесіда з батьками (найчастіше матір'ю дитини): як батьки дізналися про злочин, хто раніше розмовляв з дитиною про злочин, інформація, яка може бути корисна для вибудовування контакту (захоплення, улюблені ігри, особливості мови). Бесіда з людиною, якій дитина вперше розповіла про злочин (обставини і зміст даного оповідання). У цьому контексті вивчення особистості допитуваного є найважливішим елементом підготовки до допиту. Саме з урахуванням особливостей його особи слід визначати стратегію допиту, прогнозувати ймовірні «ходи допитуваного»,

лінію його поведінки і підбирати тактичні прийоми, застосування яких може принести успіх. Практика свідчить, що ставлення слідчих до вивчення особистості навіть основної фігури у справі – підозрюваного (не кажучи вже про потерпілого, а тим більше свідка) – може бути охарактеризоване як вкрай несерйозне. Зазвичай воно зводиться до отримання формальних, малозмістовних характеристик [8, с.10-11].

При допиті малолітніх потерпілих необхідно враховувати їх індивідуально-психологічні особливості. Відповідні відомості слідчий отримує з бесід з батьками, вихователями та вчителями, зі знайомства з умовами життя дитини, із загальним рівнем її психічного розвитку. При цьому з'ясовується, якими знаннями і вміннями володіє дитина, схильний до надмірного фантазування, чим захоплюється, як поводить з дорослими і з однолітками, які риси його характеру, особливості темпераменту (товариськість, врівноваженість, збудливість або інертність), чи є психічні аномалії, дефекти мови, що може викликати підвищену психічну напруженість, і т.д.

Необхідно знати і позицію малолітнього по відношенню до розслідуваної події, його психічний стан у момент скоєння злочину [9, с. 137-138]. Крім того слідчий з'ясовує такі особливості малолітнього, як вразливість, спостережливість, сором'язливість, боязкість, інтереси, у кого, у якій обстановці і середовищі він жив, з ким спілкувався в останній час, чи не міг він зазнати впливу і навіювання з боку зацікавлених осіб. Усе це вкрай необхідно для тактично правильного проведення допиту потерпілого, забезпечення подальшої оцінки їх показань [2, с. 196]. 2. Попередня зустріч з родичами дитини і фахівцями інших відомств, залученими в процес розслідування (педагог, психолог, фахівець органу опіки та піклування, відповідної служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції тощо). На цьому етапі необхідно з'ясувати, хто буде безпосередньо присутніми під час допиту дитини, а хто буде спостерігати через дзеркало Гезелла (при наявності такого), по відео трансляції або пізніше познайомиться із протоколом допиту. Не-

обхідно, щоб під час допиту були присутні тільки безпосередньо пов'язані з процесом особи, які не повинні заважати дитині давати показання.

Нерідко сором'язливі діти не бажають розмовляти з абсолютно незнайомим слідчим і відповідати на його питання. У таких випадках присутність близьких осіб надає слідству неоціненну послугу, оскільки заспокоює неповнолітніх, і вони, слухаючи цих осіб, розповідають слідчому все їм відоме [2, с. 196]. Разом з тим слід виключити всі спроби дорослих підготувати дитину до допиту [9, с. 137-138].

3. Підготовка приміщення для допиту, допоміжних матеріалів (іграшки, приладдя для малювання, анатомічні ляльки і т.п.), перевірка техніки. Необхідно продумати, як і коли буде складено протокол допиту: протягом допиту або після його закінчення. Якщо слідчий буде фіксувати інформацію безпосередньо під час допиту, необхідно підготувати ноутбук. Протокол допиту можна скласти на основі відеозапису – такий варіант дає можливість найбільш точного зафіксувати слова дитини. Не слід замінювати слова, використовувані дитиною для опису дій або частин тіла, «дорослою» термінологією, так як згодом це може привести до сумнівів у достовірності отриманої інформації в суді. Взагалі вибір місця і часу проведення допиту – проблема, що вимагає детального розгляду. Аналіз практики організації допиту показує, що слідчі повсюдно і майже постійно проводять допити у своєму кабінеті, викликаючи осіб для допиту в основному порядку. Такий виклик на допит вельми зручний в організаційному відношенні, проте часто невдалий з тактичної точки зору [7, с.14].

Важливим завданням є створення навколо дитини особливо доброзичливої, позитивної, комунікативно емоційної атмосфери; забезпечити гарні побутові умови, змістовну й цікаву зайнятість дитини, залежно від її віку та інтересів. Важливо, щоб було все необхідне, що відволікає дитину від переживань і тривоги, яку вона постійно відчуває: іграшки, книги, настільні ігри (шахи, шашки, пазли, теніс), акваріум, приладдя для малювання, ліплення, цікаві головолом-

ки, планшет, магнітофон (телевізор) тощо [10, с. 92].

Допит вказаної категорії осіб може відбуватися в домашній обстановці, у дошкільному або медичному закладі, у школі, дитячій кімнаті т. п., залежно від того, де можна домогтися максимальної комунікативної активності [9, с. 138]. Допитувати малолітнього потерпілого, який переніс важке потрясіння через вчинений злочин, краще в домашніх умовах або створити подібну обстановку в іншому місці [2, с. 298].

Місцем допиту малолітніх потерпілих також можна обрати дитячий садок або школу, якщо немає небезпеки, що потерпілого можуть засміяти інші діти, якщо їм стане відомо про те, що сталося [11, с. 12]. У процесі підготовки до слідчої (розшукової) дії необхідно вирішити питання про доцільність застосування аудіо, - відеозапису [12, с.16].

Спілкування з малолітньою особою характеризується великим об'ємом невербальної інформації, яка в подальшому може бути предметом особливого аналізу, тлумачення, співставлення із показаннями і поведінкою інших малолітніх осіб. Крім того, як правило, під час допиту малолітніх ускладнений сам процес отримання інформації про вчинений злочин (у зв'язку з маленьким віком, фізичними або психічними недоліками тощо). Відеозапис допиту малолітнього потерпілого дозволяє вирішувати морально-етичні проблеми. У подальшому якісно проведений відеозапис допиту може бути використаний судом без виклику у судові засідання [13, с. 140].

4. Підготовка переліку питань, які необхідно задати неповнолітньому та складання плану допиту. У формулюванні питань може надати допомогу педагог (педагог-психолог, психолог), знайомий з рівнем пізнавального і мовного розвитку дитини. Складання письмового плану – одна з основних форм підготовки до допиту. У плані повинно бути по можливості вичерпно висвітлено предмет допиту. При виявленні упущень план слід доповнити. Остаточню прийнятій до виконання, він стає найважливішою передумовою успіху майбутнього допиту. Головна причина невисокої якості допитів якраз і полягає у відсутності у багатьох слідчих

звички складати письмовий план допиту, у підміні його уявною схемою, містить лише найзагальніші уявлення про те, що потрібно з'ясувати. Без плану слідчий не може знати кінцевого числа питань, вичерпний предмет допиту, а тому просто приречений на упущення [14, с. 13-14].

На жаль, як свідчить практика, слідчі уникають складення такого плану, посиляючись на брак часу. Натомість вони практикують таку модель допиту як вислуховування вільної розповіді допитуваного, після чого деталізують показання у вигляді конкретних питань, окрім випадків розслідування складних злочинів. Допит малолітніх потерпілих у цьому випадку не є виключенням.

5. Участь дитини в допиті слід планувати завчасно і докладати всіх зусиль для забезпечення безперервної взаємодії між дитиною, слідчим і фахівцями інших служб (соціальних, психологічних, медичних) протягом всього процесу розслідування. У ході слідства, необхідно інформувати дітей жертв злочинів про їхні права, їх ролі, про зміст, терміни, про хід судочинства та прийняті рішення у провадженні. Уся інформація повинна бути надана зрозумілою дитині мовою і в такій формі, яка враховує його вік і ступінь зрілості. Взагалі тактика допиту потерпілого має специфіку, обумовлену його процесуальним статусом, особливостями процесу формування показань, зацікавленістю результатом розслідування та іншими факторами [2, с. 317].

Необхідно підкреслити, що тактика отримання показань від малолітніх потерпілих направлена не тільки на з'ясування обставин насильницьких дій, але і на встановлення інших ймовірних доказів, що підтверджують факт вчинення насильства щодо дитини. Важливою складовою проведення допиту вказаної категорії осіб є вмiле застосування тактичних прийомів. Застосування тактичних прийомів під час допиту дозволяє провести його цілеспрямовано, встановити психологічний контакт з допитуваним, з'ясувати, які саме обставини, факти йому відомі, вжити заходів до нейтралізації його негативної позиції і отримати від нього свід-

чення, у яких міститься об'єктивна інформація [2, с. 289-290].

У розпорядженні слідчого завжди є певний набір тактичних засобів, використання яких дозволить без особливих труднощів і, головне, без загрози для здоров'я допитуваного (звичайно, якщо слідчий здатний не порушити межі між правомірним психологічним впливом і психічним насильством) ефективно провести допит неповнолітнього потерпілого.

Досить поширена помилка багатьох слідчих полягає в тому, що вони не бачать особливої різниці між допитом дорослих і неповнолітніх, а тим більше малолітніх. Їхні свідчення викладаються мовою дорослої людини, а питання задаються без урахування психології дитини. Нерідко слідчі вважають свідчення дітей більш щирими і правдивими, що також є помилкою. У дітей велика спостережливість, але не можна випускати з уваги схильності дітей, особливо малолітніх, до фантазування, їх сугестивність [2, с. 195].

Основною метою допиту дитини є отримання повного обсягу інформації про те, що відбулося в ході спонтанної розповіді дитини. Під час розмови слідчий або психолог (педагог) має сидіти поруч із дитиною, не допускаючи розділення столем; спілкуючись з дитиною, необхідно демонструвати повагу щодо неї, намагатись створити атмосферу довіри (наприклад, пригостити дитину чаєм). У процесі розмови необхідно з'ясувати терміни подій, які відбулися з дитиною та отримати їх опис. Для цього варто ставити цілеспрямовані запитання про насильство. При необхідності допиту малолітнього потерпілого слідчий повинен встановити: характер насильства, якщо воно було; час і обставини; людину, що заподіяла насильство; з'ясувати місце події; опис оточення; коли це трапилось, у який час – уранці, вдень, увечері, вночі, у яку пору року і т.д. [11, с. 28-30].

Допит малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів включає наступні стадії: встановлення психологічного контакту; вільна розповідь; постановка запитань; ознайомлення з протоколом допиту.

Вважаємо за необхідне окрему увагу приділити встановленню психологічного

контакту з дитиною до і під час проведення допиту, оскільки він є основною умовою ефективності проведення допиту [15, с. 133] і значно полегшує вирішення загальних і приватних завдань слідчої дії [2, с. 242-243]. Найбільш ефективними тактичними прийомами допиту малолітньої потерпілої будуть ті, які спрямовані на подолання психологічної травми, заподіяної злочинцем, що мають на меті допомогти адаптуватися і отримати повні і достовірні свідчення безпосередньо після вчинення злочину, виключивши тим самим необхідність проведення повторного допиту [16, с. 19].

Слідчий, встановлюючи контакт із дитиною, повинен враховувати наступні моменти: 1) слідчий не «допитує» дитину; 2) ставлячи запитання, слід враховувати, що для маленьких дітей дуже складно слідкувати за двома (або більше) думками та темами; 3) діти та дорослі розмовляють «різними мовами», отже, необхідно виробити форму діалогу у зрозумілій для дитини формі; 4) слід пам'ятати, що суперечливість у відомостях, що їх надають діти є нормальною. Крім того, дитина далеко не завжди зізнається, що не розуміє поставлене запитання.

Сформульовані питання повинні бути простими і зрозумілими допитуваному. Знаючи, наприклад, що неповнолітній боязкий і сором'язливий, слідчий прагне розговорити його, розмовляючи на цікаві для дитини теми. У цілому весь допит неповнолітнього повинен проходити в режимі розмови [2, с. 197]. Разом з тим під час допиту малолітнього потерпілого слідчий не повинен обирати загрозливий тон, демонструвати перевагу, владні повноваження, однак і неприродна метушливість, солодкуватість може викликати у допитуваного недовіру. Слідчий повинен володіти навичками активного слухання, проявляти інтерес до особи співрозмовника, адже допит з точки зору кримінального процесу і криміналістики – це слідча дія, а з позиції психології – спілкування двох людей. Тому тут застосовні такі прийоми налагодження психологічного контакту, як прояв емпатії, співпереживання, створення сприятливої для спілкування атмосфери (що виключає шум, появу сторонніх осіб, телефонні дзвінки тощо).

Зазначимо, що КПК України, зокрема ст. 55, визначає особу потерпілого, а саме «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» [17]. Факт, що потерпілому присвячено окремий параграф (розділ 3), свідчить про важливе самостійне значення, яке законодавець відводить потерпілому у кримінальному провадженні. Отже, потерпілими можуть виступати: фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Це можуть бути як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства; юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Якщо говорити про малолітнього потерпілого, то необхідно зазначити, що згідно з п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України). Цікавим є той факт, що міжнародне право оперує терміном «дитина», не використовує поняття «неповнолітня особа» та не виокремлює з їх переліку малолітніх. У той же час з положень ст. 1 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до якої дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (в розумінні вітчизняного закону – не набула повної процесуальної дієздатності внаслідок реєстрації шлюбу, народження дитини чи за рішенням суду набула повної дієздатності), впливає, що надане Конвенцією визначення терміну «дитина» є аналогічним вжитому у вітчизняному праві поняттю «неповнолітня особа» [18, с. 95-98].

Вважаємо, що законодавчий корпус насправді здійснив вагомий внесок щодо захисту прав дітей у кримінальному процесі. Велика частина новел стосується саме статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні. У цьому законодавчому акті, зокрема у ст. 10 КПК України, передбачено, що

певні категорії осіб, у тому числі неповнолітні учасники кримінального провадження, користуються додатковим гарантіями, зокрема: по-перше, це стосується особливої процедури допиту неповнолітніх та малолітніх осіб. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. У коментарі до КПК України зазначається, що для створення сприятливої обстановки, комфорту та захищеності запрошується той педагог, який безпосередньо знає та навчає допитуваного. За участю психолога допит малолітнього (неповнолітнього) свідка, потерпілого проводиться в разі, якщо внаслідок вчиненого кримінального правопорушення, свідком (очевидцем) якого він був, малолітньому завдано певних моральних страждань – таких, що призвели до тимчасового хворобливого стану (стрес, постійне перебування у стані страху тощо). Лікар залучається для проведення допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка чи потерпілого, якщо за наслідками вчиненого кримінального правопорушення, свідком (потерпілим) якого він був, в останнього виникли тимчасові розлади психічної діяльності чи фізичні розлади здоров'я [18, с. 95-98].

По-друге, до неповнолітньої особи не може бути застосований такий захід забезпечення кримінального провадження, як привід. По-третє, обговорюваним у наукових колах нововведенням КПК України є допит малолітнього потерпілого у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування). По-четверте, необхідно підкреслити, що насправді, з'явилась ще одна новела. Тепер у прокурора, слідчого є можливість усунути законного представника неповнолітнього від участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. Це може бути зроблено не лише за клопотанням, а й з власної ініціативи особи, яка проводить досудове розслідування. Однак для цього повинні бути вагомі причини, оскільки це робиться лише у виняткових випадках і замість нього призначається інший представник [14, с. 113]. Водночас, сьогодні аналіз

чинного кримінального процесуального законодавства України вказує на те, що законодавець, орієнтуючись на міжнародно-правові норми, забезпечує безпрецедентний захист та розширення прав осіб, що вчинили злочин, тоді як потерпілі від злочинів, зокрема, діти – жертви злочинів, залишаються без належної державної допомоги та уваги [7, с. 11].

Висновки

Погоджуючись з наведеною точкою зору та розвиваючи її, зауважимо, що процесуальна процедура допиту малолітніх потерпілих осіб має деякі, на нашу думку, прогалини. Закріплюючи наведені вище немаловажні гарантії, законодавець не визначив механізму їх реалізації, що має суттєве значення, у тому числі, для тактично правильного та ефективного проведення допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. Слід також звернути увагу на закріплену у законодавстві можливість усунути законного представника неповнолітнього від участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. Практика свідчить про непоодинокі випадки, коли законні представники малолітніх потерпілих з числа батьків (опікунів), заважають допиту, впливають на достовірні показання, сприяють виникненню проблем та труднощів під час слідчої дії з різних причин. І знову ж таки виникає питання, де слідчому шукати заміну «таким» законним представникам і хто може виступати в якості останніх.

Таким чином, аналіз норм КПК України дозволяє дійти висновку, що в цілому відбулося чимало позитивних змін щодо захисту прав та інтересів малолітніх учасників кримінального провадження. Разом з тим, багато чого залежить від посадових осіб, які, здійснюючи кримінальне переслідування, зобов'язані забезпечувати законні інтереси малолітніх потерпілих, свідків, підозрюваних шляхом створення умов для реалізації передбачених Конституцією України та КПК України прав. Водночас, на нашу думку, деякі норми потребують змістовного доопрацювання.

Література

1. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. Криміналістичний вісник. 2014. № 1 (21). С. 45-52.
2. Криміналістика: підручник /- В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель /за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с
3. Криміналістика: учебник / О. В. Волохова, Н. Н. Егоров, М. В. Жижина / под. ред. Е.П. Ищенко. Москва: «Прспект», 2011. 504 с.
4. Когутич І. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Вип. 1. С. 233-247.
5. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право». Київ, 2003. 21 с.
6. Запобігання та протидія домашньому насильству. URL: http://www.zaksoc.gov.ua/index.php?Itemid=85&id=265&option=com_content&view=article.
7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман / за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.
8. Полетаєва І. О., Федорова О. Є. Сексуальне насильство дітей як психологічна проблема. URL: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Psihologia/46130.doc.htm
9. Алексейчук В. І. Криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні по насильницьких злочинах, що вчиняються в родині (тактика судового допиту малолітніх свідків і потерпілих). Юридичний науковий електронний журнал. Запоріжжя, 2014. № 6. С.179-182.

10. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик: метод. посіб. / Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. Київ: К. І. С., 2011. 132 с.

11. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / В. О. Брижик та ін. /; за заг. ред. Т. В. Журавель, Г. О. Христової. Київ: К.І.С., 2010. 239 с.

12. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 243 с.

13. Кисельов І. О. Обстановка вчинення умисного вбивства або замаху: кримінологічний аналіз. URL: <http://sciencestorage.com/index.php/katalogstatej/psikhologicheskie-nauki/item/43>

14. Пилипенко І. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні. Публічне право. 2013. № 3(11). С. 110-118.

15. Лук'янчиков Є Д., Лук'янчиков Б. Є. Тактика подолання протидії розслідуванню: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання». Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 193-195.

16. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. № 25.- С. 193-199.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.

18. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. /Ківалов С.В., Міщенко С.М., Захарченко В.Ю. Харків: Одиссей, 2013. 1104 с.

Tsyliuryk Inna

PREPARATION FOR THE INTERROGATION OF A MINOR VICTIM OF VIOLENT CRIMES

The article deals with the issue of preparation for the investigation and interrogation of a minor victim of violent crimes. It was determined that the interrogation of a minor victim of violent crimes is absolutely necessary, which is why the investigator must carefully prepare for this investigative action. It was established that the tactics of obtaining statements from minor victims are aimed not only at clarifying the circumstances of violent acts, but also at establishing other probable evidence that will confirm the fact of committing violence against a child. An important component of the interrogation of the specified category of persons is the skillful use of tactical techniques. It was found that interrogation of a minor victim of violent crimes includes the following stages: establishment of psychological contact; free story; asking questions; familiarization with the interrogation protocol.

Keywords: interrogation, juvenile, violent crimes, investigator, tactics.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ТА ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ВЛАСЕНКО Денис Олександрович - кандидат юридичних наук, докторант кафедра публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

УДК: 342.95

DOI 10.32782/EP.2022.3.14

Наукова стаття присвячена висвітленню зарубіжного досвіду надання публічних послуг та шляхи імплементації у вітчизняне законодавство України. Висвітлюється законодавство Франції, США, Великобританії тощо щодо надання публічних послуг органами публічної адміністрації тощо.

Необхідно констатувати, що зважена імплементація принципів та критеріїв оцінювання надання публічних послуг у зарубіжних країнах (США, Франції, Великобританії тощо) повинна передбачати урахування особливостей суспільних відносин, які склались в Україні, а також послідовність впровадження міжнародних норм та інститутів права, оскільки їх схожість, на перший погляд, може водночас мати суттєві відмінності у процесі їх впровадження, що призведе до негативного результату імплементації, а також до колізій у нормативно-правових актах України.

Встановлено, що загальна тенденція країн Європи, яка спрямована на забезпечення ефективної та якісної реалізації прав, свобод та інтересів громадян, задоволення потреб суспільства, характеризується, перш за все, націленістю органів державної влади на досягнення результату. А у свою чергу, досягненню результату сприятиме, як вважають уряди вказаних країн, всебічна модернізація структури органів державної влади, процесу та процедур надання ними послуг, системність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з наданням послуг населенню. Саме цим досягається ефективність втілення в державне

життя програмних принципів, закладених у реформах цих країн.

Ключові слова: адміністративна послуга, доступність, публічна послуга, прозорість.

У 90-х рр. ХХ ст. уряди більшості країн світу дійшли висновку про необхідність модернізації та поліпшення ефективності способу надання адміністративних послуг. Канада – не є винятком з цієї тенденції. З 1995р. на всіх адміністративних рівнях було розпочато реформування способів надання урядових послуг. «Модель надання послуг» – одна з дев'яти ключових цілей Програми дії, спрямованої на поліпшення роботи державних органів у цілому. «Модель надання послуг» розроблялася з позиції кінцевого споживача – громадянина. У цьому документі стверджується, що послуга, зорієнтована на споживача, має враховувати всі уподобання (побажання) громадян щодо кожної стадії надання послуги; тобто потреби громадян перетворюються на організаційний принцип, навколо якого визначається публічний інтерес і планується модель надання послуги. Аналізуючи досвід надання окремих послуг з позиції окремого громадянина, можна дійти висновку, що удосконалення потребують дві основні позиції: 1) доступність послуги, що передбачає можливість швидко віднайти орган, який надає послугу (зокрема, правильний телефонний номер тощо), та безпосередньо фізична доступність органу (зокрема, при-

значення часу телефоном, наявність місць для паркування тощо); 2) якість надання послуги (наприклад, люб'язність, своєчасність надання тощо).

Загальним напрямком реформ для урядів зарубіжних країн є підвищення прозорості та оперативності надання послуг. Наприклад, з метою підвищення прозорості та якості системи послуг, що надаються державними органами, Департаментом транспорту у Великобританії щорічно розробляється та подається звіт про надані послуги та їх відповідність стандартам. Підвищенням прозорості і оперативності надання послуг, орієнтацією на нагальні потреби суспільства характеризується і Болгарія, якій притаманний своєрідний підхід до виявлення потреб суспільства, що носить певною мірою управлінський характер. Законодавством Болгарії передбачена можливість проведення перевірок різних сфер життя в країні, результатом яких є видання державними органами індивідуальних адміністративних актів, які можуть дозволяти громадянам або організаціям здійснювати певні дії [2, с. 41]. На нашу думку, такий підхід має характеризуватися більшою диспозитивністю і мати на меті не лише дозвіл вчиняти певні дії, але й мати спрямованість на забезпечення вибору поведінки громадян, яка не суперечить законодавству, що є характерним для демократичних, правових держав.

У Фінляндії з метою підвищення прозорості та ефективності надання публічних послуг здійснюється оцінка результатів державних програм реформування. Критеріями оцінки таких результатів виступають, як правило, думка населення про якість суспільних послуг, ступінь керованості державних органів та ефективність їх діяльності, мотивація державних службовців, якість реалізації програм, необхідних для здійснення реформи, значення цілей цих програм для суспільства та їх несуперечність [3].

На нашу думку, подібний досвід країн Європи може бути запозичений і нашою державою. Необхідність оцінювання прозорості, ефективності, якості та оперативності надання послуг не є винятком і в умовах розвитку України, оскільки й досі наша держава не має чітких стандартів надання

публічних послуг населенню. Розглядаючи сферу регулювання публічних послуг, слід зазначити, що у більшості зарубіжних країн (Європа, США) існує розподіл державного управління на два види: негативне, яке за своєю сутністю характеризується втручанням та обмеженням поведінки суб'єктів, та позитивне, сутність якого полягає у наданні публічних послуг. Для негативного державного управління притаманний імперативний метод правового регулювання, для позитивного державного управління – диспозитивний. Однак, слід зазначити, що межі застосування імперативного та диспозитивного методів регулювання є досить розмитими, при цьому використання імперативного методу правового регулювання не є домінуючим. У Німеччині, наприклад, кожному виду державного управління притаманний відповідний адміністративний акт. Негативне державне управління втілюється в життя шляхом прийняття обтяжуючого адміністративного акту, а позитивне державне управління, у свою чергу, – шляхом прийняття дозвільного адміністративного акту [4, с. 8].

Понятійний апарат у країнах Європи характеризується широким використанням терміну «service public» (наприклад, Франція) або «public service» (наприклад, Великобританія). Використання цього поняття, як зазначає Ю.О. Тихомиров, має двояке значення. З одного боку, у матеріальному змісті це поняття може бути перекладене як «публічна послуга», під якою розуміється «будь-яка діяльність, спрямована на задоволення потреб, які мають публічний інтерес». У такому розумінні послуга «повинна бути забезпечена та проконтрольована адміністрацією, оскільки безперервне задоволення цієї потреби може бути гарантоване тільки нею» [5, с. 381]. З іншого боку, у формальному змісті, переклад цього терміну може бути розтлумачений як «організована сукупність матеріальних та людських ресурсів, які застосовуються державою або іншим публічним колективом з метою виконання певних завдань», оскільки має переклад «публічна служба» [5, с. 381].

Вважаємо за необхідне зазначити, що спочатку поняття «public service» викорис-

товувалось у сенсі «суспільної користі», тобто поняття мало визначати вид послуг, які мають суспільно корисне значення (поштові, залізничні послуги). Другий і основний зміст має інтерпретація цього поняття як «державної служби», тобто зміст, вкладений у це поняття, визначає публічну сферу, перш за все, як систему організацій, покликаних приймати рішення, спрямовані на задоволення суспільного блага. Ще одна інтерпретація цього поняття має на меті визначення публічності через індивідуальність потреб, тобто основною метою є не задоволення потреб суспільства в цілому, а задоволення індивідуальних потреб та інтересів окремих громадян [6]. А відтак, послугам наданий у цьому випадку персональний характер, а не загальнозначимий суспільний.

Слід зазначити, що Європейський Союз у 1992 році ввів англосаксонське поняття «універсальна послуга», під якою розуміється мінімальна послуга встановленої якості, яка надається будь-якому користувачу за доступною ціною. Однак, як зазначає Ю.О.Тихомиров, мова в цьому випадку йде про мінімальну базову послугу в конкурентному середовищі, яка надається на умовах однакового тарифного плану та з однакоvim рівнем стандартів, а не про дійсне поняття публічної послуги [5, с. 386], яке є ширшим за змістом. Поряд з поняттям «універсальна послуга», законодавство Європейського Союзу містить також поняття «послуг, що надаються за розпорядженням державних органів», закріплене у Генеральній Угоді про торгівлю послугами. Такі послуги, відповідно до вказаної Угоди, визначаються як «будь-які послуги, що надаються ані на комерційній основі, ані на підставі конкуренції між постачальниками цих послуг» [7, с.11]. Таким чином, можна дійти висновку, що у Європейському Союзі поряд з оплатними послугами існує певна категорія послуг, які надаються безоплатно і встановлені державою у спеціальних розпорядженнях.

У зарубіжних країнах поняття «публічні послуги» має свої характерні ознаки, які можуть бути як спільними для декількох країн, так і мати певні відмінності з урахуванням особливостей внутрішнього життя тієї чи іншої країни. У Франції, як зазначає-

Ю.О. Тихомиров, публічні послуги характеризуються чотирма основними критеріями: задоволення суспільного інтересу, безперервність, пристосованість, рівний доступ для всіх до послуг [5, с. 384], які можуть бути використані й у процесі аналізу цієї категорії в інших країнах світу, враховуючи загальну тенденцію країн на задоволення людських потреб і спрямованість на підвищення якості надання публічних послуг. Вважаємо за доцільне розкрити зміст зазначених критеріїв.

Задоволення суспільного інтересу завжди вважалось фундаментальним критерієм публічних послуг та означає спрямованість публічної влади на задоволення існуючих у суспільстві потреб, інтересів, реалізацію прав, закріплених за громадянами законодавством країн. При цьому, така спрямованість у діяльності органів публічної влади повинна гарантуватись наявністю зобов'язання державної влади з її забезпечення та контролю над цією діяльністю.

Хартія громадян 1991 року встановила у Великобританії принципи, на яких повинна базуватись діяльність державних установ та організацій, що надають послуги населенню, а також зобов'язання уряду в цій сфері. До числа таких принципів віднесені встановлення чітких стандартів послуг, відкритість і повнота інформації, надання консультацій населенню і можливість вибору послуг, їх корисність та ефективність і т.ін. На основі Хартії громадян, міністерствами та відомствами розроблені і схвалені Кабінетом Міністрів ще близько сорока хартій, кожна з яких встановлює стандарти послуг, у таких сферах, як освіта, соціальне забезпечення, працевлаштування, відпочинок, оподаткування тощо. Додатково до них місцеві органи влади створили, з урахуванням конкретних умов різних районів, свої хартії послуг, які вони зобов'язалися дотримуватися. Така послідовна ієрархія нормативно-правових актів, на нашу думку, є досить ефективною для створення базових засад та стандартів надання публічних послуг та може слугувати прикладом для нашої країни.

Вважаємо також за доцільне зазначити, що досить важливі зміни, що спрямовані на визнання потреб людини і реалізацію цих

потреб органами державної влади, зокрема, у країнах Європейського Союзу, є зміни, що пов'язані з реформуванням податкової системи цих країн. Основними завданнями податкової реформи в цих країнах є: спрямованість на створення гідних умов розвитку для фізичних осіб та модернізація податкової системи з метою її збалансування та встановлення гідних та справедливих умов для розвитку бізнесу в державі. Окрім цього, існує певна тенденція, яка б була корисною і для України, що спрямована на безоплатність певних послуг, які надаються податковими органами (наприклад, оформлення патенту), з урахуванням оплати податків [8]. Діяльність податкових органів також зазнає певних змін, пов'язаних з більшою спрямованістю податкових органів на взаємодію з суспільством. Широким попитом у країні користується проведення консультацій з питань оподаткування, а також опитувань громадян з приводу якості надання послуг податковими органами [9].

Отже, бачимо, що загальна тенденція країн Європи, яка спрямована на забезпечення ефективної та якісної реалізації прав, свобод та інтересів громадян, задоволення потреб суспільства, характеризується, перш за все, націленістю органів державної влади на досягнення результату. А у свою чергу, досягненню результату сприятиме, як вважають уряди вказаних країн, усебічна модернізація структури органів державної влади, процесу та процедур надання ними послуг, системність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з наданням послуг населенню. Саме цим досягається ефективність втілення в державне життя програмних принципів, закладених у формах цих країн.

Безперервність, як наступний критерій публічних послуг, є не менш суттєвим. Цей критерій у Франції виражається, як зазначає Ю.О.Тихомиров, у наступних формах: «Існування відповідальності у випадку перерви в наданні публічної послуги; застосування теорії непередбачуваності; право на страйк агентів публічної послуги в межах встановлених обмежень, якому повинно передувати відповідне повідомлення за п'ять днів; залучення персоналу до роботи в примусовому

порядку» [5, с. 384-385]. Пристосованість, як зазначає Ю.О.Тихомиров, відображається в тому, що «публічний орган влади, беручи на себе зобов'язання безпосереднього управління наданням публічної послуги, покладає її надання на тих суб'єктів, які здатні адаптувати послуги до існуючих в межах країни на цей момент загальноновизнаних потреб» [5, с. 385]. Такий критерій також є досить важливим, оскільки здатність державної влади адекватно реагувати на нагальні потреби суспільства є однією з передумов нормального та економічно і політично стабільного життя країни.

Рівний доступ для всіх до публічної послуги «має розумітися як неможливість встановлення будь-яких дискримінаційних обмежень щодо громадян» [5, с. 385], які споживають публічні послуги. Будь-яке обмеження, якщо виникла необхідність його існування, повинне мати загальний характер і стосуватись усіх без винятку. На думку Ю.О.Тихомирова, «рівний доступ до публічних послуг є зворотним боком правила рівності всіх перед публічними обов'язками» [5, с. 385].

У якості наступного критерію, характерного для публічних послуг у зарубіжних країнах, можна визначити суб'єктний склад. В умовах сучасного розвитку країн світу, у більшості з них відбувається своєрідне розгалуження державної функції з надання публічних послуг: безпосереднє надання публічних послуг передається суб'єктам приватного права, а правове регулювання і контроль зберігається за державними органами. При цьому таке розгалуження функції з надання публічних послуг, як правило, охоплює все, що входить до компетенції публічної служби. Це діяльність, яка залежить від компетенції держави та знаходиться під її безпосереднім контролем. Ю.О. Тихомиров зазначає, що «децентралізація влади передбачає наділення певною юридичною, фінансовою та бухгалтерською автономією органів, відповідальних за надання публічної послуги» [5, с. 385].

Основний закон ФРН від 23 травня 1949 року передбачає можливість передання функції органів державної влади з надання послуг до приватних організацій, залиша-

ючи за собою контроль за цією діяльністю і можливість її законодавчого регулювання [10]. Конституція Франції також передбачає можливість делегування функцій з надання послуг приватним організаціям шляхом видання відповідних нормативно-правових актів [11]. В адміністративній системі Франції існують адміністративні інститути, які в тій чи іншій мірі відповідають нашому поняттю відомства. Одним з різновидів таких інститутів, як зазначає Козирін О.Н., є так звані служби національної компетенції (*services à compétence nationale – SCN*).

Створення таких служб, у свою чергу, було передбачено Декретом № 97-463 від 9 травня 1997 року, а власне служби були юридично виведені за рамки центральної адміністрації. Відмінність цих служб від центральної адміністрації полягає в тому, що вони не беруть участі у формуванні публічної політики, не контролюють її виконання і виступають лише її технічним інструментом. Поряд зі службами національної компетенції у Франції існує ряд незалежних адміністративних органів (*autorités administratives indépendantes – ААІ*), які хоча і є державними установами, однак, відповідно до законодавства отримали повну автономію від центральної адміністрації. Як правило, такі незалежні адміністративні органи можуть називатися бюро, комісії, ради, вищі ради, медіатори, посередники [12].

На рівні федерації у США систему органів виконавчої влади складають Президент, департаменти, урядові корпорації, незалежні відомства та інші установи. Законодавством передбачається, що з числа вищевказаних органів адміністративними установами є тільки ті з них, які не здійснюють військові або зовнішньополітичні функції і які мають повноваження виносити рішення щодо юридичного статусу приватних осіб, тобто вирішувати питання про їх права та обов'язки. Адміністративне управління передбачає, як зазначає Козирін О.Н., «не просте виконання, а управління головним чином через регулювання, здійснюване за допомогою переданих адміністрації нормотворчих і судових повноважень» [13, с. 11]. У ст. 82 Конституції Іспанії врегулю-

вана процедура делегування функцій держави, яка здійснюється шляхом прийняття спеціального закону, із зазначенням строків делегування, його меж та цілей, принципів і критеріїв. З цією метою Конституцією встановлюється, що «генеральні кортеси можуть делегувати уряду повноваження видавати нормативні акти, що мають силу закону з певних питань, за винятком передбачених цією Конституцією» [14].

Урахування положень деяких законодавств зарубіжних країн може слугувати для нашої держави поштовхом до створення подібної системи регулювання сфери надання публічних послуг, структури та організації органів державної влади. Разом з тим, слід зазначити, що у разі вирішення питання щодо доцільності впровадження такого досвіду в Україні необхідно провести зважений аналіз можливостей впровадження цього досвіду в цілому чи частково, а також корисності врахування положень законодавства Іспанії з приводу строкового делегування функцій [1, с. 66].

Отже, необхідно констатувати, що зважена імплементація принципів та критеріїв оцінювання надання публічних послуг у зарубіжних країнах (США, Франції, Великобританії тощо) повинна передбачати урахування особливостей суспільних відносин, які склались в Україні, а також послідовність впровадження міжнародних норм та інститутів права, оскільки їх схожість, на перший погляд, може водночас мати суттєві відмінності в процесі їх впровадження, що призведе до негативного результату імплементації, а також до колізій у нормативно-правових актів України.

Література

1. Маниліч Л.І. Публічні послуги в діяльності державної податкової служби України: організаційно-правові засади [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Маниліч Людмила Іванівна ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ, 2012. - 242 с.
2. Иванов А.А. Административное право зарубежных стран / А.А. Иванов. – М.: Спарк, 2007. – 60 с.

3. Кузнецова Ю.А. Повышение качества и эффективности бюджетных услуг: обобщение опыта зарубежных стран / Ю.А. Кузнецова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.admhmao.ru/adm_reform/publikac/publik81.htm.

4. Васильева А.Ф. Административно-правовое регулирование публичных услуг в Германии и России: сравнительно-правовой анализ: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 / А.Ф. Васильева. – Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 2009. – 25 с.

5. Публичные услуги и право: науч.-практ. пособие / Под ред. Ю.А.Тихомирова. – М: Норма, 2007. – 416 с.

6. Trine Syvertsen. The Many Uses of the «Public Service» Concept / Trine Syvertsen. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/31_syvertsen.pdf.

7. Регулювання послуг загального інтересу в ЄС. Навчальний посібник / за ред. Р. Симпсона, О.М. Синкова. – К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 129 с.

8. UK Corporate Tax Reform Update. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cadwalader.com/assets/client_friend/091911_-_UK_Corporate_Tax_Reform_Update.pdf.

9. Corporation tax reform. A consultation document. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.hmrc.gov.uk/.../corp-tax-reform.pdf

10. Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: proektua.org/uploads/zakon/Constitution_of_Germany.pdf.

11. Конституція Франції від 3 червня 1958 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.megabook.ru/Article.asp?AID=641796>.

12. Козырин А. Н. Публичная администрация в зарубежных странах / А.Н. Козырин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.kozyrin.ru/userfiles/documents/articleak.pdf.

13. Административное право зарубежных стран / Под редакцией док-

тора юридических наук, профессора А.Н. Козырина / Учебное пособие. – М: Издательство «СПАРК», 1996. – 229 с.

14. Конституція королівства Іспанія від 27 грудня 1978 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tehnorai.su/pr/konstituciya-ispanii-skachat-tekst.html>.

FOREIGN EXPERIENCE OF PROVIDING PUBLIC SERVICES AND WAYS OF IMPLEMENTATION IN THE DOMESTIC LEGISLATION OF UKRAINE

The scientific article is devoted to the coverage of foreign experience in the provision of public services and ways of implementation into the domestic legislation of Ukraine. The legislation of France, the USA, Great Britain, etc. regarding the provision of public services by public administration bodies, etc., is highlighted.

It is necessary to state that the balanced implementation of the principles and criteria for evaluating the provision of public services in foreign countries (USA, France, Great Britain, etc.) should take into account the peculiarities of social relations that have developed in Ukraine, as well as the consistency of the implementation of international norms and legal institutions, since their similarity, at first glance, may at the same time have significant differences in the process of their implementation, which will lead to a negative result of implementation, as well as to conflicts in the normative legal acts of Ukraine.

It has been established that the general trend of European countries, which is aimed at ensuring the effective and high-quality realization of the rights, freedoms and interests of citizens, meeting the needs of society, is characterized, first of all, by the focus of state authorities on achieving results. And in turn, as the governments of these countries believe, the comprehensive modernization of the structure of state authorities, the process and procedures of their provision of services, the systematic legal regulation of social relations related to the provision of services to the population will contribute to the achievement of the result. This is what achieves the effectiveness of implementing the programmatic principles laid down in the reforms of these countries into state life.

Keywords: administrative service, accessibility, service, public service, transparency.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПУБЛІЧНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

ЩЕРБИНА Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК: 342.95 : 351.74 (075) 35:078 (1-87)+477

DOI 10.32782/EP.2022.3.15

Наукова стаття присвячена висвітленню категорії процедури надання електронних послуг. Метою цієї статті є формування поняття електронних послуг та з'ясування його сутності. Для вирішення поставленої мети автор зазначив наступні завдання: 1) розглянути зв'язок категорії «електронні послуги» з наступними термінами: «адміністративні послуги», «державні послуги» та «муніципальні послуги»; 2) дати власне визначення електронних послуг.

Методи статті склали сукупність сучасних методів і прийомів пізнання об'єктивної дійсності, що поєднує як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Підґрунтям дослідження є діалектичний метод пізнання, відповідно до якого проблеми, що розглядаються у дисертації, представлені у вигляді єдності їх соціального змісту та юридичної форми.

Результатами є порівняння категорій «адміністративний процес», «адміністративна процедура» і «адміністративне провадження». Розглядаються основні підходи щодо визначення поняття процедури надання електронних послуг органами виконавчої влади та виділення ознак вищевказаного поняття.

В Україні при використанні категорії «послуги» головний акцент робиться на юридичних аспектах і, зокрема, на адміністративній процедурі їх надання. Пояснити це можна тим, що головними ідеологами запровадження теорії послуг в Україні є, насамперед, представники науки адміністративного права. Через те, що головними опонентами цієї теорії

є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів саму можливість вживання категорії «послуги» стосовно діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, це зумовило особливо жваві дискусії із цього питання в юриспруденції.

Висновки. Електронні послуги – це послуги, які надаються за допомогою системи «Електронний Уряд» у зв'язку з тим, що «одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій».

Зроблено висновок, електронна послуга – це регламентована правовими актами діяльність органів публічної адміністрації за допомогою сучасних інформаційних комунікаційних технологій з розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акту (дозволу (ліцензії), посвідчення, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративна процедура, адміністративне провадження, електронна послуга, процедура надання електронних послуг.

Вступ

Європейський вибір України означає, зокрема, активніше впровадження електронних послуг у діяльність публічної адміністрації, без якої не можуть нормально розвиватися підприємницька, наукова і громадська діяльність, інші форми суспільної активності громадян, міжнародні зв'язки тощо.

Людина, її права та свободи в Україні визнані головною соціальною цінністю, а головним завданням органів виконавчої влади визначено саме надання якісних послуг громадянам. Надання адміністративних (управлінських) послуг населенню органами виконавчої влади, зокрема і органами внутрішніх справ, є пріоритетним напрямком їх діяльності, що як слід вимагає переосмислення ролі та призначення держави в суспільстві та радикальної зміни відносин між владою та громадянами, а саме від суто розпорядницької до обслуговуючої, у якій, як правильно, на нашу думку, зазначають В.П.Тимощук та А.В.Кірмач, «громадяни є не прохачами, а споживачами адміністративних послуг» [1, С.37]. Таким чином, одним із напрямків демократизації діяльності органів внутрішніх справ є більш широке надання ними так званих адміністративних електронних послуг фізичним та юридичним особам.

Так, завдяки науковим працям В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва, Ю.П. Битяка, І.В. Дроздова, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушка, Є.О. Легези, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Г.М. Писаренко, В.П. Тимощука та інших учених-адміністративістів досліджено ряд особливостей діяльності органів публічної влади з надання адміністративних послуг. Але в наукових дослідженнях питання надання електронних послуг органами виконавчої влади майже не вивчались.

1. Сутність категорії «електронні послуги» з наступними термінами: «адміністративні послуги», «державні послуги» та «муніципальні послуги». Відповідно, громадяни у відносинах із владою є не прохачами, а споживачами послуг. При цьому держава в особі публічних суб'єктів орієнтується на потреби особи, так само як у приватному секторі надавачі послуг орієнтуються на по-

треби споживача («клієнта»), його запити та очікування.

В Україні при використанні категорії «послуги» головний акцент робиться на юридичних аспектах і, зокрема, на адміністративній процедурі їх надання. Пояснити це можна тим, що головними ідеологами запровадження теорії послуг в Україні є, насамперед, представники науки адміністративного права (В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.П. Тимощук). Через те, що головними опонентами цієї теорії є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів саму можливість вживання категорії «послуги» стосовно діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [2, С. 109-114], це зумовило особливо жваві дискусії із цього питання в юриспруденції.

В англійській мові для позначення категорії публічних послуг вживається термін «public services». Але через особливості категорійного апарату, так само, як термін «публічна адміністрація» помилково перекладається як «державне управління», замість терміна «публічні послуги» в Україні прижився спочатку термін «державні послуги». У Концепції адміністративної реформи в Україні паралельно використовуються терміни «державні послуги» та «управлінські послуги». При цьому особливої межі між ними не проводиться. Останнім часом найбільш уживаним став термін «адміністративні послуги», оскільки справедливо вважається, що категорія «управлінські послуги» вже має своє змістове навантаження в економічній науці. Визначення «адміністративні» є більш вдалим і тому, що вказує на суб'єкта, який надає такі послуги, – на адміністрацію, адміністративні органи. Крім того, прикметник «адміністративні» характеризує владно-публічну (адміністративну) природу діяльності щодо надання цих послуг [3, С. 117].

Публічні послуги – це всі послуги, що надаються публічним сектором або іншими суб'єктами під відповідальність публічної влади і за рахунок публічних коштів.

За ознаками суб'єкта, що надає публічні послуги, розрізняють наступні види послуг:

Державні послуги – це послуги, що надаються органами державної влади та дер-

жавними підприємствами, установами та організаціями. До державних послуг також належать послуги, які надаються недержавними організаціями в порядку виконання делегованих повноважень. У цьому випадку на перше місце для визначення природи послуги ставиться не безпосередній суб'єкт її надання, а суб'єкт, який несе відповідальність за надання цієї послуги, та джерело фінансування надання цього виду послуг, тобто вид бюджету [4, С. 52].

Таким чином, термін «державні» є досить поширеним, але він не визначає специфіку інституту, що розглядається.

Муніципальні послуги – це послуги, що надаються органами місцевого самоврядування, комунальними підприємствами, установами та організаціями. Термін «муніципальні» також не дає повного визначення, оскільки залишає поза увагою одного з основних суб'єктів надання відповідних послуг [5, С. 179].

Державні та муніципальні послуги разом складають сферу адміністративних (публічних) послуг.

Концепцією адміністративної реформи в Україні запропоновано таку нову функцію виконавчої влади, як надання «управлінських послуг», а «управлінські послуги» визначені як «послуги з боку органів виконавчої влади, що є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян – зокрема, реєстрація, ліцензування, сертифікація та ін.» [6].

На сьогодні це питання виявило дещо протилежні підходи, і вчені ще не виробили загально визнаного тлумачення поняття «управлінських послуг».

Так, В. Авер'янов, підтверджуючи правомірність і термінологічну визначеність поняття «послуги» з боку органів виконавчої влади, звертає увагу на певну недоречність характеристики цих послуг як «управлінських». Натомість акцентує увагу не на «владно-організаційному» аспекті відповідних дій (оскільки «управління» – це владно-організуєчий вплив), а на тій ознаці, що вони здійснюються органами публічної (державної й самоврядної) адміністрації. Тобто найдоцільнішим є термін «адміністративні послуги» [7, С. 38]. Учений пропонує пояс-

нення, що зазначена термінологічна заміна ґрунтується на визнанні того очевидного факту, що державна влада – це реалізація аж ніяк не тільки правомочностей, що зобов'язують громадянина, але й виконання певних обов'язків держави перед громадянином, за стан чого (виконання) вона цілком відповідальна перед ним. Кількість таких обов'язків є головною ознакою справжньої демократичної держави [8, С. 126].

Зокрема, І. Коліушко і В. Тимошук вважають за доцільне використання визначення «адміністративні послуги», звертаючи увагу, що так зване «широке» розуміння поняття управлінських послуг фактично тотожне поняттю «державні послуги», яке фактично охоплює також послуги, за надання яких органи державної влади та органи місцевого самоврядування несуть опосередковану відповідальність, хоча безпосередньо їх не надають (наприклад, медична допомога).

Запровадження поняття «адміністративні послуги» суттєво впливає на переосмислення змісту предмета адміністративного права і дає підстави визначати цю категорію через відповідні правовідносини.

Писаренко Г.М. зазначає, що адміністративна послуга – це правовідносини, що виникають при реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи (за їх заявою) у процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу для отримання певного результату [9, С. 60].

Такі відомі вчені, як В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Ю.В. Іщенко, В.П. Чабан дають широке та вузьке поняття адміністративних послуг, а саме: «адміністративна послуга — 1) юридичне оформлення суб'єктом публічної адміністрації результатів розгляду справи, яка виникла за зверненням фізичної, юридичної або іншої колективної особи щодо реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів; 2) результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо)» [10, С. 6].

У звіті, підготовленому Головною державною службою в Україні, на офіційному веб-сайті дається наступний значення категорії «адміністративна послуга» - це здійснювана за заявою приватної (фізичної або юридичної) особи діяльність адміністративного органу та її результат щодо юридичного оформлення прав, свобод і законних інтересів особи (наприклад, видача дозволів, ліцензій, сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо), а також виконання обов'язків особи [11].

2. Зміст поняття адміністративних послуг у правових джерелах України.

Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р, адміністративна послуга є результатом здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що, відповідно до закону, забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [12].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.07.09 № 737 «Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг», адміністративна послуга – це державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття згідно з нормативно-правовими актами на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акту, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрація тощо) [13].

Проект Концепції реформування публічної адміністрації в Україні визначає адміністративну послугу як спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації суб'єктивних прав, виконання обов'язків фізичної або юридичної особи «позитивна» публічно-службову діяльність органу публічної адміністрації, яка здійснюється за заявою цієї особи [14, С. 6].

Показовим у недосконалої сучасного нормотворчої діяльності є Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI, у якому визначення поняття адміністративних послуг наводиться чомусь у преамбулі, а саме: «адміністративна послуга - результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [15]. На наш погляд, відповідно до правил законотворчої практики, у преамбулі необхідно зазначити не визначення понять, а висвітлення основного змісту закону.

Погоджуючись з ученим Легезою Є.О., який розуміє під адміністративною послугою - регламентована правовими актами діяльність органів публічної адміністрації із розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акту (дозволу (ліцензії), посвідчення, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків [16, С. 24].

Розглянувши адміністративні послуги, що надаються органами виконавчої влади в Україні, дамо авторське визначення поняття «електронні послуги».

На жаль, у чинних законодавчих нормативно-правових актах нашої держави немає визначення терміна «електронні послуги», тому звернемося до вивчення поглядів науковців з цього приводу.

Так, учений Ємельяненко О. під поняттям «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [17].

«Електронними послугами є різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ), включаючи Інтернет» [18, с. 17]. Або під електронними послугами

гами розуміють державні та муніципальні послуги, а також інформаційні послуги, для надання яких використовуються ІКТ [19, с. 45].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з використанням документообігу [20].

Електронні послуги – це послуги, які надаються за допомогою системи «Електронний Уряд» у зв'язку з тим, що «одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій» [21].

Висновки

Таким чином, процедура надання електронна послуга – це регламентована правовими актами діяльність органів публічної адміністрації за допомогою сучасних інформаційних комунікаційних технологій з розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акту (дозволу (ліцензії), посвідчення, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків.

Література

1. Тимошук В. П. Оцінка якості адміністративних. К.: Факт, 2005. 88 с.
2. Гаращук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка?. Вісник АПрН України. 2001. № 3. С. 109-114.
3. Тимошук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. Факт, 2003. 496 с.
4. Концепція “Адміністративні послуги – нова якість держави” (проект) // Матер. семінару “Реформування основних адміністративно-правових інститутів: проблеми теорії і практики”. Центр політико-правових реформ, 28 листопада 2003р. К. 58 с.
5. Коломоєц Т.О. Управлінські послуги в контексті взаємодії особи й органів місцевої влади в Україні: концептуальний і нормативний аспекти // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць / Редкол. С.М. Серьогін та ін. Дніпропетровськ. 2002. Вип. 1(7). С. 178-182.
6. Концепція адміністративної реформи в Україні. К.: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.
7. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. К.: Факт, 2003. 384 с.
8. Авер'янов В. До питання про поняття так званих “управлінських послуг”. Право України. 2002. № 6. С. 125-127.
9. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти. – дис. канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006. 195 с.
10. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Іщенко Ю.В., Чабан В.П. Адміністративне право: Навчальна програма. К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2010. 27 с.
11. Аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контролюючої діяльності публічної адміністрації в Україні URL: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=198893
12. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. Офіційний вісник України. 2006. № 7. С. 168-170.
13. Про заходи упорядкування державних, у тому числі адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.09 № 737 URL: <http://rada.gov.ua/>
14. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні (проект) // Адміністративна реформа в Україні: необхідність і перспективи проведення: Матер. Міжнар. Конференції. 7 грудня 2005 р., Київ. С. 3-37.

15. Закон України „Про адміністративні послуги” від 06.09.2012 № 5203-VI р. URL: <http://rada.gov.ua/>

16. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

17. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: : <http://www.viche.info/journal/811/>.

18. Вишнякова С. С. Формування сфери електронних послуг в Росії: дис. ... канд. економічних наук : 08.00.05. М., 2007. 187 с

19. Загаєцька О. А. Проблеми та перспективи надання електронних послуг в Україні. Міжнародний науковий фаховий журнал «Електронне урядування», 2010. № 1. С. 45-47.

20. Куспаяк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.

21. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2003->

22. Тищенко І.О. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

23. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

Shcherbina Yevhen Mykolayovych

Doctor of Jurisprudence, associate professor, Associate Professor of the Department of Civil, Labor and Economic Law of Dnipro National University named after Oles Honchar

COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC AND ELECTRONIC SERVICES IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the coverage of the category of electronic services provision. The purpose of this article is to formulate the concept of electronic services and to clarify its essence. To solve this goal, the author is assigned the following tasks: 1)

to consider the connection of the category “electronic services” with the following terms: “administrative services”, “state services” and “municipal services”; 2) give your own definition of electronic services. The methods of the article are a set of modern methods and techniques of knowledge of objective reality, combining both general scientific and special methods of knowledge. The basis of the study is the dialectical method of cognition, according to which the problems addressed in the dissertation are presented in the form of unity of their social content and legal form. The results are a comparison of the categories “administrative process”, “administrative procedure” and “administrative proceedings”. The basic approaches to defining the concept of the procedure of providing electronic services by the executive authorities and highlighting the features of the above concept are considered.

In Ukraine, when using the category of “service”, the main focus is on the legal aspects, and in particular on the administrative procedure for their provision. This can be explained by the fact that the main ideologues of introducing the theory of services in Ukraine are, first of all, representatives of the science of administrative law. Due to the fact that the main opponents of this theory are representatives of the legal science, who question the very possibility of applying the category of “services” to the activities of state authorities and local self-government, this led to particularly lively discussions on this issue in jurisprudence.

Conclusions. Electronic services are services provided through the eGovernment system in view of the fact that “one of the priority tasks in the development of the information society is to provide information and other services to citizens and legal entities through the use of the electronic information system” eGovernment », Which ensures informational interaction of executive authorities with each other, with citizens and legal entities on the basis of modern information technologies».

The conclusion is made that the electronic service is regulated by legal acts of the activity of public administration bodies with the help of modern information and communication technologies for consideration of an application of an individual or legal entity for issuance of an administrative act (permit (license), certificate, certificate, etc.), aimed at securing its rights and legal interests and / or fulfillment of a person's statutory duties.

Keywords: *administrative process, administrative procedure, administrative proceedings, electronic service, procedure of providing electronic services.*

SDG 5, GLOBAL HEALTH AND WOMEN'S RIGHTS

***Pour yazdankhah Mojdeh - Fellow at the IASS Potsdam PHD student of the
Department of international and European law, V. Karazin Kharkiv National University
Mojdehpooryazdankhah@gmail.com***

https://orchid.org/0000-0001-9192-4812

***Мужде Пур язданху - співробітник IASS у Потсдамі, аспірант кафедри
міжнародного та європейського права***

***Харківського національного університету імені В.Каразіна
DOI 10.32782/EP.2022.3.16***

Introduction: *Women have traditionally been deprived of economic and social status and power, which in turn reduces their access to basic necessities, including health care. Despite recent developments in Western countries, women remain at a disadvantage compared to men. The gender gap in health is more acute in developing countries, where women are relatively disadvantaged. In addition to gender inequality, there are specific processes of the disease that are unique to women, creating particular problems in both prevention and health care. To improve women's health, we need to address reproductive health, maternal mortality, malnutrition and non-communicable diseases. Thanks to high-quality and affordable medical services covered by general health care. Achieving better women's health - from pregnancy to childhood, childhood, adolescence and old age - requires a holistic approach and a life expectancy that goes beyond reproductive health. Women should be able to take care of their health. Violence against women and girls (verbal, physical) is one of the main priorities of concern, which requires more and more constant action in the world. Women play an important role in our society. A healthy woman is the key to a healthy family, a healthy society and a healthy nation.*

This article examines the importance of women's health as a health care provider, highlights the role of women in maintaining the health and general well-being of their communities, and identifies individual and collective methods of achieving community health and the necessary national and international methods.

Keywords: *Women's rights to health, gender gap, mental health, sexual health, exceptional women's diseases.*

Introduction: (Relevance of the study)

To make health a reality for all, we need: individuals and communities who have access to high-quality health care to take care of their health and the health of their families; qualified medical workers who provide quality care focused on people; and policies that commit to investing in universal health coverage. Overall coverage should be based on strong, people-centered primary health care. Good health care systems are rooted in the communities they serve. They focus not only on the prevention and treatment of diseases and illnesses, but also on helping to improve well-being and quality of life. (1)

A woman's right to the highest level of health must be guaranteed throughout her life, along with the right of men. Women suffer from many of the same health conditions as men, but women experience them differently because of their genetic and social gender. Examples of social realities that negatively affect women's health include impoverishment and economic dependence, gender-based violence and discrimination, and limited autonomy in life decisions, especially in sexual and reproductive life. Good health is important for a productive and dignified life, and the right of all women to control all aspects of their health, including their own

fertility, is fundamental to their freedom and empowerment. (2)

Article 12 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979):

1. States Parties shall take all appropriate measures to eliminate discrimination against women in the field of health care in order to ensure, on the basis of equality between men and women, access to health care services, including those relating to family planning.

2. Notwithstanding the provisions of paragraph 1 of this article, States Parties shall provide appropriate services to women in connection with pregnancy, childbirth and the post-natal period, providing free services if necessary and adequate nutrition during pregnancy and breastfeeding. (3)

Being male or female has a significant impact on health due to biological and sexual differences. The health of women and girls is of particular concern because in many societies they are at a disadvantage due to discrimination based on socio-cultural factors. Some socio-cultural factors that prevent women and girls from using quality health services and achieving the best possible levels of health include: unequal relations between men and women; social norms that reduce educational opportunities and paid employment; exclusive emphasis on women's reproductive roles; and potential or actual experiences of physical, sexual, and emotional abuse (4).

Understanding the concept of "health" in international legal practice is due to the definition of health used in the Charter of the World Health Organization (WHO), signed on July 22, 1946 and entered into force on April 7, 1948:

Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.

In 1948, the United Nations General Assembly adopted the Universal Declaration of Human Rights. This Declaration strongly condemned sex discrimination and set out a network of rights related to promotion and health. There are other specialized conventions on women's health, such as the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Racial

Convention), which prevents discrimination against women of racial groups, the Convention on the Rights of the Child (Children's Convention), the Convention against Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment that prohibits women from inflicting physical or mental pain or suffering, and the Refugee Convention for the Protection of Refugee Women. The Universal Declaration is the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Women's Convention), adopted in 1979. The Women's Convention is the ultimate international legal instrument that requires respect for and observance of women's human rights. This Convention is universal in scope and comprehensive. The Convention is the first international treaty in which member states, known as States parties, have a legal obligation to eliminate all forms of discrimination against women in the civil, political, economic, social and cultural spheres, including health and planning. family.

WHO's understanding of health goes beyond the elimination of diseases and physical defects and concerns physical, mental and social well-being.

Thus, rights relating to the promotion and protection of women's health include:

- the right of women to be free from all forms of discrimination;
- rights relating to personal liberty and autonomy, including the right to survival, liberty and security, the right to family and private life, and the right to information and education;
- the right to health care and the benefits of scientific progress;
- the right to empower women, including the right to freedom of thought and assembly and the right to political participation (5, C 4).

Women have unique health problems: pregnancy, infertility, menstruation, menopause and osteoporosis, urinary tract health, ovarian and cervical cancer, sex trafficking, which affects women and girls. in itself has adverse effects on childhood, violence with a sexual partner, violence by groups, and long-term and immediate physical and psychological problems with women's health. And some

health problems that affect both men and women can affect women in different ways. For example: women are more likely to die of a heart attack than men, women are more likely to show signs of depression and anxiety than men, the consequences of sexually transmitted diseases can be more serious in women, osteoarthritis affects more women than men, women are more likely to have problems with the urinary tract, In addition, asthma is more common in women than men because women's lungs are smaller than in men. (6)

Women's right to health includes their sexual and reproductive health. Women's sexual and reproductive health are linked to many human rights, including the right to life, the right to freedom from torture, the right to health, the right to privacy, the right to education and the prohibition of discrimination. Despite these commitments, violations of sexual and reproductive health and women's rights are common. They take many forms, including: denial of access to services that only women need; poor quality services; providing women's access to services with the permission of a third party; forced sterilization, forced innocence and forced abortion without the woman's prior consent; female genital mutilation (FGM); and early marriage. (7)

In 1995, the Beijing Declaration promoted equality, development and peace for all women around the world for the benefit of all mankind and the advancement of women. The Beijing Declaration was seen as a turning point in the global agenda on gender equality. The Beijing Declaration and Platform for Action (BPfA) is an international "Charter of Rights" for women that defines women's rights as human rights and sets goals for a wide range of issues affecting women and girls. According to the BPfA, the European Union and its member states are committed to achieving specific goals in twelve important areas. [8]

Investments in health are known to generate large social and economic benefits, in addition to saving lives and improving quality of life, but it is less well understood that programmes that improve women's health

could have substantial and disproportionately higher economic and social returns, compared with other uses of social resources. Meeting women's health needs and eliminating gender inequality are moral imperatives and fundamental human rights, and investment in women's health should therefore not require justification. Although women live longer than men, they have specific unmet health needs and higher morbidity. In addition, women's biological and social roles make them central to intergenerational transfers and demographic and development effects. Moreover, women not only provide most of the informal care in homes and communities, they also represent 70% of the global health workforce, making them central to overall population health. Women's access to health-care and their ability to achieve good health are measures of gender equality and the realisation of women's human rights. This entails social norms that value women and girls' health; availability of quality healthcare options; and autonomy and informed choice for women and girls, free of coercion, discrimination, and violence. [9]

The Covid-19 epidemic affected women more deeply than men in several areas, both at work (especially in health and social care) and at home, with increasing workload due to restrictions and quarantine measures. Worldwide, 70% of health workers are women, most of whom are advanced health workers (nurses, midwives and community health workers). Similarly, most of the staff of health centers (cleaners, laundries, reception) - women. As a result, women are more susceptible to the virus. Many countries have reported an increase in domestic violence following the outbreak. Asking for more support in the field of domestic burden can lead to domestic violence against women. In countries where quarantine is practiced, unfortunately, the home is not always a safe place. Lack of proper family and emotional support can have consequences for a woman's mental health. The risk of anxiety, depression and post-traumatic stress disorder is much higher in women. The Covid-19 epidemic is not just a health problem, but a profound shock to communities, given the multiple and low-

paid roles of women. Several risk factors have been identified: low income, social isolation, loss of orientation, cramped space, loss of loved ones, fear of dying, difficulty accessing medical and social services, inability to escape, increased consumption of addictive substances, etc. All of these risk factors, usually related to domestic violence, are exacerbated during epidemics. In addition, male aggression with or without alcohol is often a response to the crisis. [10]

Conclusion:

The success of women and girls in achieving perfect health requires the strong commitment of governments, organizations and international institutions at all levels. Economic development, social development, are mutually reinforcing components of sustainable development, to achieve the highest quality of life for all people. Equitable social development, which recognizes the empowerment of the poor, especially women living in poverty, for the sustainable use of environmental resources, is an important basis for sustainable development. additional resources for developing countries from all available financial mechanisms, including multilateral, bilateral and private resources to improve the situation of women. Financial resources to strengthen the capacity of national, sub-regional, regional and international institutions; Commitment to equal rights, equal responsibilities and equal opportunities, as well as equal participation of women and men in all national, regional and international institutions and policy-making processes; And create or strengthen mechanisms at all levels to respond to women around the world; Among the multilateral, bilateral and private resources for women's development. [11, p 36,37]. Equal rights and inherent human dignity in the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights and other international human rights instruments, including the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and the Convention on the Rights of the Child, and the Declaration on Violence against Women and the Declaration on the Right to Development . It clearly affirms and

guarantees the full realization of the human rights of women and girls as an integral, integral and integral part of all human rights and fundamental freedoms. [11, p. 8.9]. Women's rights are human rights, Recognizing and reaffirming the right of all women to control all aspects of health, especially their fertility, is important to empower them [11, p 17] poverty eradication on the basis of sustainable economic growth, social development [11,p 16] and taking all necessary measures to eliminate all forms of discrimination against women and girls and remove all obstacles to gender equality and improve and empower women [11, p 24], to prevent and eliminate any violence against women and girls; Ensuring equal access and treatment of men and women in education, health care and health promotion [11, p 29, 30].

References

- 1.General Health Coverage, World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/universal-health-coverage#tab=tab_1.
- 2.WOMEN AND HEALTH, Women's right to the highest level of health, World Medical Association, <https://www.wma.net/what-we-do/human-rights/women-and-health/>.
- 3.Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf>.
- 4.Women's Health, World Health Organization, <https://www.who.int/health-topics/women-s-health/>.
- 5.Women's health and human rights, promotion and protection of women's health through international human rights law, Rebecca J. Cook .1994 ,P 4, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/39354/9241561661_eng.pdf;sequence=1.
- 6.What health problems or conditions are unique to women? - What health problems or conditions affect women differently than men? <https://www.nichd.nih.gov/health/topics/womenshealth/conditioninfo/whatconditions>,<https://www.nichd.nih.gov/>

health/topics/womenshealth/conditioninfo/howconditionsaffect.

7. Sexual and Reproductive Health and Rights, United Nations Human Rights, <https://www.ohchr.org/en/issues/women/wrgs/pages/healthrights.aspx>.

8. WHO, Mental Health: Strengthening Our Response, March 30, 2018, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>.

9. Investing in the health of girls and women: a best buy for sustainable development, Michelle Remme, Anna Vassall, Gabriela Fernando, David E Bloom, <https://doi.org/10.1136/bmj.m1175> (Published 02 June 2020).

10. Violence against women during the covid-19 constraint pandemic, Response plans should include protections for women and girls, Consultant Elizabeth Resch 1, Technical Specialist Avni Amin 1, Associate Professor Jumka Gupta 2, Acting Head of Unit Claudia Garcia-Moreno 1, Department of Sexual and Reproductive Health, World Health Organization, Geneva, Switzerland; 2Department of Global and Public Health, College of Health and Human Services, George Mason University, Fairfax, Virginia, USA, published May 7, 2020. <https://www.bmj.com/content/bmj/369/bmj.m1712.full.pdf>.

11. Fourth World Conference on Women Beijing Declaration, September 1995, pages 8,9,14,16,17,24,29,30,36,37. <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>.

Мужде Пур язданху - співробітник ІАСС у Потсдамі, аспірант кафедри міжнародного та європейського права Харківського національного університету імені В.Каразіна

ПРАВА ЖІНКИ НА ЗДОРОВ'Я

У цій статті розглядається важливість здоров'я жінки як постачальника медичних послуг, підкреслюється роль жінок у підтримці здоров'я та загального благополуччя їх громад, а також визначаються індивідуальні та колективні методи досягнення здоров'я громади та необхідні національні та міжнародні методи.

Короткий виклад основних результатів дослідження: рівень захисту прав жінок на здоров'я визначається відносно невеликою кількістю обов'язкових міжнародних угод, що свідчать про недостатній рівень захисту.

Висновок: Жінки є наріжним каменем загального здоров'я сім'ї, і надання їм доступу до якісної допомоги може покращити здоров'я дітей і сімей. Здоров'я сім'ї та суспільства, безсумнівно, пов'язане зі здоров'ям жінки. Хвороба або смерть жінки має серйозні та далекосяжні наслідки для здоров'я дітей, сім'ї та суспільства. Сьогодні жіноче здоров'я має вищий статус у суспільстві, оскільки люди зрозуміли, що хоча жінки мають багато хвороб, схожих на чоловічі, їх симптоми та лікування не завжди можуть бути однаковими.

Ключові слова: права жінок на здоров'я, гендерний розрив, психічне здоров'я, сексуальне здоров'я, виняткові жіночі захворювання.

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС

ЛАРІН Владислав Олегович - аспірант кафедри господарського та трудового права Інституту права МАУП

DOI 10.32782/EP.2022.3.17

Підвищення якості господарсько-правових актів слід розглядати як напрям модернізації господарсько-правового забезпечення економіки, підвищення її ефективності, а отже, і виконання завдань, які необхідно вирішити для здійснення модернізації господарсько-правового забезпечення економіки, сприяти вступу України до ЄС.

Засобом забезпечення бажаних властивостей правових актів є регуляторна діяльність. Важливість цієї діяльності дозволяє розглядати її та організацію цієї діяльності як одну з провідних функцій держави. Держава організовує процес регуляторної діяльності, приймаючи відповідні нормативно-правові акти, інструктивно-методичні матеріали та, шляхом створення цілої системи органів, наділення їх і інших органів державної влади, самоврядування та різноманітних організацій відповідними обов'язками щодо здійснення регуляторної діяльності, контролює цю діяльність. Зазначені функції, виконувані державою щодо регуляторної діяльності, утворюють самостійний напрям державної політики - регуляторну політику.

Ключові слова. членство в Європейському Союзі, якість господарсько-правових актів, модернізація господарсько-правового забезпечення, бажані властивості правових актів, регуляторна діяльність

Нинішній час, коли триває масштабна українсько-російська війна, став найкращим в історії України часом і для подання заявки на вступ до ЄС. Вступ України до ЄС,

набуття членства в Європейському Союзі залежатиме від виконання вимог, що містять Копенгагенські критерії членства в ЄС. Це актуалізує тему дослідження «Модернізація господарсько-правового забезпечення економіки в контексті вступу України до ЄС».

Стан дослідженості проблеми

Питання модернізації господарсько-го законодавства розглядалися в роботах А. Ю. Атаманової, О.А. Беляневич, А. Г. Бобкової, Б. В. Дерев'янка, Г.Д. Джумагельдієвої, Р. А. Джабраїлова, Д. В. Задихайла, О. Р. Зельдіної, П. С. Матвєєва, В. С. Мілаш, О. П. Орлюк, О. П. Подцерковного, В. А. Устименка, Б.В. Шуби, В.С. Щербини та ін. Зокрема, на концептуальному рівні питання модернізації господарського законодавства України досліджувала І. В. Спасибо-Фатєєва [1]; проблеми щодо модернізації господарського законодавства України в контексті євроінтеграції розглянуті К. О. Стадник [2], поняття, напрями та перспективи модернізації господарського законодавства розкриті в роботах О. Зельдіної [3; 4], Є.М. Щербини [5], Р. А. Джабраїлова [6] та ін.

У той же час, розглядаючи проблеми модернізації господарсько-правового забезпечення економіки в контексті вступу України до ЄС, дослідники практично ще не приділяли уваги регуляторній політиці. Між тим саме цей аспект підвищення якості і ефективності господарсько-правового регулювання може виявитися одним з важ-

ливих чинників у вирішенні вищезгаданих проблем. Більш повне запровадження регуляторної політики, здійснення регуляторної діяльності сприятиме прийняттю нашої країни до ЄС - об'єднання вільних, економічно розвинутих держав, виходу її на один рівень з провідними країнами Європи.

Викладення основного змісту

Як відомо, Європейський Союз, до складу якого входять 27 країн, з населенням близько 450 мільйонів людей, є найбільш успішним інтеграційним об'єднанням у світі. Україна, за рекомендацією Європейської Ради, отримала статус кандидата на саміті ЄС влітку 2022 року. Цей статус зобов'язує країну-кандидата проводити політичні, інституційні, соціальні та економічні реформи, необхідні для вирішення наявних економіко-соціальних і правових проблем.

Вступ України до ЄС буде вагомим стимулом для зростання торгівлі, продовження реформування держави та виходу її на якісно інший рівень розвитку, оскільки головна перевага вступу до ЄС полягає у можливості виходу України на один рівень з провідними країнами Європи та прийняття нашої країни до об'єднання вільних, економічно розвинутих держав. При цьому, як свідчить досвід інших країн, вступ до ЄС несе низку переваг як для громадян, так і для бізнесу. Це стабільність, демократія; антикорупційна політика; стимулювання зростання ВВП, збільшення робочих місць, підвищення рівня зарплат та пенсій; зниження цін на товари, підвищення якості цих товарів; доступ до ринку в 450 мільйонів споживачів тощо.

Зрозуміло, що виконання такого роду завдань потребує прийняття господарсько-правових рішень (господарсько-правових актів) високої якості. Підвищення якості цих рішень слід розглядати як напрям модернізації господарсько-правового забезпечення економіки.

Розуміючи під якістю правових актів сукупність певних системоутворюючих властивостей (проблемно-цільова спрямованість акту, закріплення найбільш раціональної організації діяльності, що регламентується, повнота правового регулювання, несуперечливість правових норм тощо), зазначи-

мо, що саме невідповідність чинних актів перерахованим властивостям – становить проблему неякісності господарсько-правового регулювання економіки.

Господарсько-правове регулювання концептуально і стратегічно має бути переорієнтовано з нагромадженням регуляторних приписів, детальної регламентації господарської діяльності на всебічне заохочення підприємництва та приватної ініціативи, використання науково-технічного потенціалу. При цьому значущість зусиль держави в цьому напрямі має зростати. Йдеться не тільки про так звані прямі заходи, за допомогою яких підприємства зобов'язуються, а й про створення умов, за яких господарюючі суб'єкти заохочуються або стимулюються до ефективного господарювання. Це і є «закріплення найбільш раціональної організації діяльності, що регламентується». Зокрема, запровадження інновацій слід розглядати як засіб раціональної організації діяльності, стимул до ефективного господарювання. Маються на увазі заходи, що утворюють сприятливі умови, сприятливе середовище для створення нових зразків, технологій, виготовлення і впровадження нових видів товарів, сировинних матеріалів, нових виробничих і транспортних засобів, нових форм організації виробництва, освоєння нових ринків тощо.

Головними засобами створення сприятливого зовнішнього середовища для економіко-інноваційного розвитку з боку держави є реалізація організаційно-правових заходів, прийняття якісних, а отже, ефективних законодавчих та інших нормативно-правових актів. Якість, ефективність правового регулювання у цій сфері включає його повноту, що обумовлюється ступенем унормування суттєвих параметрів організації господарської діяльності, які змінюються в процесі інноваційного розвитку.

Аналіз нормотворчої діяльності в Україні у сфері економіки свідчить про те, що за кількісними показниками ця діяльність, а точніше її результати (кількість законодавчих та інших правових актів) виглядає достатньо вагомо. У той же час якісні показники (а це результати господарської діяльності, ефективність її правового регу-

лювання) не відповідає сучасним вимогам, викликам сьогодення. Головною причиною неефективності (недостатньої ефективності) нормативно-правових актів у сфері економіки багато хто з фахівців вважає недоліки самого законодавчого процесу - процесу підготовки, розробки проектів законодавчих актів. Йдеться про так звану регуляторну діяльність. Важливість цієї діяльності дозволяє розглядати її та організацію цієї діяльності як одну з провідних функцій держави. Держава організовує процес регуляторної діяльності, приймаючи відповідні нормативно-правові акти, інструктивно-методичні матеріали та, шляхом створення цілої системи органів, наділення їх і інших органів державної влади, самоврядування та різноманітних організацій відповідними обов'язками щодо здійснення регуляторної діяльності, контролює цю діяльність. Зазначені функції, виконувані державою щодо регуляторної діяльності, утворюють самостійний напрям державної політики - регуляторну політику. З моменту прийняття Закону «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», цей напрям (функцію) можна вважати законодавчо виокремленим. Отже, регуляторна політика – це законодавчо виокремлена функція держави по управлінню регуляторною діяльністю. “Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності, - як зазначено у згаданому Законі - це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України” [7]. Таким чином, регуляторна політика – це процес управління правотворенням (правозастосуванням), спрямований на вдосконалення зазначених процесів.

Державна регуляторна політика за своєю природою є державним управлінням, управлінням регуляторною діяльністю. Але ж і регуляторна діяльність, у тій її частині, яка здійснюється регуляторними органами, теж є правотворчою (у частині підготовки та прийняття правових актів) і правозастосовчою (у частині відстеження результативності та перегляду цих актів) діяльністю, а отже, і державним управлінням у сфері господарювання. Регуляторну діяльність можна ідентифікувати з державним управлінням як за результатами своєї діяльності (її результатом (виходом) так само як і результатом управлінської діяльності є рішення – правові (регуляторні) акти), так і за суб'єктами діяльності.

Якщо регуляторна діяльність у значній своїй частині є державним управлінням у сфері господарювання, то єдине, що відрізняє згадану діяльність від цього управління, є те, що регуляторна діяльність є ЯКІСНИМ управлінням. Чому саме якісним? Тому, що якість результату будь-якої діяльності забезпечується якістю організації її процесу, а Закон від 11 вересня 2003 року, присвячений організації здійснення регуляторної діяльності, акцентує увагу на певних етапах її здійснення, виконання яких забезпечить потрібну якість кінцевого продукту – регуляторних актів. До цих етапів відносяться і аналіз регуляторного впливу правового акту, і оприлюднення його проекту, і погодження із спеціально уповноваженим органом або його відповідним територіальним органом, а також відстеження результативності та перегляд регуляторних актів. Тобто результатом регуляторної діяльності (об'єктом регуляторної політики) є не будь-яке урегулювання економічних відносин правовими актами, а лише ефективне їх урегулювання. Адже за Законом від 11 вересня 2003 року, який встановлює вимоги до цих актів шляхом визначення принципів державної регуляторної політики (принципів вдосконалення правового регулювання господарських та відповідних адміністративних відносин), є: “доцільність - обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми; адекватність - від-

повідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив; ефективність - забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави; збалансованість - забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави; передбачуваність - послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності; прозорість та врахування громадської думки - відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності" [7].

Відповідність вказаним принципам регуляторної політики забезпечується саме за допомогою регламентації процесів правотворення і правозастосування – шляхом виділення спеціальних етапів, що повинні виконуватися регуляторним органом при здійсненні цих процесів. “Забезпечення здійснення державної регуляторної політики, говориться в ст. 5 Закону від 11 вересня 2003 року, включає: встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів; підготовку аналізу регуляторного впливу; планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення

за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю; відстеження результативності регуляторних актів; перегляд регуляторних актів; систематизацію регуляторних актів; недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють чинні регуляторні акти; викладення положень регуляторного акта у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта; оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності”.

Можна погодитися з висновками, зробленими у працях, присвячених регуляторній політиці, відносно того, що, по-перше, в Україні на законодавчому рівні закріплюються вимоги до відповідних правових актів, а також фактично визнається, що якість державної політики (державного управління, правових актів) залежить від якості процесу її здійснення (технології управління, правотворення і правозастосування).- По-друге, в основу цієї політики (управління, правотворення і правозастосування) закладено науковий системний підхід. Зокрема, використано визначено системи, започатковане у загальній теорії систем (ЗГТ). Згідно із ЗГТ, система –це множинність елементів, на якому реалізується відношення, що має задані властивості [8]. Конструктивність цього визначення полягає в тому, що з нього випливає ідеологія побудови системи актів. Зокрема, для цього (побудови системи) слід завдати згадані бажані властивості. Це властивості між елементами системи відповідних правових норм (наприклад, їх пов'язаність, узгодженість, відсутність неконтрольованого дублювання), а також між ними і тією системою, яку вони моделюють (господарські, відповідні економічні відносини). Це ефективність правового регулювання, закріплення оптимальної його моделі тощо.

У Законі від 11 вересня 2003 року в якості властивостей правових актів вказуються такі їх ознаки, як доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість та врахування громадської думки, а в якості засобів забезпечення цих

властивостей – вищезазначені етапи здійснення регуляторної політики (встановлення єдиного підходу до підготовки аналізу регуляторного впливу та до здійснення відстежень результативності регуляторних актів; підготовку аналізу регуляторного впливу; планування діяльності з підготовки проєктів регуляторних актів; оприлюднення проєктів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю; відстеження результативності регуляторних актів; перегляд регуляторних актів; систематизацію регуляторних актів; недопущення прийняття регуляторних актів, які є непослідовними або не узгоджуються чи дублюють чинні регуляторні акти; викладення положень регуляторного акта у спосіб, який є доступним та однозначним для розуміння особами, які повинні впроваджувати або виконувати вимоги цього регуляторного акта; оприлюднення інформації про здійснення регуляторної діяльності).

Як забезпечити відповідність проєктів правових актів вищезазначеним властивостям? Про це йдеться у відповідних методиках, затверджених Кабінетом Міністрів України (Методика проведення аналізу впливу регуляторного акта та Методика відстеження результативності регуляторного акта, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308 “Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта” (Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1107 від 28.11.2012 № 1151 від 16.12.2015) // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF#Text>). Крім контролю за якістю правових актів з боку регуляторних органів, діє контроль судовий, здійснюваний Конституційним Судом. «На сьогодні, зазначає суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Ян Берназюк, сталою є практика Конституційного Суду України щодо визнання неконституційними законів у зв'язку з їх невідповідністю критерію «якість закону» [9]. Можли-

во, доцільно контролювати якість закону і на рівні інших ланок судів, зокрема, в рамках господарської юрисдикції. При цьому слід, по-перше, розширити поняття «якість закону» у порівнянні з тим, як його розуміє Конституційний Суд України. По-друге, доцільно створити, якщо не спеціалізовані суди з контролю за якістю закону, то, у всякому разі, виділити відповідну категорію справ як самостійну. Це позитивно вплинуло б на якість та строки розгляду справ такої категорії.

Висновки

Вступ України до ЄС, набуття членства в Європейському Союзі залежатиме від виконання вимог, що містять Копенгагенські критерії членства в ЄС. Це актуалізує тему дослідження «Модернізація господарсько-правового забезпечення економіки в контексті вступу України до ЄС».

Підвищення якості господарсько-правових актів слід розглядати як напрям модернізації господарсько-правового забезпечення економіки, забезпечення її ефективності, а отже, і виконання завдань, які необхідно вирішити для здійснення модернізації господарсько-правового забезпечення економіки, сприяти вступу України до ЄС.

Засобом забезпечення бажаних властивостей правових актів є регуляторна діяльність. Важливість цієї діяльності дозволяє розглядати її та організацію цієї діяльності як одну з провідних функцій держави.

З метою забезпечення відповідності проєктів правових актів вимогам якості потрібен контроль за здійсненням регуляторної діяльності, якістю правових актів. Крім контролю за цією якістю з боку регуляторних органів, діє контроль судовий, здійснюваний Конституційним Судом. Слід, по-перше, розширити поняття «якість закону» у порівнянні з тим, як його розуміє Конституційний Суд України. По-друге, доцільно створити, якщо не спеціалізовані суди з контролю за якістю закону, то, у всякому разі, виділити відповідну категорію справ як самостійну. Це позитивно вплинуло б на якість та строки розгляду справ такої категорії. Такий крок матиме чимало позитивних моментів.

Література

1. Спасибо-Фатєєва І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації) // <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu>
2. Стадник К. О. модернізація господарського законодавства України щодо економічної концентрації в контексті євроінтеграції // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 4 (15) 2013. С. 246 - 252
3. Зельдіна О., Гришко В. Поняття та напрями модернізації господарського законодавства // Юридична Україна, 2015. -- № 7-8 С. 58 – 61.
4. Зельдіна О. Р. Напрями модернізації законодавства щодо підстав перегляду рішень господарського суду за нововиявленими обставинами / О. Р. Зельдіна, Р. М. Колесник // Часопис Київського університету права. - 2017. - № 2. - С. 90-93.
5. Щербина Є.М. , Топчій Н.Ю. Модернізація господарського законодавства// Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. - № 5 С. 180 - 185
6. Джабраїлов Р. А. Перспективи модернізації господарського законодавства України в контексті концепції сталого розвитку [Електронний ресурс] / Р. А. Джабраїлов, В. К. Малолітнева, Т. С. Гудіма // Економіка та право. - 2018. - № 2. - С. 3-19.
7. Закон від 11 вересня 2003 року №1160-IV „Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 9, ст. 79
8. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Изд-тво «Мысль», 1978. – 234 с.
9. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону// «Судебно-юридическая газета». 2020. 21 жовтня. URL: bit.ly/2IPqO65

*Larin Vladyslav Olehovych,
postgraduate student of the Department of
Economic
and Labor Law MAUP Institute of Law*

IMPROVING THE QUALITY OF ECONOMIC AND LEGAL REGULATION OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S ACCESSION TO THE EU

Improving the quality of economic and legal acts should be considered as a direction of modernization of the economic and legal provision of the economy, increasing its efficiency, and therefore the fulfillment of tasks that must be solved in order to modernize the economic and legal provision of the economy, to facilitate Ukraine's accession to the EU.

Regulatory activity is a means of ensuring the desired properties of legal acts. The importance of this activity allows us to consider it and the organization of this activity as one of the leading functions of the state. The state organizes the process of regulatory activity by adopting relevant normative legal acts, instructional and methodical materials and, by creating a whole system of bodies, empowering them and other state authorities, self-government and various organizations with the relevant duties for the implementation of regulatory activity, controls this activity. The specified functions performed by the state in relation to regulatory activity form an independent direction of state policy - regulatory policy.

Keywords. membership in the European Union, quality of economic and legal acts, modernization of economic and legal support, desired properties of legal acts, regulatory activity

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Л. Юзькова

ORCID: 0000-0002-0410-6756

УДК 347. 511

DOI 10.32782/EP.2022.3.18

Стаття присвячена розгляду особливостей механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. У цій науковій статті аналізуються положення національного законодавства та відомі доктрини й концепції для визначення базових посилок підходу щодо розуміння сутності механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки з огляду на існуючі там теорії. Проведено аналіз сучасної правової системи позадоговірних відносин з заподіяння шкоди. Розглянуто окремі порушення у сфері регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у результаті чого встановлено, що підставами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди можуть бути як протиправні, так і правомірні дії, за настанням яких було завдано шкоди в майновій або немайновій сфері.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, механізм правового регулювання, правовідносини, заподіяння шкоди, джерело підвищеної небезпеки, особисті немайнові права, майнові права, моральна шкода, підстави виникнення, недоговірні зобов'язання, компенсація витрат, неправомірні дії, бездіяльність.

Постановка проблеми

У механізмі функціонування правової системи дедалі більшого значення набуває використання державою різних важелів впливу на волю та поведінку учасників суспільних відносин. Особливого і чи не найделікатнішого впливу потребує саме сфера

відносин із заподіяння шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки. Складність цього механізму полягає в тому, що необхідно враховувати об'єктивну неможливість права регулювати ті індивідуальні відносини, втручання у сферу яких може повністю знівелювати ефективність права у сфері здійснюваної ними охоронної функції.

Щодо механізму правового регулювання окремого аналізу можуть піддаватися його елементи (стадії), а також їх взаємозв'язок між собою. Це дасть підстави не лише стверджувати про можливості дослідження механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки з погляду деліктного права, а й визначити теоретико-правову можливість установа окремих складових елементів механізму правового регулювання та правових підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки розглядаються багатьма науковцями в Україні і за її межами, а саме: Іоффе О. С., Боросивої В. І., Великанової М. М., Гринько С. Д., Отраднової О. О., Мироненко І. В., Кузнецьової Н. С., Ківалової Т. С., Кота О. О., Мануїлової К. В., Луця В. В., Плахіної І. В., Сороки О. О., Стефанчука М. О., Коссака В. М., Кохановської О. В., Підпригори О. А., Підпригори О. О., Шишки Р. Б., Шишки О. Р., Ясечко С. В. та ін.

Мета та завдання дослідження

За сучасних умов актуальним є питання про особливості дослідження механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, правову можливість установлення окремих складових елементів механізму правового регулювання та правових підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди як в Україні, так і в низці іноземних держав. Саме тому метою цієї роботи є визначення базових посилок підходу щодо розуміння особливостей механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки в сучасному національному законодавстві та правових відстав настання особистої немайнової та майнової відповідальності.

Реалізація поставленої мети дозволяє сформулювати наступні завдання: чітко дослідити правову природу механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, встановити сутність поняття та зміст; ґрунтовно проаналізувати особливості правового регулювання відносин із заподіяння шкоди в позадоговірних зобов'язаннях, окреслити підстави настання цивільно-правової відповідальності в сучасній доктрині та законодавстві України.

Основний матеріал

Удосконалення механізму цивільно-правового регулювання механізму правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки вимагає наявності відповідного комплексного підходу. У цьому аспекті доводиться констатувати, що зміни, які були внесені у законодавство України щодо відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки за останні роки, фокусуються на вирішенні окремих питань, не містили цілісного, системного підходу, і, як наслідок, не справили відчутного позитивного впливу на стан системи позадоговірних (деліктних)зобов'язань.

Як відомо, С. С. Алексєєв зазначав, що під категорією «механізм правового регулювання» потрібно розуміти всю сукупність

юридичних заходів у їх єдності, за допомогою яких забезпечується природний вплив на суспільні відносини [1, с.30]. М. О. Теплюк, досліджуючи механізм правового регулювання з погляду теорії держави та права, стверджував, що механізм правового регулювання потрібно розглядати як узяті в єдності систему правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини. Це ланцюг, початковою ланкою якого є юридичні норми, у силу самої логіки права, цілком закономірно завершується актами реалізації, коли можливості (суб'єктивні права та обов'язки), виражені в позитивному праві, стають фактами реального життя [2, с.9].

С. О. Сарновська розглядає механізм правового регулювання у двох аспектах: широкому та вузькому. При цьому, у широкому розумінні – це сукупність безпосередньо соціальних та юридичних засобів об'єктивації та реалізації норм природного права, що покликані забезпечити стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання суспільних та індивідуальних інтересів членів соціуму, з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості, а також реалізації її прав і свобод. У вузькому розумінні – це система юридичних засобів, яка має привести суспільні відносини у відповідність з визначеними державою моделями поведінки [3, с.226].

Л. О. Корчевна зазначає, що розуміння механізму правового регулювання зорієнтоване на причинно-механічну картину світу, згідно з якою всі явища викликаються причинами і оцінюються відповідно до законів механіки [4, с.117]. С. О. Погрібний стверджує, що механізм правового регулювання є послідовним ланцюгом зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні відносини, – юридичний факт права, та обов'язки – реалізація цих прав і виконання обов'язків, а за необхідності – також захист порушеного права чи інтересу [5, с.43].

Р. Б. Шишка та О. Р. Шишка розуміють механізм правового регулювання цивільних правовідносин як передбачені нормами права конструкції визначальних для цивільного

права правових інститутів (предмет і метод, засади цивільного законодавства, підстави їх виникнення, правове становище учасників, правовий режим об'єктів, місце та час здійснення прав і виконання обов'язків), які визначають допустимість, вид і зміст цих правовідносин [6, с.223]. Проте, такий підхід до визначення механізму правового регулювання цивільних відносин залишається дискусійним, з огляду на правову природу окреслених відносин.

Механізм правового регулювання можна охарактеризувати, керуючись основними його ознаками, у такий спосіб: 1) правовий механізм завжди є комплексом (системою) юридичних засобів, способів, форм, а його структура охоплює цілу низку нормативних та правореалізаційних юридичних засобів; 2) правовий механізм існує для реалізації певної юридичної мети; 3) правовий механізм є не просто сукупністю, а системою взаємоузгоджених засобів; 4) дія правового механізму здійснюється залежно від заданої програми, своєрідної схеми «алгоритму», що передбачає певну чіткість виконання [7, с.187].

На підставі опрацьованих доктрин та підходів щодо визначення сутності поняття самого механізму правового регулювання в цивілістичній науці можна зробити висновок, що під механізмом правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, у тому числі й завданої джерелом підвищеної небезпеки, доцільно розуміти передбачені нормами права сукупність належних юридичних заходів, на підставі яких здійснюється правовий вплив на поведінку учасників.

Разом із тим, щодо змісту поняття «зобов'язання з відшкодування шкоди», доцільно відмітити позицію Т. С. Ківалової, що при аналізі цивільних недоговірних охоронних правовідносин доцільніше говорити не про «правопорушення», а про «завдання шкоди» як підставу виникнення і визначальну ознаку таких правовідносин. При цьому цивільні охоронні правовідносини, за твердженням ученої, можуть бути як наслідком правопорушення, так і виникати внаслідок об'єктивно-протиправних дій, випадкового завдання шкоди, події тощо. Відповідно, вони можуть не лише виражатися у цивіль-

но-правовій відповідальності, а й виступати мірами захисту [8, с.22-23]. Подібний підхід займає й С. Д. Гринько, так учена стверджує, що неправильно вважати, що будь-які зобов'язання, які виникають із відшкодування шкоди, є деліктними. Інститут відшкодування шкоди вирішує і має вирішувати більш глобальне завдання – забезпечення ліквідації наслідків заподіяння шкоди, відновлення порушених прав потерпілих за допомогою зобов'язань з відшкодування шкоди, які можуть бути наслідком не лише протиправних, а й правомірних дій [9, с.66].- З наведеного слідує, що загалом підставами виникнення позадоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди можуть визнаватися як неправомірні (протиправні), так і правомірні дії, у результаті яких було завдано шкоди в майновій або особистій немайновій сфері.

У юридичній літературі до спеціальних видів деліктних зобов'язань відносять зобов'язання, що виникають із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Така позиція підтримується й судовою практикою, так деліктні зобов'язання, що виникають із завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, відносять до спеціальних деліктів (ст. ст. 1187, 1188 ЦК України), які передбачають особливості суб'єктного складу відповідальних осіб (коли обов'язок відшкодування шкоди покладається не на безпосереднього заподіювача, а на іншу вказану в законі особу – власника джерела підвищеної небезпеки) та встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача [10, с.319]. Так, згідно зі ст. 1187 ЦК України під джерелом підвищеної небезпеки розуміють діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки, настає у разі її цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), а також за мимовільного прояву шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля). Зазвичай, до ключових ознак джерел підвищеної небезпеки відносять: 1) неможливість повного контролю з боку людини; 2) наявність шкідливих властивостей; 3) велика ймовірність завдання шкоди. Підвищена ймовірність заподіяння шкоди оточенню виникає тільки на підставі невідконтрольності джерела підвищеної небезпеки. Категорія випадковості пояснює причину невідконтрольності, оскільки вказує на її виникнення поза волею особи, що зумовлена об'єктивними причинами – недостатнім рівнем розвитку науки і техніки [10, с.320], або зумовлена низкою інших юридичних фактів, що не залежать від волі особи або виникають у результаті її бездіяльності.

Висновок

З проведеного аналізу положень чинного цивільного законодавства та сучасної правової доктрини слідує, що під механізмом правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, у тому числі й завданої джерелом підвищеної небезпеки, доцільно розуміти передбачені нормами права, сукупність належних юридичних заходів, на підставі яких здійснюється правовий вплив на поведінку суб'єктів деліктних зобов'язань. Підставами виникнення позадоговірних зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, можуть визнаватися як протиправні, так і правомірні дії, у результаті яких було завдано шкоди в майновій або особистій немайновій сфері.

Література

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит. 1966. С. 30.

2. Теплюк М. О. Введення закону в дію: теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. С. 9.

3. Сарновська С. О. Механізм правового регулювання та його подвійне тлумачення // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 12 (38). С. 46.

4. Корчевна Л. О. До критики поняття «механізму правового регулювання» // Право України. 2003. № 1. С. 117.

5. Погрібний С. О. Механізм та принципи правового регулювання договірних відносин у цивільному праві України: моногр. Київ: Правова єдність, 2009. С. 43.

6. Шишка Р. Б., Шишка О. Р. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин // Про українське право / за ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2013. Ч. VI-VII. С. 233.

7. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 187.

8. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. С. 22-23.

9. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 66.

10. Великанова М. М. Ризика в цивільному праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 378 с.

References:

1. Alekseev S. S. Mechanism of legal regulation in the socialist state. Moscow: Jurid. lit. 1966. P. 30.

2. Teplyuk M. O. Implementation of the law: theoretical and legal problems of legislative regulation: author's review. thesis dr. law Sciences: 12.00.01. Kyiv, 2014. P. 9.

3. Sarnovska S. O. Mechanism of legal regulation and its double interpretation // Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine. 2004. No. 12 (38). P. 46.

4. Korchevna L. O. Criticism of the concept of «mechanism of legal regulation» // Law of Ukraine. 2003. No. 1. P. 117.

5. Pogribnyi S. O. Mechanism and principles of legal regulation of contractual relations in the civil law of Ukraine: monogr. Kyiv: Legal Unity, 2009. P. 43.

6. Shishka R.B., Shishka O.R. Mechanism of legal regulation of civil legal relations // About Ukrainian law / edited by. Prof. I. Bezklubogo. Kyiv, 2013. Part VI-VII. P. 233.

7. Plenyuk M. D. Grounds for the emergence of binding legal relations in the mechanism of legal regulation: monograph. Kyiv: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. P. 187.

8. Kivalova T. S. Obligation to compensate for damage under the civil legislation of Ukraine: autoref. thesis ... doctor of juridical sciences: 12.00.03 / Odesa National Academy of Law. Odesa, 2008. P. 22-23.

9. Grynko S. D. The concept and grounds for obligations to compensate for damage caused by lawful actions. University scientific notes. 2008. No. 3. P. 66.

10. Velikanova M. M. Risk in civil law: a monograph. Kyiv: Alerta, 2019. 378 p.

*Kozhevnikova Victoria Alexandrovna,
doctor of Law, Professor of the Department
of international and European law
of the Khmelnytsky university of
management and right for the name of L.
Yuz'kova*

E-mail: bojko.v1909@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0410-6756

MECHANISM FOR LEGAL REGULATION OF RELATIONS DUE TO CAUSE OF DAMAGE CAUSED BY THE SOURCE OF INCREASED DANGER

The article is devoted to consideration of the peculiarities of the mechanism of legal regulation of relations with regard to the infliction of damage caused by a source of increased danger. This scientific article analyzes the provisions of national legislation and well-known doctrines and concepts to determine the basic premises of the approach to understanding the essence of the mechanism of legal regulation of relations for causing damage caused by a source of increased danger in view of the existing theories. An analysis of the modern legal system of non-contractual relations on the infliction of damage was carried out. Separate violations in the sphere of regulation of relations for causing damage caused by a source of increased danger were considered, as a result of which it was established that the grounds for obligations to compensate for damage can be both illegal and lawful actions, as a result of which property or non-property damage was caused sphere

Keywords: *tort obligations, mechanism of legal regulation, legal relations, infliction of damage, source of increased danger, personal non-property rights, property rights, moral damage, causes of occurrence, non-contractual obligations, compensation of costs, wrongful action, inaction.*

РОЗВИТОК СТРАХУВАННЯ І ЙОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

БІЛЕЦЬКА Людмила Миколаївна - кандидат юридичних наук, докторант МАУП

ШВЕЦЬ Віктор Олександрович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського та трудового права МАУП

МІХАТУЛІНА Олена Миколаївна - професор кафедри цивільного та міжнародного права МАУП

DOI 10.32782/EP.2022.3.19

Метою статті є розгляд становлення нормативно-правових актів у сфері страхування для подальшого вдосконалення його правового регулювання. Система правового регулювання страхової діяльності містить норми, визначені в правових документах різного рівня. Перший рівень складають Конституція України та міжнародні угоди, які підписала й ратифікувала Україна. Наступний, другий рівень становлять кодифіковані документи (Господарський, Цивільний, Податковий, Повітряний кодекси України); закони та постанови Верховної Ради України. Третій рівень представлений указами та розпорядженнями Президента України. До четвертого рівня віднесені відомчі нормативні акти (інструкції, методики, положення, накази), затверджені міністерствами, відомствами, центральними органами виконавчої влади та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України. П'ятий та шостий рівні представлені відповідно нормативними актами органу, який, згідно із законодавством України, здійснює нагляд за страховою діяльністю, а також нормативними актами органів місцевої виконавчої влади у випадках, коли окремі питання регулювання страхової діяльності було делеговано цим органам за рішенням Президента або Уряду України. Крім того, правове регулювання договірних відносин зі страхування здійснюється позаюрідичними джерелами. Законодавче регулювання страхової діяльності в Україні має певну історичну специфіку, яка відчутно позначається на всій системі правового забезпечення. У колишньому Радянському Союзі не було базового закону, який регулював

би порядок здійснення страхової діяльності. Страхову діяльність здійснювали виключно установи Держстраху та Індержстраху, що не мали повністю самостійного статусу. Окремі аспекти страхової діяльності регулювалися постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, нормативними документами Держстраху СРСР та Укрдержстраху. Протягом 1992-1993 років у більшості незалежних держав, котрі утворилися після розпаду колишнього СРСР, було ухвалено законодавчі акти з питань страхування. Зі становленням ринкової економіки в Україні постала потреба ухвалити новий законодавчий акт, який повністю врегулював би як понятійний апарат, так і порядок здійснення страхової діяльності (давно застосовуваний у розвинених країнах). 6 березня 1996 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про страхування». У листопаді 2021 р. Верховною Радою України здійснено трансформацію Закону «Про страхування» в частині удосконалення термінології. Наразі зазначеним Законом України оновлено підхід до організації ліцензування страховиків. Концепція розвитку страхового ринку України до 2021 р. передбачила нові прогресивні принципи розвитку вітчизняного страхового ринку.

Створення механізмів забезпечення відповідності проектів правових актів у сфері страхування зазначеним принципам сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: страхове підприємництво; правове регулювання страхування, система правового регулювання страхової діяльності.

Постановка проблеми

Страховання є однією з найдавніших категорій соціально-економічних відносин між людьми, юридичними особами (суб'єктами господарювання). Ця сукупність регламентується низкою нормативно-правових актів, що визначають основні особливості відповідних відносин. Це певні ризики і основне призначення системи страхування: розподіл, перерозподіл цих ризиків. У зв'язку з ризиковим характером страхування, надзвичайно важливим є формування та юридичне закріплення вимог до страховиків, що забезпечить захист майнових інтересів суб'єктів господарювання; уніфікація страхових процедур, гарантування прозорості діяльності всіх учасників страхового ринку тощо.

Багатовіковий досвід, набутий світовою практикою щодо формування вимог до створення страхового підприємництва, заслуговує детальної уваги, критичного осмислення і продуманого використання в українській практиці. Кожна країна формує власні, властиві лише їй основні вимоги до формування та функціонування страхового підприємництва. Розгляду їх правового регулювання і присвячена ця наукова стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Характеристичі сучасних тенденцій розвитку правового регулювання систем страхування, ринку страхових послуг присвячено роботи відомих вітчизняних як теоретиків, так і практиків. Серед них У. Івасечко, М. Скидан, Н. Кудрявська, В. Мачуський, Н. Пацурін, В.Надьон, Н.Мокрицька та ін.

Результати досліджень розвитку правового регулювання систем страхування, в умовах ринкової економіки представлено у спеціальній літературі. Проте однією з найважливіших залишається проблема напрямів вдосконалення правового регулювання систем страхування, системне дослідження цієї проблеми.

Метою статті є розгляд становлення нормативно-правових актів у сфері страхування для подальшого вдосконалення його правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

У юридичній літературі страхова діяльність визначається як врегульована нормами права господарська діяльність страхових організацій з надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що здійснюється на підставі ліцензії, як правило, з метою отримання прибутку. Правове регулювання страхування становлять схвалені законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регулюють страхову діяльність як загалом, так і за окремими її напрямками.

Система правового регулювання страхової діяльності містить норми, визначені в правових документах різного рівня. Це, перш за все, Конституція України; міжнародні угоди, які підписала й ратифікувала Україна (Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА), Принципи УНІДРУА і Принципи європейського контрактного права розглядаються як два зведення норм уніфікованого контрактного права, як правила, які застосовуються сторонами міжнародних контрактних відносин (у т.ч. і у сфері страхування) за їх волевиявленням); кодифіковані документи (Господарський, Цивільний, Податковий, Повітряний кодекси України); закони та постанови Верховної Ради України (закон України від 1 липня 2004 року № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [1], закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [2], закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» [3], Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [4]).

Наступний, другий рівень становлять кодифіковані документи (Господарський, Цивільний, Податковий, Повітряний кодекси України); закони та постанови Верховної Ради України. Третій рівень представлений указами та розпорядженнями Президента України. До четвертого рівня автор відніс відомчі нормативні акти (інструкції, методики, положення, накази),

затверджені міністерствами, відомствами, центральними органами виконавчої влади та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України. П'ятий та шостий рівні представлені відповідно нормативними актами органу, який, згідно із законодавством України, здійснює нагляд за страховою діяльністю, а також нормативними актами органів місцевої виконавчої влади у випадках, коли окремі питання регулювання страхової діяльності було делеговано цим органам за рішенням Президента або Уряду України. Крім того, правове регулювання договірних відносин зі страхування здійснюється позаюрідичними джерелами. Маються на увазі звичаєві норми. Результати систематизації основних нормативно-правових документів, що регулюють страхову діяльність в Україні, можуть бути представлені у табличному вигляді. Зазначено, що систематизація нормативно-правових документів та представлення у табличному вигляді може розглядатися як інструмент впорядкування суспільних відносин, усунення виявлених під час практичного застосування тих чи інших положень цих актів, колізій норм і процедур.

Варто зазначити, що законодавче регулювання страхової діяльності в Україні має певну історичну специфіку, яка відчутно позначається на всій системі правового забезпечення. Так, екскурс у розвиток страхової діяльності варто розпочати з того, що в колишньому Радянському Союзі не було базового закону, який регулював би порядок здійснення страхової діяльності. Оскільки страхову діяльність здійснювали тільки установи Держстраху та Індержстраху, що не мали повністю самостійного статусу, то не було потреби визначати законодавчі норми стосовно прав та обов'язків цих суб'єктів. Окремі аспекти страхової діяльності регулювалися постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, нормативними документами Держстраху СРСР та Укрдержстраху.

Протягом 1992-1993 років у більшості незалежних держав, котрі утворилися після розпаду колишнього СРСР, було ухвалено законодавчі акти з питань страхування. У 1992 р. Укрдержстрах за участю провідних страхових компаній, утворених у період

1990-1992 років, подав до Кабінету Міністрів України перший проєкт Закону «Про страхування», спрямований на узгодження позицій кількох причетних до страхової справи міністерств і відомств. У грудні 1992 року цей проєкт після узгодження повторно було внесено на розгляд Кабінету Міністрів України. Оскільки згідно з рішенням Верховної Ради України в цей період Уряд дістав право видавати декрети, які мали статус законів, зазначений проєкт було прийнято як декрет у травні 1993 року.

Прийнятий після набуття незалежності України Декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування» став фактично першим базовим законодавчим актом, який забезпечив системне правове регулювання страхової діяльності. Цей Декрет визначив базові терміни й поняття, пов'язані зі страховою діяльністю (ринком страхових послуг). Декрет «Про страхування» міг розглядатися лише як проміжний законодавчий акт. Головний його недолік полягав у тому, що було зроблено спробу поєднати суперечливі положення: з одного боку, «держстрахові» принципи здійснення страхової діяльності, що базувалися на планово-адміністративній економіці, а з іншого – принципи страхування в умовах ринку. Наприклад, Декрет передбачав здійснення страхових виплат за рахунок страхових резервів, що відповідало ринковим принципам, не визначаючи фінансового механізму формування цих резервів, і суто адміністративно обмежував перераховування до резервів 50% страхових платежів. Окрім того, Декрет надто ліберально забороняв державі втручатися в діяльність страхових організацій, а водночас визначав державний орган, відповідальний за стан розвитку страхового ринку. І таких суперечностей було немало [8, 7].

Зі становленням ринкової економіки в Україні постала потреба ухвалити новий законодавчий акт, який повністю врегулював би як понятійний апарат, так і порядок здійснення страхової діяльності (давню застосовуваний у розвинених країнах). 6 березня 1996 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про страхування», до якого вже внесені зміни та доповнення.

Цей Закон має 5 основних розділів. У першому розділі встановлюється головний понятійно-термінологічний апарат: визначаються такі базові поняття, як страхування, страховики, страхувальники, об'єкти і види страхування, форму страхування, страхові ризики і страхові випадки, страхова сума, страхове відшкодування, страхові платежі і тарифи, співстрахування, пере-страхування, об'єднання страховиків, страхові агенти та страхові брокери і деякі інші.

«Центральне місце в цьому розділі посідають норми, що визначають вимоги до страховика під час його створення та реєстрації, а також порядок здійснення обов'язкового страхування. Зокрема, цим Законом в Україні встановлюється особливий механізм, коли види обов'язкового страхування можуть визначатися лише цим Законом, а не іншими законодавчими актами». При цьому Кабінетові Міністрів України надається право регулювати порядок проведення кожного виду обов'язкового страхування за умови, що цей вид передбачено Законом [9].

Другий розділ Закону регулює порядок проведення страхування: визначає вимоги до договорів та правил страхування й відповідної валюти, встановлює обов'язки страховиків і страхувальників у кожній конкретній ситуації. Важливість законодавчих норм, передбачених цим розділом, полягає в тому, що вони з максимальною повнотою відбивають особливості договірних відносин, прав та обов'язків сторін у сфері страхування. Фактично конкретизуються загальні норми цивільного права у цій сфері.

Третій розділ визначає умови забезпечення платоспроможності страховиків і має дуже важливе значення. Саме тут подається фінансовий механізм здійснення страхової діяльності, встановлюються певні обмеження щодо можливості прийняття зобов'язань і визначаються загальні принципи аудиту страховика. Важливими статтями цього розділу є ті, де йдеться про порядок формування та види страхових резервів як технічних, так і зі страхування життя. Низка статей регулює питання, що стосуються створення гарантійних фондів, порядку обліку та звітності.

Четвертий розділ визначає принципи державного нагляду за страховою діяльністю. Цим розділом визначено орган, що здійснює державний нагляд за страховою діяльністю (наразі цю роботу виконує Міністерство фінансів України), встановлено його права та функції. У цьому розділі наведено порядок ліцензування страхової діяльності, що забезпечує правове регулювання роботи страховиків на страховому ринку. Закон конкретизує, зокрема, особливості ліквідації, реорганізації та санації страховиків, що дає змогу контролювати їх після того, як вони припинять свою діяльність.

П'ятий (завершальний) розділ передбачає регулювання таких загальних моментів, як врахування міжнародного права, порядок та етапи застосування певних норм тощо.

Статтями Закону «Про страхування» регламентовано умови, котрим повинні відповідати фінансові установи для можливості реалізації страхової діяльності на території України [9]:

- страхові компанії мають право формуватися у вигляді акціонерного товариства, повного чи командитного товариства чи товариства із додатковою відповідальністю;
- мати у власному складі не менше, аніж трьох учасників;
- бути внесеними до реєстру Національної комісії, котра здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та отримати ліцензію на здійснення певного виду страхування;
- мінімальний розмір статутного капіталу страхової компанії має становити суму, котра є еквівалентною 1 млн євро (для страхової компанії, котра займається страхуванням життя – 10 млн євро) у відповідності до обмінного курсу валют України. Важливою є також умова щодо формування статутного капіталу виключно у вигляді грошових коштів.

У листопаді 2021 р. Верховною Радою України здійснено трансформацію Закону «Про страхування» в частині удосконалення термінології (дано визначення страхових понять: страховий ризик, страховий інтерес, страхове покриття, страхова послуга) [9].

Наразі зазначеним Законом України оновлено підхід до організації ліцензування страховиків через:

- формування нового порядку отримання єдиної ліцензії на здійснення страхової діяльності з подальшою можливістю ущільнення чи розширення;
- створення можливості ліцензування страховика як професійного перестраховика на підставі ліцензії на здійснення діяльності із вхідного перестраховання;
- удосконалення питань корпоративного управління, системи внутрішнього контролю та управління ризиками страховика;
- запровадження повноцінних процедур виходу страховика з ринку;
- розроблення належної методики регулювання процедури добровільної реорганізації і ліквідації страховика;
- розроблення процедури примусового виходу з ринку за рішенням НБУ;
- вдосконалення вимог до власників істотної участі страховика.

Цей Закон також модифікував процедуру нагляду за страховою діяльністю в частині:

- запровадження коригувальних заходів та заходів раннього коригування у вигляді інструменту попередження ризиків визнання страховика неплатоспроможним;
- запровадження інструментів раннього виявлення ризиків відносно діяльності страховика;
- запровадження ризико-орієнтованого підходу до нагляду за страховиками;
- запровадження пропорційного підходу у надгляді за страховиками в залежності від ступеня значимості їх діяльності на страховому ринку.

Регулювання порядку укладання договорів страхування та порядку відшкодування матеріальної шкоди міститься і в Цивільному кодексі України. Так, у ст. 979 ЦК визначено сутність договору: «за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується

сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору».

Також Цивільним кодексом визначені: форми, предмет, істотні умови, момент набрання чинності, сторони договору страхування, особливості укладення договору страхування на користь третьої особи, співстрахування, перестраховання, страхової виплати та відповідальності (відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої працівником чи іншою особою; відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого, відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність), а також умови припинення договору страхування, недійсності договору страхування [10].

7 лютого 2018 року вступило у дію розпорядження Національного комітету фінансових послуг від 31 серпня 2017 року № 3631 «Про затвердження змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», котрим було запроваджено електронний поліс обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів [11].

Зазначеним Розпорядженням передбачається, що внутрішній договір страхування – це електронний договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, котрий діє лише на території України, а страховий поліс – єдина форма внутрішнього договору страхування, що посвідчує укладання такого договору та затверджується уповноваженим органом страхового бюро України.

З метою забезпечення систематизованого підходу в напрямку розвитку небанківського фінансового сектору 12 вересня 2019 року Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг».

Цим нормативно-правовим актом передбачено «спліт-ліквідацію» Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг і розподіл повноважень щодо регулювання фінансового ринку поміж Національним банком та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. У відповідності до зазначеного Закону на Нацбанк покладено регуляторну функцію поміж страхових, фінансових компаній, лізингових компаній, ломбардів, кредитних спілок [11].

Концепція розвитку страхового ринку України до 2021 р. передбачила наступні принципи розвитку вітчизняного страхового ринку [12]:

- формування належних умов для організації вільного руху капіталів і страхових послуг на території України;
- повноцінний захист прав споживачів страхових послуг, у тому числі враховуючи формування системи гарантування забезпечення виплат за договорами довгострокового страхування життя та за договорами страхування, передбаченими Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення»;
- вільне обрання страховика;
- гарантування прозорості діяльності всіх учасників страхового ринку;
- уніфікація страхових процедур;
- організація належного державного регулювання та нагляду у сфері страхування, а також формування системи пруденційного нагляду, включаючи запровадження системи моніторингу діяльності страховиків на основі застосування міжнародних стандартів організації бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності;
- повна рівність перед нормами чинного законодавства всіх учасників страхового ринку;
- організація діяльності страхового ринку на засадах вільної конкуренції.

Аналіз нормативно-правових положень щодо страхової діяльності в Україні дозволяє стверджувати, що страхове законодавство України має ґрунтуватися на основі таких принципів :

- верховенства права (жодна людина не є вищою за право, що нікого не може бути карано державою, окрім як за порушення приписів права, і що нікого не може

бути притягнуто до відповідальності за правопорушення інакше, ніж порядком, що його встановлено приписами права);

- системності (узгодження заходів щодо реформування страхового ринку із заходами і планами інших галузей економіки, обґрунтування можливості запровадження обов'язкових видів страхування, що повинно відповідати майновому стану громадян і проводитися паралельно із заходами, спрямованими на підвищення доходів громадян);

- конкурентності (державна гарантує всім страхувальникам і страховикам (вітчизняним та іноземним) вільний вибір видів страхування та рівні можливості у провадженні страхової діяльності, створює сприятливі умови для розвитку страхування з метою забезпечення реалізації права на ефективний страховий захист та вільний вибір страховика;

- стабільності (забезпечення сталого, надійного і привабливого ринку страхових послуг шляхом створення державою зрозумілих та ефективних механізмів і правил його функціонування);

- обмеження присутності держави на страховому ринку (державна поступово відмовляється від проявів монополізму на страховому ринку, не втручається у діяльність страховиків, окрім питань оподаткування, формування статутних капіталів, встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів, контролю за платоспроможністю страховиків);

- мотивації діяльності страховиків і страхувальників (державна створює умови, за яких фізичні та юридичні особи зацікавлені у страхових послугах, а страхові компанії – у наданні цих послуг);

- довіри (внутрішньої рушійної сили розвитку страхового ринку, основаної на моральній та матеріальній відповідальності страховика перед страхувальником, надійному правовому захисті страхувальника).

Створення механізмів забезпечення відповідності проектів правових актів у сфері страхування зазначеним принципам сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання в цій сфері.

Одним із варіантів вирішення цієї задачі може бути імплементація зазначених принципів у рамках державної регуляторної політики. Для цього у правове забезпечення запровадження цієї політики у сферу страхування слід включити вище перераховані принципи і відслідковувати їх втілення в проекти актів, що готуються. Знадобляться, безумовно, відповідні методичні матеріали на кшталт Методики підготовки аналізу регуляторного впливу. Ця методика, як відомо, є обов'язковою для застосування розробниками проектів регуляторних актів. Це також оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій (ст. 9 Закону про засади регуляторної політики у сфері господарської діяльності [13]). Кожен проект регуляторного акту оприлюднюється з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань.

Література

1. Закон України від 1 липня 2004 року № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 1, ст. 1
2. Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 1, ст. 1
3. Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/#Text>
4. Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» (Редакція станом на 05.01.2022) // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015,-+ № 23, ст.158
5. Указ Президента України від 12 листопада 1999 року N 1468/99 «Про Положення про Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю»// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1468/99#Text>
6. Розпорядження Нацкомфінпослуг від 19.05.2020 № 925 «Про затвердження

Змін до деяких нормативно-правових актів Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України з питань складання та подання звітності учасниками ринків фінансових послуг» <https://www.nfr.gov.ua/.../ROZPORYAD.../2020/05.19/R-925.pdf>

7. Гетьманець О.П. Господарське право України. Ч. 1. Підручник: у 2 ч. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 368 с.

8. Гетманець О.П., Шуміло О.М. Правове регулювання страхової діяльності. Навч. посіб. 2-ге вид. Харків: вид-во «Право», 2014. С. 400.

9. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення:22.01.2022р).

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. Дата оновлення: 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47-93/ed19930510#Text> (дата звернення: 15.01.2021).

11. Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 31.08.2017 р. № 3631 Про затвердження Змін до Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-17#Text> (дата звернення:-23.01.2022 р.).

12. Концепція розвитку страхового ринку України 2012-2021 р.р. URL: http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/5257 (дата звернення:-23.01.2022 р.).

13. Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV «Про засади регуляторної політики в сфері господарської діяльності» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 9, ст. 7

Lyudmila Mykolaivna Biletska,
candidate of legal sciences, doctoral student of
MAUP;

Shvets Viktor Oleksandrovich,
doctor of jurisprudence, associate professor,
prof. Department of economic and labor law
MAUP;

Mikhatulina Olena Nikolaevna,
Prof. of the Department of Civil and
International Law MAUP

DEVELOPMENT OF INSURANCE AND ITS LEGAL REGULATION IN UKRAINE

The purpose of the article is to consider the formation of normative legal acts in the field of insurance for further improvement of its legal regulation. The system of legal regulation of insurance activity contains norms defined in legal documents of various levels. The first level consists of the Constitution of Ukraine and international agreements signed and ratified by Ukraine. The next, second level consists of codified documents (Economic, Civil, Tax, Air Codes of Ukraine); laws and resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine. The third level is represented by decrees and orders of the President of Ukraine. The fourth level includes departmental regulatory acts (instructions, methods, regulations, orders), approved by ministries, agencies, central bodies of executive power and registered in the Ministry of Justice of Ukraine. The fifth and sixth levels are represented, respectively, by regulatory acts of the body that, according to the legislation of Ukraine, supervises insurance activities, as well as by normative acts of local executive authorities in cases where certain issues of regulation of insurance activities were delegated to these bodies by the decision of the President or Government of Ukraine. In addition, legal regulation of insurance contractual relations is carried out by extralegal sources. Legislative regulation

of insurance activity in Ukraine has a certain historical specificity, which has a tangible effect on the entire system of legal protection. In the former Soviet Union, there was no basic law that would regulate the procedure for carrying out insurance activities. Insurance activities were carried out exclusively by State Insurance and Inderzhstrakh institutions, which did not have a completely independent status. Certain aspects of insurance activity were regulated by resolutions of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR, normative documents of the State Insurance of the USSR and Ukrderzhstrakh. During 1992-1993, most of the independent states that were formed after the collapse of the former USSR passed legislation on insurance. With the establishment of a market economy in Ukraine, there was a need to adopt a new legislative act that would fully regulate both the conceptual apparatus and the procedure for carrying out insurance activities (used for a long time in developed countries). On March 6, 1996, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine «On Insurance». In November 2021, the Verkhovna Rada of Ukraine transformed the Law «On Insurance» in terms of improving terminology. Currently, the mentioned Law of Ukraine has updated the approach to the organization of licensing of insurers. The concept of the development of the insurance market of Ukraine until 2021 provided for new progressive principles of the development of the domestic insurance market. The creation of mechanisms to ensure the compliance of draft legal acts in the field of insurance with the specified principles will contribute to increasing the effectiveness of legal regulation in this field.

Keywords. insurance business; legal regulation of insurance, system of legal regulation of insurance activity.

ЕЛЕКТРОННА СИСТЕМА ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ У СВІТЛІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

ОЛІЩУК Петро Олегович - кандидат економічних наук, в.о. доцента кафедри права факультет управління, економіки та права, Львівський національний університет природокористування

УДК 346.6:35.073.53(477)
DOI 10.32782/EP.2022.3.20

У статті проводиться аналіз аспектів удосконалення досвіду публічних закупівель для України. Для репрезентації правового позитивного досвіду використано законодавство та практику Іспанії. Визначено дворівневу систему електронної доступності до публічних закупівель. Проаналізовано національну юридичну базу щодо формування електронної системи державних закупівель.

На початку статті автор аналізує зародження та генезис системи електронних державних закупівель, для цього звертається до провідної практики США.

Визначено, що електронні технології здійснюють позитивний вплив на суспільні відносини, у тому числі на демократичні конституційні процеси. Вони сприяють стандартизації та розширенню верховенства права, забезпечуючи зацікавленим сторонам доступ до інформації та допомагає повернути відповідальність органів публічної влади перед громадянськістю.

Згруповано наступні основні переваги електронних публічних закупівель: технологічність процесу; подолання бюрократичних факторів; політичні фактори; економічні фактори; соціальні фактори.

Проаналізовано функціонування Офіційного журналу Європейського Союзу та Офіційного вісника Іспанії як періодичних видань, котрі має дозвіл на видання державою чи громадською організацією повідомлень про публічні закупівлі як офіційної юридичної дії, що має правові наслідки. Охарактеризовано, що електронна система існує на рівні офіційного до-

датку до журналів та не має самостійної незалежної форми.

Зроблено пропозиції щодо удосконалення рівневості електронної системи публічних закупівель в Україні та впровадження її функціонування у європейський економіко-політичний простір.

Ключові слова: публічні закупівлі, відкриті дані, електронна система, доступність, США, Іспанія, Офіційний журнал Європейського Союзу.

Виклад основних положень

Трансформація сучасної парадигми публічно-адміністративних відносин передбачає розширення електронної форми здійснення державно-владної та іншої, пов'язаної з нею діяльності. Новітня стратегія електронного врядування стає основою платформою функціонування всіх сфер суспільного життя. Електронний уряд – це використання органами публічної влади технологій для покращення послуг, які він пропонує іншим суб'єктам, у тому числі громадянам, юридичним особам, діловим партнерам, службовцям та іншим державним органам.

У порядку денному сталого розвитку до 2030 року декларовано, що технології повинні використовуватися інноваційно для забезпечення досягнення цілей сталого розвитку. На сьогодні суспільство перебуває в стані критичного переходу, у середині цифрової революції, яка не лише стосується технологій, але й відіграє центральну

роль для людей та держав. Технологічний прогрес відбувається у всіх сферах суспільного життя, а технологічні ресурси весь час розвиваються, знаходячи все ширшу сферу апробації, серед них і оновлення форми управління у публічно-владній сфері. Цифровий уряд розпочав значні та тривалі зміни у способі життя людей та їх взаємодії між собою та громадськими інституціями. Інформаційні технології та інновації впливають на суспільний сектор та змінюють повсякденне життя людей.

Електронні закупівлі стосуються використання електронні комунікації для роботи з бізнес-процесами закупівель. Послуги електронного уряду надають можливість здійснювати онлайн-платежі, створювати онлайн-тендери та ініціювати онлайн-контакти з різними зацікавленими сторонами. Актуальність цієї сфери є беззаперечною, оскільки створює нові додаткові фактори протидії корупційним схемам та полегшує доступ зацікавлених сторін до процесу закупівель.

Стан дослідження

Окремі питання здійснення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти висвітлені в працях таких науковців як: В. П. Міняйло, О. О. Підмогильний, І. П. Сафонов, García M. J., Vicente R., Montequín, R., Ortega F., Joaquín F. та інші. Але зважаючи на постійні вдосконалення процедур публічних закупівель в Україні, це питання потребує додаткового дослідження, особливо в контексті європейської інтеграції.

Метою статті є визначення особливостей здійснення процедур публічних закупівель на основі порівняльного аналізу чинного законодавства України у сфері публічних закупівель та законодавства країн Європейського Союзу.

Виклад основних положень

Нині зростає кількість державних ініціатив, пов'язаних з відкритими даними, аналізом, що можна довести за допомогою використання таких моделей, як Індекс відкритості електронного урядування або Оцінка веб-сайту демократичного елек-

тронного урядування Модель (DEWEM). В Україні цей процес активізувався з прийняттям спеціалізованого законодавства про публічні закупівлі (Закон України про публічні закупівлі від 25.12.2015 року [1]) та законодавства, що активізувало використання електронних засобів комунікації у публічно-правовій сфері (першочергово тут слід згадати Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації, що затверджена КМУ у листопаді 2017 року [2]). Отож для національної практики досвід електронних публічних закупівель є новим правово-економічним явищем.

Національне законодавство визначає, що електронна система закупівель – це «інформаційно-телекомунікаційна система, яка має комплексну систему захисту інформації з підтвердженою відповідністю згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», що забезпечує проведення закупівель, створення, розміщення, оприлюднення, обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять веб-портал Уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами» (ст. 1 ЗУ «Про публічні закупівлі») [1].

Своєю появою система економічних закупівель завдячує уряду США, що був одним із піонерів у серйозному ставленні до відкритих даних, відкривши мережу портал, у 2009 році для цієї мети назвали data.gov [3]. Завдяки великій кількості доступних відкритих даних було практично доведено цінність такого методу і створюються окремі бізнес-моделі (так звані бізнес-моделі відкритих даних). Відкриті дані – це дані, які можуть вільно використовуватися, поширюватися та створюватися ким завгодно, будь-де та з будь-якою метою. Такі дані характеризуються корисністю (прямою чи непрямою) цих аналізів для отримання нової цінної інформації для зацікавлених сторін. Історичний генезис моделі електронних закупівель відбувався поступально через перехід від односпрямованої моделі, де уряд є простим постачальником даних,

до двонаправленої моделі, де громадяни чи юридичні особи також надають дані, і обидві сторони збагачуються цією взаємною інформацією [4].

Електронні технології здійснюють позитивний вплив на суспільні відносини, у тому числі на демократичні конституційні процеси. Вони сприяють стандартизації та розширенню верховенства права, забезпечуючи зацікавленим сторонам доступ до інформації та допомагає повернути відповідальність органів публічної влади перед громадськістю. В умовах перехідної економіки технологічні механізми відкритого типу через мережу Інтернет сприяють відновленню або створенню певної підзвітності уряду, легітимності влади перед своїм народом. А також, за твердженням фахівців, «технології, пов'язані з глобалізацією, які розширюють можливості громадян через поширення інформації та засобів комунікації, сприяють політичній мобілізації з питань, коли наслідки ринків та глобалізації переступають поріг толерантності в країнах, де демократія існує в певній формі. Фактично таке розширення прав і можливостей людей забезпечує стримування та противаги, які працюють через демократичний політичний процес, щоб накласти обмеження або запровадити корективи. Аналогічно у країнах з авторитарними режимами громадяни, наділені повноваженнями з набагато більшим доступом до інформації та комунікацій, здатні артикулювати політичний голос щодо питань, де вони зачеплені результатами, які можуть бути пов'язані з ринками та глобалізацією». Отож електронні технології допомагають демократизувати державне управління та забезпечують відкритість та легітимність публічно-економічних процесів.

Перевагами електронних публічних закупівель є комплекс заходів, котрі відображають затребуваність та адекватність застосовності відкритих даних у них. На нашу думку, слід визначити наступні основні переваги електронних публічних закупівель:

- технологічність процесу (безперервний розвиток моделей і програмного забезпечення для електронних закупівель, що покращує технічну складову процесу,

знижує енергозатратність та ресурсозатратність);

- подолання бюрократичних факторів (стандартизація мови та цифровізація державного управління призводить до зведення до мінімуму комунікативну складову з органами державної влади чи місцевого самоврядування, чим усувають «людський» чинник при реалізації функцій державного управління);

- політичні фактори (більша прозорість у прийнятті політичних рішень, доступність та відкритість рішень, можливість участі громадськості та всіх зацікавлених сторін у процедурній діяльності),

- економічні фактори (глобалізація дозволяє розширити економічні можливості, нині компанії, що конкурують на ринках, далеких від свого походження, тому відкриті електронні закупівлі надають можливість доступу до широкої сфери репрезентативних відносин по всій планеті Земля та не обмежують процес певними територіально-дискримінаційними чинниками);

- та соціальні фактори (менша толерантність за неефективне політичне управління та більша інформатизація суспільства).

У зв'язку з європейським вектором розвитку України та нещодавно наданим правом нашої державі бути кандидатом у ЄС важливо проаналізувати практику цього регіону. Тут вагомо розуміти дворівневість електронних систем державних закупівель. Для прикладу візьмемо практику Іспанії.

Відповідно до Закону Іспанії 20/2013, повідомлення про державні закупівлі та їхні резолюції всіх установ-замовників, які належать іспанському державному сектору, повинні бути опубліковані на веб-сайті Платформи державних контрактів (PSCP) Іспанії. Так само автономні співтовариства, які є політико-адміністративним підрозділом Іспанії, можуть публікувати свої профілі підрядників на своїх власних веб-сайтах або в PSCP відповідно до Закону Іспанії 9/2017. Місцеві адміністрації, а також пов'язані або залежні від них організації можуть (звернемо увагу, що не зобов'язані) публікувати свої профілі підрядників на

Платформи автономних громад або безпосередньо в PSCP. Якщо автономні співтовариства або місцеві адміністрації публікувати свої профілі підрядників за межами PSCP, вони повинні публікувати в PSCP через механізми агрегації оголошення про державну закупівлю та рішення до них.

Офіційний вісник – це періодичне видання, яке має дозвіл на видання державою чи громадською організацією юридичні повідомлення та інші публічні акти, такі як публічні тендери. В Іспанії існує офіційний державний журнал під назвою BOE та окремо офіційний журнал для кожного автономного співтовариства. Всі вони мають електронні додатки. Відповідно до статті 135 Закону 9/2017, оголошення про тендер на укладання державних контрактів (за винятком переговорних процедур без оприлюднення) повинно бути опубліковано на сайті закупівельної платформи.

Остання сформована таким чином, що визнає за потребу заповнення і прилюдного оголошення даних за такими важливими полями: статус тендеру, мета контракту, орієнтовна сума тендеру (€), загальний словник закупівель, код, місце виконання, ідентифікатор переможця торгів, сума винагороди (€), кількість учасники торгів, отримані пропозиції, зміни контракту тощо.

З цією інформацією можна, як вказують іноземні фахівці, використати багато інформативності: державні і громадські витрати, географічне розташування тендеру, сектори з більшими державними закупівлями, бізнес-конкуренція (кількість компаній, які брали участь у кожному тендері), характеристики компаній, які виграли більше тендерів (тип компанії, основні сектор бізнесу, національність), максимальні та мінімальні ціни пропозиції кожного тендеру, відхилення цін тощо. «Ці підходи дуже корисні для політиків і державних менеджерів, а також для менеджерів проєктів і генеральних менеджерів приватних компаній, оскільки вони мають більш цінну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень і розвитку своєї політичної діяльності і бізнес-стратегії відповідно. І зрештою, громадяни знають, куди витрача-

ються їхні податки, і також можуть певним чином контролюють дії обох груп (політиків і бізнесменів), що гарантують вільний ринок»[5, с.445].

Стосовно офіційних оголошень іспанських тендерів за межами Іспанії, стаття 135 Закону 9/2017 встановлює, що коли тендери підлягають узгодженому регулюванню (ті, сума яких перевищує порогове значення, або з певними характеристиками, зазначеними в статтях 19-23), тендери також повинні бути опубліковані в Офіційному журналі Європейського Союзу (OJEU) [7]. Також Європейський Союз має Портал відкритих даних [8], який було створено у 2012 році. Цей портал містить інформацію у багатьох сферах суспільного життя у 36 країнах. Тут інформація про державні закупівлі розміщена у розділі «Уряд та державний сектор». Але, крім того, існує портал під назвою Tenders Electronic Daily (TED)[9], який предметно присвячений європейським державним закупівлям. Це забезпечує вільний доступ до бізнес-можливостей з ЄС, Європою та економічних районах і за його межами. Він існує як офіційний електронний додаток до Офіційного журналу Європейського Союзу.

Станом на вересень 2022 року на TED містилася інформація про українську національну платформу публічних закупівель. Проте це особливий випадок солідарності з Україною, що зумовлений військовими діями на нашій території та стосується більше волонтерської та гуманітарної допомоги. Проте в майбутньому Україна має активно ставити питання про долучення нашої системи державних закупівель до сфери інтересів ЄС, зокрема через використання OJEU та TED на другому рівні, як це ми бачимо з вищерепрезентованого досвіду Іспанії. У вказаних базах уже існує практика долучення кандидатів країн у членство до системи, зокрема Албанії, Північної Македонії, Чорногорії, Сербії, Туреччини.

Висновок

Електронні публічні закупівлі виступають прогресивним економіко-правовим інституту сучасної демократичної держави. Політичне та соціальне переваги включа-

ють більшу прозорість і підзвітність, більшу довіру до уряду, покращену правову політику, створення нових ідей у державному секторі тощо. Економічні вигоди – це зростання та конкурентоспроможність, просування інновацій, покращення торговельних процесів та послуг, корисна інформація для інвесторів та компанії тощо.

Згруповано наступні основні переваги електронних публічних закупівель: технологічність процесу; подолання бюрократичних факторів; політичні фактори; економічні фактори; соціальні фактори.

Доведено, що електронна система публічних закупівель країн Європейського Союзу (на прикладі Іспанії) має національну і регіональну структуру. Безпосередньо електронна система не має відокремленого незалежного комуніката, а функціонує на рівні офіційного додатку до журналів (Офіційного журналу Європейського Союзу та Офіційного вісника Іспанії як періодичних видань, котрі мають дозвіл на видання державою чи громадською організацією повідомлень про публічні закупівлі як офіційної юридичної дії, що має правові наслідки).

Зроблено пропозиції щодо удосконалення рівневості електронної системи публічних закупівель в Україні та впровадження її функціонування у європейський економіко-політичний простір.

Література

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII *Відомості Верховної Ради*. 2016, № 9, ст.89
2. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядження КМ України від 8 листопада 2017 р. № 797-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>
3. Krishnamurthy R., Awazu, Y. Liberating data for public value: The case of Data.gov *International Journal of Information Management*, 2016. 36(4), P. 2016668–672. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.03.002>
4. Lee-Geille, S., Lee, T. (David). Using government websites to enhance democratic E-governance: A conceptual model for evaluation. *Government Information*

Quarterly, 2019. 36(2) P. 208–225. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.01.003>

5. Nayyar D. Globalization and democracy. *Brazilian Journal of Political Economy*. Vol. 35, no. 3 São Paulo July/Sept. 2015. URL: <https://doi.org/10.1590/0101-31572015v35n03a01>.

6. García M. J., Vicente R., Montequín R., Ortega F., Joaquín F. Spanish Public Procurement: legislation, open data source and extracting valuable information of procurement announcements *Procedia Computer Science*. 2019. V. 164, P. 441-448

7. The Official Journal of the European Union, Publications Office of the European Union, URL: <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>

8. European Union Open Data Portal, Publications Office of the European Union, ISSN 2315-3091 URL: <http://data.europa.eu/euodp>

9. Tenders Electronic Daily (TED), online version of the 'Supplement to the Official Journal' of the EU, ISSN 2529-5705 URL: <https://ted.europa.eu>

Petro Olishchuk

*Candidate of Economic Sciences
associate professor of Department of law,
Faculty of economics and Law management,
Lviv national environmental university*

ELECTRONIC SYSTEM OF PUBLIC PROCUREMENT: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE IN THE LIGHT OF IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN EXPERIENCE

The article analyzes the aspects of improving the experience of public procurement for Ukraine. Spanish legislation and practice were used to represent positive legal experience. A two-level system of electronic accessibility to public procurement has been defined. The national legal framework for the formation of an electronic system of public procurement has been analyzed.

At the beginning of the article, the author analyzes the origin and genesis of the system of electronic public procurement, for this he turns to the leading practice of the USA.

It was determined that electronic technologies exert a positive influence on social relations, including on democratic

constitutional processes. They contribute to standardization and the expansion of the rule of law, providing stakeholders with access to information and helping to restore accountability of public authorities to the public.

The following main advantages of electronic public procurement are grouped: technological process; overcoming bureaucratic factors; political factors; economic factors; social factors.

The functioning of the Official Journal of the European Union and the Official Gazette of Spain as periodicals authorized by the state or public organization to issue notices of public procurement as an official legal

action with legal consequences is analyzed. It is characterized that the electronic system exists at the level of an official supplement to journals, and does not have an independent independent form.

Proposals were made to improve the uniformity of the electronic system of public procurement in Ukraine and introduce its functioning into the European economic and political space.

Keywords: public procurement, open data, electronic system, accessibility, USA, Spain, Official Journal of the European Union.

ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ РАКУРС

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, професор, академік, дійсний член Академії правових наук України, політик, учений.

ЄВДОКІМОВА Олена Олександрівна - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології, голова спеціалізованої вченої ради з присудження наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 19.00.06 «Юридична психологія (психологічні науки, юридичні науки)» у Харківському національному університеті внутрішніх справ МВС України.

УДК 159.9:331.101.3

DOI 10.32782/EP.2022.3.21

У статті розглянуто проблему трансформаційних процесів у правоохоронній сфері у правовому та психологічному аспектах.

Мета роботи – історичний та правовий аналіз становлення та трансформації поліцейських систем у різних країнах, а також виокремлення та аналіз психологічних проблем реформування.

Матеріал та методи. В основу дослідження покладено такі наукові методи: порівняльно – правовий, логіко-правовий, системно-структурний, формально-логічний аналіз. У статті представлено багаторічний досвід виникнення та вдосконалення поліцейських органів у різних державах. Аналізуються проведені за кордоном удосконалення поліцейської галузі та реформи у структурі поліції у посткризових ситуаціях та визначено основні напрямки психологічного супроводу процесів становлення правоохоронної системи України.

Результати та їх обговорення. У результаті багаторічного аналізу поліцейської структури за кордоном мають суттєві відмінності від відповідних їм вітчизняних та функціонують в інших реаліях. Тим не менш існують об'єктивні передумови для конструктивного осмислення та творчого застосування їхнього досвіду в нашій країні.

Грузія, Чехія, Японія та Польща провели реформування своїх правоохоронних органів у періоди глибоких соціальних потрясінь та трансформацій. Аналізуючи проведені за кордоном удосконалення поліцейської галузі, можна виділити спільні риси: демілітаризація, люстрація, поділ повноважень на центральному та муніципальному рівнях тощо. Реформа поліції є одним із найважливіших і складних завдань у будь-яких умовах. Але особливо складним є реформування поліції в посткризових ситуаціях, коли зойснен-

ня реформи включає набагато більше, ніж просто «технічне рішення» або зовнішні зміни в діяльності поліцейських інститутів. У її реалізації слід враховувати не тільки досвід у сфері інституційних змін, управління, матеріально-технічного забезпечення, але й соціально-психологічні чинники. У контексті реформування організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування почуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної залученості до цих змін.

Висновок. За результатами проведеного аналізу визначено напрями психологічного супроводу поліцейських реформ: оптимізація процесів становлення професійної ідентичності у нових співробітників; проблема мобілізації психічних та психологічних ресурсів усіх працівників щодо виконання професійної діяльності в умовах трансформаційного суспільства; інформаційне забезпечення реформування; оцінка, корекція, супровід та організаційний консалтинг поточної професійної діяльності. Поліцейська практика та поліцейська освіта повинні ґрунтуватися на тісній співпраці між професіоналами та дослідниками, що дозволить створити комплексні програми для оцінки та аналізу практичних, теоретичних та психологічних проблем та розробки засобів для їх подолання.

Ключові слова: трансформаційні процеси, професійна ідентичність, демілітаризація, люстрація, інституційні зміни, позитивний психологічний зміст, психологічна безпека, психологічна доступність, адаптація, психологічне залучення до змін.

Останніми роками стала дуже популярною проблема трансформаційних процесів у правоохоронній сфері як у роботах дослідників права, так і в психологічних зарубіжних дослідженнях. Досліджуючи особливості реформ правоохоронних органів у різних країнах, автори намагаються визначити їх специфіку через призму історичних факторів [1,2,13], різницю в етапах і ступенях реформ [6,8,12]. Але практично всі дослідники відзначають значні психологічні складності перетворень. Це пов'язано із часовими та змістовними змінами в етапах професіоналізації, у регламентах професійної діяльності, з трансформаціями законодавчої бази тощо. Значною мірою кінцевий успіх реформи визначають чисто психологічні чинники: здатність працівників долати власну інерцію і вчитися працювати в нових умовах; ефективність спроб створити «нового поліцейського» із заданими моральними та професійними характеристиками, і при цьому не втратити рівень професійної досконалості тощо.

2 липня 2015 року Верховна Рада України прийняла закон України № 580-VIII «Про національну поліцію». Прийняття цього законодавчого акту засвідчило початок нового етапу розвитку правоохоронної системи України. Була актуалізована проблема комплексного, системного реформування всієї системи правоохоронних органів країни, яка би цілком відповідала міжнародним стандартам. У ході проведених реформ істотно переглянуті функції і поваження поліції; уточнено можливості використання співробітниками поліції заходів адміністративного притягнення; здійснення заходів, спрямованих на підвищення престижу служби в поліції; проведена переатестація працівників тощо.

Разом з тим, поки ще складно говорити про те, що організація діяльності, кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення української поліції повністю відповідає сучасним вимогам демократичної правової держави. Суспільство вимагає більш високої ефективності професійної діяльності поліції, раз за разом виявляються випадки корумпованості працівників, більшої злагоженості потребують механізми взаємодії з

громадянами. Але все ж таки, якщо раніше довіра до поліції складала 5-7%, то сьогодні довіра українців до поліції становить 46%. Для порівняння: правоохоронним органам у США довіряють 66-70% населення. Для Західної Європи цей показник становить 61%. Чималу роль у реформуванні відіграють і психологічні чинники, адже будь-які перетворення в правоохоронній сфері представляють собою серйозні випробування психічних і психологічних ресурсів працівників, які здатні працювати в умовах трансформаційного, а сьогодні – воюючого, суспільства; і потребують зваженого і об'єктивного висвітлення діяльності поліції з метою формування адекватної суспільної оцінки.

Усе це вимагає, на наш погляд, продовження реалізації заходів, спрямованих на модернізацію національної правоохоронної системи. При цьому великого значення набуває вивчення закордонного досвіду функціонування поліцейських структур, особливо тих країн, де поліція має давню історію та користується заслуженою високою репутацією. Вивчення досвіду діяльності поліції за рубежом дає можливість краще розібратися в проблемах становлення поліції в Україні, на основі чого виробити більш ефективні заходи щодо її розвитку та вдосконалення. І хоча поліцейські структури за рубежом мають суттєві відмінності і функціонують в інших соціальних реаліях, представляється, що існують об'єктивні передумови для конструктивного осмислення і творчого застосування їх досвіду в нашій країні.

Успішному становленню та розвитку поліції в Україні сприятиме, по-перше, урахування досвіду подібних реформ, які мали місце в інших країнах (для чого аналізу вимагають як успішні приклади, так і причини невдалих перетворень), а по-друге, за рахунок надзвичайного суспільного значення і впливу указаних реформ на загальне соціальне становище в країні, детальна розробка та створення програм психологічного забезпечення вказаних трансформацій на державному рівні.

Метою нашої роботи став історичний і правовий аналіз становлення та трансформації поліцейських систем у різних країнах,

а також виділення та аналіз психологічних проблем реформування.

Матеріал і методи. В основу дослідження покладені такі наукові методи: порівняльно - правовий, логіко-правовий, системно-структурний, формально-логічний аналіз. Мету роботи реалізовано через вирішення окремих завдань: проаналізувати історичні умови виникнення та вдосконалення поліцейських органів у різних державах; вивчити психологічні проблеми вже проведених реформ та визначити основні напрямки психологічного забезпечення процесів становлення правоохоронної системи України.

Результати та їх обговорення. Поліція є одним із найбільш древніх і невід'ємних атрибутів будь-якої держави. Сучасна зарубіжна теорія і практика поліцейської діяльності широко орієнтується на національно-історичні традиції, втілені у конкретних правових актах. Про це свідчить, зокрема, і практика збереження історичних назв поліцейських органів низки країни: Скотланд-Ярд у Великобританії, Інститут шерифа в США, Королівська кінна поліція в Канаді тощо.

У науковий і загальноживаний оборот термін «поліція» ввів давньогрецький філософ, учений-енциклопедист Аристотель (384 - 322 рр. до н. е.). У той період термін «поліція» за своїм значенням пов'язувався з державною діяльністю («policing»). Як відзначав Ф. Енгельс, у Древніх Афінах «публічна влада спочатку була тільки в якості поліції, яка є такою ж старою, як сама держава» [3, с.118].

У Середні віки в окремих державах Європи слово «поліція» стало набувати декілька іншого значення. Зокрема, в ранніх німецьких документах «gute Polizei» означало порядок (Нюрнберзький указ 1492), у цілому це було синонімом хорошого стану, суспільного благополуччя.

Тільки з кінця XVI ст. його стали використовувати у Франції в кількох інших значеннях: під французьким терміном «police», «polícite» і німецьким «polizei» стали малопомалу розуміти сукупність різних елементів суспільного порядку, суспільне благополуччя, а також адміністративну діяльність, спрямовану на його забезпечення. У Захід-

ній Європі у XVIII ст. на поліцію поклали турботу про школи, про народне продовольство, турботу про бідних і стягнення податків і тому подібне.

Діло доходило до того, що поліцію інколи було важко якось відокремити від управління взагалі. Як відзначав у зв'язку з цим В. Ф. Дерюжинський, терміном «поліція» в цей період називалася вся сукупність справ громадського управління, на відміну від церковних справ [1, с.3].

Як орган, що забезпечує саме захист правопорядку та виконання закону, поліція з'явилася в Древньому Римі. Римська імперія досягла великої висоти в розвитку права, і ця система збереглася до розпаду імперії, і її вплив відчувався ще протягом середніх віків. З початку V століття н. е. поліцейські функції в Європі стали покладатися на намісників і місцевих вельмож. Так, наприклад, в Англії в Середні віки поліцейські обов'язки виконувала місцева знать або їх особиста охорона. Кожен господар давав клятву сприяти розшуку і покаранню злочинців і зобов'язаний був рік відслужити в якості констебля [2]

Цікава історія поліцейських перетворень в Японії, де структура, що нагадує сьогоденню поліцейську систему, вперше була створена ще в XVII столітті. Перша реформа поліції відбулася у 1874 році - її провів імператор Мейдзі, який побажав побудувати в Японії поліцію за французьким зразком. У 1873 році був призначений пост міністра внутрішніх справ, у веденні якого знаходилося Поліцейське бюро. Нова система залишалася жорстко централізованою і отримала дуже широку повноту. Після Другої світової війни імперська поліція була розформована, створення нової структури проходило під контролем американської окупаційної адміністрації і зайняло майже десятиліття.

У 1945 році американський уряд поставив завдання провести децентралізацію, демілітаризацію та демократизацію політичної системи переможеної Японії. Усі збройні сили Японії були демобілізовані, а МВС і таємна поліція – ліквідовані. У 1947 році був прийнятий новий закон про поліцію, який передбачав децентралізацію органів

внутрішніх справ і створення 1600 незалежних муніципальних поліцейських управлінь у всіх населених пунктах країни, де чисельність населення перевищувала п'ять тисяч чоловік. Контроль над більш дрібними селищами і селами покладался на Національну сільську поліцію. У 1951 році, після окупації, Японія вирішила відмовитися від нав'язаної американської системи і повернути централизовану структуру. Японський уряд провів референдуми у 1028 містах, 1024 з яких відмовилися від муніципальних відділень і передали їх у юрисдикцію Національної поліції. Міністр МВС, - як правило цивільна особа, член уряду, який формує партія, що перемогла на виборах.

У 1954 році була проведена ще одна реформа - прийнятий новий закон про поліцію, де затвердили структуру, яка працює дотепер. Сьогодні поліцейська система Японії заснована на мережі управлінь, розміщених у кожній префектурі (у Токіо є особливе Міське управління), які мають широкі оперативні повноваження, але повністю підпорядковані Національному поліцейському управлінню. Управління префектури поліції забезпечують безпеку несіння патрульної служби, на дорогах, роботу кримінальної поліції. Префектури були розділені на райони, у яких створені відділи поліції. У цілому в країні зараз нараховується близько 1250 таких «райвідділів». Збільшено кількість патрульних - вони складають 40% від загальної кількості поліцейських. У Японії широко діють добровільні громадські формування - асоціації попередження крадіжок у багатоквартирних будинках, запобігання збройним нападам на фінансові установи, реабілітаційної допомоги правопорушникам. Кожен трьохсотий житель Японії є членом будь-якої з подібних асоціацій, що співпрацюють з системою правопорядку. У 1981 році був прийнятий Етичний поліцейський кодекс, який створено в дусі самурайського кодексу честі Бушидо. Якість роботи поліції контролюється Національною комісією громадської безпеки. Японська поліцейська система, навіть будучи централізованою, уже кілька десятиліть доводить ефективність. Відсоток розкриття вбивств (96-97%) у Японії є найвищим у світі.

Однією з перших великих спроб поліцейських реформ можна вважати реформу, проведену в штаті Нью-Йорк. Кадрову чистку нью-йоркської поліції провели ще 1884 року, коли з'ясувалося, що два десятки власників громадських будинків та казино платили сотні офіцерів за те, що вони заплющували очі на нелегальний бізнес. До середини минулого століття поліція у США знову перебувала у критичному стані. Рівень довіри до копів не перевищував 20%. У 1970 році було створено комісію Конгресу з розслідування поліцейської корупції в Нью-Йорку (комісія Кнапп), яка розкрила факти корупції, торгівлі посадами, зрощування поліцейських підрозділів із бандами. Комісія направила до Мін'юсту та Генпрокуратури США рекомендації, які лягли в основу загальнонаціональної реформи. У кожному штаті є своя специфіка, але існують загальні принципи реформування.

Ідеологом реформи став федеральний суддя Вітмен Кнапп. По-перше, органи поліції були децентралізовані за територіальною ознакою. Повноваження були чітко розподілені між федеральним рівнем, рівнем поліції штату та муніципальними підрозділами. Один від одного ці рівні є незалежними. Це не лише підвищує ефективність розслідувань, а й перешкоджає формуванню єдиних корупційних вертикалей у правоохоронних органах. Федеральний рівень - ФБР, управління боротьби з наркаторгівлею тощо. Розслідує лише великі федеральні злочини. Головне навантаження щодо підтримки правопорядку припадає на поліцію штатів та міст.

По-друге, було законодавчо закріплено відповідальність керівництва за дії підлеглих. У кожному поліцейському департаменті створено відділи внутрішнього контролю, у яких постійно йде ротація кадрів – щоб співробітники не встигали обростати зв'язками. Крім того, у кожному відділенні поліції з'явився таємний інформатор, який повідомляє про всі порушення. Поліцейське керівництво зобов'язане регулярно робити доповіді за найбільш «хабарними» напрямками роботи поліції.

По-третє, до роботи поліції було залучено населення. Паралельно із офіційними

поліцейськими вулиці патрулюють підрозділи добровільної поліції. Вони мають уніформу та патрульний автомобіль. Вважається, що такий прийом стирає психологічний бар'єр між поліцією та громадянами. Лише у Нью-Йорку на 40 тис. поліцейських припадає понад 4 тис. добровільних волонтерів-поліцейських.

По-четверте, посилено професійний відбір. Щоб стати поліцейським, треба відповідати певним вимогам – у тому числі, мати кристалево чисту біографію та закінчити поліцейську академію. Щоб піднятися на посаді до детектива, потрібно опрацювати патрульним щонайменше три роки, зарекомендувати себе на службі, скласти складні кваліфікаційні іспити. Вимоги щодо подальшого підвищення аналогічні.

По-п'яте, жодні досягнення не дозволяють кадровим поліцейським очолити органи поліції великого міста чи штату – на ці позиції виконавчі органи міст призначають тільки цивільних.

По-шосте, створено цивільні контролюючі органи, діяльність яких фінансується з місцевих бюджетів. Вони розглядають скарги громадян на поліцейських. Громадські активісти мали право проводити власні розслідування, звіти надсилалися начальнику поліції, який ухвалює рішення про покарання підлеглих. У Нью-Йорку з'явився спеціальний номер 311, зателефонувавши на який можна залишити інформацію про порушення з боку поліцейських. Оцінка роботи поліції ґрунтується на думці громадян, для цього Інститут Геллапа регулярно проводить опитування населення щодо ефективності діяльності копів.

По-сьоме, усі нововведення було доповнено підвищенням зарплат поліцейських. Наразі зарплата рядового співробітника залежно від штату становить від 40 до 90 тис. доларів на рік (рівень патрульних). Детективи та начальники департаментів, з урахуванням преміальних та понаднормових, заробляють до 200 тис. доларів на рік. Крім того, вони мають медичну страховку, іпотечні пільги та високу пенсію: після 20 років служби – 50% від заробітку, після 30 років – у розмірі 75% від заробітку. У 2014 році полі-

цейським, за даними загальнонаціональних опитувань, довіряли 73% жителів США.

В умовах активних трансформаційних процесів у правоохоронній сфері України особливого значення набуває досвід країн, які пережили подібні перетворення нещодавно. Так, у Великій Британії нещодавно - у 2002-2014 рр. - також було проведено поетапну реформу поліції, яка багато в чому сприяла підвищенню авторитету та статусу поліцейського цієї країни. Правовою основою її виступили Закон про реформу поліції 2002 року (Police Reform Act 2002) 1, а також Закон Сполученого Королівства про реформу поліції та пожежної служби в Шотландії 2012 (Police and Fire Reform (Scotland) Act 2012) 2. Серед найважливіших напрямів реформи можна виділити:

- суттєве збільшення фінансування органів поліції;

- поетапне (до 2014 року) скорочення чисельності співробітників поліції;

- збільшення загальної «поліцейської ефективності» приблизно на 5% шляхом спрощення певних процедур та дій (патрулювання одиночними патрульними, а не парами у міських центрах, використання патрульними однієї змінної машини, а не кількох тощо);

- Мінімізація випадків залучення співробітників поліції до понаднормової роботи [4, 5].

Слід зазначити, що остання новація була викликана зовсім не турботою про режим праці та відпочинок працівників британської поліції, а бажанням заощадити бюджетні кошти на оплату понаднормової роботи в подвійному розмірі. Не можна при цьому не відзначити, що британських поліцейських вважають одними з найкращих у світі.

На подібних до британських підходах будується й організація поліції США, де посада поліцейського вже багато років традиційно входить до переліку 10-ти найпрестижніших професій, а сама поліція відома не лише високою ефективністю, а й одним із найнижчих у світі рівнів корупції.

Повчальними є приклади й інших країн. Наприкінці 1980-х, коли тодішня Чехословаччина перебувала у стані напіврозпаду,

у листопаді-грудні 1989-го в країні сталася оксамитова революція, внаслідок якої комуністичний режим було повалено. Поліцейське питання стояло дуже гостро, - революцію пражан спровокував розгін студентської демонстрації у столиці. Оновленому уряду потрібна була оновлена поліція. Ян Румл, перший заступник міністра внутрішніх справ Чехословаччини (1990–1992), міністр внутрішніх справ Чехії (1992–1996), дисидент, правозахисник, журналіст займався реформою правоохоронної галузі. Крім того, реформувати поліцію було запрошено офіцерів, звільнених після придушення Радянським Союзом у 1968 році короткого періоду ліберальних реформ у соціалістичній Чехії.

Чехія пішла шляхом децентралізації та деполітизації поліції, була проведена демілітаризація Міністерства внутрішніх справ. Центральний апарат МВС у Чехії займається аналітичною експертною роботою, законодавчим забезпеченням, розподілом фінансів, питаннями громадянства, міграції, профілактикою злочинності та відповідає за управління та моніторинг криміногенної ситуації в країні. Усі чиновники – цивільні особи. Діяльність поліції повністю відокремлена від діяльності профільного міністерства [6].

Крім того, у Чехії було ліквідовано внутрішні війська, війська швидкого реагування, прикордонну охорону. Натомість було створено загальний Федеральний корпус поліції. Поліція законодавчо та фінансово відповідає перед адміністрацією МВС, але працює самостійно. Поліцейські, які розслідують злочини, підпорядковуються лише прокуратурі та суду. Також у Чехії було створено муніципальну поліцію, підпорядковану мерам, але великих повноважень вона не має. Здебільшого міські поліцейські підтримують правопорядок на вулицях та транспорті. Муніципальні інспектори поліції не мають права на арешт чи власне розслідування. Як і в Україні, у Чехії було проведено масові люстрації, під час яких посади позбулися 20% співробітників МВС. Їх змінили молоді фахівці, які пройшли навчання у поліцейських школах за кордоном. Офіцерам у Чехії заборонено членство у по-

літичних партіях. Розслідування злочинної діяльності поліцейських покладено на інспекцію внутрішніх справ, яка безпосередньо підпорядкована цивільному міністру внутрішніх справ. Чинною є постійна ротація кадрів - поліцейські не затримуються на одному місці служби. Зарплати було збільшено. На її розмір впливають термін служби та посада. Бонуси – дотації на транспорт та житло, премії за нічні зміни. За оцінками експертів, чеська децентралізація поліції є однією з найвдаліших на постсоціалістичному просторі. Рівень довіри населення до поліції становить 58%.

У Польщі до 1989 року міліція була воєнізованим загоном Польської об'єднаної робочої партії. 1987 року довіра до поліції була низькою - на рівні 23%. Реформа проводилася на початку 1990-х - у період шокової терапії, коли економічний стан країни був дуже важким. Уряд Польщі на той час складався здебільшого з колишніх опозиціонерів та дисидентів, які мали політичну волю виконати запит суспільства на кваліфіковану поліцію. Міністр внутрішніх справ, дисидент Кшиштоф Козловський провів демілітаризацію поліції, люстрації, омолодження кадрів. Склад поліції протягом п'яти років після реформи з 1990 по 1995 рік оновився на 60%. Третина поліцейських має вищу освіту. Близько 25% поліцейських – це молоді люди віком до 30 років, 47% – 31-40 років, 22,5% – від 41 до 50 років.

Крім того, у Польщі реформовано систему навчання поліцейських: запроваджено принцип професійної дидактики. Перед майбутнім поліцейським ставлять завдання, які він має виконувати на практиці. З поліцейськими працюють психологи та етики, щоб навчити професійно та шанобливо працювати з людьми. Базове навчання пересічних співробітників триває 6,5 місяців. Для підвищення кадровий поліцейський повинен мати у послужному списку щонайменше три роки роботи на вулиці. Корупція при прийомі нових поліцейських на службу зведена нанівець завдяки складному та багатоступінчастому процесу відбору. У підборі кадрів задіяно 6-7 установ. Кандидату надається штрих-код, його прізвища ніхто не знає, що виключає можливість підтасовування та

прийому на роботу за критерієм «кум, сват, брат». Здобувач має пройти кілька етапів відбору: оцінка документів, перевірка на правопорушення, тестування фізичного та психологічного стану тощо. На одне місце у поліції претендують кілька кандидатів.

У Польській поліції також створено поліцію в поліції, яка підпорядковується безпосередньо голові відомства і займається розкриттям злочинів серед поліцейських. Посилено громадський контроль: правозахисники можуть будь-якої миті прийти в поліцейську дільницю і перевірити, у якому стані знаходяться камери попереднього ув'язнення, як там поведуться з людьми [6].

Здійснюється постійна оцінка роботи підрозділів поліції. Службу профілактики злочинів оцінюють за ефективністю роботи дільничних, показником затримання гарячими слідами або на місці злочину (у Варшаві останній показник становить 30%), за швидкістю реагування. Кримінальну службу оцінюють інакше: головна комендатура розробляє загальні принципи та показники на рік, далі комендатури воєводств готують їх докладніше вже для районних відділів. Оцінюється ефективність роботи оперативників, якість збору доказів, кількість знайдених із тих, хто оголошений у розшук. У 2019 році рівень довіри до поліції у Польщі становив 70%. Вище поліції у цьому рейтингу були лише польська армія – 73%, та громадське телебачення – 85%. Парламенту, уряду та церкві поляки довіряють менше, ніж поліції.

На пострадянському просторі найуспішнішою прийнято вважати реформування правоохоронної галузі в Грузії, що посідала одне з перших місць у світі за рівнем корупції в органах влади. Тотальним хабарництвом було вражено всю систему внутрішніх справ. Ініціаторами реформ стали президент Грузії М. Саакашвілі та В. Мерабішвілі, цивільний міністр внутрішніх справ у 2004-2012 роках.

У 2004 році, одразу після перемоги Саакашвілі на виборах, було відправлено у відставку керівників усіх силових структур Грузії. З органів МВС звільнено 15 тис. поліцейських - це весь склад грузинського ДАІ. Три місяці країна жила без автоінспекції, її

новий штат був набраний з нуля, на жорсткій конкурсній основі, з 2500 претендентів відібрано лише 650. Усі патрульні автомобілі оснащені комп'ютерною технікою з виходом в Інтернет. Було мінімізовано контакти патрульної поліції із водіями. Вулиці обладнали відеокамерами: якщо водій порушив правила, і це зафіксувала камера, йому надсилають пропозицію зайти на сайт поліції, ознайомитися із записом та сплатити штраф за допомогою онлайн-платежу.

Повноваження патрульної поліції у Грузії виходять за межі роботи ДАІ: у її компетенції знаходиться не лише підтримка порядку на дорогах, а й реагування на будь-яку позаштатну ситуацію. За решту відповідає Кримінальна поліція. Відбір детективів та оперативників був не менш жорстким, аніж патрульних: посади зберегли лише 5% міліцейських чиновників. Усі співробітники Кримінальної поліції пройшли додаткове тримісячне навчання у поліцейській академії. У МВС створено внутрішню генеральну інспекцію, яка розслідує факти корупції. Зарплату поліцейського збільшено вдесятеро. Додатковий бонус – премії та медична страховка. З урахуванням високого рівня безробіття в Грузії, служба в поліції стала престижним заняттям. Конкурс у поліцейській академії – 50 осіб на місце. Крім того, створено спеціальну «службу провокаторів», співробітники якої пропонують поліції хабарі. За даними опитувань, у 2014 році поліції довіряло 87% жителів Грузії.

Грузія, Чехія, Японія та Польща провели реформування своїх правоохоронних органів у періоди глибоких соціальних потрясінь та трансформацій. Аналізуючи проведені за кордоном удосконалення поліцейської галузі, можна виділити загальні риси: демілітаризація, люстрація, поділ повноважень на центральному та муніципальному рівнях тощо.

Окремо хочемо наголосити на соціально-психологічному контексті поліцейських реформ. Як відзначають Darroch S., Mazerolle L. [10], вимоги до поліції в сучасних умовах вимагають високої готовності до змін від представників поліцейської професії всіх рівнів, але така готовність та здатність поліцейських організацій до прийняття інно-

ваційних практик майже не вивчається, що робить психологічну сутність реорганізаційних процесів важкозрозумілими [10].

O'Neill W. G. у 2005 році на прикладі постконфліктних країн зазначав, що реформа поліції є одним із найважливіших і найскладніших завдань у будь-яких умовах. З точки зору автора, заснованому на досвіді відповідних інституцій ООН, особливо складним є реформування поліції у посткризових ситуаціях [13]. Приступаючи до поліцейської реформи, усім її учасникам слід розуміти з самого початку, що її здійснення включає набагато більше, ніж просто «технічне рішення» або зовнішні зміни в діяльності поліцейських інститутів. З огляду на складність реформи у процесі її реалізації слід враховувати як досвід у сфері інституційних змін, управління, матеріально-технічного забезпечення, так і психології. Важливим у цьому сенсі є досвід у галузі «управління змінами» та організаційної психології щодо створення нової системи стимулювання, нових етичних принципів та організаційної культури поліції. Крім того, набуває значущості питання, за якими критеріями, окрім падіння рівня злочинності, має вимірюватися прогрес на шляху здійснення проголошеної реформи [13].

N. Caveney у дослідженні організаційної культури поліції в умовах радикальних змін (2015) виявив, що в контексті реформування організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування почуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної замученості працівників до цих змін [9].

У 2015 році Kratcoski PC, Edelbacher M. вказували, що як поліцейська практика, так і поліцейська освіта сьогодні мають ґрунтуватися на тісній співпраці між професіоналами та дослідниками, що дозволяє створити комплексні програми для оцінки та аналізу практичних, теоретичних та психологічних проблем та розробки заходів з їх подолання [12].

Підтвердження того, що світи поліцейської практики та психологічних досліджень

зближуються, у 2016 році ми знаходимо у статті Brewster J. A. зі співавторами [7], які констатують, що у США «психологія поліції та суспільна безпека» стала новою спеціальністю у галузі психології. За останні 5 років вона отримала визнання як спеціальність Американської психологічної асоціації та включена до спеціальної ради Американської ради з професійної психології. Автори наголошують на необхідності підготовки кадрів за новою спеціальністю з акцентом на основні компетенції, необхідні для базової підготовки в галузі психології, та додаткові функціональні компетенції, необхідні для ефективної практики за вказаними спеціальностями, зокрема, у чотирьох напрямках роботи: оцінка, корекція, супровід та організаційний консалтинг [7].

Як зазначає Furuhaugen B. [11], протягом останніх десяти - п'ятнадцяти років необхідність реформування поліції була предметом офіційної дискусії у Швеції, і в 2015 році реформи були проведені. До дискусії, результатом якої став концепт нової поліції, було обговорення пропозицій, спрямованих на формування репрезентативності поліцейських структур для населення, а також на сприяння соціальній та інтелектуальній компетентності поліцейських, які розглядалися як засіб зміни налаштувань та поведінки співробітників поліції, а також підвищення легітимності їх дій.

Соціальна компетентність співробітника поліції обумовлює здатність розуміти людей, уміння спілкуватися з ними, навички того, як упоратися з різними соціальними ситуаціями. Інтелектуальна компетентність співробітника поліції передбачає здатність до аналізу професійних проблем та рефлексії відповідних ситуацій, а також уміння вирішувати їх самостійно [11]. Це може бути досягнуто шляхом зближення практики поліціювання та академічних досліджень, зокрема психологічних, про що свідчить не лише збільшення ваги поведінкових та психологічних дисциплін у практиці підготовки поліцейських, але й сприяння науководослідній роботі в галузі поліцейської науки у контексті вищезазначеної реформи.

Дж. Кампіоне у своїй книзі «Нові поліцейські ризики в історії сучасної Європи»,

виданій у 2015 році [8], пише про те, що влада дуже часто боїться соціальних змін, тому що це передбачає пошук нових балансів у співіснуванні із суспільством. І незалежно від того, детермінуються ці зміни економічними, політичними, соціальними чи культурними чинниками, трансформації у суспільстві сприймаються владою як «ризик», які мають бути формалізованими та під контролем. Поява нових соціальних груп і навіть нових моделей поведінки викликають певні побоювання, тому перебувають в епіцентрі еволюційних процесів суспільства. У цьому контексті реакцію держави на цю ситуацію трансформації можна аналізувати через призму поліції. Неформально чи формально, пише Дж. Кампіоні, системи поліції змушені адаптувати свої нормативно-правові бази, їх структури та їхню практику так, щоб реагувати на виклики, нові загрози та нові правила, з якими вони стикаються та мають справу [8]. Перед «небезпекою», яка іноді є досить високою у суспільній сфері, логіка функціонування поліції, як і судової системи, політичних та державних органів змінюється та відбувається визначення нового «сенсу» та ідентичності функціонування поліції (структурні пристосування, професіоналізація, практика, нове обладнання тощо) та меж здійснення поліцейських функцій (репресії, спостереження, наведення тощо) проти суб'єктів змін.

Особливу роль у процесах становлення української поліції, коли значну кількість досвідчених фахівців було звільнено, а на їхнє місце прийшло нове молоде, але молододосвідчене у професії покоління, відіграє успішність становлення їхньої професійної ідентичності. Інтерес до проблеми формування професійної ідентичності спеціаліста у сучасній психологічній науці неухильно зростає і набуває особливої актуальності, оскільки сучасні соціально-економічні умови стрімко змінюються, диктують нові вимоги до рівня професійної підготовки фахівців. Система правоохоронних органів України, яка зазнала останнім часом серйозних перетворень, надала психологам практично унікальну можливість спостерігати наживо процеси становлення таких феноменів, як професійна свідомість, професійна ідентич-

ність, професійна компетентність у людей, значна частина яких донедавна не мала жодного відношення до правоохоронної системи.

Серед сучасних українських поліцейських – недавні працівники різних професій. Усіх їх поєднує прагнення боротися з корупцією та знайти себе в іншій професійній діяльності. І всі вони перебувають у процесі професійного становлення. У більшості випадків йдеться про вторинну професіоналізацію і про дуже складні процеси формування нової професійної ідентичності. І всі ці процеси вимагають серйозного наукового психологічного осмислення, тому усвідомлення власної професійної ідентичності є запорукою ефективної діяльності та гармонійності фахівця. Кожна людина прагне ідентифікувати себе з певною професією, це дозволяє їй уникнути психологічного дискомфорту та деструкції особистості. Те саме стосується й професії поліцейського.

Висновок. Досвід реформування поліцейських інституцій різних країн показує, що всі процеси, пов'язані з реформуванням правоохоронної галузі, є не просто «технічними» зовнішніми змінами в діяльності поліцейських інститутів, але вони несуть у собі глибокий психологічний зміст. Можна виділити щонайменше п'ять напрямів психологічного супроводу реформ: оптимізація процесів становлення професійної ідентичності нових співробітників; проблема мобілізації психічних та психологічних ресурсів усіх працівників щодо виконання професійної діяльності в умовах трансформаційного суспільства; інформаційне забезпечення реформування; оцінка, корекція, супровід та організаційний консалтинг поточної професійної діяльності. У контексті реформування організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування почуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної залучення до цих змін. Тобто в процесі реалізації реформи слід враховувати не лише досвід у галузі правових інституційних змін, управління, матеріально-технічного забезпечення, а й психології.

Література

1. Дерюжинский В.Ф. Полицейское право: Пособие для студентов / В.Ф. Дерюжинский - СПб., 1903. - С. 3.
2. Ежевский Д.О. Муниципальная полиция: опыт Великобритании / Д.О. Ежевский // Административное и муниципальное право. - 2008.- № 11.- С. 198.
3. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф.Энгельс. - М. -Т. 21.- С. 118.
4. The Insolvency (England and Wales) Rules - 2016 – No. 1024 - 444 p. <http://www.legislation.gov.uk>
5. Police and Fire Reaorm. – 2012. - <http://www.legislation.gov.uk/asp/2012/8/contents/enacted>
6. Пять примеров успешной реформы полиции. – Режим доступа: <http://news.meta.ua/ua/archive/11.07.13/cluster:31058242-Kak-izbezhat-Vradievki.-Piat-primerov-uspeshnoi-reformy-politsii>
7. Brewster J. A. et al. Education and training guidelines for the specialty of police and public safety psychology //Training and Education in Professional Psychology. – 2016. – Т. 10. – №. 3. – С. 171.
8. Campion J. Policing New Risks in Modern European History / J.Campion et al. - Basingstoke– 2015.-128 p.
9. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police: A case study of UK police culture and engagement in times of radical change / N. Caveney – 2015. - <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.664873>
10. Darroch S. Intelligence-led policing: a comparative analysis of community context influencing innovation uptake/ S. Darroch, L. Mazerolle //Policing and Society. – 2015. — Т. 25. – №. 1. – С. 1-24.
11. Furuhaugen B. The making of a social, representative and intellectual police force-Recruitment and education of police trainees in Sweden during the 20th century / B. Furuhaugen //Nordisk politiforskning. – 2015. – Т. 2. – №. 01. – С. 6-33.
12. Kratcoski P. C. Collaborative Policing: Police, Academics, Professionals, and Communities Working Together for Education, Training, and Program Implementation /-

P.C. Kratcoski, M. Edelbacher. – CRC Press, 2015. – 322p.

13. O'Neill W. G. Police Reform in Post-Conflict Societies: what we know and what we still need to know / W. G. O'Neill // NY: International Peace Academy. – 2005. - <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/polreferpt.pdf>

*Bandurka Oleksandr Markovych,
Yevdokimova Olena Oleksandrivna
Kharkiv National University of Internal
Affairs, Ukraine*

EXPERIENCE OF POLICE TRANSFORMATION OF FOREIGN COUNTRIES: PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PERSPECTIVE

The article considers the problem of transformational processes in law enforcement in the legal and psychological aspects.

The purpose of this work is to identify the historical and legal analysis of formation and transformation of police systems in different countries, as well as highlighting the psychological problems of reform.

Material and methods. *The methodological basis of the research is the particular scientific methods: the comparative legal, the logical legal, the system structural, the formal logical. The article also presented many years of experience improving the appearance and police authorities in different countries. Analyzes conducted abroad and improvement of police reform in the field of police structure in the post-crisis situation and the main directions of psychological support of the processes of formation of a new judicial system of Ukraine.*

Findings and their discussion. *As a result, long-term analysis of the structure of the police abroad have significant differences from their respective national and operate in other realities, it seems that the objective conditions for a constructive understanding and creative application of their experience in our country there.*

Georgia, Czech Republic, Japan and Poland have reformed their law enforcement agencies in times of profound social upheaval and transformation. Analyzing spent abroad improve the police field, you can identify common traits: demilitarization, lustration, the separation of powers at the central and municipal levels, and the like. Police reform is one of

the most important and difficult tasks in all conditions. But is particularly complex reform the police in post-crisis situations, when the reform involves much more than just a «technical solution» or external changes in the activities of police institutions. In the process of its implementation should take into account not only the experience in the field of institutional change, management, logistics, and psychology. In the context of the reform of the organizational change must be for the employees a positive psychological meaning, which is provided with appropriate programs, aimed at creating a sense of psychological safety and psychological accessibility of adaptation and psychological involvement to these changes.

Conclusion. *Based on the early experience of the directions of psychological support of reforms: optimization of the processes of formation of*

professional identity in new employees; the problem of mobilizing mental and psychological resources of all employees in performing professional activities in the conditions of transformational society; information security reform; assessment, correction, support, and organizational consulting current professional activities. Police practice and police education should be based on close collaboration between professionals and researchers will create a comprehensive program for the evaluation and analysis practical, theoretical and psychological problems and development of means to overcome them.

Keywords: *transformation processes, professional identity, demilitarization, lustration, institutional changes, positive psychological sense, psychological safety and psychological accessibility, adaptation, psychological involvement to change.*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

ГАВРИШ Анастасія Сергіївна - здобувач вищої освіти другого рівня

<https://orcid.org/0000-0003-1877-6803>

**ЛИТВИН Наталія Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка Кафедра службового
та медичного права**

<https://orcid.org/0000-0003-4199-1413>

DOI 10.32782/EP.2022.3.22

У статті розглянуто окремі норм основних галузей вітчизняного права, що визначають зміст, засади й умови реалізації прав неповнолітніх осіб (дітей віком від 14 до 18 років) у правовідносинах у сфері охорони здоров'я в Україні. Виокремлено ряд чинних правових колізій та неузгодженостей у сфері ключових правових гарантій, наданих неповнолітнім, та встановлено невідповідність міжнародним стандартам у цій сфері. Окреслені проблемні аспекти дозволяють удосконалити чинне законодавство, створити та імплементувати нові норми, які були б дружніми до дитини як пацієнта та суб'єкта правовідносин у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: дитина, неповнолітні особи, правові гарантії, охорона здоров'я, медичне втручання, інформація про стан здоров'я, лікарська таємниця.

Постановка проблеми

Дитина, її розвиток, безпека та здоров'я є ключовим пріоритетом держави у всіх напрямках планування та реалізації публічної політики у різних сферах соціального життя. Право людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, закріплене у статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, до якого приєдналася і Україна, по-перше, впроваджує супутнє право кожної дитини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а по-друге, створює позитивний обов'язок для держави забезпечити реалізацію дитиною та її батьками зазначеного права у по-

вній мірі через публічну систему охорони здоров'я (далі—ОЗ). Однак неповнолітня дитина в силу своїх вікових обмежень виступає особливим суб'єктом правовідносин у сфері ОЗ, оскільки питання її здоров'я не можуть вирішуватися особою автономно без втручання інших осіб, наприклад, батьків чи законних представників. Законодавець, враховуючи їхнє фізичне, когнітивне та психічне зростання, що стрімко розвивається з віком, наділяє дітей з 14 до 18 років розширеним обсягом прав, у порівнянні з малолітніми особами. Проте, в умовах відсутності стратегії та єдиного бачення, законодавець, бажаючи розширити обсяг прав для неповнолітніх у сфері ОЗ, створив невизначену кількість невідповідностей та суперечностей у правовому регулюванні становища цих осіб, чим поставив під сумнів узагалі можливу реалізацію наданих прав, порушив баланс між правами дітей і їхніх батьків у цій сфері та призвів до невизначеності правової поведінки медичних працівників під час надання медичної допомоги неповнолітнім. Оскільки в Україні відсутня стратегія розвитку системи ОЗ загалом, правова концепція, яка б чітко окреслила правові гарантії, надані дітям (а тому і не повнолітнім) у сфері ОЗ, сприяла б визначеності правової рамки, наданню якісних медичних послуг цим суб'єктам, дотримання їхніх прав під час медичного втручання в межах динамічного розвитку самої системи ОЗ.

Стан дослідження

Окремі положення нормативно-правового закріплення прав неповнолітніх у сфері ОЗ в Україні були викладені та проаналізовані в працях Віленського А.Б., Костенко М.С., Рогової О., Сенюти І.Я., Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Стешенко В.М., Швеця Ю. Проте, деякі аспекти цієї проблематики були залишені поза увагою вищезазначених авторів, а тому потребують додаткового дослідження.

Метою статті є проведення комплексного аналізу окремих норм основних галузей вітчизняного права, що визначають зміст, засади й умови реалізації прав неповнолітніх осіб у правовідносинах у сфері ОЗ в Україні для виокремлення проблемних аспектів забезпечення прав дітей від 14 до 18 років. Поставлена мета вимагає виконання таких завдань як аналіз правових гарантій, наданих неповнолітнім особам у правовідносинах у сфері ОЗ у межах законодавства України, порівняння відповідності національних стандартів забезпечення прав неповнолітніх та міжнародних стандартів із закріплення прав дітей віком від 14 до 18 років у сфері ОЗ, з'ясування та окреслення проблемних аспектів закріплення прав з метою їх подальшого дослідження та вирішення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає у виокремленні та комплексному аналізі, через призму закріплених міжнародних стандартів, чинних правових колізій та неузгодженостей у сфері ключових правових гарантій, наданих неповнолітнім особам відповідно до національного законодавства у сфері ОЗ України, зокрема щодо реалізації права на особисту недоторканість, права на інформацію, права на медичну таємницю, права на здоров'я, права на користування найбільш досконалими послугами системи ОЗ у закладах ОЗ України.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до положень статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до

неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [1]. Дитина, як і кожна фізична особа, наділена правоздатністю від народження. Однак діти, з огляду на свої вікові особливості, аспекти когнітивного та психічного розвитку, володіють частковою (до 14 років) та неповною дієздатністю (від 14 до 18 років). Загальна характеристика прав усіх дітей, куди за визначенням підпадають і неповнолітні, передбачена статтею 6 Закону України «Про охорону дитинства», де вказано, що «держава гарантує дитині право на ОЗ, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах ОЗ, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя, право на отримання регулярних щеплень, затверджених Національним календарем, проведення регулярних медичних оглядів» [1] тощо. Підсумовуючи, зазначені вище права дитини цілком впливають із статті 49 Конституції України, у якій зазначається, що «кожен має право на ОЗ, медичну допомогу та медичне страхування» [2]. До того ж, згідно зі статтею 60 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі—Основи), дітям та підліткам надається медична допомога на загальних підставах як і іншим категоріям громадян, тобто закладами ОЗ та лікарями, що провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи – підприємці [3]. Також Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002, тлумачивши статтю 49 Конституції, зазначив, що безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, повинна надаватися усім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти потреби людини у збереженні або відновленні здоров'я [4], закріпивши право на доступ до безоплатної медичної допомоги дітям на загальних підставах. На цьому етапі важливо окреслити, що саме в правовій доктрині розуміється під правом на медичну допомогу. На думку, Ю. Швеця, зміст права на ОЗ виражається у таких складниках, як право на згоду на медичне втручання та право на відмову від такого втручання, право на медичну таєм-

ницю, право на вільний вибір лікаря, право на вибір методів лікування, право на інформацію про свій стан здоров'я, право на використання допоміжних репродуктивних технологій тощо [5, с. 136]. Ці права зумовлені особливою цінністю життя і здоров'я дитини, в першу чергу тому, що від здоров'я дитини залежить не тільки її здоров'я протягом усього життя, але й здоров'я наступного покоління, що є головним чинником успішного людського розвитку [6, с. 116].

Відповідно до Сімейного кодексу України, неповнолітньою особою є дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, наділена неповною цивільною дієздатністю [7]. З цієї дефініції можна зробити висновок, що неповнолітня особа є видовим поняттям, що входить у категорію «дитина», у той час як дитина, у свою чергу, є родовим поняттям. Це означає, що всі права, якими наділені діти, поширюються у повному обсязі і на неповнолітніх осіб. Однак не всі права, закріплені за неповнолітніми, притаманні всім дітям. Законодавець проявляє розуміння права на особисту недоторканість та права на повагу до його гідності та честі неповнолітніх осіб і тому презюмує, що когнітивний розвиток неповнолітніх та вже сформована у визначеному законодавством віці особистість та індивідуальність, дозволяє розширити і конкретизувати обсяг прав для неповнолітніх як дітей, надавши їм розширений перелік прав у правовідносинах у сфері ОЗ. Проте, проаналізувавши чинне законодавство, виявляється, що незважаючи на особливий статус неповнолітніх осіб у правовідносинах у сфері ОЗ, підлітки не можуть у повній мірі реалізувати наданий їм обсяг прав через несистемність та суперечність законодавства, яке поглибило проблему конкуренції прав неповнолітніх осіб та прав їхніх батьків, опікунів, законних представників тощо.

Право неповнолітніх пацієнтів на вільний вибір лікаря та право на згоду на медичне втручання.

Перш за все, важливо акцентувати увагу на розмежуванні понять медична допомога і медичне втручання. Термін «медична допомога» неодноразово аналізувався Конституційним Судом України, тому, на думку-

І. Демченка, уже сформувався певний консенсус в науці та практиці медичного права України, тому під цією дефініцією варто розуміти фактично будь-яку діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямовану на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку із хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами, яка є безкоштовною для громадян (або принаймні має бути) [8, с. 36]. Категорія «медичного втручання» визначена в частині 1 статті 42 Основ і означає застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини та допускається лише в тому разі, коли воно не може завдати шкоди здоров'ю пацієнта. Отже, обидва терміни є співвідносними та означають одне й те саме, а тому можуть вживатися паралельно для опису процесу профілактики, діагностики, лікування та реабілітації. Згідно зі статтею 38 Основ, кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і який звернувся за наданням йому медичної допомоги, **має право на вільний вибір лікаря**, якщо останній може запропонувати свої послуги, та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій [3]. Право вибору лікаря також передбачає право пацієнта не мотивувати свій вибір [9, с. 106]. Крім того, відповідно до частини 2 статті 284 Цивільного кодексу України (далі—ЦК), фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій [10]. Частина 3 статті 284 ЦК додає, що надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою [10]. Аналогічна норма міститься в статті 43 Основ, де зазначено, що згоду на медичне втручання для малолітнього або пацієнта, визнаного у встановленому порядку недієздатним, потрібно отримати від законних представників [3]. Тому звідси можна зробити висновок, що пацієнт, який досяг 14 років, може самостійно надавати згоду на медичне втручання, оскільки відповідні положення містяться і в ЦК, і в Основах. У той же час, маючи право на медичне

втручання, з якого випливає право на вільний вибір лікаря, неповнолітній пацієнт не може відмовитися від надання медичної допомоги, так само як і від лікаря, який буде надавати медичну послугу. Ця суперечність випливає із норм, закріплених у частині 4 статті 284 ЦК та частині 4 статті 43 Основ, де одна й та сама норма постановляє, що лише повнолітня дієздатна фізична особа (а також та, що набула повної цивільної дієздатності), яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування.

Тобто виходить, що надання медичної допомоги неповнолітній особі проводиться за її згодою і тому можливе тільки за згоди особи, але відмова від такої медичної допомоги для цієї категорії осіб не передбачається, оскільки ставиться під сумнів можливість неповнолітньої особи усвідомлювати свої дії та керувати ними саме під час відмови від медичної допомоги. Таким чином, можна зробити висновок, що право підлітка віком від 14 років і старше на отримання медичної допомоги, передбачене ч. 3 статті 284 Цивільного кодексу України, не є абсолютним, а скоріше комплексним, тобто включає в себе певні права і обов'язки його батьків та інших законних представників, зокрема на вибір лікаря та відмову від лікування [10, с. 106]. Європейський суд з прав людини у справі *A. K. and L. v. Croatia* зазначив, що діти у більшій мірі покладаються на інших людей стосовно представлення їхніх вимог та інтересів, а тому можуть бути не в змозі вирішувати власні питання особисто протягом часу дорослішання [11]. До того ж, неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності до повноліття на підставі частини 2 статті 34 та статті 35 ЦК, також не має права відмовитися від медичного втручання відповідно до частини 4 статті 284 ЦК та частини 4 статті 43 Основ. Практика Європейського суду з прав людини також встановлює необхідність отримання згоди на медичне втручання стосовно неповнолітньої особи від її батьків чи законного представника. У справі *N. V. v. Slovakia* суд визнав протиправним стерилізацію неповнолітньої особи під час пологів без отримання згоди від самої пацієнтки, так і від законного

представника дівчини-пацієнтки, оскільки така інтервенція не мала на меті збереження життя дівчини. Суд зазначає, посилаючись на власну судову практику у справі *Pretty v. the United Kingdom* [12], що оскільки стерилізація була проведена без отримання згоди від повнолітньої (adult) людини із достатніми когнітивними здібностями для прийняття таких рішень, то таке медичне втручання порушує право людини на особисту недоторканість та право на повагу до людської гідності [13], що є порушенням статті 3 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканість).

Надзвичайно чутливим постає питання отримання медичної допомоги неповнолітніми, що пов'язана зі встановленням чи лікуванням вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ), оскільки проблема інфікування є соціально гострою в Україні. Україна входить у рейтинг європейських країн з найбільшою кількістю ВІЛ-позитивних осіб. За даними Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я (далі—МОЗ), станом на квітень 2019 року кожен сотий громадянин України у віці від 15 до 49 років інфікований ВІЛ, що є одним із найвищих показників серед країн регіону [14]. Наказом МОЗ №382 від 02.06.2009 «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді» встановлюється, що тестування на ВІЛ осіб віком від 14 років і старше проводиться добровільно, за наявності усвідомленої інформованої згоди особи, отриманої після надання їй попередньої консультації щодо особливостей тестування, його результатів і можливих наслідків, з дотриманням умов щодо конфіденційності персональних даних, у тому числі даних про стан здоров'я особи [15].- На цьому етапі варто конкретизувати, що розуміє законодавець під терміном «усвідомлює значення своїх дій». Усвідомленою згодою є згода, яка вільно висловлена особою, здатною розуміти інформацію, що надається доступним способом, про характер її фізичного та (або) психічного розладу, прогноз його можливого розвитку, мету, тривалість та порядок надання медичної допомоги, методи діагностики, лікування і профілактики, лікарські засоби, що можуть застосовуватися

у процесі надання медичної допомоги, побічні ефекти та альтернативні методи лікування [16, с. 69].

По-перше, ця норма встановлює, що медичне втручання (тестування як метод діагностики підпадає під це поняття) є добровільним, тобто проведеним за бажанням особи, до якої воно застосовується, а саме неповнолітньої, а не за примусу чи за бажанням батьків чи законних представників. По-друге, вимагається одержання інформованої згоди саме від неповнолітнього, надана після детального пояснення про інтервенцію. Тобто законодавець чітко надає вільний розсуд неповнолітній особі щодо самостійного вирішення питань, що стосуються власного здоров'я, вважаючи неповнолітнього повноцінним суб'єктом правовідносин. Аналогічне положення міститься у частині 2 статті 6 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [17]. Однак норми, викладені в положеннях зазначених нормативно-правових актів, з одного боку, співвідносяться з нормами у Цивільному кодексі та Основах щодо права на згоду на медичне втручання, але вступають у конфлікт з положеннями Цивільного кодексу та Основ. Описана невідповідність створює ризик примусового отримання медичної допомоги для підлітків, а саме тестування на наявність ВІЛ-інфекції.

Наступним проблемним питанням є забезпечення права неповнолітньої особи на інформацію про свій стан здоров'я та право на таємницю про свій стан здоров'я (лікарська таємниця), які є взаємопов'язаними. Реалізація одного права без іншого неможлива.

Відтак, згідно з частиною 1 статті 286 Цивільного кодексу фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні [10]. У нормі йдеться про будь-яку фізичну особу без конкретизації віку та обсягу цивільної дієздатності. Однак у частині 1 статті 285 ЦК зазначено, що **тільки** повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлен-

ня з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я. На додачу частина 2 статті 285 ЦК встановлює, що батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного. Оскільки відповідно до законодавства дитиною вважається особа до 18 років, то очевидно, що вона включає в себе категорію неповнолітніх осіб від 14 до 18 років. Тому можемо зробити висновок, що, зважаючи на окреслену суперечність, законодавець виключив можливість доступу до інформації про свій стан здоров'я та до лікарської таємниці неповнолітнім особам.

Стаття 39¹ Основ встановлює, що пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні [13]. Супутня стаття 40 Основ, що стосується лікарської таємниці, встановлює обов'язок медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків [13]. Оскільки в статті 39¹ не конкретизується, який саме пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, то розуміємо, що навіть неповнолітня особа, яка має більший обсяг прав у сфері ОЗ, може вимагати, аби стан його здоров'я та супутня інформація зберігалися в таємниці від невизначеного кола осіб, у тому числі батьків. Якщо прийняти до уваги специфічний правовий статус дитини-пацієнта, то коло суб'єктів збереження лікарської таємниці значно розширюється до батьків, законних представників, баби та діда, повнолітніх братів та сестер, інших родичів дитини, органів опіки та піклування, посадових осіб будинків дитини, органів державної влади та місцевого самоврядування, працівників Міністерства внутрішніх справ України та інших [18].

Важливими є норми, викладені у Наказі МОЗ України №382 від 02.06.2009 «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді»,

де підлітком є особа у віці 10 - 18 років. Вони встановлюють стандарт **дотримання конфіденційності та анонімності** під час надання медичної допомоги [15]. Це означає, що у закладі дотримуються конфіденційності надання послуг, зокрема при листуванні, веденні медичної документації, телефонних розмовах тощо.

Крім того, відповідно до пункту 2.4. Інструкції про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям, затвердженої спільним наказом МОЗ, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 № 740/1030/4154/321/614а, встановлено, що при отриманні позитивних результатів **обстеження на ВІЛ-інфекцію у дитини старше 14 років рішення про надання інформації щодо її ВІЛ-статусу батькам або законному представнику приймає пацієнт** [19]. Інформація може бути обмежена у доступі, якщо це може зашкодити інтересам, здоров'ю або подальшому лікуванню дитини.

Окрім спеціалізованого законодавства у сфері ОЗ, існує правовий режим захисту персональних даних громадян України відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [20]. Згідно з Рішенням Конституційного Суду від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012, до персональних даних, які є конфіденційними, належать будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, *стан здоров'я*, матеріальний стан, адреса, та інші [21]. До того ж, перелік даних про особу, які визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним. Тобто інформація про стан здоров'я впливає з права особи, у тому числі неповнолітньої, на особисте життя та його таємницю та захищається від свавільного поширення третім особам, які не мають відношення до конкретного випадку надання медичної допомоги.

Проте стаття 39 містить норму, що передбачає, що тільки пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я [4]. До того ж, батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на отримання інформації про стан здоров'я дитини або підопічного. У будь-якому випадку, навіть коли підлітки отримали медичні послуги без дозволу батьків (інших законних представників), медичні працівники зобов'язані надати батькам відповідну інформацію про здоров'я їхньої дитини, а тому неповнолітні особи можуть отримати інформацію про стан свого здоров'я лише через своїх батьків або інших законних представників [9, с. 108].

З одного боку, перед медичними працівниками постає дилема: складається враження, що інформованої згоди на проведення медичного втручання від неповнолітнього має бути достатньо, так само як і можна вважати, посиляючись на закріплені правові норми, що повнолітня особа має повноцінне право на інформацію про стан свого здоров'я та її конфіденційність. Виходить, що в найкращому випадку має здійснюватися за згодою неповнолітнього, так і за згодою його представників, а доступ до інформації про власний стан здоров'я та збереження її в таємниці є неможливим для такої особи без посередництва батьків чи законних представників. Неповнолітні не підпадають під правовий режим конфіденційності інформації про свій стан здоров'я навіть на основі норм про захист персональних даних громадян, оскільки регулювання норм спеціального законодавства встановлює зовсім інше регулювання прав неповнолітніх у правовідносинах у сфері ОЗ. Отже, характерною ознакою національного законодавства є відсутність чітко встановлених прав і гарантій дітей-пацієнтів, до яких належать неповнолітні особи від 14 до 18 років, з врахуванням їх обмеженої дієздатності та необхідності забезпечення інших загальноновизнаних прав дитини при наданні медичної допомоги (право на особисту недоторканість, право на інформацію, право на

медичну таємницю, право уникати додаткових страждань та болю, право на доступ батьків та інших членів родини в разі стаціонарного лікування) [6, с. 117].

Якщо звернутися до міжнародного законодавства у сфері закріплення прав неповнолітніх, то право на здоров'я та право на ОЗ осіб від 14 до 18 років міститься у Конвенції ООН про права дитини, Європейській Конвенції з прав людини, Європейській хартії прав пацієнтів, Європейській конвенції про здійснення прав дітей, Конвенції про захист прав та гідності людини щодо застосування біології та медицини та статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я. Конвенція ООН про права дитини (далі—Конвенція), що є ключовим міжнародно-правовим актом, який окреслює весь спектр прав, що стосуються дітей, закликає держав-учасниць забезпечувати максимально можливою мірою виживання і здоровий розвиток дитини [22]. У частині 1 статті 13 Конвенції ООН про права дитини міститься норма, яка постановляє, що дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі чи за допомогою інших засобів на вибір дитини [22]. Комітет ООН з прав дитини пояснює цю норму таким чином, що діти повинні брати участь у процесі прийняття рішень, відповідно до своїх здібностей. Вони мають бути забезпечені інформацією про лікування та його наслідки і результати, у тому числі у форматах відповідних і доступних для дітей з обмеженими можливостями [23, с. 30]. До того ж, свобода слова належить до права мати і висловлювати власну думку, а також запитувати і отримувати інформацію у *будь-який спосіб*. Тому обмежений доступ до медичної інформації, особливо репродуктивного здоров'я для підлітків є порушенням прав дитини [24, с. 30]. Частина 1 статті 24 Конвенції закріплює обов'язок перед державами-учасницями визнавати право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи ОЗ та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я та забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена

свого права на доступ до подібних послуг системи ОЗ. Супутній коментар Комітету ООН з прав дитини наголошує на тому, що відповідно до зобов'язань країн-учасниць щодо права на ОЗ та інформацію, діти повинні мати право на доступ до належної інформації, пов'язаної з ВІЛ-інфекцією. Також діти потребують відповідної, належної та своєчасної інформації, яка адаптована до відповідного віку та рівня здібностей. Відповідно до пункту 45 Пояснювальної доповіді до Конвенції про права людини, біомедицини передбачається, що з метою зберегти самостійність пацієнтів «думку неповнолітньої особи слід брати до уваги як чинник, який набуває все більшої сили із урахуванням віку та розумової зрілості дитини» [24], що означає, що згода неповнолітнього має обов'язково враховуватися принаймні при деяких втручаннях [16, с. 70].

Отже, можна зробити висновок, що міжнародні стандарти з прав дитини у сфері ОЗ закріплюють необхідність врахування вікових особливостей дитини, рівня її когнітивного та психічного розвитку з наданням можливості у повній мірі, якщо це не є шкідливим для самої дитини, реалізувати свої права у сфері ОЗ (право на особисту недоторканість, право на інформацію, право на медичну таємницю, право на здоров'я, право на користування найбільш досконалими послугами системи ОЗ тощо). Умова можливості реалізації цих прав - наявність консолідованого законодавства з чітко встановленими нормами, дружніми до дитини як пацієнта [25, с. 99], щодо реалізації права дитини у правовідносинах у сфері ОЗ.

Висновки

Підсумовуючи все описане вище, можна зробити висновок, що законодавство щодо забезпечення прав дітей від 14 до 18 років у сфері ОЗ є недосконалим, наповненим правовими колізіями, без чіткого визначення правових гарантій (право на особисту недоторканість, право на інформацію, право на медичну таємницю, право уникати додаткових страждань та болю, право на доступ батьків та інших членів родини в разі стаціонарного лікування). Це призводить до можливих порушень прав дитини та зло-

живань з боку як батьків, так і медичного персоналу, що не сприяє врахуванню найкращих інтересів дитини-пацієнта. Українське законодавство не відповідає міжнародним стандартам щодо одержання неповнолітньою дитиною інформації про свій стан здоров'я та права на лікарську таємницю. Це означає, що необхідно застосувати комплексний і системний підхід для вирішення існуючих неузгодженостей, закріплення чітких правових гарантій та імплементації норм, які були б дружніми до дитини як пацієнта та суб'єкта правовідносин у сфері ОЗ.

Література

1. Про охорону дитинства: закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#n383> (дата звернення: 09.09.2022).
2. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 09.09.2022).
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
4. Рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
5. Швець Ю. Зміст конституційного права особи на охорону здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №8. С. 135–138.
6. Віленський А.Б. Державне регулювання в сфері захисту прав дітей при наданні медичної допомоги: правові та організаційні аспекти. *Економіка та держава*. 2012. № 1. С. 115-118. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2012/33.pdf (дата звернення: 09.09.2022).
7. Сімейний кодекс України: закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
8. Демченко І. С. Охорона здоров'я у конституційному вимірі: аналіз статті 49 Конституції України. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 79.- С. 35-45.
9. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навчальний посібник. К., 2018. 388 с. URL: <https://khai.edu/assets/documents/985/16.MSc7.pdf> (дата звернення: 06.09.2022).
10. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
11. A.K. AND L. v. Croatia, no. 37956/11, judgment of 8 January 2013. Source: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115868>.
12. Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, judgment of 29 April 2002. Source: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22item-id%22:%5B%22002-5380%22%7D>.
13. N. B. v. Slovakia, no. 29518/10, judgment of 12 June 2012. Source: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22item-id%22:%5B%22001-111427%22%7D>.
14. Статистика з ВІА/СНІДУ. Центр Громадського Здоров'я. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnsnid/statistika-z-vilnsnidu> (дата звернення: 06.09.2022).
15. Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді: наказ МОЗ України від 2 червня 2009 року № 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0382282-09#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
16. Костенко М. С., Хоменко М. М. Інформована згода неповнолітніх осіб при медичному втручанні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 67-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_3_13 (дата звернення: 09.09.2022).
17. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: закон України від 12 грудня 1991 року № 1972-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
18. Рогова О. Право на збереження лікарської таємниці та таємниці щодо стану

здоров'я дитини. Новини медицини та фармації. 2011. № 7. URL: http://www.mif-ua.com/archive/article_print/17185 (дата звернення: 10.09.2022).

19. Інструкція про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям : Наказ МОЗ України, МОН України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства пр. та соц. політики України від 23.11.2007 р. № 1405-07. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-07#Text> (дата звернення: 09.09.2022).

20. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р.- № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 09.09.2022).

21. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 1-9/2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (дата звернення: 09.09.2022).

22. Конвенція про права дитини (Конвенція ратифікована Постановою ВР № 789XII від 27.02.91); за станом на 03.04.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 09.09.2022).

23. Сенюта І. Охорона здоров'я і права людини: Ресурсний посібник. Центр здоров'я та прав людини ім. Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого сусп-ва, 2015. 103 с. URL: <http://medicallaw.org.ua/fileadmin/>

SUMMARY

In the article, some provisions of the main branches of national law, which determine the content, principles, and conditions for the realization of the rights of minor children aged 14 to 18 years in legal relations in the healthcare field in Ukraine, were considered. Several existing legal conflicts and inconsistencies referring to the core legal guarantees provided to juveniles have been identified, and non-compliance with international standards has been established. The outlined problematic aspects allow improving the existing legislation, creating, and implementing new norms friendly to the child as a patient and a subject of legal relations in the healthcare field.

Keywords: child, juveniles, legal guarantees, healthcare, medical intervention, health information, medical privacy.

[user_upload/PDF/ресорс/Ресорс_розділ_6.pdf](#)
(дата звернення: 10.09.2022)

24. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція ратифікована Постановою ВР № 994_334 від 04.04.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 09.09.2022).

25. Сенюта І.Я. Правова концепція охорони здоров'я, дружня до дитини. *Медичне право*. 2020. № 1. С. 93-100. URL: <https://cutt.ly/oC8swlC> (дата звернення: 09.09.2022).

АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 9055 З ОГЛЯДУ НА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

КОВТУН Світлана Олегівна - викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права»

УДК : 347.965.42

DOI 10.32782/EP.2022.3.23

У статті окреслено проблематику положень законопроекту «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055, що стосується діяльності органів адвокатського самоврядування. Висвітлено пропозиції кардинальних змін щодо існуючих механізмів функціонування українського адвокатського самоврядування. Акцентовано увагу на негативних та позитивних змінах що пропонуються даним законопроектом. Охарактеризовано багато позитивних новел, які посилюють гарантії адвокатської діяльності, створюють необхідні умови для самостійності та незалежності регіональних органів самоврядування. Разом з тим, поряд з позитивним, у проєкті Закону міститься значна кількість неприйнятних положень, які можуть негативно вплинути як на подальший розвиток цього правовохисного інституту, так на рівень захисту прав громадян нашої держави.

Ключові слова : законопроект, адвокатське самоврядування, Національна Асоціація Адвокатів України.

Постановка проблеми

Рада адвокатів України створила робочу групу з аналізу цього законопроекту, за оцінкою якої його зміст не відповідає міжнародним стандартам та демократичним процедурам здійснення реформ, законопроект містить загрози знищення інституційної гарантії незалежності адвокатури – адвокатського самоврядування та саморегулювання професії, нівелює європейські стандарти, а його прийняття суперечитиме загальній логіці європейського курсу країни, численним міжнародним документам.

Адвокати вважають, що непродумані положення законопроекту в частині адвокатського самоврядування можуть стати фатальною помилкою всієї реформи адвокатури. Адже без сильного, самодостатнього і стабільного самоврядування права адвокатів залишаться декларацією. Інституції, спроможної стати на захист усіх і кожного, просто не існуватиме. Принципова позиція НААУ полягає в тому, що законопроект №9055 має пройти оцінку Венеціанської комісії.

Триває обговорення цього законопроекту у середовищі правників, серед яких є як прихильники його прийняття, так і супротивники. І перші, і другі мають свою певну аргументацію.

Мета статті - полягає у визначенні нормативно-правових засад функціонування адвокатського самоврядування в Україні, аналізі існуючих недоліків, розробленні конкретних практичних пропозицій і наукових рекомендацій щодо розвитку й удосконалення нормативно-правового регулювання зазначеної сфери.

Стан наукових досліджень

Дослідниками гуманітарного напрямку створено вагомий методологічну основу для вивчення цієї теми. Серед них наукові праці Бакіянової Н.М., Балон І., Вільчик Т.Б., Глущенко С.В., Димитрової М., Калинюка С., Климчук А., Сафулько С., Узун Н. Однак, комплексного дослідження нормативно-правового регулюван-

ня функціонування та діяльність органів адвокатського самоврядування проведено не було.

Виклад основного матеріалу

7 вересня 2018 р. Президент України вніс до Верховної Ради України проект Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055, яким пропонується кардинально змінити сучасні механізми функціонування української адвокатури.

Законопроектом запропоновані суттєві зміни щодо організації та функціонування органів адвокатського самоврядування. Розгляд цього законопроекту визначений главою держави як невідкладний.

Як відмічається у пояснювальній записці до законопроекту, під час його підготовки враховано сучасні європейські стандарти щодо організації і діяльності адвокатури, позитивний міжнародний досвід, висновки та пропозиції експертів проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та Ради Європи, пропозиції провідних вітчизняних науковців, членів утвореної Радою з питань судової реформи при Президентові України робочої групи з питань реформування адвокатури, прокуратури та системи безоплатної правової допомоги, а також всі суттєві рекомендації Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії), сформульовані у висновках від жовтня 2011 року та від грудня 2014 року[2].

Перш за все відзначимо ті новели законопроекту, які, на наш погляд, спрямовані на розвиток положень чинного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у частині законодавчого врегулювання діяльності органів адвокатського самоврядування, удосконалення процедури виборів в адвокатурі, тощо[1]. Зокрема, слід підтримати норми законопроекту щодо:

1) закріплення положення про те, що рішення органів адвокатського самоврядування є відкритими та підлягають оприлюдненню не пізніше наступного дня після їх ухвалення на офіційному веб-сайті Національної асоціації адвокатів України та/або регіональної палати адвокатів (ч.4 ст.49);

2) розширине та більш чітко формулювання завдань органів адвокатського самоврядування, встановлене у законопроекті, зокрема,

завдяки включенню до їх переліку сприяння функціонуванню системи правосуддя згідно із Конституцією та законами України, участь в обранні (призначенні) членів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, членів Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів у визначеному законом порядку (п. 10 ст.50);

3) визначення права членів національних органів адвокатського самоврядування, які не обрані делегатами з'їзду, брати участь у з'їзді без права участі у голосуванні (ч.4 ст. 64);

4) запровадження рейтингового голосування (п.13 ч.1 ст.1, ч.3 ст.56, ч.4 ст.58, ч.4 ст.59, ч.4 ст.60, ч.3 ст.61, ч.3 ст. 62, ч.3 ст.63, ч.2 ст. 64, п.п. 8, 9, 10 ч.15 ст.65, ч.2 ст. 66).

5) запровадження порядку обрання на посаду голови або члена органу адвокатського самоврядування (ч. 10 ст. 64);

6) більш чітко та прозоре врегулювання питань фінансового забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування, яке, зокрема, забезпечуватиметься тим, що бюджет адвокатського самоврядування України буде прийматися і затверджуватиметься з'їздом адвокатів України щорічно, бюджет регіональної палати адвокатів приймається щорічно конференцією адвокатів регіону. Крім того, законопроектом передбачено обов'язкове оприлюднення річної фінансової звітності національних і регіональних органів адвокатського самоврядування на веб-сайті Національної асоціації адвокатів України та на сайті відповідної ради адвокатів регіону, обов'язкове оприлюднення в повному обсязі щорічних докладних звітів ревізійних комісій, а також обов'язковий періодичний незалежний аудит. Незалежний аудитор визначається Вищою ревізійною комісією адвокатури (Розділ IX).

Такі законодавчі пропозиції не викликають заперечень і можуть бути оцінені позитивно. Разом з тим, законопроект містить спірні та неоднозначні положення, зокрема:

1) законопроект № 9055 містить безліч логічних термінологічних неузгоджень, суперечностей, змістовно нерозкритих понять, невиправданих згідно з правилами законодавчої техніки формулювань і оборотів тощо. Наприклад, слід звернути увагу на таке визначення, наведене у статті 1 законопроекту: «Бюджет Національної асоціації адвокатів України або

бюджет адвокатського самоврядування України – план формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функціонування національних органів адвокатського самоврядування» (п.4) ст. 1). Не ясно, що означає «або» у цьому визначенні: йдеться про бюджет або в НААУ, або в якогось іншого «адвокатського самоврядування», або в «національних органів», про які також йдеться у визначенні;

2) відповідно до законопроекту голова ради адвокатів регіону за посадою є головою регіональної палати адвокатів, і саме він розпоряджається майном палати (ч.1, 4 ст. 57). Але разом з тим, сама рада адвокатів не є юридичною особою, бо такою юридичною особою є регіональна палата, яка взагалі в законі не вказана як орган адвокатського самоврядування (ч.2 ст. 54);

3) новелою законопроекту є утворення регіональних палат. Проте у законопроекті відсутній зв'язок між регіональними палатами та Національною асоціацією адвокатів України. Вищим органом адвокатського самоврядування у відповідному регіоні є Конференція адвокатів регіону (ст.55). Але який статус має регіональна палата, яка об'єднує всіх адвокатів регіону, адреса основного робочого місця яких знаходиться у відповідному регіоні (ст. 52)? Крім того, згідно із законопроектом не зрозуміло, хто контролюватиме законність діяльності регіональних палат?

4) відповідно до законопроекту рішення регіональних органів адвокатського самоврядування не можуть суперечити рішенням національних органів адвокатського самоврядування, ухваленим у межах їх компетенції (ч.5 ст.67). Утім неясно, яким чином незалежні та не підпорядковані один одному органи мають зберігати залежність при прийнятті рішень? Це явне протеріччя, яке має бути усунено;

5) викликає запитання норма законопроекту, відповідно до якої Голова кваліфікаційної комісії адвокатів регіону, як і Голова дисциплінарної комісії, розпоряджаються коштами і майном вказаних комісій адвокатів регіону (ч.7 ст. 58; ч.7. ст. 59). При цьому не ясно, на якій підставі це може відбуватися, адже кваліфікаційна комісія адвокатури навіть не є юридичною особою?

6) статтею 46 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокатське самоврядування здійснюється через діяльність конференцій адвокатів регіону, рад адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, ревізійних комісій регіонів, Вищої ревізійної комісії адвокатури, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України.

Законопроект у ст. 51 чітко встановлює, що адвокатське самоврядування здійснюється лише Національною асоціацією адвокатів України та регіональними палатами адвокатів. Це відповідає і ст. 54 законопроекту, відповідно до якої систему органів адвокатського самоврядування України складають національні та регіональні органи адвокатського самоврядування. Натомість регіональними органами адвокатського самоврядування є: 1) конференція адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя); 2) рада адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя); 3) кваліфікаційна комісія адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя); 4) дисциплінарна комісія адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя); 5) ревізійна комісія адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя) і регіональної палати в цьому переліку вже не має (ч.3 ст. 54).

Далі, у ч. 4 ст. 54 міститься пояснення з цього приводу: «Національні та регіональні органи адвокатського самоврядування діють у рамках Національної асоціації адвокатів України і регіональної палати адвокатів відповідно». Таким формулюванням, на наш погляд, нівелюється статус вказаних органів;

7) у статті 40 законопроекту вказано: «За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано грошове стягнення у розмірі до трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб»... «грошове стягнення застосовується виключно за несплату щорічного внеску адвокатів на фінансування діяльності органів адвокатського самоврядування».

Ми дотримуємося тієї позиції, що наявність асоціацій адвокатів, а також обов'язкове членство в них не обмежує незалежність адвоката, а навпаки, сприяє здійсненню їх діяльності на професійній основі. Разом з тим, з метою приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів, необхідно встановити добровільність вступу адвокатів до НААУ. У такому випадку органи адвокатського самоврядування неможливо буде вже розглядати як інструмент тиску на адвокатів. Вважаємо, що при ефективній діяльності органів адвокатського самоврядування та виконанні ними покладених на них завдань, адвокатам буде вигідно ставати членами міцної та незалежної організації, здатної захистити їх права, але визначитись із тим питанням адвокати мають добровільно.

Інші норми законопроекту також потребують свого аналізу та критичного осмислення, але враховуючи тему та обсяг нашої роботи, на цьому ми лише тезисно зупинемось на деяких з них:

1) стаття 22 ч.1 законопроекту, по суті, обмежує можливості адвоката використовувати весь механізм захисту прав людини. Окремі дії, спрямовані на захист клієнта, за законопроектом, можуть бути розцінені слідчим суддею та судом як зловживання процесуальними правами та призвести до притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності; в окремих випадках - до позбавлення свідництва про зайняття адвокатською діяльністю;

2) адвокати можуть бути обмежені в доступі до інформації за адвокатськими запитами.- У ч. 11 ст.25 законопроекту йдеться про зловживання правом на адвокатський запит. Фактично, пропонується норма, яка формує загрозу порушення професійних прав адвоката, вказує на можливості зловживання адвокатами правом на адвокатський запит. Вказаними у законопроекті підставами для умов надання інформації є безкарне право чиновникам відмовляти у задоволенні адвокатських запитів у будь-якому випадку;

3) законопроектом встановлено дискримінаційні обмеження доступу до адвокатської професії: відповідно до пункту 3, статті 3 стаж роботи юристів, які працюють на підприємствах в установах та організаціях, не буде під-

падати під вечірний перелік осіб, які можуть скласти адвокатський іспит;

4) стаття 28 законопроекту забороняє адвокату здійснювати професійну діяльність, якщо він працює за трудовим договором;

5) запровадження у проекті можливості перебування адвокатів на державній службі та на посадах в органах місцевого самоврядування входить у проітериччя з основоположними принципами і стандартами адвокатської діяльності, зокрема, з конституційним принципом незалежності адвокатури (ст. 30);

6) у ч.3 ст.24 встановляється, що «для забезпечення його участі службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу дію чи застосовувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно та у розумні строки повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії». Проте нами неодноразово зверталась увага на необхідність чіткого формулювання, вільного від оціночних понять, та встановлення конкретних механізмів для вказаних повідомлень. Так, відповідно до законодавства країн ЄС вказані дії щодо адвоката можуть бути проведені тільки в тому випадку, якщо офіційний і належним чином інформований представник Асоціації адвокатів присутній під час їх проведення. Необхідно введення у національне законодавство детальної регламентації підстав та порядку проведення обшуку в житлі чи службовому приміщенні адвоката (за прикладом Італії); введення необхідності попереднього отримання згоди від органу адвокатського самоврядування на затримання адвоката або інформування цього органу про здійснене затримання (за прикладом Боснії і Герцеговини)[3].

7) законопроект встановлює й можливі корупційні ризики. Так, разом із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту особа, яка виявила намір стати адвокатом, подає рекомендацію адвоката, стажером якого була.

Висновки

1. У підсумку зазначимо, що чинний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р. пройшов випробування часом і показав на практиці свої недоліки і переваги. Тому варто до нього лише внести зміни,

взявши позитивне із законопроекту, що розглядається, та виключити ті положення, які не відповідають міжнародним стандартам організації та діяльності інституту адвокатури або не підтвердили необхідність свого існування на практиці.

2. Щодо норм проєкту Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055 від 06.09.2018 р., які регулюють організацію та діяльність органів адвокатського самоврядування, то вони потребують суттєвого вдосконалення.

3. З метою формування ефективної концепції нового законодавства, що регулює діяльність інституту адвокатури, має бути почута та врахована законодавцем точка зору адвокатської спільноти, адже майбутні умови здійснення діяльності цього правозахисного інституту прямо пов'язані із запровадженням запропонованих змін та чіткістю їх формулювань.

Література

1. Законопроект «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055, від 06.09.2018. (режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557);

2. Пояснювальна записка до проєкту Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055, від 06.09.2018. HYPERLINK»<https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6ZJ00I>» у HYPERLINK «<https://ips.ligazakon.net/document/view/JH6ZJ00I>» Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 9055. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH6ZJ00A.html).

3. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавство країн Європейського Союзу та України. – Дис. докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.10: судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Харків.- 2016, с. 352.

Kovtun S.

ANALYSIS OF DRAFT LAW NO. 9055 WITH REGARD TO PROPOSALS FOR THE REFORM OF THE SELF-GOVERNING BODIES OF LAWYERS IN UKRAINE

Purpose. The goals of this article are a critical analysis of the draft law number 9055 in view of the proposals for reforming the bodies of local self-government in Ukraine.

Methodology. First, the principles and techniques of formal-logical methodology are used. Elements of the structural-functional approach have been widely used. Thus, the identification of intersectoral links in lawmaking through authentic interpretation is based on the functional nature of law in general and regulatory means of regulations in particular. In addition, dialectical, system-structural and functional methods, the method of interpretation (applied to the rules of law) were used in the work.

Originality. The scientific novelty consists in the theoretical understanding of the normative and legal basis of the functioning of the self-government of lawyers, conducting a systematic analysis of the emerging shortcomings, the development of specific practical proposals and scientific recommendations for the development and improvement of the legal regulation of the self-government of lawyers in Ukraine.

Results. The results of the study are significant changes proposed by the draft law regarding the organization and functioning of the self-governing bodies of lawyers. In particular, the provisions of the draft law should be supported regarding:

1) Consolidation of the provision that the decisions of the self-governing bodies of the bar are open and subject to publication no later than the next day after their adoption on the official website of the Ukrainian National Bar Association or the regional board of barristers (Part 4 of Article 49)

2) An expanded and clearer formulation of the tasks of the self-governing bodies of lawyers established in the draft law, in particular due to the inclusion in their list of assisting the functioning of the justice system in accordance with the Constitution and laws of Ukraine, participation in the election (appointment) of members of the High Council of Justice, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, members of the Qualification and Disciplinary Commission of Prosecutors in accordance with the procedure established by law (Clause 10 of Article 50)

Practical importance. The research results can be used in law enforcement and regulation. The proposals are expected to be taken into account when making changes to the Law of Ukraine «On Advocacy and Practice of Law».

Key words: draft law, bar self-government Ukrainian National Bar Association

Секретареві Ради національної безпеки і оборони України
Данілову О. М.

DOI10.32782/EP.2022.3.24

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Шановний Олексію М'ячеславовичу!

Хочу звернутися до Вас зі сторінок поважного юридичного наукового журналу і запропонувати короткий виклад авторської **Концепції ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОЇ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ, СВІТОВОГО ПРАВОПОРЯДКУ, ДЕКЛАСУВАННЯ АГРЕСОРА**.

ВИХІДНІ ДАНІ:

1. Вважаю, що світ знаходиться на краю катастрофи, загибелі всього живого, оскільки жоден із експертів не виключив можливість застосування агресором ядерної зброї, яку він накопичив за довгі роки перебування у складі СРСР, а потім ще передану агресору Україною, Казахстаном, Білоруссю.

2. Думка про те, що російську війну можна ізолювати лише в межах України, є ілюзією, як і очікування, що санкції чи навіть постачання зброї зупинять агресора. Потрібні радикальні системні засоби. Більше того, перетворивши пропаганду, енергетику, продовольство, біженців на зброю, агресор сам перейшов у наступ на Європу. На неї насувається довга і повна потрясінь зима; нестача енергоносіїв може призвести до економічного падіння значної кількості європейських країн. У той же час відступати не можна. Зневажаючи міжнародну солідарність щодо заборони захоплення територій інших держав, нищення населення іншої країни, окупант захоплює все нові території України, руйнує міста і села, об'єкти критичної інфраструктури, гідротехнічні споруди, здійснює геноцид та терор на українській землі. Агресор безпричинно катує та вбиває українців, гвалтує жінок і дітей, грабує і мародерить, масово викрадає та вивозить українських дітей. Захопивши українські території, АЕС, громадян України, держава-терорист вимагає політичних поступок, українських територій. По суті ж, ідеться про визнання прав на захоплення чужої землі, вбивства мирних людей. Такий прецедент уже було створено підписанням Мінських угод, де і було закладено фундамент катастрофи для майбутнього миру та безпеки як у Європі, так і в усьому світі.

3. Нинішні засоби забезпечення світового правопорядку (чинні міжнародно-правові акти, меморандуми, сучасні механізми забезпечення їх реалізації – ООН, ОБСЄ (певною мірою і НАТО) – уже продемонстрували, довели свою повну непридатність для розв'язання вищезазначеної проблеми.

4. Аналіз доступних аналітик закордонних «мізкових» центрів, експертних думок вітчизняних учених і інституцій свідчить про те, що на сьогодні ВІДСУТНІ конструктивні (практично результативні) пропозиції із забезпечення повної перемоги України, світового правопорядку, декласування агресора. У той же час беру на себе сміливість стверджувати, що однією з альтернатив досягнення цих цілей могла б слугувати ця Концепція за умови її розгортання, доведення положень Концепції до конкретних проєктів нормативно-правових актів. При погодженні Концепції з компетентними представниками колективного Заходу вона затверджується на представницькому зібранні типу Рамштайн і стає обов'язковою для виконання.

Метою Концепції, як це і впливає з її назви, є забезпечення повної перемоги України, світового правопорядку, декласування агресора. Конструктивність Концепції полягає в її системному характері, використанні так званого «зворотного зв'язку». Це означає, що застосування до агресора певних (певного рівня) каральних заходів для примушення його до припинення порушень відповідних правових (міжнародно-правових) норм, правил людського співжиття супроводжується порівнянням та оцінкою досягнення цілей покарання

– припинення порушень. Якщо цілей покарання не досягнуто, порушення не припинено, то здійснюється перехід до каральних заходів наступного, більш жорсткого рівня.

Вкажемо ще на одну з особливостей Концепції. Передбачається, що її положення реалізуються оперативно, у вказані (стислі) строки. Переважна більшість положень Концепції формулюється у вигляді готових рішень і не потребує обговорень, погоджень та голосувань. Це розглядається як засіб подолання європейської (світової) бюрократії, а також виключення підкупу європейських політиків, що широко використовує росія.

Суть Концепції, що пропонується, полягає у наступних кроках. Крок перший. Створюється, скажімо, на базі НАТО, орган колективної світової безпеки (ОКСБ), об'єктом охорони якого мають бути не окремі країни, а **світова безпека в цілому**. Зараз вона ніким не охороняється. Саме цим ми пояснюємо велику кількість війн, воєнних конфліктів у світі. Далі. У разі виникнення воєнного конфлікту із загрозою застосування ядерної зброї, ОКСБ має створити «ядерну парасольку» для країни – жертви нападу і Європи в цілому. У разі воєнного конфлікту в оперативне підпорядкування ОКСБ мають перейти всі армії країн – членів ОКСБ. Прийняття рішень ОКСБ (скажімо, його Генеральним штабом) здійснюють керівники найбільш соціально відповідальних держав, виходячи зі своєї відповідальності перед «нинішнім і майбутніми поколіннями». Як правило, це могли б бути держави західної демократії. Але не обов'язково. До складу Генерального штабу могли входити і керівники авторитарних держав. Наприклад, Туреччини. Буде розроблено проєкт уставу ОКСБ, що передбачатиме порядок прийняття і погодження рішень, протилежний тому, який зараз існує в НАТО, оскільки останній не сприяє охороні світової безпеки, а навпаки, провокує агресора на її порушення (готовий довести цю тезу). Бюрократичні порядки щодо прийняття рішень (схвалення всіма його членами, існування права вето в кожного члена НАТО тощо) робить цей орган практично бездієвим. Кажуть, якщо б агресор напав на Польщу, то НАТО зробило б усе для виключення її зі свого складу, щоб не застосовувати ст. 5 свого Уставу і не вплутуватися у війну. У всякому разі його керівництво заявляє, що головною задачею альянсу є неутручання в «конфлікт» росії з Україною. Не захист безпеки в Європі, у світі, не припинення найтяжчих міжнародних злочинів, а недопущення ескалації. Саме така позиція, а також безкарність агресора, потурання йому і призводить до ескалації. Грузія, Сирія, Крим, потім вся Україна. На черзі – відкинути НАТО до меж травня 1997 року (до приєднання до альянсу країн Східної Європи). А що потім? Як в Афганістані? І все це реально відбулося б, якби не Україна! Пам'ятаємо пониклого Байдена після Женеви і торжествуючого путіна, націленого на захоплення всього світу. Світ справді слабкий, зовсім не готовий до нинішніх викликів.

Далі. При ОКСБ створюється міжнародний кримінальний суд і відділення з інформаційного забезпечення. Кримінальний суд ОКСБ розглядає справи воєнних злочинів, тероризму, геноциду. Судові справи розглядаються не роками, а оперативно (у межах місяця і менше), бо ставки високі: йдеться про життя або смерть. Для забезпечення роботи суду потрібна певна формалізація. Мається на увазі введення спеціальних термінів (улюблений прийом дослідників-бюрократів) з визначенням їх семантичного значення: «агресор», «дефашизація (дєрашизація)», «гібридна (таємна) війна», «міжнародна корупція»; ЯКІСНО НОВА регламентація процедур оперативного розгляду справ і винесення рішень, забезпечення механізмів їх виконання. Зауважимо, що Концепція, яка пропонується, спрямована на вирішення ДІЙСНИХ ПРОБЛЕМ, які слід відрізняти від ПСЕВДОПРОБЛЕМ: ЩЕ не проблем, ВЖЕ не проблем і НІКОЛИ не проблем. До останніх слід віднести, на нашу суб'єктивну думку, проблему гарантій безпеки, які мають бути надані Україні після закінчення війни росії з Україною. Постійно звучить (і в ЗМІ, і у владних структурах, у т.ч. і за кордоном) питання: хто має підписати ці гарантії? США, Туреччина, Великобританія, Китай (для сміху, росія)? Люди одержують за це платню, витрачаються ресурси суспільства. А може, марсіяни... для більшої авторитетності? Однак це 100% маячня, абсолютне марнотратство. Нема ніяких авторитетів для маніяка путіна, ніколи росія не буде додержуватися

того, що на папері. 100% гарантією може бути лише: 1) максимально можлива мілітаризація України. За допомогою Заходу і власних потенцій. До речі, дуже високих. У свій час найкращі у світі зразки зброї були створені саме в українських конструкторських бюро, на підприємствах Харкова, Дніпропетровська, Києва. Створені українським розумом; 2) повне викорінення корупції у виконавчій гілці влади (повна прозорість, повний контроль за фінансовими ресурсами з боку суспільства, найжорсткіше покарання для корупціонерів, ніяких застав для підозрюваних і т.п.); 3) створення в Україні ситуації як в Ізраїлі (ядерної зброї немає, однак, якщо треба, то буде застосована). Друга псевдопроблема – це створення (використання чинного) міжнародного кримінального суду для розгляду справ про порушення міжнародного гуманітарного права, конвенцій про правила ведення війни. Будуть притягати до відповідальності тих російських військових, які вбивали, катували, гвалтували цивільних людей. Виникають питання: а що, вторгтися на територію іншої держави зі зброєю, у т.ч. масового знищення, не є само по собі тяжким кримінальним злочином? По-друге, цивільних вбивати не можна, а воєнних можна? Якщо вчорашні цивільні (вчителі, лікарі, інженери) у зв'язку з тим, що на країну напав лютий ворог, взяли в руки зброю і одягли військову форму, то вони вже не захищаються міжнародним гуманітарним правом або захищаються, але не в такій мірі, як ті, що не пішли на захист Батьківщини? По-третє, за росією ніби мовчазно визнається право на вбивство українських воєнних і знищення озброєння, летовищ, нафтобаз, складів, казарм, аеродромів, літаків і т.д. Але ж це все матеріальні цінності, що не належать росії і не знаходяться на її території. Отже, це кримінал, дуже тяжкі злочини. По-четверте, російські війська вдерлись у країну, вбивають, руйнують, калічать, грабують. Вони вже грубо порушили чинні норми лише своїм вторгненням і, безумовно, потребують кримінального покарання за саме вторгнення, як і за інші перераховані кримінальні злочини. При цьому кожен із перерахованих і інших злочинів заслуговує максимального покарання і за вітчизняним законодавством. Навіщо ж тоді міжнародний кримінальний суд? Він не потрібен. Цілком і повністю можна обійтися і українським судом. Судити орків за українським законодавством за місцем скоєння злочинів. Тим більше, що створення міжнародного кримінального суду пов'язане з великими проблемами. Справи у такому суді розглядаються невинувато довго – слухання та винесення рішення розтягуються на довгі роки. Притому у всьому цьому тут стільки тяганини, «обов'язкових» формальностей, що держава агресор, терорист легко ухилиться від судового розгляду, передачі своїх воїнів-злочинців міжнародному правосуддю і покаранню.

До дійсних проблем ми відносимо задачу ВСТАНОВЛЕННЯ ЦІН для агресора (прейскурант) за міжнародні злочини. Щоб коли, наприклад, президент Байден казав, що путін заплатить «високу» ціну, він (Байден) не був би голослівний.

Здавалося б дивним, що агресор використовує свої звичні КДБістські прийоми десятки років, а вони й досі формально не визначені як міжнародні злочини. Чи не є це провокуванням агресора? Якщо б Байден поїхав на переговори з агресором до початку війни не із застереженнями про «високу ціну», а з «розцінками» за міжнародні злочини саме ДЛЯ ДИКТАТОРА ОСОБИСТО – війни могло б і не бути.

Наступний третій крок – це визначення принципово інших ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ санкцій, що мають застосовуватися до агресора. Вперше пропонуються організаційно-правові санкції ОСОБИСТО ДЛЯ ДИКТАТОРА, який розпочав і веде війну (у т.ч. і гібридну) проти іншої держави. Ми виходимо з положення про те, що економічні санкції, які застосовуються до країни агресора, не є ефективними. По-перше, вони носять «довготривалий» характер і протягом достатньо довгого часу держава агресор може продовжувати агресію, вбивати. По-друге, санкції можна оминати. В агресора надзвичайно багатий досвід і можливості, що виходять далеко за межі допустимості. По-третє, економічні санкції можуть спричинити більше шкоди державам, що застосовують ці санкції, ніж самому агресору. Наші партнери можуть не витримати, спокуситися на дешевий газ, великі гроші, обіцянки підтримки у виборчих справах і ... залишити Україну наодинці з агресором.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ санкції застосовуються ПІСЛЯ ВИНЕСЕННЯ РІШЕННЯ Кримінальним судом ОКСБ, який має визнати керівника держави-агресора основним терористом у світі, винним у скоєнні воєнних злочинів, геноциду, прийняти рішення про застосування організаційно-правових санкцій, що включають:

А) санкції до самого керівника держави-агресора і до керівного, воєнного і інформаційного складу держави-агресора;

Б) санкції до держави, визнаної державою-терористом (не спонсором тероризму, а державою-терористом);

В) санкції до цивільного населення країни-агресора;

Г) санкції-претензії щодо території до країни-агресора.

Окрему групу особливо важких воєнно-організаційних санкцій слід передбачити за ядерний шантаж, який давно веде росія.

Щодо перших санкцій – **санкцій до самого керівника держави-агресора і до керівного, воєнного і інформаційного складу держави-агресора**. Суд оголошує керівника держави-агресора терористом, воєнним злочинцем, винним у геноциді українського народу. Виноситься вирок. Вживаються заходи до його виконання. Образно кажучи, оголошується сафарі на президента, воєнне керівництво країни-агресора і керівників найбільш впливових і злісних інформаційних структур (соловійових, симоньян тощо). Вони просто становляться законною ціллю знищення з боку спецслужб. Хтось скаже, що з юридичної точки зору це виглядає не дуже законним (особливо щодо знищення президента), однак він буде визнаний воєнним злочинцем, терористом № 1. Усі юридичні обґрунтування ми готові взяти на себе. За досвідом Нюрнберзького процесу, до відповідальності притягаються і найближчі родичі злочинців.

Санкції до держави, визнаної державою-терористом, – це повна її ізоляція від цивілізованого світу, починаючи від дипломатичних, економічних та культурних зв'язків. Це також арешт активів, рахунків з наступною конфіскацією і т. д. Тобто це про те, що росія вже давно зазнає. Йдеться про максимальне повне розширення ізоляції і контроль за додержанням цього режиму. Це, по-перше. По-друге, різниця в тому, що для вступу в силу ці рішення не потребуватимуть ніяких погоджень, голосувань. І, по-третє, усім, включаючи росію, буде ЗАДАЛЕГІДЬ відомо, що всі такого роду рішення обов'язково наступлять, з невідворотністю, як день змінює ніч. Так що сподівання проскочити, якимось відкритися, запропонувати хабар (як завжди), уже НЕ ВИЙДЕ. І це надзвичайно важливо. Адже тоді сім, сто разів відміряють, перш ніж нападати.

Санкції до цивільного населення країни-агресора полягають у тому, що з прагнучих до вбивств українців росіян за кордоном (у т.ч. і бізнесменів) знімається будь-який юридичний захист: якщо вб'ють, пограбують, поб'ють – закон їх не захищатиме.

Сутність **санкцій-претензій щодо території до країни-агресора** полягає в тому, що будь-які країни, які обґрунтовано претендують на частину території країни-агресора, за наявності рішення Кримінального суду ОКСБ про визнання країни державою-терористом, можуть при доведенні обґрунтованості претензій щодо території країни-агресора здійснювати анексію цих територій. Чинні інституції (ООН, ОБСЄ) не захищатимуть країну-агресора. Можуть виникнути побоювання, що це призведе до перекроювання мапи світу, до некерованих конфліктів. Але це не так. По-перше, потрібне судове рішення про визнання країни агресором, застосування відповідних організаційно-правових санкцій, а по-друге – ця санкція, у більшій мірі, носить попереджувальний, профілактичний характер: будеш нападати на Україну – втрадиш Сибір, острови, на які претендує Японія.

Невід'ємним елементом **механізму** забезпечення світового правопорядку вважаємо **принцип адекватності і симетричності**. Він полягає у застосуванні до агресора тих дій, які він застосовує щодо своєї жертви. Наприклад, б'ють ракетами з Чорного або Каспійського морів чи з Ростовської області, Белгороду – Україна має право на адекватну, симетричну відповідь – знищити засіб нанесення удару, де б він територіально не знаходився.

Б'ють по цивільній інфраструктурі Харкова (другого міста в країні) – Україна повинна мати право вдарити по інфраструктурі другого міста в країні-агресора – наприклад, по Санкт-Петербургу і т.д. Кажуть, що Росія не наважується завдати ракетних ударів по вулиці Банковій у Києві, де знаходиться резиденція президента України Володимира Зеленського, побоюючись дзеркальних ударів у відповідь з боку Заходу. Те ж саме стосується електростанцій та інших об'єктів критичної інфраструктури – вважає російський пропагандист Ігор Дімітрієв (<https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/rosijskij-propagandist>).

Фактичне звернення до принципу адекватності і симетричності можна знайти й у статті воєнного керівництва України, де зазначалося, що слід перенести «центр ваги повномасштабної війни росії з Україною». Наголошувалося, що всі тягарі, страждання і муки, пов'язані з війною, відчуває поки що тільки народ України. Населення росії відчуває цю війну дуже віддалено. Це і дозволяє збожеволілому фіуреру від імені свого народу творити все, що завгодно. Масово вбивати мирних людей, у т.ч. жінок і дітей, гвалтувати їх, грабувати, мародерствувати, робити злочини, від яких здригається весь світ. Більше того, багато хто із зомбованих росіян закликає свою армію вбивць ні в чому не повинних людей і далі вбивати, гвалтувати і грабувати. Тому-то і потрібно примусити російського обивателя відчувати на собі весь тягар і страждання, пов'язані з війною. Тобто йдеться, по суті, про легітимізацію принципу адекватності і симетричності, що пропонується. Тоді він стане обов'язковим при прийнятті будь-яких рішень, пов'язаних із воєнними діями.

Щодо відділення інформаційного забезпечення при ОКСБ. Захід має допомогти створити СИСТЕМУ тотального поширення інформації (СТОП) про те, що насправді витворяє вбивця і витворює агресор як у своїй країні (Чечні), так і в Україні, Сирії, Грузії; яку величезну шкоду несе світові і яку загрозу він становить у планетарному масштабі. Значущість цієї інформаційної складової Концепції не нижча, ніж поставка далекобійної зброї. Адже недарма в складі міністерства оборони рф функціонує структурний підрозділ – *війська інформаційних операцій*. Хоча б тому пропагандистські воїни повинні притягатися до найсуворішої кримінальної відповідальності разом з керівним, воєнним складом держави-агресора. Інформація про розкриття небезпеки абсолютного зла для нормальних людей повинна лунати для всіх, включаючи кожного індуса, кожного туземця; з кожної праски, як це робить агресор, і навіть більше. Сказати західним лідерам: якщо не хочете мерзнути взимку – допоможіть створити СТОП. З нашого боку – ідеї, ви надаєте гроші.

Президент Зеленський завдяки своїм блискучим, нема слів, геніальним виступам набув величезного авторитету в західному світі, Австралії та ін. Як розвиток своїх досягнень, він, по-перше, міг би продовжити виступи перед парламентами (народом) країн Заходу, зокрема, для нейтралізації ініційованого росією руху за припинення війни в Україні в обмін на анексію нових її територій. Треба пояснити кожному народові, що коли це станеться, то агресор нізащо не обмежиться Україною (як Гітлер у свій час не обмежився Чехією) і продовжить завоювання. І тоді Буча, Бородянка можуть повторитися в будь-якій країні. Як і гвалтування матерів на очах у дітей або галтування немовляти ложечкою на очах матері. Це все, у рамках інформаційної складової Концепції, потрібно безперервно демонструвати світові, звертатися до європейців і жителів інших країн: невже все це мож на допустити, в обмін за знижку платні за комунальні послуги на 200 євро? Адже саме цього так прагнуть, наприклад, деякі німці, налякані газовим шантажем росії. Слід доводити і доводити людям, що, поневоливши країну, путлер примусить її населення воювати на своєму боці. Як це і робить він звично. Отже, якщо путлер захопить Україну і примусить її воювати за нього, то путлерівські мрії про завоювання світу можуть і справдитися. Адже українці (на відміну від «другої» армії світу) воювати вміють. У Концепції приділяється значна увага обґрунтуванню тези: НЕМАЄ ВІЛЬНОЇ ЄВРОПИ, а можливо, і вільного світу БЕЗ ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ. Щодо протестів проти надання зброї Україні (Італія, Німеччина та ін.). Концепцією передбачаються не тільки потужні роз'яснення минулої і сьогоднішньої суті агресора, а й проведення (із широким оприлюдненням результатів) розслідувань щодо підкупів організаторів

протестів росією. Дехто на Заході вимагає примирення з росією, побоюючись ядерного шантажу ескалації війни («як би не було ескалації») або з мотивів, що, мовляв, «зброя нам теж потрібна». Щодо ескалації, то вона йде вже давно. Стосовно ядерного шантажу – захоплення АЕС. Агресор, відчуючи свою безпомічність, лякає нечувано небезпечною ситуацією на Запорізькій АЕС. Причинами цих погроз є: 1) безвихіддя, безпомічність росії – терориста досягти своїх мерзенних цілей іншим шляхом; 2) **безкарність** агресора, безпорадність світу перед терористичними викликами. На ці виклики теж СЛІД МАТИ ГОТОВІ РІШЕННЯ. Такі рішення ми також готові надати в рамках цієї Концепції. Щодо мотиву – «шкода зброї». Західна зброя показала в українських руках свою високу ефективність. І тут у деяких країнах трапилась ситуація «нам вона потрібна самим» (як у казці: продавець корови після її розхвалювання каже: така корова потрібна мені самому). Тому пропонуємо визначення поняття для західної зброї. Це засіб зупинки і знищення агресора, перетворення загарбників-рашистів у вантаж 200. Чому саме рашистів? Тому що коли б не було комуністичної ідеології, її носія – колишнього СРСР з його комінтернами – «щупальцями», клешнями Іноземного Відділу НКВС (розвідка, спецоперації за кордоном), а потім і росії, яка перетворила комуністичну ідеологію у рашизм), то світ був би якісно іншим, набагато кращим. І дійсно. У наш час, час глобалізаційних викликів, екологічної катастрофи, глибокого проникнення у всі сфери і країни світу транснаціонального бізнесу, переважна більшість людства переймається загальнолюдськими проблемами: екологічними (глобальне потепління, природні катаклізми), ресурсними (вичерпання природних ресурсів, голод, нестача питної води), проблемами освоєння космосу тощо. І тільки одна країна, одна людина у світі несе людям і планеті лише зло. Це кривавий диктатор путін. Його друзі – Аль-Каїда, Хамас, таліби, Північна Корея. Як пише колишній віце-прем'єр російського уряду Альфред Кох, путін — класичний приклад не антропоїда, а андропіда, тобто «людини андроповської». А еволюція андропіду неможлива. Він несамовитий і живе у світі своїх помилок, тільки їх вважаючи реальністю. Путіна, вважає Кох, треба прибрати. І далі: «Перемога України в цій війні сильно наблизить цей щасливий день. І все людство зітхне з полегшенням. Тому що сам факт існування цього божевільного вовкулаки — це образа людини як вінця Творіння».

Неодмінною умовою української (світової) перемоги є перемога на інформаційному фронті. Тут поки що агресор перемагає цивілізований світ у дезінформації, індустріальному, тотальному поширенні фейків. Завдяки одурманенню свідомості людей, проплачуванню їх організаторів, росія має певний успіх у значній частині світу. Найпоширеніший прийом рашистів – перевернення фактів з «ніг на голову», побудова королівства «кривих дзеркал, у якому вони і перебувають». За їх твердженнями, не росія напала на Україну, а Україна на росію, у цій війні винні лише США, НАТО і т.п.

Вирішення проблеми перемоги на інформаційному фронті можливе за допомогою системи тотального поширення інформації, що пропонується у висловлених вище ідеях. Дію СТОП можна уявити в наступній картинці. Рухається, наприклад, колона в Чехії, протестуючи проти поставок зброї в Україну, а назустріч колоні виїжджає пересувний проекційний екран, на якому демонструються кадри минулих років, коли радянські танки давлять на вулицях Праги протестуючих чехів. Кадри сьогодення, як російські танки розстрілюють домівки в містах і селах України, трупи закатованих мирних мешканців, з виколотими очима, згвалтованих і вбитих жінок, дітей. І лозунг нелюдей, які безперервно повторюють: «Можемо повторити!».

Потрібно якомога повніше використати особливості сьогодення: а) усе таємне стає явним (зйомки з космосу, зйомки з телефонів пересічних громадян роблять видимими всі методи та способи ведення нинішньої війни, а також гібридних (вже не таємних) війн, які веде агресор; б) миттєве масове поширення інформації.

Декілька слів про проблему ненависті рашистів до Сполучених Штатів і НАТО. У цій ненависті зростають і постійно перебувають рашисти. Як і в ненависті до України. США вони вважають «найбільшим злом» у світі, переконуючи у цьому всі народи, особливо Сходу.

І роблять це досить успішно. Глибоко зомбоване населення росії, яке з молоком матері всмоктує в себе всі ці наративи. Дурить російська пропаганда й інші народи. А тому ми пропонуємо низку сюжетів, по-перше, щодо СРСР з його комуністичними інтернаціоналами (комінтернами). За їх допомогою здійснювалися спецоперації за кордоном, яким цивілізований світ змушений був протистояти, як і радянському милітаризмові в цілому. СРСР був авторитарною, наймилітаризованішою державою у світі. У центрі радянської соціалістичної економіки – могутній воєнно-промисловий комплекс. Усі інші підприємства, нібито цивільні, були підприємствами державної власності (за винятком колгоспів і споживкооперації, що теж контролювалися державою), були невід’ємними придатками воєнізованих. У кожному з підприємств головний був так званий перший відділ. Усі ці відділи підпорядковувалися за суворою ієрархією органам держбезпеки і мали постійні зв’язки з військкоматами. Вони вели військовий облік усіх працездатних у країні (була майже 100% трудова зайнятість), які 100% (за мінусом хворих) і відбували строкову військову службу і проходили регулярно перепідготовку. За наказом країна могла майже миттєво перейти на воєнні рейки і мобілізувати (через перші відділи і військкомати) всіх, хто підлягав мобілізації. СРСР постійно створював по світу «гарячі точки», намагався підпорядкувати собі (політично, економічно, у т.ч. військовим шляхом) велику кількість, як правило, авторитарних країн, цілі континенти. Усі такі численні факти повинні розкриватися, демонструватися населенню всіх країн у рамках інформаційного забезпечення, системи тотального поширення інформації, яка пропонується. Це величезний пласт роботи, яка майже не ведеться. Слід також детально розкрити роль США як лідера демократії, що змушений протистояти СРСР, для цього, власне, і було створено НАТО, як оборонний союз. Тому жодному народові США (і звісно, НАТО) не загрожує. Сполучені Штати – загроза лише для диктаторів і то не пряма. Якщо, звісно, диктатор не воєнний злочинець. США, як правило, підтримують відповідні демократичні сили не військовим шляхом, а економічно, надаючи фінансову допомогу. І лише коли росія надає авторитарним силам зброю або вводить війська – Штати можуть надати військову допомогу. Як у випадку з Україною. Але ж пропаганда в авторитарних державах, цілком і повністю працюючи на диктаторів (особливо, у колишньому СРСР і росії), як завжди перевертає все «наверх ногами», виставляючи Америку як ворога народу, а не ворога лише для диктатора, як є насправді. Альтернативні думки категорично не допускаються, жорстко переслідуються. Таким чином, населення залишається наодинці з офіційною пропагандою, воно озлоблюється, культивується ненависть до Заходу. Враховуючи, що на території росії це робиться чи не 100 років, протягом декількох поколінь (причому вбивається у свідомість людини настирливо і постійно) – то злоба населення до Заходу – на точці кипіння. Тому і слід не менш настирливо переконувати, що дійсне зло – це сам їх диктатор. Ось одна з головних ідей, які слід доводити до всього світу, у т.ч. до населення самої росії. Ми напрацювали ще певні сюжети, зокрема, як зберегти та підсилити підтримку України республіканською партією США. Зазначається, що у Вашингтоні не захотіли вивчати уроки своєї поразки у В’єтнамі у 80-тих, коли добре забезпечена СРСР і Китаєм північно-в’єтнамська армія за 2 місяці повністю захопила весь Південний В’єтнам, а американські гвинтокрили евакуювали персонал із даху посольства у Сайгоні. Варто подумати лише про Тайвань. Або Естонію чи Польщу, які агресор має намір захопити після знищення суверенної цілісності України.

Президент Зеленський міг би продовжити розширення свого морального емоційного впливу у країнах Сходу. Виступити перед парламентом, скажімо, Індії та вищими представницькими органами, населенням країн Азії, Африки. Йдеться, у першу чергу, про ті держави, що здатні замінити росію в постачанні нафти і газу західним країнам, які намагаються відмовитися від постачання російського газу та нафти.

Зараз Індія і більшість із згаданих країн Сходу нейтральні або мовчазно підтримують (знаходяться на боці) агресора. Думаю, що в роботі з країнами Сходу президент Зеленський міг би бути набагато успішнішим за Байдена, за спиною якого у деяких країнах Сходу неприйнятні спогади.

Як же краще реалізувати можливу місію, зробити її історичною, посилити русофобію, що розгорнулася у світі. На наш погляд, важливо акцентувати, що у зв'язку з війною, яку веде агресор, багатьом країнам загрожує повномасштабний голод, термоядерна війна, знищення всього живого. Пропоную трохи інакше (ніж виступи на Заході) сформулювати окремі положення можливого мовлення в країнах Сходу. У цих країнах не вдасться викликати емпатію (у тій мірі, як це сталося на Заході) згадками про кількість жертв – жінок та дітей. Там (на відміну від Європи) більше цінується життя не дружин та навіть не дітей, а батьків, старих людей. Але цю обставину легко врахувати: просто при підготовці ілюстраційного матеріалу правильно розставити акценти. Це по-перше. По-друге, безпеці Сходу росія прямо не загрожує. Але цю обставину обіграти також нескладно. Росія не загрожує безпеці, але загрожує, наприклад, релігії Сходу. Яскравий приклад – Сирія. Тут море випадків, ілюстрацій. Акцент на сакральне буде правильним, оскільки потяг до сакрального при прийнятті державних рішень набагато перевищує світське. Доцільно поексплуатувати це. Пропоную: а) зіграти на тому, що на рівні базисних основних стовпів усіх великих релігій світу (іудаїзм, індуїзм, іслам, буддизм) теж закладено відомі заповіді – «не вбий», «не вкради». А росія їх цинічно зневажає та масштабно порушує: вбиває, краде, грабує, мародерить; б) використовуючи один із стовпів індуїзму – «реінкарнацію», довести, що путлер – це реінкорнований гітлер, пол пот, з його масовими зачистками, репресіями свого суспільства за критерієм відданості владі; в) древніми текстами можна спробувати застерегти Схід від загроз ядерної війни, які несе росія. Зокрема, в іудейському і навіть у мусульманському пророцтві Єхезкеля (одного з найбільших рабинів XVIII століття) йдеться про «війну Гога і Магога» — катастрофу, яка прийде з півночі. Пророкується про нашестя «війська великого», спокушеного неукріпленістю однієї країни і безтурботністю «заспокоєних» жителів (думаю, мається на увазі європейських) територій, що перебувають у безпеці. «І скажеш ти: піднімуся на неукріплену країну, піду на тих, що заспокояться, що мешкають у безпеці» (Євангеліє (Апокаліпсис, 20:7–9), Коран (18:92–98)). Широко поширений переказ про племена, відокремлені від цивілізованого світу стіною або брамою, зведеною Олександром Македонським («Дворогим») наводиться в коранічних «Яджудж і Маджудж» і в цілій низці єврейських і християнських середньовічних джерелах. Згідно з легендою, ці племена наприкінці часів вирвуться зі своїх «темних станов» і обрушаться на «тих, які живуть у безпеці». У деяких тлумаченнях під землями півночі Гога і Магога мається на увазі московія (росія). Згідно з уявленням про війну «Гога і Магога», вона стане кінцем історії.

Підсумовуючи дуже короткий виклад Концепції, зазначимо, що застосування організаційно-правових санкцій, які пропонуються, у поєднанні з розвитком інформаційної складової, яким Захід надає перевагу – буде достатньо, щоб поставити агресора на місце. Завдяки введенню зазначених санкцій будуть досягнуті мир в Україні і Європі. Стане зрозумілим, що агресор і ті, хто може захотіти наслідувати його шляхи, не отримають вигоду від організованої незаконної бійні. Водночас, кримінальне покарання агресора, дефашизація (де-рашизація) країни агресора – створять умови для знищення рашистської агресії як такої, а майбутня конфіскація всіх активів агресора за кордоном стане забезпеченням повного виконання компенсаторної функції.

Олексій Хашимов

** Редакція журналу не несе жодної відповідальності перед авторами та/або третіми особами та організаціями за можливі збитки, спричинені публікаціями статей та може не поділяти думки авторів статей.*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ ПРАВООХОРОННИХ ФУНКЦІЙ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/EP.2022.3.25

Заходи, що реалізуються в соціумі з метою досягнення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, зміцнення законності та правової основи державного та суспільного життя, тісно взаємопов'язані із діяльністю правоохоронних органів як у мирний, так і у воєнний час. На сьогодні участь громадян у гарантуванні безпеки та правопорядку є одним із затребуваних інститутів у суспільстві. Практика показує, що виконання завдань, спрямованих на протидію кримінальним та іншим суспільно небезпечним діям, продуктивне лише за активної участі населення. В умовах воєнного стану взаємодія суспільства з поліцією особливо значна.

Таким чином, вибудовування партнерських практик з урахуванням сьогодення та спільна реалізація цілей у сфері забезпечення правопорядку та безпеки, виявлення та усунення дефектів у механізмі реалізації громадянами правоохоронних функцій в області охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки виступають сучасною та актуальною тематикою.

Ключові слова: поліція, воєнний режим, правоохоронні органи, громадяни, взаємодія, громада, охорона.

Постановка проблеми

Враховуючи події, що наразі відбуваються на території України, однією з перспективних форм організації ефективної взаємодії залишається соціальне партнерство держави в особі спеціалізованих органів забезпечення правопорядку та інститутів

громадянського суспільства, зацікавлених у питаннях гарантування громадської безпеки особистості, суспільства та держави. У зв'язку з цим необхідно дослідити способи правового регулювання реалізації та розвитку партнерської форми взаємодії зазначених суб'єктів під час мирного та воєнного стану, виражених в організаційно-правових засадах їхньої участі у зміцненні суспільної безпеки на основі системного підходу, синтезу та аналізу, з метою виявлення та усунення дефектів механізму реалізації громадянами правоохоронних функцій в області охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки та підвищення ефективності взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами правопорядку під час виконання правоохоронних функцій.

Стан дослідження проблеми

Дослідженням адміністративно-правових засад взаємодії Національної поліції та інститутів громадянського суспільства займалися наступні вчені: О. Бандурка, О. Балінська, О. Безпалова, А. Берлач, В. Гончаренко, М. Гуцман, Т. Дашо, С. Денисюк, К. Єрмакова, О. Ковальова, О. Ключніченко, С. Медведенко, О. Музичук, В. Сокурченко, В. Томін, В. Федоренко, Д. Швець та інші. Проте, впроваджена взаємодія між поліцією та громадою як у мирний час, так і у воєнний, повноцінно не реалізується в повному обсязі з багатьох причин, одна з яких є виявлення дефектів механізму реалізації громадянами

правоохоронних функцій в області охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, які необхідно усунути.

Мета дослідження полягає в дослідженні проблем реалізації громадянами правоохоронних функцій у сфері охорони громадського порядку в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Тривала відсутність єдиного правового регулювання аналізованого інституту за збереження його актуальності в нових умовах призвело до прийняття значної кількості нормативних правових актів. А віднедавна і прийняття до цих законів змін внаслідок повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Основні, спеціальні соціально-правові норми сприяння в зміцненні громадської безпеки держави містяться у положеннях законодавства. Найважливішим правовим закріпленням надання громадянами з активною життєвою позицією допомоги правоохоронним органам у захисті потреби соціуму та країни загалом від кримінальних проявів є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», Закону України «Про Національну поліцію» зі змінами, у яких державою офіційно визнано необхідність участі громадян в охороні правопорядку. Але ці Закони повною мірою не охоплюють весь механізм реалізації громадянами правоохоронних функцій в області охорони громадського порядку і гарантування безпеки, тому доцільно виявити та усунути проблеми механізму реалізації цього права громадян.

Виклад основного матеріалу

Участь громадян у реалізації правоохоронних функцій в Україні має глибокі історичні коріння, що пройшло у своєму розвитку безліч етапів, зумовлених соціально-політичними та економічними змінами, що відбувалися в країні. Необхідність формування правової держави та громадського суспільства спричинила суттєві зміни в різних сферах державного та суспільного життя, включаючи відмову від деяких

публічних та громадських інститутів, які існували в радянський період. Одним із них став інститут участі громадян в охороні громадського порядку та забезпечення громадської безпеки.

У юридичній літературі зазначається, що в ситуації, що склалася, владі не залишалось нічого іншого, як відроджувати громадські об'єднання правоохоронної спрямованості практично за всіма напрямками забезпечення правопорядку.

Особливо актуальним стало питання усунення проблем реалізації правоохоронних функцій громадянами у сфері охорони громадського порядку 24 лютого 2022 року. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, в Україні було введено воєнний стан у зв'язку з повномасштабним вторгненням на територію України та актом збройної агресії з боку збройних сил Російської Федерації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

На теперішній час воєнний стан в Україні було продовжено п'ять разів Указами Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022, від 18 квітня 2022 року № 259/2022, від 18 травня 2022 року № 341/2022, від 12 серпня 2022 року № 573/2022, від 07 листопада 2022 року № 757/2022.

Ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює положення щодо взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства.

Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» частково вирішує питання щодо реалізації права громадян щодо виконання ними правоохоронної функції, хоча багато його положень викликають критику вчених та практиків.

На різних етапах розробки та ухвалення цього Закону зверталася увага на якість його техніко-юридичної складової, недосконалість системи принципів участі громадян в охороні громадського порядку, відсутність соціально-юридичного механізму реалізації гарантій охорони життя та здоров'я громадян, які беруть участь в охороні громадського порядку, відсутність чітко сформульованого статусу громадських об'єднань щодо підтримки правопорядку, гарантій недоторканності особистості громадян, що сприяють поліції тощо.

Серед суттєвих недоліків цього Закону, що зазнали критики, слід звернути увагу на недосконалість норм, що встановлюють зміст та порядок реалізації громадянами, які беруть участь в охороні громадського порядку, прав та обов'язків, пов'язаних з повноваженнями поліції, закріпленими у Законі України «Про Національну поліцію», які з внесенням змін під час воєнного стану до Закону дещо розширились. Так, доповнено ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» новими пунктами та наділено поліцію повноваженнями, необхідними для виконання покладених на неї завдань, у тому числі в умовах воєнного стану. Зокрема, доповнення стосуються питань взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами державної форми власності, у тому числі щодо військовополонених, забезпечення конвоювання та утримання затриманих осіб, розмінування та допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт, а також представництва в Міжнародній організації кримінальної поліції - Інтерполі. Крім того,

зміни спрямовані на врегулювання питання збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, а також розширення переліку підстав для зупинки поліцейським транспортного засобу та його перевірки, а також перевірки водія та пасажирів.

Порівняльно-правовий аналіз аналізованих нормативно-правових актів до таких прав та обов'язків дозволяє віднести:

1) права:

- вимагати від громадян та посадових осіб припинити протиправні дії;

- вживати заходів щодо охорони місця події, а також щодо гарантування безпеки речових доказів вчиненого правопорушення з подальшою передачею їх співробітникам поліції. При цьому в одному випадку це право громадянина, який бере участь в охороні громадського порядку, а в іншому – обов'язок працівника поліції;

- сприяти поліції при виконанні покладених на неї Законом України «Про Національну поліцію» обов'язків у сфері охорони громадського порядку;

- застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби у випадках та порядку, передбачених чинним законодавством України.

2) Обов'язки:

- знати та дотримуватись вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері охорони громадського порядку;

- дотримуватись прав та законних інтересів громадян, громадських об'єднань, релігійних та інших організацій;

- вживати заходів щодо запобігання та припинення правопорушень;

- надавати першу допомогу громадянам при нещасних випадках, травмах, отруєннях та інших станах та захворюваннях, що загрожують їх життю та здоров'ю, за наявності відповідної підготовки та (або) навичок.

Таким чином, громадянами, які беруть участь в охороні громадського порядку, хоч і в усіченому вигляді, реалізується комплекс прав та обов'язків, що впливають із повноважень поліції.

Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що громадяни, беручи участь у реалізації правоохоронних функцій незалежно від режиму, що

введено, здійснюють свою діяльність в адміністративно-правових формах і обмежено застосовують універсальні методи, характерні для адміністративної діяльності поліції. Не вступаючи в суперечку щодо класифікації та юридичного змісту цих правових категорій, видається необхідним звернути увагу на те, як вони проявляються у сфері, що розглядається.

Серед заходів переконання, які застосовуються громадянами в процесі охорони громадського порядку як у мирний, так і у воєнний час, доцільно виділити заходи, які забезпечують моральне та правове виховання. До цієї групи заходів належить: проведення розмов з громадянами, схильними до скоєння правопорушень (наприклад, участь у профілактичній роботі з раніше засудженими особами); критика антисуспільних вчинків; роз'яснення чинного законодавства (правова пропаганда) – п. 4 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Тобто поширення правових знань, роз'яснення норм поведінки у громадських місцях є одним із основних напрямків діяльності громадських об'єднань правоохоронного спрямування.

У межах адміністративного примусу ними реалізуються права та обов'язки щодо застосування заходів запобіжного характеру, з урахуванням наявних умов та обмежень.

У процесі реалізації прав та обов'язків відповідно до ст.ст. 9, 10, 13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» особи, що входять до складу громадських об'єднань правоохоронного спрямування:

- сприяють поліції та іншим правоохоронним органам в охороні громадського порядку (основною формою такого сприяння є спільне патрулювання населених пунктів та громадських місць);

- беруть участь у попередженні та припиненні правопорушень, у тому числі виявленні та переданні до правоохоронних органів колаборантів для вирішення питань про кримінальну відповідальність.

Крім того, відповідно до пункту 3 частини 1 статті 9 цього Закону громадяни, які бе-

руть участь в охороні громадського порядку у разі виникнення воєнних, надзвичайних ситуацій чи стихійних лих беруть участь у рятуванні людей і майна, підтриманні громадського порядку [2].

Реалізація делегованих державою повноважень, з одного боку, покладає на громадян, які входять до складу громадських організацій правоохоронного спрямування, підвищені вимоги до їх особистих та ділових якостей, а з іншого – вимагає чіткого законодавчого закріплення їх повноважень.

У той же час, відповідні положення цього Закону мають низку протиріч та прогалин, що ускладнюють правозастосовчу діяльність у сфері участі громадян в охороні громадського порядку та громадської безпеки особливо в умовах воєнного стану.

По-перше, у самій назві Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» відсутня вказівка на забезпечення громадської безпеки, тоді як ці правові категорії тісно взаємопов'язані одна з одною. Адже міцний громадський порядок є фундаментом громадської безпеки, створює сприятливі умови для життєдіяльності громадян, забезпечення їх прав та законних інтересів, що особливо важливо для сьогодення.

Для обґрунтування висунутої тези є необхідним провести порівняльно-правовий аналіз понять «участь громадян в охороні громадського порядку» та «забезпечення суспільної безпеки».

Ч.1 ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» регламентує участь громадян в охороні громадського порядку у формі надання громадянами допомоги поліції та іншим правоохоронним органам з метою захисту життя, здоров'я, честі та гідності людини, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, що здійснюються у громадських місцях. До цієї статті необхідно внести доповнення, а саме: до «а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин» доповнити «під час воєнного стану».

У свою чергу, гарантування громадської безпеки – це реалізація системи політичних,

що визначаються державою, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших заходів, спрямованих на протидію протиправним посяганням, а також на попередження, ліквідацію та (або) мінімізацію наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного, воєнного характеру. При цьому під громадською безпекою розуміється стан захищеності людини та громадянина, матеріальних та духовних цінностей суспільства від протиправних посягань, соціальних та міжнаціональних конфліктів, а також від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»).

Крім того, одним із основних напрямків діяльності сил гарантування громадської безпеки у сфері протидії протиправним посяганням є залучення громадян до участі в охороні громадського порядку, розвиток правової грамотності та правосвідомості населення.

Співвідношення цих понять дозволяє зробити такі висновки.

1. Участь громадян в охороні громадського порядку та гарантуванні громадської безпеки здійснюється для досягнення спільних цілей (досягнення та підтримання необхідного рівня захищеності життя, здоров'я, честі та гідності людини, інтересів суспільства та держави);

2. Об'єктами безпеки в обох випадках виступають людина, суспільство та держава.

3. Участь громадян в охороні громадського порядку та гарантуванні громадської безпеки є формою їх взаємодії з відповідними силами, якими є уповноважені органи державної влади, у тому числі поліція.

4. Застосування заходів адміністративного примусу як у процесі участі громадян в охороні громадського порядку, так і при гарантуванні громадської безпеки спрямовано на захист від протиправних посягань.

5. Взаємодія громадян з поліцією здійснюється як у звичайних умовах, так і у разі виникнення надзвичайних ситуацій, воєнного стану.

6. Надання громадянами допомоги поліції в обох випадках здійснюється в громадських місцях.

Таким чином, надаючи допомогу поліції та іншим правоохоронним органам з метою захисту життя, здоров'я, честі та гідності людини, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, що здійснюються у громадських місцях, громадяни беруть участь не тільки в охороні громадського порядку, а й у гарантуванні громадської безпеки.

Поняття громадського порядку та суспільної безпеки є частиною загального поняття – правопорядок, і з метою одноманітного тлумачення правових категорій у різних нормативних правових актах, слід використовувати термін «забезпечення правопорядку у громадських місцях». У зв'язку з цим видається необхідним викласти найменування Закону України у наступній редакції: «Про участь громадян у забезпеченні правопорядку у громадських місцях і державного кордону».

По-друге, низка положень Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» має важливе значення у частині реалізації прав та обов'язків громадян у сфері, що розглядається. Насамперед необхідно звернути увагу на один з принципів участі громадян в охороні громадського порядку – принцип неприпустимості підміни повноважень поліції, інших правоохоронних органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Тобто повноваженнями правоохоронних органів, у тому числі поліції, які розширились під час війни, громадяни, які беруть участь в охороні громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, наділятися не можуть, тобто дублювання повноважень не допускається. Тим не менше проведений порівняльно-правовий аналіз прав та обов'язків громадян та співробітників поліції в досліджуваній області показав, що в окремих випадках вони ідентичні.

Слід враховувати і обмеження, пов'язані з участю громадян в охороні громадського порядку:

1) видавати себе за співробітників поліції чи інших правоохоронних органів;

2) здійснювати діяльність, віднесена законодавством України до виключної компетенції правоохоронних органів;

3) брати участь у заходах щодо охорони громадського порядку, де громадяни свідомо передбачають загрозу їх життю та здоров'ю. При цьому навіть за відсутності явної загрози їх життю та здоров'ю громадяни, що виконують правоохоронну функцію, мають право відмовитися від виконання покладених на них обов'язків у разі, якщо є достатні підстави вважати, що їхньому життю та здоров'ю може загрожувати небезпека і навіть під час дії воєнного стану.

Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» виключає самостійність громадян в охороні громадського порядку та забезпеченні громадської безпеки, а також суттєво ускладнює реалізацію наданих їм повноважень адміністративно-примусового характеру. Таке направлення законодавця України викликає питання те, яким чином громадяни, які здійснюють правоохоронні функції, виконуватимуть обов'язки у частині вжиття заходів щодо запобігання та припинення правопорушень, якщо виконання цього обов'язку залежить від його бажання. У цьому випадку можна говорити про права, а не про обов'язок. Більше того, громадяни далеко не завжди виявляють бажання брати участь у таких заходах у мирний час.

Враховуючи принцип добровільності участі громадян в охороні громадського порядку незалежно від режиму, що діє на той час на території України, необхідно обмежити їхнє право на відмову від виконання покладених на них обов'язків тільки до початку проведення конкретних заходів.

Застосування фізичної сили у випадках та порядку, передбачених чинним законодавством України, становить ще одне право, надане громадянину, який бере участь в охороні громадського порядку та забезпечення громадської безпеки (ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

Представляють інтерес положення ст. 14 цього Закону, що регламентує загальні

умови та межі застосування громадянами, що беруть участь в охороні громадського порядку та гарантуванні публічної безпеки, фізичної сили. Аналіз аналізованої норми дозволяє зробити висновок про те, що в ній має місце «симбіоз» прав, з одного боку, тих, якими володіє будь-який громадянин, що знаходиться на території України (наприклад, право на необхідну оборону або вчинення дій у стані крайньої необхідності), а з іншого – наявність прав, зумовлених спеціальним адміністративно-правовим статусом.

Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»: члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону під час спільного з поліцейськими, прикордонниками виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку і державного кордону мають право застосувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії у випадках і в порядку, передбачених законом [2]. Тобто застосовувати фізичну силу для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожують їм чи іншим особам, у стані необхідної оборони або крайньої потреби в межах, встановлених законодавством. Таким чином, вони мають право, яке надано будь-яким громадянам, що знаходяться на території України.

Водночас у наступних частинах аналізованої статті встановлюються права, обов'язки та заборони спеціального характеру, зокрема:

- ч. 2 ст. 14 цього Закону: про намір застосувати силу і спеціальні засоби особи попереджаються (якщо дозволяють обставини) [2]. Тобто громадянин, що бере участь в охороні громадського порядку, зобов'язаний повідомити особу, щодо якої передбачається застосування фізичної сили або спеціальних засобів, про те, хто він, попередити про свої наміри та надати цій особі можливість для припинення дій, що загрожують життю та здоров'ю члену громадського формування (громадянину) чи інших осіб;

- ч. 2 ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»: без попередження фізична сила і спеціальні засоби можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю члена громадського формування, іншого громадянина, поліцейського, військовослужбовця Державної прикордонної служби України [2].

- діяти з урахуванням обстановки, що склалася, характеру та ступеня небезпеки дій осіб, щодо яких застосовується фізична сила, характер і сили чинного ними опору;

- надати громадянину, який отримав тілесні ушкодження в результаті застосування фізичної сили або спеціальних засобів, першу допомогу, а також у разі потреби вжити заходів щодо забезпечення надання йому медичної допомоги в короткий термін (ч. 4 ст. 14 цього Закону);

- ч. 5 ст. 14 цього Закону: про поранення або смерть правопорушника, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу і спеціальних засобів, члени громадських формувань повинні негайно сповістити відповідні органи Національної поліції і прокуратури, підрозділи Державної прикордонної служби України [2];

- ч. 3 ст. 14 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»: не дозволяється застосування заходів фізичного впливу і спеціальних засобів до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, членів громадських формувань, поліцейських, військовослужбовців Державної прикордонної служби України, або збройного нападу чи збройного опору [2].

З одного боку, заборона застосування громадянами, що виконують правоохоронну функцію, фізичної сили для припинення правопорушень виправдана відсутністю у них спеціальних знань і неможливістю участі в заходах, що свідомо становлять небезпеку їхньому життю та здоров'ю, а з іншого – позбавляє сенсу надання їм права вимагати від громадян та посадових осіб припинити протиправні дії, оскільки така вимога належить до заходів

адміністративного припинення загального характеру і, як правило, у разі невиконання законних вимог спричиняє застосування заходів спеціального характеру, однією з яких є застосування фізичної сили або спеціальних засобів особливо під час війни.

Виникають питання і до реалізації права вживати заходів щодо охорони місця події, а також щодо забезпечення збереження речових доказів вчиненого правопорушення з подальшою передачею їх співробітникам поліції, оскільки у громадян, що виконують правоохоронні функції, відсутнє право пред'явлення вимог до інших осіб залишити місце обставини або залишитися до прибуття співробітників поліції, а також застосувати до них фізичну силу або спеціальних засобів у разі невиконання законних вимог.

Стосовно діяльності поліції щодо застосування фізичної сили, то відповідно із Законом України «Про Національну поліцію» фізична сила не супроводжується застосуванням спеціальних засобів та вогнепальної зброї, це дії співробітника поліції, які виражаються в її безпосередньому фізичному контакті з окремими особами чи майном і можуть супроводжуватися обмеженням тілесної недоторканності цих осіб, свободи їх дій, пересування або розпорядження будь-якими предметами, заподіянням болю, шкоди здоров'ю або смерті, а також пошкодженням або тимчасовим вилученням належного комусь майна з метою припинення активної протиправної поведінки цих осіб або, у разі їх протиправної бездіяльності, самостійним виконанням співробітником поліції законної вимоги (ст. 44 Закону України «Про Національну поліцію»).

Тобто застосування фізичної сили не завжди пов'язане з припиненням спроб завдати шкоди життю або здоров'ю особи, яка припиняє протиправні дії, вона можлива і у випадках, коли така небезпека відсутня, але є, наприклад, необхідність припинити кримінальне або адміністративне правопорушення, доставити особу, яка його вчинила, у службове приміщення територіального органу або підрозділу поліції, припинити спробу позбутися предметів, які є речовими доказами, або самовільно залишити місце події тощо.

Крім того, у Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» відсутня вказівка на «імунітет» громадян, які виконують правоохоронні функції, від відповідальності за шкоду, заподіяну особам та організаціям при застосуванні фізичної сили, якщо застосування фізичної сили здійснювалося за підстав і в порядку, встановлені чинним законодавством України. Доцільно б було дослідити це питання додатково, при цьому за основу необхідно взяти розділ V Закону України «Про Національну поліцію» щодо застосування фізичної сили з урахуванням особливостей статусу громадян, які беруть участь в охороні громадського порядку та гарантуванні публічної безпеки.

Висновки

Таким чином, на сьогодні створено єдину правову базу, що регулює суспільні відносини в галузі участі населення країни в охороні громадського порядку та забезпечення суспільної безпеки. У той же час проведене дослідження показало наявність проблем, що вимагають подальшого наукового осмислення та вироблення рішень, спрямованих на підвищення ефективності реалізації громадянами поліцейських повноважень у правоохоронній сфері.

Література

1. Закон України «Про Національну поліцію». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379).
2. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 40, ст.338).
3. Закон України «Про національну безпеку України». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241).

4. Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 9, ст.64).

5. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250).

DEFECTS IN THE MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT FUNCTIONS BY CITIZENS IN THE FIELD OF PUBLIC ORDER PROTECTION AND PUBLIC SAFETY

Measures implemented in society with the aim of achieving security, protecting the rights and interests of citizens, strengthening the legality and legal basis of state and social life are closely interconnected with the activities of law enforcement agencies both in peacetime and in wartime. Today, the participation of citizens in ensuring security and law and order is one of the most popular institutions in society. Practice shows that the implementation of tasks aimed at combating criminal and other socially dangerous actions is productive only with the active participation of the population. In the conditions of martial law, the interaction of society with the police is particularly important.

Thus, the development of partnership practices taking into account the present and the joint implementation of goals in the field of law and order and security, the identification and elimination of defects in the mechanism of citizens' implementation of law enforcement functions in the field of public order protection and public safety are modern and relevant topics.

Keywords: *police, military regime, law enforcement, citizens, interaction, community, security.*

ФІНАНСОВА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права, Сумського державного університету

orcid.org/0000-0001-6176-0239

МИРГОРОД-КАРПОВА Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Навчально-наукового інституту права, Сумського державного університету

<https://orcid.org/0000-0002-3302-221X>
DOI 10.32782/EP.2022.3.26

Перехід України до економіки ринкового типу зумовлює потребу формування нових правових відносин у сфері оподаткування. Нині проводиться активна робота з удосконалення податкового законодавства України. Успіх реформ та змін законодавчо врегульованого процесу встановлення та утримання податків у країні залежить від того, наскільки вдасться узагальнити накопичений досвід, зіставити його з теперішньою зарубіжною практикою, виявити успіхи та прорахунки, намітити правильні орієнтири правових відносин у сфері оподаткування, враховуючи особливості юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства.

Вивчаючи зміст категорії «відповідальність», ми повинні виходити з того, що поняття «відповідальність» не можна зводити до одного з її різновидів: моральної, політичної, юридичної, професійної та ін. У процесі вивчення цих різновидів відповідальності необхідно мати на увазі те, що співвідношення соціальної відповідальності з її різновидами можливо уявити як діалектичний зв'язок загальної та особливої категорії права, в контексті примусових заходів за вчинене правопорушення.

Юридична відповідальність є родовим поняттям для фінансової та адміністративної відповідальності, з найбільш суттєвими рисами та ознаками, які притаманні різновидам соціальної відповідальності, регламентовані чинним законодавством та санкціями за порушення норм права. Саме тому юридичну відповідальність доцільно розглядати у співвідношенні соціальної та юридичної відповідальності, оскільки категорія «соціальної відповідальності», відображає ті риси відповідальності особи, що пов'язані з моральною, політичною, релігійною відповідальністю, не повністю при цьому відображаючи

ознаки юридичної відповідальності.

Акцентовано увагу на тому, що правова відповідальність настає у випадку порушення норм державно-організованого права. Вона має активний характер, оскільки передбачає активний психологічний вплив на порушника аж до застосування примусового фізичного впливу. Юридична відповідальність є особливим різновидом соціальної відповідальності. Саме її належність до соціальних категорій визначає наявність у юридичної відповідальності всіх ознак соціальної, адже вона здійснюється у суспільстві, забезпечує суспільний порядок, гарантує захист суспільних інтересів та передбачає наявність суспільних суб'єктів. Однак самостійний характер юридичної відповідальності зумовлює існування і особливих рис, які визначають своєрідність цієї категорії та надають можливість віднести її до правових понять.

Несплата або неповна сплата суб'єктами підприємницької діяльності податків, зборів, інших обов'язкових платежів залежно від того, чи умисно, з необережності, чи навіть за відсутності вини, воно допущено, тягне за собою застосування штрафних (фінансових) санкцій у визначених законодавством розмірах; сплату пені, яка нараховується на суму несплаченого обов'язкового платежу; адміністративну відповідальність осіб, винних в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що обумовлює практичну значимість вказаних проблем для економіки України і зумовлює актуальність тематики в умовах сьогодення.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, фінансова відповідальність, підприємницька діяльність, суб'єкти підприємницької діяльності, податки, порушення податкового законодавства

Вступ

Не дивлячись на лояльність державної політики до підприємців стосовно спрощення оподаткування для підприємців з настанням війни, найактуальнішою проблемою в економіці, залишається є саме ухиляння від сплати податків. Нажаль, у великій кількості нашого населення жахлива культура сплати податків, з даною проблемою можна і необхідно боротись, причому є два шляхи подолання даної проблеми, а саме: зміна системи оподаткування та вдосконалення процесів притягнення до юридичної відповідальності, за порушення податкового законодавства. В статті визначено особливості притягнення до юридичної відповідальності за несплату податків.

Результати

В умовах сьогодення, коли підприємницька діяльність може стати основою розвитку економіки України, доцільно акцентувати увагу саме на фінансовій та адміністративній відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності, як виду юридичної відповідальності, що виникає через невиконання встановлених чинними законами обов'язків і зобов'язань.

Суб'єкти підприємницької діяльності, несуть юридичну відповідальність, під якою мається на увазі обов'язок, або необхідність зробити визначені чинним законодавством дії, спрямовані на відновлення невиконаних установлених (домовлених) обов'язків (зобов'язань), усунення порушень прав господарюючих суб'єктів, клієнтів, працівників та держави. [5].

Притягнення до фінансової відповідальності, суб'єктів підприємницької діяльності, як платників податків за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, не звільняє їх посадових осіб за наявності відповідних підстав від притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності [3].

Строки застосування, сплата, стягнення та оскарження сум штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) здійснюються у порядку, визначеному Податковим кодексом Укра-

їни для сплати, стягнення та оскарження сум грошових зобов'язань. Суми штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховуються відповідні податки та збори.

Застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) не звільняє платників податків від обов'язку сплатити до бюджету належні суми податків та зборів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, а також від застосування до них інших заходів, передбачених Податковим кодексом України.

Штрафні (фінансові) санкції (штрафи) за порушення норм законів з питань оподаткування або іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, застосовуються у порядку та у розмірах, встановлених Податковим кодексом України та іншими законами України.

Застосування за порушення норм законів з питань оподаткування або іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, штрафних (фінансових) санкцій (штрафів), не передбачених Податковим кодексом України та іншими законами України, не дозволяється.

Граничні строки застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) до платників податків відповідають строкам давності для нарахування податкових зобов'язань, визначених статтею 102 Податкового кодексу України [3].

У разі вчинення платником податків двох або більше порушень законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, штрафні (фінансові) санкції (штрафи) застосовуються за кожне вчинене разове та триваюче порушення окремо.

У разі застосування контролюючими органами до платника податків штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, такому платнику податків надсила-

ються (вручаються) податкові повідомлення – рішення [3].

За одне податкове правопорушення контролюючий орган може застосувати тільки один вид штрафної (фінансової) санкції (штрафу), передбаченої Податковим кодексом України та іншими законами України.

Неподання у строки та у випадках, передбачених Податковим кодексом України, заяв або документів для взяття на облік у відповідному органі державної податкової служби, реєстрації змін місцезнаходження чи внесення інших змін до своїх облікових даних, неподання виправлених документів для взяття на облік чи внесення змін, подання з помилками чи у неповному обсязі, неподання відомостей стосовно осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та/або складення податкової звітності, відповідно до вимог встановлених Податковим кодексом України, – тягнуть за собою накладення штрафу на самозайнятих осіб, на юридичних осіб, відокремлені підрозділи юридичної особи чи юридичну особу, відповідальну за нарахування та сплату податків до бюджету під час виконання договору про спільну діяльність.

У разі неусунення таких порушень або за ті самі дії, вчинені протягом року особою, до якої були застосовані штрафи за таке порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу на самозайнятих осіб, на юридичних осіб, відокремлені підрозділи юридичної особи чи юридичну особу, відповідальну за нарахування та сплату податків до бюджету під час виконання договору про спільну діяльність [3].

Порушення платником податків, що виробляють спирт етиловий (коньячний, плодovий), алкогольні напої та тютюнові вироби, вимог щодо обов'язкової реєстрації як платника акцизного податку органами державної податкової служби за місцем державної реєстрації таких суб'єктів у п'ятиденний строк з дня отримання ліцензії на виробництво, – тягне за собою накладення штрафу.

Неподання банками або іншими фінансовими установами відповідним органам державної податкової служби в установлен-

ний статтею 69 Податкового кодексу України строк повідомлення про відкриття або закриття рахунків платників податків – тягне за собою накладення штрафу за кожний випадок неподання або затримки.

Здійснення видаткових операцій за рахунком платника податків до отримання повідомлення відповідного органу державної податкової служби про взяття рахунку на облік в органах державної податкової служби – тягне за собою накладення штрафу на банк або іншу фінансову установу в розмірі 10 відсотків суми усіх операцій за весь період до отримання такого повідомлення, здійснених з використанням таких рахунків (крім операцій з перерахування коштів до бюджетів або державних цільових фондів [3].

Неповідомлення фізичними особами – підприємцями та особами, що проводять незалежну професійну діяльність, про свій статус банку або іншої фінансової установи при відкритті рахунку – тягне за собою накладення штрафу за кожний випадок неподання.

Неподання або порушення порядку подання платником податків інформації для формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, передбаченого Податковим кодексом України, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Ті самі дії, вчинені платником податків, до якого протягом року було застосовано штраф за таке саме порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Неподання, подання з порушенням встановлених строків, подання не у повному обсязі, з недостовірними відомостями або з помилками податкової звітності про суми доходів, нарахованих (сплачених) на користь платника податків, суми утриманого з них податку – тягнуть за собою накладення штрафу [3].

Ті самі дії, вчинені платником податків, до якого протягом року було застосовано штраф за таке саме порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Оформлення документів, які містять інформацію про об'єкти оподаткування фізичних осіб або про сплату податків без зазначення реєстраційного номера облікової

картки платника податків, або з використанням недостовірного реєстраційного номера облікової картки платника податків, крім випадків, визначених пунктом 119.2, – тягне за собою накладення штрафу згідно Податкового кодексу України.

Неподання або несвоєчасне подання платником податків або іншими особами, зобов'язаними нараховувати та сплачувати податки, збори податкових декларацій (розрахунків), – тягнуть за собою накладення штрафу за кожне таке неподання або несвоєчасне подання.

Ті самі дії, вчинені платником податків, до якого протягом року було застосовано штраф за таке порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу за кожне таке неподання або несвоєчасне подання.

Неподання платником податків – фізичною особою декларації чи включення до неї перекручених (недостовірних) даних про суми одержаних доходів, понесених витрат та якщо такі дії платника призвели до зниження суми оподаткованого доходу, – тягнуть за собою накладення на платника податків – фізичну особу штрафу у розмірі 25 відсотків від різниці між заниженою сумою податкового зобов'язання і сумою, визначеною податковим органом [3].

Невиконання платником податків вимог, передбачених абзацом другим пункту 50.1 статті 50 Податкового кодексу України, щодо умов самостійного внесення змін до податкової звітності – тягне за собою накладення штрафу у розмірі 5 відсотків від суми самостійно нарахованого заниження податкового зобов'язання (недоплати).

При самостійному донарахуванні суми податкових зобов'язань інші штрафи, передбачені Податковим кодексом України, не застосовуються.

Незабезпечення платником податків зберігання первинних документів облікових та інших реєстрів, бухгалтерської та статистичної звітності, інших документів з питань обчислення і сплати податків та зборів протягом установлених статтею 44 цього Податкового кодексу України строків їх зберігання та/або ненадання платником податків контролюючим органам оригіналів документів чи їх копій при здій-

сненні податкового контролю у випадках, передбачених Податковим кодексом України, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Ті самі дії, вчинені платником податків, до якого протягом року було застосовано штраф за таке саме порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Несплата (неперерахування) платником податків – фізичною особою сум єдиного податку в порядку та у строки, визначені законодавчим актом, тягне за собою накладення штрафу у розмірі 50 відсотків ставок податку, встановлених для фізичних осіб – платників єдиного податку, визначених законодавчим актом [3].

У разі якщо контролюючий орган самостійно визначає суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість платника податків на підставах, визначених підпунктами 54.3.1, 54.3.2, 54.3.5, 54.3.6 пункту 54.3 статті 54 Податкового кодексу України, – тягне за собою накладення на платника податків штрафу в розмірі 25 відсотків суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість. При повторному протягом 1095 днів визначені контролюючим органом суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість – тягне за собою накладення на платника податків штрафу у розмірі 50 відсотків суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість. Також при визначенні контролюючим

органом суми податкового зобов'язання, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість протягом 1095 днів втретє та більше – тягне за собою накладення на платника податків штрафу у розмірі 75 відсотків суми нарахованого податкового зобов'язання, неправомірно заявленої до повернення суми бюджетного відшкодування та/або неправомірно заявленої суми від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість [3].

Використання платником податків (посадовими особами платника податків) сум, що не сплачені до бюджету внаслідок отримання (застосування) податкової пільги, не за призначенням та/або всупереч умовам чи цілям її надання згідно із законом з питань відповідного податку, збору (обов'язкового платежу) додатково до штрафів, передбачених пунктом 123.1, – тягне за собою стягнення до бюджету суми податків, зборів (обов'язкових платежів), що підлягали нарахуванню без застосування податкової пільги. Сплата штрафу не звільняє таких осіб від відповідальності за умисне ухилення від оподаткування.

Відчуження платником податків майна, яке перебуває у податковій заставі, без попередньої згоди органу державної податкової служби, якщо отримання такої згоди є обов'язковим згідно з Податковим кодексом України, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі вартості відчуженого майна.

Суб'єкти господарювання, що проводять торговельну діяльність, здійснюють торгівлю готівковими валютними цінностями, діяльність у сфері розваг та надають платні послуги:

– за порушення порядку використання торгового патенту, передбаченого підпунктами 267.6.1 – 267.6.3 пункту 267.6 статті 267 Податкового кодексу України, сплачують штраф у розмірі збору на один календарний місяць (для діяльності у сфері розваг – у розмірі збору на один квартал);

– за здійснення діяльності, передбаченої статтею 267 Податкового кодексу України,

без отримання відповідних торгових патентів або з порушенням порядку використання торгового патенту, передбаченого підпунктами 267.6.4 – 267.6.6 пункту 267.6 статті 267 Податкового кодексу України (крім діяльності у сфері розваг), сплачують штраф у подвійному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше подвійного його розміру за один місяць;

– за здійснення реалізації товарів, визначених пунктом 267.2 статті 267 Податкового кодексу України, без отримання пільгового торгового патенту або з порушенням порядку його отримання та використання, передбаченого підпунктами 267.6.4 – 267.6.6 пункту 267.6 статті 267 Податкового кодексу України, сплачують штраф у п'ятикратному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше п'ятикратного його розміру за рік;

– за здійснення торговельної діяльності без придбання короткотермінового патенту або з порушенням порядку його отримання та використання, передбаченого підпунктами 267.6.4 – 267.6.6 пункту 267.6 статті 267 Податкового кодексу України, сплачують штраф у подвійному розмірі збору за весь строк такої діяльності;

– за здійснення діяльності у сфері розваг, передбаченої статтею 267 цього Податкового кодексу, без отримання відповідного торгового патенту або з порушенням порядку його використання, передбаченого підпунктами 267.6.4 і 267.6.5 пункту 267.6 статті 267 Податкового кодексу України, сплачують штраф у восьмикратному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше восьмикратного його розміру за один квартал [3].

Несплата (неперерахування) суб'єктом господарювання сум збору за здійснення деяких видів підприємницької діяльності, зазначених у підпункті 267.1.1 пункту 267.1 статті 267 Податкового кодексу України в порядку та у строки, визначені Податковим кодексом України, – тягне за собою накладення штрафу у розмірі 50 відсотків ставок збору, встановлених статтею 267 Податкового кодексу України.

У разі якщо платник податків не сплачує суми самостійно визначеного грошово-

го зобов'язання протягом строків, визначених Податковим кодексом України, такий платник податків притягується до відповідальності у вигляді штрафу у таких розмірах:

– при затримці до 30 календарних днів включно, наступних за останнім днем строку сплати суми грошового зобов'язання, – у розмірі 10 відсотків погашеної суми податкового боргу;

– при затримці більше 30 календарних днів, наступних за останнім днем строку сплати суми грошового зобов'язання, – у розмірі 20 відсотків погашеної суми податкового боргу [3].

Ненарахування, неутримання та/або несплата (неперерахування) податків платником податків, у тому числі податковим агентом, до або під час виплати доходу на користь іншого платника податків, – тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі 25 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом 1095 днів, – тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі 50 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету.

Дії вчинені протягом 1095 днів втретє та більше, – тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі 75 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету.

Відповідальність за погашення суми податкового зобов'язання або податкового боргу, що виникає внаслідок вчинення таких дій, та обов'язок щодо погашення такого податкового боргу покладається на особу, визначену Податковим кодексом України, у тому числі на податкового агента. При цьому платник податку – отримувач таких доходів звільняється від обов'язків погашення такої суми податкових зобов'язань або податкового боргу [3].

Неподання або подання податкової інформації банками чи іншими фінансовими установами з порушенням строку, визначеного Податковим кодексом України, органам державної податкової служби, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Ті самі дії, вчинені протягом року після застосування штрафу, – тягнуть за собою накладення штрафу.

Адміністративна відповідальність для суб'єктів підприємницької діяльності, являє собою заходи адміністративного впливу за допомогою адміністративно-правових норм, що містять осуд винного і його діяння та негативні наслідки для правопорушника. Особливостями адміністративних санкцій є:

– відсутність тяжких правових наслідків;

– застосування відносно менш тяжких податкових правопорушень (провинам);

– адміністративні санкції не спричиняють судимості [4, 338].

Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства, є наявність складу адміністративного правопорушення – винної умисної або необережної дії або бездіяльності, що зазіхає на охоронювані законом суспільні відносини, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Такі діяння закріплені Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 164¹ «Порушення подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат»; ст. 164² «Порушення законодавства з фінансових питань»; 164⁵ «Зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного збору встановленого зразка»; ст. 165³ «Порушення строку реєстрації як платника страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, несвоєчасна або повна сплата страхових внесків»; ст. 165⁵ «Ухилення від реєстрації як платника страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, несвоєчасна або неповна сплата страхових внесків, а також порушення порядку використання страхових коштів») [4, 339].

До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті громадяни й посадові особи, винні в порушенні податкового законодавства. Адміністративній відповідальності підлягають особи, що досягли до

моменту здійснення правопорушення шістнадцятирічного віку, осудні.

Із всіх видів адміністративних стягнень податковим органам надано право використовувати адміністративний штраф. Розмір його визначається в межах, встановлених за здійснення відповідних правопорушень, у сумах, кратних певному показнику (мінімальному розміру заробітної плати, неоподаткованому мінімуму доходів). Розмір штрафу залежить від періодичності здійснення правопорушень: так, при здійсненні протягом року після накладення адміністративного штрафу такого ж правопорушення розмір штрафу, що накладається повторно, зростає.

При накладенні такого стягнення законодавець диференціює поняття «момент здійснення» залежно від типу правопорушень. Для звичайних правопорушень при обчисленні строку накладення стягнення таким є момент здійснення правопорушення. При здійсненні триваючого правопорушення – момент його виявлення. Триваючими правопорушеннями визнаються такі, які характеризуються безперервним здійсненням єдиного складу певного діяння. Строк, протягом якого може бути накладене стягнення, той самий в обох випадках – два місяці.

Висновки

Підставою адміністративної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності за порушення податкового законодавства є наявність адміністративного правопорушення – вина (умисна чи необережна) дія чи бездіяльність, що зазіхає на суспільні відносини, які охороняються законом, за що законодавством передбачена адміністративна відповідальність. До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті громадяни та посадові особи, винні в порушенні податкового законодавства. Адміністративній відповідальності підлягають особи, що досягли на час вчинення правопорушення – шістнадцятирічного віку, осудні. Адміністративні санкції становлять міри адміністративного впливу за допомогою адміністративних норм, що містять осуд винного та його вчинку і що

припускають негативні наслідки для правопорушника. Особливостями адміністративних санкцій є: відсутність важких правових наслідків; застосування по відношенню до менш тяжких податкових правопорушень (проступків); не тягнуть судимості.

Фінансова відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за порушення податкового законодавства виступає в формі: стягнення всієї суми укритого або заниженого платежу в бюджет в формі податку; штрафу (що накладається податковими органами); пені, що стягується із платника за затримку внесення податку. Фінансові санкції містять в собі покарання уповноваженим органом платника податків за вчинення податкового правопорушення – в порядку, встановленому фінансово-правовими нормами, з метою реалізації суспільних інтересів по забезпеченню грошових надходжень в бюджет.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#doc_info
2. Кодекс про адміністративні правопорушення: Кодекс України; Закон від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
3. Податковий кодекс України: Кодекс України; Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Степанюк О. Підстави та принципи відповідальності за порушення податкового законодавства. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2012. № 8. С. 36–38.
5. Відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності. URL: https://pidru4niki.com/1495110242098/menedzhment/vidpovidalnist_subyektiv_pidpriyemnitskoyi_diyalnosti
6. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.

SUMMARY

Ukraine's transition to a market-type economy necessitates the formation of new legal relations in the field of taxation. Active work is currently underway to improve the tax legislation of Ukraine. The success of reforms and changes in the legally regulated process of establishing and withholding taxes in the country depends on the extent to which it will be possible to summarize the accumulated experience, compare it with current foreign practice, identify successes and miscalculations, outline the correct guidelines for legal relations in the field of taxation, taking into account the peculiarities of legal responsibility for violations tax legislation.

When studying the meaning of the category «responsibility», we must proceed from the fact that the concept of «responsibility» cannot be reduced to one of its varieties: moral, political, legal, professional, etc. In the process of studying these varieties of responsibility, it is necessary to bear in mind that the relationship between social responsibility and its varieties can be imagined as a dialectical relationship between the general and special categories of law, in the context of coercive measures for a committed offense.

Legal responsibility is a generic concept for financial and administrative responsibility, with the most essential features and characteristics that are inherent in the types of social responsibility, regulated by current legislation and sanctions for violation of legal norms. That is why it is appropriate to consider legal responsibility in the ratio of social and legal responsibility, since the category of «social responsibility» reflects those features of a person's responsibility that are related to moral, political, and

religious responsibility, while not fully reflecting the signs of legal responsibility.

Attention is focused on the fact that legal responsibility arises in case of violation of the norms of state-organized law. It has an active nature, as it involves an active psychological influence on the violator up to the use of coercive physical influence. Legal responsibility is a special kind of social responsibility. It is its belonging to social categories that determines the presence of all social features in legal responsibility, because it is carried out in society, ensures social order, guarantees the protection of public interests and provides for the presence of public subjects. However, the independent nature of legal responsibility determines the existence of special features that determine the uniqueness of this category and make it possible to attribute it to legal concepts.

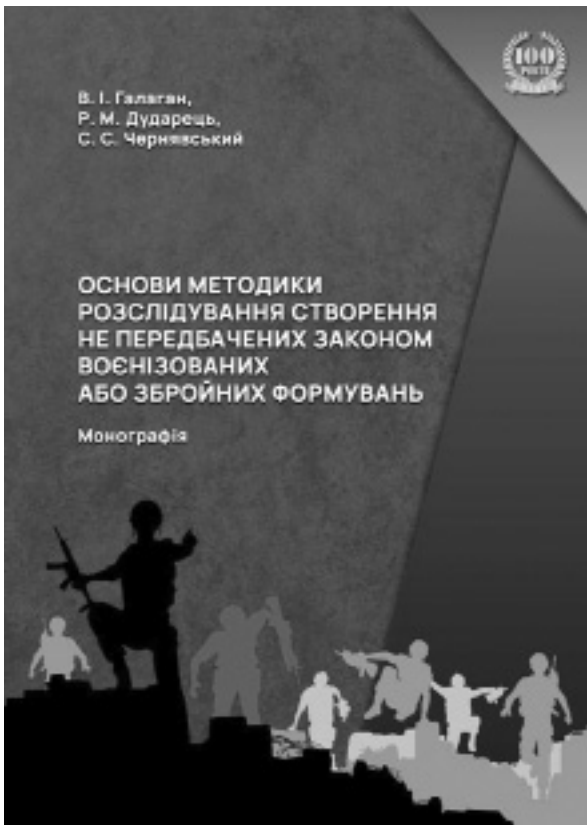
Non-payment or incomplete payment by subjects of entrepreneurial activity of taxes, fees, other mandatory payments, depending on whether it is intentional, negligent, or even in the absence of fault, it is allowed, entails the application of fine (financial) sanctions in the amounts specified by law ; payment of the penalty, which is charged on the amount of the unpaid mandatory payment; administrative responsibility of persons guilty of tax evasion, duties, other mandatory payments, which determines the practical significance of the specified problems for the economy of Ukraine and determines the relevance of the topic in today's conditions.

Keywords: legal responsibility, administrative responsibility, financial responsibility, entrepreneurial activity, subjects of entrepreneurial activity, taxes, violation of tax legislation

**Рецензія на монографію
колективу авторів
В. І. Галагана, Р. М. Дударця, С. С. Чернявського
Концептуальні засади методики розслідування
створення не передбачених законом воєнізованих або
збройних формувань**

ТИХОНОВА Олена - професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

DOI 10.32782/EP.2022.3.27

Рецензована монографія В. І. Галагана, Р. М. Дударця, С. С. Чернявського є глибоким теоретико-прикладним дослідженням проблемних питань криміналістики та кримінального процесу, якому притаманні наукова новизна, що свідчить про обізнаність авторами з теоретичними та практичними аспектами окресленої тематики.

Слід акцентувати увагу, що автори здійснили ґрунтовний криміналістичний аналіз

створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, дослідити особливості використання спеціальних знань під час збирання слідів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також визначили ключові аспекти використання судових експертиз при розслідуванні досліджуваного злочину.

Заслугоює на підтримку думка авторів щодо напрямів використання спеціальних знань під час розслідування створення НЗФ: проведення експертиз, отримання письмових висновків спеціалістів, участь спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Доцільно призначати комплексні експертизи, серед яких найбільш ефективним у кримінальних провадженнях цієї категорії зазначено призначення таких видів судових експертиз як: трасологічна, балістична, дактилоскопічна, біологічна, цілого за частинами, вибухотехнічна тощо.

Слушними слід визнати висновки щодо типології злочинців, причетних до створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, з виокремленням демографічних (стать, вік, стан здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудовах, сімейно-побутових) і психологічних (емоції, темперамент, вольові риси тощо) ознак, знання й урахування яких сприятиме розслідуванню цієї категорії злочинів.

Достовірність авторських висновків та пропозицій підтверджується значною кіль-

кістю емпіричного матеріалу, зокрема, прикладами судової практики, за допомогою яких чітко ілюструються особливості використання спеціальних знань під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Цікавими виглядають окреслені практичні проблеми, що виникають при цьому, а також запропоновані шляхи їх розв'язання.

Під час роботи над монографічним дослідженням авторами було опрацьовано широкий спектр наукових джерел, значний масив нормативно-правових актів. Систематизація такої кількості наукових поглядів збагатило роботу і підкреслило її значущість і комплексний глибинний підхід.

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані як для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем використання спеціальних знань при розслідуванні окремих груп злочинів проти громадської безпеки, так і у практичній діяльності та правозастосовній діяльності. Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно. Робота буде цікавою для широкого кола читачів, особливо фахівців, які розро-

бляють наукові засади забезпечення розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

У цілому робота відзначається науковою новизною та актуальністю, має практичне значення оперативно-розшукової діяльності. Монографія В. І. Галагана, Р. М. Дударця, С. С. Чернявського «Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» буде корисним науковим добром фахівцям з кримінального права, кримінального процесу та криміналістики.

Ознайомлюючись із монографією, відразу звертаєш увагу на високий рівень підготовки емпіричного матеріалу, що суттєво сприяє об'єктивному сприйняттю результатів дослідження.

Монографія «Концептуальні засади методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», безумовно заслуговує на позитивну наукову оцінку та увагу як науковців, так і практичних працівників Національної поліції, прокуратури, Служби безпеки України та інших осіб, зацікавлених в ефективному розслідуванні створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - д.ю.н., доцент кафедри кримінального права, криминології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

**ORCID: 0000-0003-4700-9777
DOI 10.32782/EP.2022.3.28**

В статті досліджено значення та особливості державного контролю за забезпеченням громадської безпеки в Україні. Надано характеристику поняттю «державного контролю», а також проаналізовано думки вчених стосовно бачення його змісту. Виділено основні питання, що виникають при державному контролі за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки та надано пропозиції щодо їх вирішення. Запропоновано виділити основні напрямки державного контролю. Встановлено головні завдання державного контролю у сфері забезпечення громадської безпеки. Розкрито сутність відомчого контролю, а також наголошено на важливості його використання при забезпеченні громадської безпеки. Зазначено, що відомчий контроль є обов'язковим у сфері забезпечення громадської безпеки, адже діяльність державних органів і організацій пов'язана із обмеженням прав і свобод людини і громадянина, що повинно здійснюватися лише в рамках закону, а контроль за забезпеченням законності має бути якомога ретельнішим. Приділяється увага контролю за забезпеченням громадської безпеки місцевою владою та органами місцевого самоврядування. Констатовано відсутність чіткого механізму здійснення функції контролю із забезпечення громадської безпеки в нормативно-правових актах. Наголошено на специфіці державного контролю у сфері забезпечення громадської безпеки в умовах воєнного стану. Встановлено зміни у повноваженнях деяких суб'єктів забезпечення громадської безпеки, в

тому числі Національної поліції України під час дії воєнного стану.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, державний контроль, відомчий контроль, війна, воєнний стан, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, правоохоронні органи, суб'єкти забезпечення громадської безпеки, державні органи.

Постановка проблеми

Основним завдання державного контролю у сфері забезпечення громадської безпеки є нагляд і спрямування діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки з метою недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина, якісного виконання покладених на них обов'язків, а також забезпечення безпеки зазначених суб'єктів. Державний контроль у вказаній сфері дозволяє не лише оптимізувати, покращити діяльність суб'єктів забезпечення громадської безпеки, а є запорукою їх безпеки безпосередньо. Проте існує тенденція до послаблення заходів державного контролю у зв'язку із демократичними перетвореннями та процесами євроінтеграції України, що викликає протиріччя у науковців та практиків вказаної сфери діяльності. Повноваження значної кількості суб'єктів забезпечення громадської безпеки змінено та розширено, внесено зміни і до врегулювання державного контролю за їх діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням забезпечення громадської безпеки, в тому числі контролю за діяльністю суб'єктів його забезпечення присвяченню наукові праці О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, А. Т. Комзюка, С. М. Гусарова, В. Г. Фатхутдінова, а також інших вітчизняних учених. Колпаков В. К. надав характеристику відомчому контролю, як різновиду державного контролю. Гончаренко Г. А. розробив систему суб'єктів державного контролю над сектором безпеки, надав власне бачення поняттю «державного контролю». Андрійко О. Ф. дослідив організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади. Василенко Я. М. виділив сутність та особливості відомчого контролю як одного з засобів забезпечення законності у сфері судочинства. Фаринник В. І. запропонував власне бачення методів відомчого контролю під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Здійснено чимало законодавчих змін у сфері забезпечення громадської безпеки в Україні, проте чіткого механізму здійснення функції контролю із забезпечення громадської безпеки в жодному нормативно-правовому акті немає. Державний контроль виступає запорукою дотримання прав і свобод людини та громадянина, проте високий рівень корумпованості державної влади, недостатній розвиток соціально-економічної сфери держави, недоброчесне ставлення деяких посадових осіб державних органів та організацій до виконуваних ними обов'язків створюють перешкоди для здійснення якісного і неупередженого державного контролю. Вважаємо, що у вказаному напрямку існує чимало недоліків, теоретичних і практичних питань, які потребують з'ясування, на що і направлене дане дослідження.

Таким чином **метою дослідження** є з'ясування основних теоретичних і практичних питань, що виникають при здійсненні державного контролю за забезпеченням громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу

Для дослідження практичних і теоретичних питань державного контролю у сфері забезпечення громадської безпеки необхідно розглянути думки сучасних учених щодо визначення і розуміння самого поняття «державного контролю». О. Ф. Андрійко встановив, що державний контроль – це діяльність державних органів, яка полягає у спостереженні, аналізі й перевірці об'єктів контролю і спрямована на запобігання, виявлення й припинення дій, що суперечать установленим державою нормам, правилам і стандартам [1, с. 30]. Шевчук О. М. виділяє чотири наукові підходи в з'ясуванні змісту державного контролю. Так, перший напрямок, в якому автор вказує, що вчені розуміють державний контроль як функцію державного управління, або (у більш широкому розумінні) як функції держави. Другий – в якому дослідники державний контроль розглядають із процесуальної точки зору – як стадію управлінського процесу. Третій – науковці вказують, що державний контроль є засобом забезпечення законності шляхом перевірки дотримання норм законодавства, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Четвертий підхід щодо розуміння державного контролю як діяльності органів, що мають державно-владні повноваження 2, с. 26-28]. Погоджуємось із думкою В. Б. Авер'янова, якій зазначив, що роль держави у суспільстві безпосередньо визначає сутність і призначення контролю. Основною метою останнього є підвищення ефективності державного управління шляхом аналізу, перевірки й спрямування діяльності суб'єктів управління відповідно до їх завдань і встановлених приписів. Підхід, що застосовувався у минулому і був основним при здійсненні контрольної діяльності – виявлення й покарання за допомогою контролю, – має поступитися місцем контролю спрямовуючому, його проведення надасть можливість отримувати через зворотний зв'язок інформацію, на підставі якої можна робити висновки (припущення) стосовно стану чи ситуації, що виникли внаслідок виконання управлінських функцій чи поставлених за-

вданий, приймати рішення, відстежувати й скеровувати ситуацію. Реагування держави й органів на вчинене правопорушення у вигляді відповідальності чи «карального впливу» не дає підстав відносити останні до основних, профілюючих повноважень цих органів [3, с. 430 – 431].

Гончаренко Г. А. надав характеристику державному контролю над сектором безпеки і зазначив, що його сутність полягає у: (1) спостереженні за діяльністю відповідного підконтрольного об'єкта сектору безпеки; (2) отриманні об'єктивної і достовірної інформації про стан законності та дисципліни з питань діяльності органів сектору безпеки; (3) застосуванні та використанні заходів по запобіганню й усуненню порушень законності та дисципліни в діяльності суб'єктів сектору безпеки; (4) виявленні причин та умов, що сприяють порушенню законодавства з питань управління сектору безпеки; (5) вжитті заходів щодо залучення до відповідальності осіб, винних у порушенні законності та дисципліни у діяльності суб'єктів сектору безпеки. Вчений встановив, що суб'єкти державного контролю над сектором безпеки – це система державних органів (посадових осіб) у сфері управління сектору безпеки, що наділені державно-владними повноваженнями, які здійснюють контрольні дії, в певній послідовності та в межах їх компетенції, відповідно до норм правових актів з питань організації сектору безпеки, із метою забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів держави [4, с. 211].

Державний контроль за забезпеченням громадської безпеки може поділяється на декілька рівнів: 1. контроль Президента України, який є головнокомандувачем Збройних сил України, забезпечуючи при цьому національну безпеку держави, здійснює контроль над сектором безпеки як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [5]; 2. контроль, що забезпечує Верховна Рада України, яка відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» [5] (стаття 6) здійснює парламент-

ський контроль за сектором безпеки. Верховна Рада України створює комітети, які мають контрольні повноваження в секторі безпеки і може створювати тимчасові спеціальні комісії, тимчасові слідчі комісії. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. При цьому, Кабінетом Міністрів України, Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України подаються до Верховної Ради України щорічні письмові звіти про діяльність складових сектору безпеки (ст.6). Верховна Рада України може проводити парламентські слухання з питань національної безпеки, може офіційно запросити або вимагати присутності на пленарному засіданні Верховної Ради України для заслуховування посадових чи службових осіб органів сектору безпеки [5]. 3. Кабінет Міністрів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сфері національної безпеки, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України. Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України щорічні письмові звіти про діяльність складових сектору безпеки (ст.6). Статтею 27 Закону України «Про національну безпеку України» встановлено, що Кабінет Міністрів України має повноваження щодо проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони та здійснює контроль за їх проведенням [5]. Кабінет Міністрів України забезпечує контроль за діяльністю Державної спеціальної служби транспорту, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України та інших органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки України. 5. Контроль на рівні місцевої виконавчої влади. 6. Судовий контроль. Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, і також як можливість здійснення контролю

судовою владою за виконавчою та законодавчою владою. Також ст. 124 Конституції України встановлено, що судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, в тому числі й спеціальними судами, які виконують відповідно й контрольні функції. Так, судовий контроль можуть здійснювати і суди загальної юрисдикції (у тому числі спеціалізовані адміністративні суди), і Конституційний Суд України на принципах законності, розумності й справедливості. 7. Відомчий контроль. Відмітимо, що існує такий вид контролю, як відомчий контроль законності у сфері судочинства – це система заходів та методів, направлених на аналіз та забезпечення чіткого дотримання органами правосуддя приписів Конституції та законодавства України при виконанні покладених на них функцій, який здійснюється в середині структури судочинства спеціально уповноваженими на його провадження органами. По суті, це контроль системи над системою [6, с. 166].

Практика показує, що відомчий контроль сприяє дотриманню прав і свобод людини і громадянина під час проведення заходів спрямованих на забезпечення громадської безпеки. Існує чимало протиріч щодо доцільності такого контролю в умовах розбудови демократичної держави. Деякі учені стверджують, що відомчий контроль є зайвим рівнем контролю та спричиняє розвиток бюрократії. Проте, вважаємо, що відомчий контроль є обов'язковим у сфері забезпечення громадської безпеки, адже діяльність державних органів і організацій пов'язана із обмеженням прав і свобод людини і громадянина, що повинно здійснюватися лише в рамках закону, а контроль за забезпеченням законності має бути якомога ретельнішим. Відомчий контроль дозволяє усунути помилки та прогалини в діяльності конкретних представників суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Наприклад, в ході досудового розслідування здійснюється контроль керівника слідчого підрозділу за діяльністю підлеглих, впродовж якого вирішуються питання, що узгоджуються із таким керівником. Проте, питання узгодженості діяльності слідчого з

керівником органу досудового розслідування врегульовано тільки на неформальному рівні, та, як показує досвід, саме в таких підрозділах якість і продуктивність слідчої діяльності є набагато кращою порівняно з іншими підрозділами. Сьогодні в КПК відсутня норма, яка б визначала узгодження слідчим із керівником органу досудового розслідування прийняття важливих процесуальних рішень в ході розслідування кримінального провадження, у т. ч. порядок і необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Таку «взаємодію» слід розглядати не як тиск на слідчого під час прийняття ним рішень, а як надання практичної допомоги та дотримання законності, прав і свобод громадян. У зв'язку з цим, підтримуємо думки вчених щодо необхідності внесення доповнень до КПК, а саме: уповноважити керівників органу досудового розслідування погоджувати прийняття слідчим важливих процесуальних рішень щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які стосуються прав і законних інтересів інших осіб. Відомчий контроль повинен бути продуктивним і не містити зайвих вказівок та доручень, що дублюють, а інколи суперечать одна одній. Вказівки керівників органів і підрозділів необхідно надавати у вигляді чітких інструкцій зрозумілих для підлеглих, вони ні в якому разі не повинні ускладнювати діяльність підпорядкованих підрозділів та органів, а навпаки – сприяти роз'ясненню вимог законодавства, містити чіткі алгоритми дій, усувати неузгодженості між підрозділами та органами тощо [7, с. 229].

Стосовно контролю за забезпеченням громадської безпеки місцевою владою та органами місцевого самоврядування зазначимо, що децентралізація державної влади внесла корективи у даний напрямок діяльності, оскільки зазначені органи нині є в більшій мірі суб'єктами забезпечення безпеки і наділені широким колом повноважень у зазначеній сфері. Проте чіткого механізму здійснення функції контролю із забезпечення громадської безпеки в жодному нормативно-правовому акті немає. Вважаємо, що особливу увагу слід приділити контролю

за виконанням програм регіонального розвитку, оскільки такі програми і проекти, якщо не прямо спрямовані на забезпечення громадської безпеки, то опосередковано впливають на неї. З цього приводу Кроленко Д. Ю. [8, с. 198] зазначає, що організація та контроль виконання програм регіонального розвитку – це трудомісткий процес, що має відповідати як законодавчим нормам, так і економічним, технічним, соціальним законам тощо. До нього залучається значна кількість суб'єктів, які мають діяти згідно із запланованими у програмі заходами. Тому взаємозв'язок між стадією розробки проекту програми регіонального розвитку та організацією і контролем її виконання є надзвичайно тісним. Перше, на що слід звернути увагу при виконанні програм регіонального розвитку – це законодавче забезпечення тобто законність дій суб'єктів, на які покладено функції із забезпечення реалізації такої програми. Не зважаючи на наявність значної кількості законодавчих актів, що регулюють сферу регіонального розвитку, відсутній системний підхід до співвідношення нормативно-правового забезпечення як регіональних, так і державних стратегій розвитку. Упорядковуючи законодавство слід встановити ієрархію нормативно-правових актів даної сфери, визначити алгоритм дій центральних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій у ході виконання програм регіонального розвитку, в тому числі межі відповідальності за невиконання чи неналежне виконання таких програм, із чіткими посиланнями на умови за яких настає конкретний вид відповідальності. Особливу увагу в системі регіонального управління варто приділити виконанню програм соціально-економічного розвитку. Вказане питання регулюється Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [9], [10].

Через війну Російської Федерації проти України діяльність сектора безпеки вийшла на перший план та зазнала чималих змін, які стосуються як законодавчого забезпечення, так і практики. Тому і державний контроль

у сфері забезпечення громадської безпеки має свої особливості. Набрал чинності Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 23 грудня 2022 року «Про проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту» від 23 грудня 2022 р. № 883/2022 [11]. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [12] встановлено, що воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Статтею 4 вказаного Закону передбачено, що на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. У районі, області військові адміністрації утворюються у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або припинення їх повноважень згідно із законом, або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних

адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Спрямування, координацію та контроль за діяльністю обласних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, а з інших питань - Кабінет Міністрів України у межах своїх повноважень. Спрямування, координацію та контроль за діяльністю районних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України, обласні військові адміністрації (у разі їх утворення), а з інших питань - Кабінет Міністрів України, обласні державні адміністрації у межах своїх повноважень.

Права та повноваження правоохоронних органів у зв'язку із запровадженням воєнного стану зазнали змін. До статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» [13] додано найбільше змін, як результат – коло повноважень поліцейських значно розширилося. Крім того, Закон України «Про Національну поліцію» доповнено ст. 901, згідно з якою під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється. Тобто під час воєнного стану не може бути річного звіту про діяльність поліції; прийняття резолюції недовіри керівникам поліції; зустрічей з органами місцевого самоврядування та населенням; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських. Таким чином наразі контроль за діяльністю поліції здійснюється лише на державному і відомчому рівні.

Висновки

З вищевказаного зробимо висновок, що основним завданням державного контролю у сфері забезпечення громадської безпеки є нагляд і спрямування діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки з метою недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина, якісного виконання

покладених на них обов'язків, а також забезпечення безпеки зазначених суб'єктів. Державний контроль у вказаній сфері дозволяє не лише оптимізувати, покращити діяльність суб'єктів забезпечення громадської безпеки, а є запорукою їх безпеки безпосередньо. Наприклад, діяльність працівників правоохоронних органів переважно пов'язана із застосуванням спеціальних, технічних, транспортних засобів, вогнепальної зброї, тощо, які є об'єктами підвищеного ризику і небезпеки. Технічний стан, умови використання зазначених об'єктів повинно здійснюватися під жорстким державним контролем з урахуванням перевірки, як технічних показників відповідності і придатності до експлуатації, так і знань та навичок роботи працівників правоохоронних органів із такими об'єктами. Сфера забезпечення громадської безпеки досить широка, до неї задіяно чимало суб'єктів. Вся система забезпечення громадської безпеки потребує чіткого механізму контролю і нагляду, як з боку державних органів та організацій, так і з боку громадськості. Законодавче забезпечення державного контролю діяльністю усього сектору безпеки залишається недостатнім, що призводить до виникнення великої кількості питань на практиці. Під час дії воєнного стану повноваження деяких суб'єктів забезпечення громадської безпеки зазнають змін, тому і підхід до державного контролю за їх діяльністю також має свою специфіку.

Література

1. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: дис. ... д-ра юрид. наук: . К., 1999. 399 с.
2. Шевчук О. М. Правове регулювання у сфері контролю за обігом наркотиків: моногр. Х.: Право, 2017. – 424 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право: моногр. за ред. В. Б. Авер'янова. К.: Вид. дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
4. Гончаренко Г. А. Система суб'єктів державного контролю над сектором безпеки: поняття та основні види / Г. А. Гончаренко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2020. - № 3. – С. 209-213

5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

6. Василенко Я. М. Сутність та особливості відомчого контролю як одного з засобів забезпечення законності у сфері судочинства / Я. М. Василенко // Вісник пенітенціарної асоціації України. – 2019. - № 3 (9). – С. 162-169

7. Фаринник В. І. Методи відомчого контролю під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. І. Фаринник // Науковий вісник Ужгородського національного університету (Серія право). – 2016. - № 41 (Том 3). – С. 227-231

8. Кроленко, Д. Ю. Адміністративно-правове забезпечення управління проектами регіонального розвитку: дис. ... д-ра філос.: 081, 08 / Дмитро Юрійович Кроленко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2020. - 244 с.

9. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України 23 березня 2000 року № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

10. Супян В. Б. Американская экономика: новые реальности и приоритеты 21-го века : монографії. М. : Анкіл, 2001. 149 с.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 23 грудня 2022 року «Про проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту» : Указ Президента України від 23 грудня 2022 р. № 883/2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883/2022#Text>

12. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/T150389>

13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych

GENERAL CHARACTERISTICS AND PECULIARITIES OF STATE CONTROL IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SAFETY CONSIDERING THE CONTROL'S SPECIFICS IN TERMS OF MARTIAL LAW

The author of the article has studied the importance and specific features of state control over public safety in Ukraine. The author has provided characteristics of the concept of “state control”, and has also analyzed the opinions of scholars concerning the vision of its content. The main issues that arise during the state control over the activities of the entities that ensure public safety have been distinguished; and suggestions for their solution have been provided. It has been offered to identify the main areas of state control. The basic objectives of state control in the field of ensuring public safety have been established. The essence of departmental control has been revealed; the author has also emphasized the importance of its use in ensuring public safety. It has been noted that departmental control is mandatory in the field of ensuring public safety, since the activities of state authorities and organizations are related to the restriction of human and civil rights and freedoms, which should be carried out only within the law, and control over guaranteeing rule of law should be as thorough as possible. Particular attention has been paid to the control over ensuring public safety by local authorities and local self-government agencies. It has been stated that regulatory legal acts have no clear mechanism for exercising the control function to ensure public safety. It has been emphasized that special attention should be paid to control over the implementation of regional development programs, since such programs and projects are indirectly affect public safety rather than directly aimed at ensuring public safety. The specificity of state control in the sphere of ensuring public safety in terms of the martial law has been emphasized. The author has established the changes in the powers of some public safety entities, including the National Police of Ukraine in terms of the martial law.

Key words: public safety, public order, state control, departmental control, war, martial law, self-government agencies, local state administrations, law enforcement agencies, entities that ensure public safety, state authorities.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА БІОТЕРОРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ДІЙ

СКАЛЕЦЬКА Зоряна - доктор правових наук, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Факультет правничих наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

<https://orcid.org/0000-0001-9162-4836>

УДК 341.231.14(477)

DOI 10.32782/EP.2022.3.29

Актуальність дослідження пов'язана з воєнним конфліктом, який триває в Україні, використанням на її території державою-агресором хімічної зброї. Метою дослідження є вивчення особливостей біотероризму як специфічного різновиду тероризму в умовах дії воєнного стану. Відповідно до поставленої мети дослідження його завданням є аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів за зазначеною тематикою. Для реалізації мети та завдання дослідження було використано загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Результатами дослідження є обґрунтування положення про те, що відповідальність за біотероризм передбачено міжнародними нормативно-правовими актами. Висновками дослідження є аргументація точки зору, що міжнародні норми гуманітарного права врегульовують питання застосування військової хімічної зброї, а також такої, яку використовують як засіб для здійснення терористичного акту.

Ключові слова: біологічна та токсична зброя, гуманітарне право, збройний конфлікт.

Постановка проблеми

На сучасному етапі людство перебуває на стадії загострених політичних, економічних і навіть екологічних взаємин. Перенаселення деяких місцевостей, вичерпність природних ресурсів, бажання досягнути світового панування й інші фактори неминуче призводять до ситуації, коли окремі держави з метою нового поділу політичної й економічної сфер впливу на міжнародній арені розробляють численні не лише відкриті, а й таємні військові акції.

Світове гуманітарне право переживає глибоку кризу та вимагає перегляду чинних міжнародно-правових актів у контексті забезпечення захисту прав людини під час збройних конфліктів. Про зазначене свідчить застосування біологічної зброї Росією на території України, що прямо заборонено положеннями Женевської конвенції.

Останнім часом дедалі частіше виникають ідеї розгортання «геноцидних воєн», метою яких є знищення зовсім не військового потенціалу інших держав, а «зайвого» населення потенційного супротивника. Безумовно, світова спільнота усвідомлює загрозу біотероризму, тому в 1972 р. більшість країн світу підписали Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення [1]. Проте вона не передбачала конкретних механізмів здійснення міжнародного контролю у зазначеній сфері, тому окремі держави на сучасному етапі продовжують вести розробки у сфері бойових біологічних засобів, а у ЗМІ з'являються повідомлення про випробування біологічної зброї та про атаки на мирне населення.

Стан дослідження проблеми

Проблематику біотероризму досліджували такі науковці, як В. В. Квасюк [2], М. П. Требін [3], М. Ю. Кравчук [4] та інші. В. В. Квасюк, який вивчав біотероризм як особливо небезпечний вид тероризму, зазначає, що «потреба чіткого визначення поняття “біотероризм” виникає у зв'язку з необхідністю

узгодження досліджень цього явища, координації дій суб'єктів боротьби з тероризмом як на національному, так і міжнародному рівнях [2]. Науковець звертає увагу на те, що визначення, яке міститься в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», є загальним і повною мірою не відображає специфіки категорії «біотероризм». М. П. Требін відмічає у своїй праці, що «біологічна зброя в силу низки притаманних їй бойових і функціональних характеристик робить її дуже зручною для здійснення масштабного терористичного акту» [3]. Науковець також зазначає, що пандемія Covid-19 засвідчила особливу небезпечність біотероризму, а також його масштабний характер. Схожу точку зору підтримує й М. Ю. Кравчук, яка відмічає у своїй науковій праці, «що сьогодні в чинному законодавстві України існує ряд положень, які стосуються як загальних заходів протидії біотерористичним проявам, так і запровадженню адміністративно-правового режиму надзвичайної екологічної ситуації» [4]. Науковець також окремо акцентує на необхідності превентивних заходів як на національному, так і на міжнародному рівні щодо біотероризму, кооперації зусиль держав світу з боротьби з ним.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з'ясування особливостей біотероризму в умовах воєнного конфлікту.

Наукова новизна дослідження. Наукова стаття є першим дослідженням біотероризму в контексті війни в Україні.

Виклад основного матеріалу

Як слушно зауважує П. В. Горінов, демілітаризація української юридичної думки відбулася внаслідок загального реформування української юридичної галузі [5]. Як засвідчила практика, цей процес має суттєві недоліки, оскільки національне законодавство України виявилось не готовим до врегулювання суспільних відносин за умов воєнного стану.

Необхідно погодитися з А. С. Захарчуком, який зазначає, що ефективне національне законодавство має вирішальне значення для встановлення відповідних правопорушень і покарань за порушення договірних зобов'язань

щодо розробки, виробництва, володіння, передачі чи використання забороненої зброї, а також виведення з експлуатації, дезактивації та/або знищення заборонених боєприпасів [6]. Так, наприклад, залишаються питання, які необхідно вирішити, чи можна віднести біотероризм або застосування хімічної зброї до воєнних злочинів, а також чи треба розглядати ці дії як один злочин, чи вони є окремими видами злочинної діяльності. Якщо теракт у метро Токіо з застосуванням зарину в 1995 р. світова спільнота визнала терористичним актом, то чи можливо застосувати цей термін щодо аналогічної злочинної дії Росії у м. Маріуполь, чи необхідно його віднести до категорії воєнних злочинів, вчинених під час міждержавного конфлікту. Світова спільнота також звинувачувала державу-агресора в застосуванні зарину і в Сирії. Зарин не має ні запаху, ні смаку і він безбарвний, тому вперше люди дізнаються про його використання, коли жертви починають падати. Зарин завдає такої жахливої шкоди організму, втручаючись в окремий, але важливий аспект нервової системи, блокуючи фермент під назвою ацетилхолінестераза з руйнівними наслідками. Крім того, застосування зарину може спричинити смерть людини.

Проте зазначена проблема є характерною не лише для України. Так, очевидним є той факт, що однозначна відповідь на питання про природу коронавірусу буде отримано ще не скоро. Проте загалом проблема протидії поширенню зброї масового ураження, у тому числі біологічної зброї, займає серйозне місце у низці світових проблем забезпечення безпеки та вимагає значних зусиль світової спільноти щодо вживання дієвих та узгоджених заходів, а також санкцій щодо порушників, заснованих на загальних принципах та неухильного їх дотриманні всіма країнами. Це безпосередньо пов'язано з ризиком початку геноцидних воєн з метою геополітичного «розчищення» окремих регіонів, місцевостей, цілих країн і навіть континентів.

Біотероризм передбачає здійснення за тією або іншою адресою загрози навмисного, свідомого та цілеспрямованого використання патогенних мікроорганізмів замість вибухових речовин та інших засобів ураження, що застосовуються при скоєнні «традиційних» терористичних актів. Як і в разі останніх,

мотиви для вчинення актів біотероризму можуть бути найрізноманітнішими – від намірів вплинути на поточну суспільно-політичну ситуацію у тій чи іншій державі або регіоні до прагнення встановити в ньому своє політичне чи релігійне лідерство. При цьому акти біотероризму, подібно до актів «традиційного» тероризму, можуть здійснюватися як самостійно діючими одинаками або групами терористів, так і цілими організаціями.

Очевидною є необхідність розмежування застосування біологічної зброї як терористичного акту і як воєнного злочину. Існує безперечна близькість між проблемами біотероризму та біологічної війни, остання характеризується як широкомасштабне, заздалегідь сплановане застосування збудників інфекційних хвороб (патогенів) та продуктів їх життєдіяльності (токсинів) як засобів ураження популяції людей або її частини з метою позбавити або послабити їхню боє- чи дієздатність, дезорганізувати управління військами та економікою, а також системою медичного забезпечення, що загалом покликане сприяти досягненню стратегічних цілей. Навпаки, акти біотероризму спрямовані проти окремих осіб чи груп людей і переслідують переважно цілі залякування та шантажу, причому не лише самих інфікованих осіб та груп, а й тих, хто їх оточує, але не став прямим об'єктом атаки.

Протилежну точку зору підтримує Американська агенція контролю за захворюваннями, стверджуючи, що військова хімічна зброя та хімічна зброя для біотерористичних атак є ідентичними видами зброї, оскільки вона однаково використовується при здійсненні злочинних діянь [7]. Перші достовірні відомості про планування актів біотероризму документовані на початку ХХ ст., часу, коли навіть у найбільш розвинених на той момент країнах світу населення все ще відчувало страх перед інфекційними хворобами і коли система засобів масової інформації вже забезпечувала швидке та широке поширення новин. Свою роль відіграв і стрімкий розвиток у цей час мікробіології, що супроводжувався зростанням числа фахівців у цій галузі, що створювало додатковий ризик залучення деяких із них до діяльності терористичних організацій.

Пізніше, починаючи з 1930-х рр., упродовж обумовленого Першою світовою війною

пошуку нових засобів ведення бойових дій, у низці держав були запущені програми зі створення повноцінної бактеріологічної зброї, придатної для широкого застосування з боку збройних сил як засобу біологічної війни. Одночасно з цим була вироблена відповідна термінологія: «бактеріологічна (біологічна) війна», «біологічний вражаючий агент» тощо.

Під час Другої світової війни і після неї робота в галузі створення та пошуку нових способів застосування біологічної зброї не набула великого масштабу, що було пов'язано, у першу чергу, з прийняттям міжнародної Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення [1]. Зазначений міжнародний нормативно-правовий акт було підписано та ратифіковано більшістю країн світу. Проте його недосконалість, насамперед щодо механізму контролю за її дотриманням, спричинила у 1990-ті рр. підготовку та узгодження додаткового протоколу, який, на жаль, досі не набув чинності.

В умовах біологічної війни у низці біологічних загроз антропогенного характеру біотероризм займає провідне місце в арсеналі дій терористичних груп та організацій, а також терористів-одинаків. Теоретично, не можна повністю виключити можливість отримання ними будь-якої підтримки на державному рівні, проте ймовірність такого кроку з боку урядових структур абсолютної більшості держав світу вкрай мала – навіть за відсутності повноцінного механізму контролю за дотриманням Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення. Така оцінка цілком підтверджується реальною практикою останніх десятиліть щодо доведених чи передбачуваних актів біотероризму з боку терористичних груп, організацій та терористів-одинаків.

Висновки

Міжнародні норми гуманітарного права щодо застосування біологічної й інших видів зброї вимагають якісного переосмислення, враховуючи специфіку її застосування під час збройного конфлікту або терористичного акту. Незважаючи на однаковий об'єкт у двох видах злочинної діяльності, у першому випадку мова

йде про воєнний злочин, а в другому – про тероризм. Відповідно, нормами міжнародного гуманітарного права має бути передбачено різні види відповідальності за їх вчинення. Незважаючи на зниження рівня загрози біотероризму, його подальше дослідження є актуальним. Компактність матеріалу, легкість доставки, надзвичайно ускладнена можливість виявлення – це робить біологічні засоби терору дуже перспективними для терористів. Для зменшення ступеня ризику біотероризму необхідно здійснювати тісне міжнародне співробітництво в галузі обміну інформацією у сфері біотехнологій, зокрема запобігання їх використанню у злочинних цілях.

Література

1. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text (дата звернення: 12.03.2023).
2. Квасюк В. В. Основні підходи до визначення поняття «біотероризм». *Інформація і право*. 2018. № 4 (27). С. 121–125.
3. Trebin, M. Biological terrorism: preparing the essence. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophies of law, political science, sociology*. 2020. Vol. 2, no. 45. P. 116–129. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.45.200934> (date of access: 12.03.2023).
4. Kravchuk, M. Formation of bioterrorism as a phenomenon of modern society. *Entrepreneurship, economy and law*. 2019. Vol. 9. P. 227–231. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.38> (date of access: 12.03.2023).
5. Gorinov, P., & Mereniuk, K. Military law in Ukraine: future prospects for development. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 18–27. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.03> (date of access: 12.03.2023).
6. Zakharchuk, A. Legal regulation in the field of arms control: forecast of future challenges. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.01> (date of access: 12.03.2023).
7. Agency for Toxic Substances and Disease Registry. URL: <https://wwwn.cdc.gov/tsp/substances/ToxChemicalListing.aspx?toxid=34> (date of access: 12.03.2023).

SUMMARY

The degree of threat of bioterrorism at the current stage has significantly decreased, theoretically, as follows the threat continues to exist, but the probability of actual terrorist bioattacks is limited to a whole range restraining factors: which include, first of all, the following: difficulties in obtaining a pathogen suitable for their purposes by alleged bioterrorists; difficulties with the justification of the choice of the nosoform and the isolate (genotype) of its causative agent in the interests of achieving the goal(s) of the intended bioattack; difficulties with the implementation in practice of the most effective method of application of the selected or existing pathogen; difficulties with definition and compliance depending on the conditions of the bioattack from the place, time, state of the atmosphere, ventilation flows in houses and buildings; difficulties with finding and involving specialists capable of managing and (or) leading in the preparation of an anticipated bioattack work with pathogens of a viral or bacterial nature, standing on the border of the actual research activities and require appropriate laboratory equipment and experience; delay in time expected from attack effect, due to the duration of the incubation period, characteristic for this disease, which in turn depends not only on the properties of the corresponding pathogen, but also from the heterogeneity of immunological and age-related reactivity of people in the affected area The relevance of the research is related to the ongoing military conflict in Ukraine, the use of chemical weapons on its territory by the aggressor state. The purpose of the study is to study the peculiarities of bioterrorism, as a specific type of terrorism, in the conditions of martial law. In accordance with the set goal of the research, its task is the analysis of scientific literature and legal acts on the specified subject. General and special methods of scientific knowledge were used to implement the goals and objectives of the research. The results of the study are the substantiation of the statement that responsibility for bioterrorism is provided for by international legal acts. The conclusions of the research are the argumentation of the point of view that the international norms of humanitarian law regulate the issue of the use of military chemical weapons, as well as those that are used as a means of committing a terrorist act.

Key words: biological and toxic weapons, humanitarian law, armed conflict.

ПОРЯДОК І ПРАВИЛА ВИКОРИСТАННЯ ВЕРСІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ТАТАРИН Назарій Миколайович - кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу комплектування апарату управління комплектування Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3888-2104>

УДК 343.985

DOI 10.32782/EP.2022.3.30

У статті підкреслено, що планування розслідування – це розумова діяльність, яка полягає у створенні ситуативно зумовленої моделі розслідування протиправних діянь заради оптимізації та впорядкування процесу їх досудового розслідування. Зазначено, що одним із етапів планування розслідування кримінальних правопорушень є складання плану розслідування (усного чи письмового), який, своєю чергою, включає в себе таку стадію як висунення версій і передбачення заходів їх перевірки. Аргументовано, що версії відіграють важливу роль у діяльності з планування розслідування кримінальних правопорушень. З'ясовано, що значення версій при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони, будучи інструментом пізнання, дозволяють не тільки з'ясувати обставини, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а й підтвердити їх системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. З метою забезпечення повноти висвітлення порядку і правил використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень з'ясовано сутність та ознаки версій. Встановлено, що версії є своєрідним інструментом доказування в кримінальному провадженні. Аргументовано, що використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень повинно відбуватися з дотриманням вимог, які стосуються побудови версій і їх перевірки, а саме – вони повинні бути обґрунтованими, реальними та достатніми. Наголошено, що порядок використання версій при розслідуванні кримі-

нальних правопорушень, насамперед, повинен не суперечити закріпленій правовій процедурі здійснення кримінального провадження та бути науково обґрунтованим.

Ключові слова: планування розслідування, кримінальні правопорушення, версії, припущення, правила побудови версій, перевірка версій, використання версій.

Постановка проблеми

Планування розслідування – це розумова діяльність, яка полягає у створенні ситуативно зумовленої моделі розслідування протиправних діянь заради оптимізації та впорядкування процесу їх досудового розслідування. При цьому одним із етапів планування розслідування кримінальних правопорушень є складання плану розслідування (усного чи письмового), який, своєю чергою, включає в себе такі стадії як: постановлення тактичних завдань розслідування, визначення обсягу та змісту обставин, що підлягають доказуванню; висунення версій і передбачення заходів їх перевірки; розподіл сил і засобів шляхом визначення виконавців, матеріально-технічного забезпечення; встановлення строків виконання запланованих заходів; передбачення способів контролю та відповідальних осіб за виконання окремих запланованих заходів і плану розслідування взагалі кримінальних правопорушень є одним із способів організації праці органу досудового розслідування й її удосконалення за всіма напрямками.

Вказані обставини підкреслюють важливу роль версій у діяльності з планування розслідування кримінальних правопорушень. Тому вважаємо за необхідне дослідити порядок і правила використання версій під час розслідування кримінальних правопорушень. Адже не дарма «одним з перспективних напрямів оптимізації і підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є дослідження і подальша розробка проблеми типових версій» [1, с. 133].

Аналіз останніх досліджень

Поняття, види версій, а також правила висунення та перевірки версій у кримінальному провадженні досліджуються у працях багатьох учених-криміналістів, зокрема: С.В. Великанова, А.Ф. Волобуєва, О.І. Калиновської, В.О. Коновалової, В.В. Лемак та інших. Але значна кількість питань, у тому числі пов'язаних із використанням версій при розслідуванні кримінальних правопорушень, залишається невирішеними.

Метою статті є визначення порядку та правил використання версій під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

А.П. Шеремет правильно підмічає, що «у ході розкриття і розслідування злочинів відбувається поступове збирання доказової інформації, починаючи від вірогідних передбачень і закінчуючи достовірними знаннями щодо злочину, який розслідується. Для того, щоб швидше здійснити перехід від вірогідних до достовірних знань, під час будь-якого дослідження суб'єкта пізнання застосовується гіпотетичне мислення. Основною формою такого пізнання є гіпотеза, як висновок з вихідними із нього передбаченнями. В кримінальному і кримінально-процесуальному пізнанні події злочину головним його інструментом є криміналістична версія як різновидність гіпотези, тобто гіпотези, застосованої до окремого соціального явища. Відповідно в кримінально-процесуальній та кримінальній діяльності побудова версій

і їх перевірка перетворюються в один із власне криміналістичних методів пізнання» [2, с. 244].

Також заслуговує на увагу твердження Є.Д. Лук'янчикова з приводу того, що «розслідування злочинів – складний процес пізнання, метою якого є отримання істинного знання про обставини злочину. Специфікою цього пізнавального процесу є те, що він здійснюється у формі кримінально-процесуального доказування передбаченими КПК України засобами. Пізнання злочину як події минулого здійснюється за слідами, які відбилися в об'єктах матеріальної обстановки та пам'яті людей. Слідчому важливо розшукати ці сліди, одержати з них інформацію й використати її для відтворення картини минулого, з'ясування обставин події злочину» [3, с. 29]. При цьому, як указує вчений, «логічним інструментом пізнання невідомих обставин є гіпотеза», яку в слідчій діяльності та криміналістичній науці прийнято йменувати версією [3, с. 30], а структурними компонентами пізнання слідів кримінального правопорушення є «комплекси логічних (достовірних), евристичних (пошукових) та інтуїтивних операцій» [4, с. 130].

З наведено помітно, що пізнання обставин учинення кримінального правопорушення, тобто обставин події, яка відбулася в минулому, здійснюється за допомогою висунення та перевірки версій. При цьому порядок і правила такої діяльності визначаються на підставі аналізу положень нормативно-правових актів, які регламентують кримінальну процесуальну діяльність і організаційні засади функціонування органів досудового розслідування, а також з урахуванням правил логіки.

Разом із тим акцентуємо увагу, що висвітлення порядку і правил використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень буде неповним без з'ясування сутності й ознак версії.

Зокрема, в криміналістичній науці усталилося розуміння версії як «логічно обґрунтованого припущення про наявність і обставини події, що розслідується, дії конкретних осіб і наявність у цих діях складу відповідного злочину» [2, с. 244];

«обґрунтоване припущення професійно-го учасника процесуального дослідження злочинів про сутність та значення окремих фактів, обставин, їх зв'язки між собою і в сукупності, які лежать у межах такого дослідження, що формулюється з метою об'єктивізації та оптимізації досягнення результатів останнього і перевіряється в межах кримінального судочинства» [5, с. 172]; «припущення, побудоване на основі аналізу однотипних ситуацій, спільності певних необхідних явищ та зв'язків» [1, с. 134]; «обґрунтоване імовірне пояснення певної події, обставини або окремого факту, яке використовується для встановлення істини в процесі розслідування» [3, с. 30]; «об'єктивне припущення або висновок стосовно певного злочину, що виникає з фактичних підстав і логічних міркувань, вимагає відповідної перевірки, спрямоване на з'ясування істини в кримінальному провадженні» [6, с. 334–338]; «обґрунтоване припущення суб'єкта пізнавальної діяльності (слідчого, детектива, прокурора, оперативного працівника, експерта) відносно окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для провадження, вказують на наявність та пояснюють походження та зміст цих фактів, їх зв'язок між собою, й слугують цілям встановлення об'єктивної істини» [4, с. 131]; тощо. У цілому можна стверджувати, що під версією у кримінальному провадженні варто розуміти обґрунтоване припущення з приводу обставин учинення кримінального правопорушення, що розслідується.

При цьому цікавим є твердження стосовно того, що «версія – це, з одного боку, окремий метод науки криміналістики, який включає систему рекомендацій щодо використання узагальненого досвіду і логічного мислення для визначення на початковому етапі слідчого пізнання його напрямів та очікуваних результатів з метою вибору засобів практичної діяльності відносно перетворення ймовірного знання про подію злочину на достовірне, коли сукупність (система) зібраних фактичних даних задовольняє вимогам повноти, несуперечності, однозначності і надійності. З іншого боку, версія – це ймовірна ідеальна

інформаційно-логічна модель проблемної слідчої ситуації, результат розумової діяльності слідчого. Такий підхід відкриває перспективи для подальших теоретичних розробок цієї криміналістичної категорії та можливості більш повного і точного використання версій на практиці» [7, с. 128].

Значення версій при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони, будучи інструментом пізнання, дозволяють не тільки з'ясувати обставини, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а й підтвердити їх системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Відповідно, версії є своєрідним інструментом доказування в кримінальному провадженні.

Більш детально значення версії при розслідуванні кримінальних правопорушень розкриває О.-А.С. Трофименко через призму її мети та завдань. Зокрема, на думку науковця, «загальною метою криміналістичної версії є визначення стратегічних напрямків досудового та судового розслідування кримінального провадження та встановлення осіб, причетних до скоєного правопорушення». У той же час «загальними завданнями криміналістичної версії є:

1) встановлення закономірностей виникнення злочинного явища;

2) оптимізація процесу розслідування кримінального правопорушення шляхом застосування процесуальних та непроцесуальних засобів загальної теорії криміналістичної версії;

3) систематизація та удосконалення загальнокриміналістичних засобів для ефективного розслідування кримінальних правопорушень;

4) встановлення осіб, що скоїли кримінальне правопорушення» [8, с. 209].

Проте, щоб мета та завдання версії під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень були досягнуті, повинні бути дотримані встановлені до їх використання в кримінальному провадженні порядок і правила.

Враховуючи вищенаведене, можна погодитися, що «у процесі планування розслідування важливого значення набуває

висування слідчих версій». Причому «логіка взаємозв'язку версій і планування прослідковується, головним чином, у тому, що всі обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні, випливають з тих наслідків, що виводяться з побудованого припущення. Виявлені обставини створюють у випадках їх належності до виведених наслідків той ланцюг доказів, що є основою розслідування» [5, с. 171]. Висунення й перевірка версій відіграє вирішальну роль і становить основу планування [9, с. 104].

Однак використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень повинно відбуватися з дотриманням вимог, які стосуються побудови версій і їх перевірки. Зокрема, основними вимогами до висунення версій у кримінальному провадженні є:

- версії повинні бути обґрунтованими, тобто базуватися на матеріалах кримінального провадження та наявній в органів досудового розслідування інформації доказового й орієнтовного характеру;

- версії повинні бути реальними, а значить формулюватися з урахуванням вихідних даних по конкретному кримінальному провадженню, відомостей криміналістичної характеристики окремого різновиду кримінальних правопорушень та бути придатними для перевірки;

- версії повинні бути достатніми для з'ясування всіх обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження.

Щодо порядку використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень, то він повинен не суперечити закріпленій правовій процедурі здійснення кримінального провадження та бути науково обґрунтованим. Відповідно основні правила використання версій у кримінальному провадженні полягають у наступному:

- висунення та перевірка версій здійснюється уповноваженими особами за допомогою регламентованих засобів збирання, перевірки й оцінки доказів;

- діяльність з побудови та перевірки версій реалізується виключно під час до-

судового розслідування, тобто після його початку та до закінчення в одній із форм, установленій кримінальним процесуальним законодавством;

- перевірка всіх висунутих версій здійснюється паралельно й до кінця, тобто до їх спростування чи підтвердження;

- висновки, отримані за результатами перевірки версій, ураховуються при прийнятті та вмотивуванні процесуальних рішень.

Окремо наголосимо, що «перевірка версій визнається завершеною лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів, яка вичерпним чином встановлює всі передбачені законом обставини і виключає будь-які інші пояснення злочинного діяння» [10, с. 222].

Висновки

Отже, версії відіграють важливу роль у діяльності з планування розслідування кримінальних правопорушень. Значення версій при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони, будучи інструментом пізнання, дозволяють не тільки з'ясувати обставини, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження, а й підтвердити їх системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів. Відповідно, версії є своєрідним інструментом доказування в кримінальному провадженні. Використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень повинно відбуватися з дотриманням вимог, які стосуються побудови версій і їх перевірки, а саме – вони повинні бути обґрунтованими, реальними та достатніми. Порядок використання версій при розслідуванні кримінальних правопорушень, насамперед, повинен не суперечити закріпленій правовій процедурі здійснення кримінального провадження та бути науково обґрунтованим.

Література

1. Пясковський В.В. Система типових версій під час розслідування викрадення людей. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 133–142.

2. Шеремет А.П. Криміналістика: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ, 2009. 472 с.

3. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєа, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєа, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярвої. Харків, 2018. 384 с.

4. Копча В.В., Копча Н.В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

5. Топчий В.В. Планування розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 169–174.

6. Цільмак О. Основи побудови криміналістичних версій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 334–338.

7. Мірковець О.М. Розслідування розбоїв, вчинених організованою групою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Маріуполь, 2021. 258 с.

8. Трофименко О.-А.С. Дефініція, об'єкт, предмет, мета, завдання, принципи, ознаки та функції категорії «криміналістична версія». *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 208–212.

9. Керик Л.І. Розслідування доведення до самогубства: питання організації та планування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 98–107.

10. Греков О. Особливості побудови та перевірки криміналістичних версій. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 219–223.

SUMMARY

The article emphasizes that investigation planning is a mental activity that consists in creating a situationally determined model of investigation of illegal acts for the purpose of optimizing and streamlining the process of their pre-trial investigation. It is noted that one of the stages of planning the investigation of criminal offenses is the preparation of an investigation plan (oral or written), which, in turn, includes such a stage as the presentation of versions and the provision of measures for their verification. It is argued that versions play an important role in criminal investigation planning activities. It was found that the significance of versions in the pre-trial investigation of criminal offenses lies in the fact that they, being a tool of knowledge, allow not only to find out the circumstances that are subject to proof and are important for criminal proceedings, but also to confirm them with a system of proper, admissible, reliable and sufficient evidence. In order to ensure the complete coverage of the procedure and rules for the use of versions in the investigation of criminal offenses, the essence and features of the version have been clarified. It has been established that versions are a kind of evidence tool in criminal proceedings. It is argued that the use of versions in the investigation of criminal offenses should take place in compliance with the requirements related to the construction of versions and their verification, namely, they should be justified, real and sufficient. It was emphasized that the procedure for using versions in the investigation of criminal offenses should, first of all, not contradict the established legal procedure for carrying out criminal proceedings and be scientifically based.

Key words: investigation planning, criminal offenses, versions, assumptions, version construction rules, version verification, use of versions.

БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

ШИНКАРЬОВ Юрій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, трудового та аграрного права Державного біотехнологічного університету

<https://orcid.org/0000-0003-1173-7975>
DOI 10.32782/EP.2022.3.31

У представленій статті аналізуються причини, що викликають появу такого правового явища як бойовий імунітет у положеннях законодавства різних країн світу. Констатується вимушеність введення бойового імунітету до законодавства України, що обумовлюється актом зовнішньої агресії проти неї. Зазначається, що бойовий імунітет як правило міститься в законодавстві країн, військовослужбовці яких брали чи беруть участь у бойових діях чи збройних конфліктах. Аналізується окреслення бойового імунітету в таких країнах, як Сполучені Штати Америки та Великобританія. Визначається відмінність у правовому розумінні бойового імунітету в цих країнах і Україні.

Ключові слова: імунітет, бойовий імунітет, звільнення від покарання, звільнення від відповідальності, компаративний аналіз, виправданий фізик.

Постановка проблеми

Україна на початку 2022 року зазнала підлої і підступної агресії з боку сусідньої країни. Український народ і держава прикладають неймовірні зусилля для відбиття зовнішньої агресії країни-окупанта. Але, оскільки Україна є правовою державою із властивими їй демократичними цінностями, то і національне законодавство вимушено було максимально швидко адаптуватися до воєнного стану і забезпечити максимальний правовий захист осіб, які беруть участь у захисті незалежності та територіальної цілісності України. Діяльність нормотворця, яка велася вже під час відсічі збройної

агресії проявилася у прийнятті низки новел до чинного законодавства України, в тому числі і законодавства про кримінальну відповідальність. Однією з таких новел стало нововведення до чинного законодавства, яке повинно було забезпечити виключення кримінальної відповідальності та взагалі кримінальної протиправності осіб, які виконували обов'язок із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Така новела за аналогією з іноземними державами отримала назву «бойового імунітету». Але при цьому, той зміст, який вклав законодавець при формуванні цього правового феномену не виявився ідеально-безсумнівним, а викликав значні наукові суперечки як щодо правової природи цього явища, так і щодо його змісту його нормативного вираження. Саме того, для максимального усвідомлення і урозуміння правової природи, сутності та значення явища «бойового імунітету» ми можемо звернутися до законодавства іноземних країн та виявити схожість або відмінність у розумінні означеного поняття в Україні та інших країнах світу.

Аналіз основних досліджень і публікацій: як вже вказувалося вище – проблематика нормативного забезпечення захисту незалежності, територіальної цілісності України є питанням дуже актуальним і життєво важливим, саме тому, його розгляду присвячені роботи значної кількості вчених-правознавців. Але, з огляду на новизну бойового іму-

нітету, як явища значної кількості наукових робіт в цій площині не виявлено. Незважаючи на це, серед науковців, чії роботи тим чи іншим чином присвячені розгляду цього питання можна виділити: С. Г Волкотруб, А.О. Бегунц, О.В. Ткаля та ін.

Метою роботи є – проведення компаративного аналізу феномену «бойового імунітету» за законодавством України та окремих країн світу.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж проводити компаративний аналіз бойового імунітету за законодавством України та інших країн, необхідно визначитися із базисом для проведення дослідження такого роду – а саме визначитися із тим, яким чином бойовий імунітет регулюється законодавством України.

По-перше, якщо розглядати бойовий імунітет як кримінально-правове явище, то необхідно визначити, як саме він регулюється в його кримінально-правовому аспекті. На кримінально-правовому небосхилі бойовий імунітет з'явився у ст. 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». У вказаній нормі зазначається, що «1. Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2. Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України. 3. Особа не підлягає кримінальній відпові-

дальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна. 4. Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу».

Але, саме цікаве, незважаючи на те, що бойовий імунітет вважається явищем саме кримінально-правовим – він знайшов вираження і в законодавстві, яке в чистому вигляді не є кримінальним, а саме – в законі «Про оборону України». Згідно положень ст.1 вказаного закону «бойовий імунітет – звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Як ми бачимо, законодавець визначив поняття бойового імунітету в положеннях закону «Про оборону України» і окремі елементи бойового імунітету знайшли вираження у Кримінальному кодексі України. Такого роду дублювання правового регулювання одного і того ж явища напевно чи сприяє зрозумілості і однозначно його сприйняттю. В даному випадку в першу чергу слід звернути увагу на правові наслідки визнання вчиненого діяння в умовах бойового імунітету. Кримінальний кодекс визначає вчинення діяння в умовах бойового імунітету як такого, що виключає кримінальну протиправність діяння. Закон «Про оборону України» визначає, що бойовий імунітет обумовлює звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які діють за його наявності. Але, вказані положення стануть відправною точкою для компаративного аналізу.

Аналіз законодавства інших країн, приводить до висновку – що бойовий імунітет не є явищем унікальним і характерним виключно для законодавства України. Більшість країн, збройні сили яких брали останнім часом у бойових діях чи збройних конфліктах тим чи іншим чином передбачають правові гарантії для своїх військовослужбовців, за наявності яких останні стають вільними у розумних межах у прийнятті рішень в бойових умовах чи бойовій обстановці.

Одним із найяскравіших прикладів втілення бойового імунітету є Сполучені Штати Америки. В цій країні бойовий імунітет проявився в вірцевій справі, яка сформувала так зване «правило Рендуліча» або мовою оригіналу – Rendulic rule. Вказане правило полягає у встановленні певного стандарту в оцінці дій військовослужбовців у бойовій обстановці та бойових умовах. Їх дії повинні оцінюватися з огляду на умови, наявність інформації, яка була доступна військовослужбовцям на момент вчинення діяння і на яку вони поклалися в процесі прийняття рішень. Якщо ця інформація виявилася хибною, чи з'явилася інша інформація – вона на момент розгляду справи до уваги братися не може. Цей принцип неодноразово використовувався при час ведення дій у Перській затоці, коли військовослужбовці

вимушені були приймати термінові рішення, користуючись обмеженою інформацією – що знайшло висвітлення у декількох судових справах, які визначили правомірність дій військовослужбовців за певних умов і в певний час. У літературі зазначається, що «американські суди зробили висновки, що імунітет військовослужбовців на час бойових дій має звільнити військових командирів від сумнівів та вагань, що їм доведеться виступати відповідачами в суді»[1].

В Великобританії бойовий імунітет з'явився у 1947 році на ґрунті досвіду, отриманого за участі британських військ у другій світовій війні, пізніше, правове регулювання цього явища отримало свій розвиток у 1987 році – під впливом аналізу результатів Фолклендського конфлікту. Сутність бойового імунітету полягає у неможливості притягнення до відповідальності військовослужбовців Британської Корони за недбалість чи бездіяльність, вчинені в умовах реальних бойових дій[2]. В цілому сутність імунітету в даному випадку полягає у звільненні військовослужбовців від відповідальності у зв'язку із їх діями в особливих умовах (військових).

Існує бойовий імунітет і в інших країнах, зокрема – Франції, Ізраїлі, Канаді. Але існує перелік країн, де він не знайшов свого вираження на сторінках законів – здебільшого це країни центральної та східної Європи.

Огляд бойових імунітетів принаймні двох країн світу – Сполучених Штатів Америки та Великобританії приводить до висновку про докорінно інше розуміння бойового імунітету в цих країнах. В них він сприймається як діяння в умовах виправданого ризику, що вчиняється колом спеціальних суб'єктів- військовослужбовцями, та за певних умов – в умовах бойових дій чи збройного конфлікту. Метою встановлення бойового імунітету – вбачається випрацювання у військовослужбовців рішення діяти вільно в умовах кризових ситуацій. По-суті, наявність такого стану обумовлює виправданість рішень, що приймаються військовослужбовцями. Окрім того, в законодавстві інших країн відсутня така конкретика правового регулювання, яка характерна українському законодавству – відсутня вказівка

на конкретний час вчинення діянь такого роду – під час воєнного стану або в період збройного конфлікту; відсутня вказівка на направленість діяння – спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії; відсутня вказівка на умову законності дій в умовах бойового імунітету – за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки

Здійснивши дослідження такого роду, можна дійти до певних теоретико правових результатів. А саме: слід констатувати, що в Україні явище бойового імунітету володіє всіма ознаками новели, оскільки введено до системи національного законодавства щонавдалі; введення бойового імунітету до норм законодавства як правило пов'язане із участю військовослужбовців у збройних конфліктах, війнах чи бойових діях (тільки в Україні – в умовах відсічі збройній агресії); розуміння правової природи бойових імунітетів – різне (в закордонних країнах воно як правило пов'язується з оцінкою ризиків); деталізація у законі бойового імунітету в Україні є значно вищою, ніж в інших країнах, але все ж таки є неідеальною (у зв'язку із легалізацією його декількома нормативно-правовими актами); законодавство України містить умови, коли діяння, вчинене в умовах бойового імунітету втрачає свою

SUMMARY

The article analyzes the reasons for the emergence of such a legal phenomenon as combat immunity in the provisions of legislation of different countries of the world. The author states that the introduction of combat immunity into the legislation of Ukraine was forced due to an act of external aggression against it. It is noted that combat immunity is usually contained in the legislation of countries whose military personnel have participated or are participating in hostilities or armed conflicts. The author analyzes the definition of combat immunity in such countries as the United States of America and the United Kingdom. The difference in the legal understanding of combat immunity in these countries and Ukraine is determined.

Keywords: immunity, combat immunity, exemption from punishment, exemption from liability, comparative analysis, justified risk.

законність, а відповідно не виключається протиправність діяння і кримінальна відповідальність.

Література

1. «Бойовий імунітет», як одна із гарантій захисту прав військовослужбовців, та окремі питання системи військової юстиції в Україні. Аналітична доповідь Київ, 2021. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-Boiovyi-imunitet-ukr.pdf>.

2. Crown Proceedings. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1987/25/pdfs/ukpga_19870025_en.pdf

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

**ШАПОШНИК Андрій Сергійович - аспірант кафедри АГПФЕБ ННІ права
Сумського державного університету**

DOI 10.32782/EP.2022.3.32

У статті досліджено генезис становлення прокуратури України у контексті історичних, соціально-економічних періодів розвитку суспільства. У дослідженні наголошено, що хоча аналізу становлення та розвитку органів прокуратури присвячено достатньо потужну наукову базу, проте проведений автором аналіз монографічної та дисертаційної літератури з окресленої проблематики доводить, що серед науковців відсутній єдиний підхід щодо періодизації становлення та розвитку органів прокуратури, особливостей їх реформування на різних етапах суспільного розвитку. Все зазначене вище і обумовило мету дослідження, що проводиться в даній статті, – здійснення історичного аналізу становлення прокуратури України до та після здобуття незалежності українською державою.

Автором виокремлено та охарактеризовано власну періодизацію історичних етапів становлення прокуратури України, пов'язаних саме із історичними, соціально-економічними періодами розвитку українського суспільства і української держави: 1) перший етап XVIII сторіччя, зародження інституту прокуратури «петровського зразка» на території Наддніпрянищини, а також період перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії; 2) другий етап пов'язаний з часами УНР 1917–1920 р.р.; 3) третій етап часів СРСР 1920–1991 р.р.; 4) створення незалежної України та перші реформування судової і правоохоронної системи 1991–2004 р.р.; 5) Помаранчева революція і курс на європеїзацію, антикорупційна боротьба 2004–2014 р.р.;

б) сучасний етап становлення незалежності України в умовах військового вторгнення від 2014 року і до сьогодні.

У статті зазначено, що загальною ознакою всіх етапів становлення української прокуратури є зміна структури та повноважень відповідно до сучасних вимог, а також активна боротьба з корупцією та захист прав людини. Звичайно, залежно від етапу, що розглядається, можна детальніше сформулювати особливості діяльності прокуратури.

Автор доводить, що на першому та другому етапі прокуратура утворювалася як державний орган, що забезпечував законність та правопорядок. Прокурори мали широкі повноваження та були відповідальні за всі питання, що стосувалися дотримання законів та прав людини. Водночас, це було періодом змін та пошуку для прокуратури, яка тільки-но формувалася, тому структура та функції прокуратури на цих етапах були досить нестабільними.

Автором охарактеризовано, що третій етап – це часи радянської влади, коли українська прокуратура здійснювала функції державного контролю за виконанням законів та боротьби зі злочинністю. На той час, прокурори були безумовними лідерами та мали широкі повноваження. Прокуратура стала найбільшим інструментом держави у здійсненні політики проти осіб, що не дотримувалися соціалістичного законодавства, але водночас, це було також періодом багатьох порушень прав людини.

У статті йдеться, що четвертий етап – це час становлення незалежної України та проведення реформ в усіх сферах життя держави.

Прокуратура у цей час була піддана реформам та децентралізації, що призвело до зміни її структури та функцій.

П'ятий етап – це період після Революції гідності, коли прокуратура переживала найбільші зміни у своїй історії. У результаті реформ, які відбулися в цей час, прокуратура стала більш професійною та мала більше влади, але водночас, була більш піддана контролю та відповідальності. З цього часу, прокуратура мала більше відповідальності за захист прав людини та боротьбу з корупцією, а також мала можливість забезпечувати незалежність судів.

Шостий етап – сучасний етап становлення незалежності України, а відповідно і її державних органів, в умовах військового вторгнення від 2014 року і до сьогодні. Автор зазначає, що це етап, на якому перед прокуратурою України стоять нові виклики і завдання. В наш час формується нова модель прокурорської діяльності, яку можна називати «прокуратура як орган захисту прав». Головна особливість цієї моделі полягає в тому, що традиційний акцент на дотриманні законності як основного завдання прокурорської роботи переміщується на другий план, уступаючи місце поняттю публічного інтересу. Ця концепція охоплює не лише виконання законних вимог, але й охорону та захист суспільних цінностей, благ та загальнолюдських відносин.

Ключові слова: прокуратура, генезис, генеза становлення органів прокуратури України.

Постановка проблеми

Із набуттям незалежності, обравши курс на побудову правового демократичного суспільства, українська держава одним із головних своїх завдань визначила постійне зміцнення правопорядку та законності, захист суспільства й особистості від порушень норм права. Однією з важливих умов визнання будь-якої держави повноправним членом міжнародного чи європейського співтовариства є створення діючого механізму забезпечення, реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина на національному рівні, а також механізмів захисту загальних інтересів суспільства та держави.

Одним з елементів механізму захисту прав і свобод є діяльність органів прокуратури України. На значущості та ключовій ролі

прокуратури в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина акцентують увагу українські правознавці, зазначаючи зокрема, що прокуратура «у сучасних умовах виступає як один з найважливіших гарантів забезпечення як правопорядку в цілому, так і захисту прав і свобод людини» [1, с. 160]; «належить до тих державних інституцій, для яких захист прав людини є визначальним завданням» [2, с. 36].

Дослідження генези становлення прокуратури України слід розглядати у контексті історичних, соціально-економічних періодів розвитку суспільства. Аналіз даної проблематики дасть змогу, передусім, зрозуміти закономірності та спрогнозувати перспективи розвитку організаційно-правових засад діяльності прокуратури України.

Аналіз останніх досліджень

Зазначена тематика знайшла своє відображення у фундаментальних працях українського вченого В. В. Сухоноса таких, як «Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність», «Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку» [3; 4], частково у працях М. І. Мичка «Прокуратура України: роль і місце в системі державної влади», «До питання про становлення і розвиток інституту прокуратури в Україні» [5; 6], В. А. Миколенка «Історико-правові аспекти становлення та розвитку прокуратури України» [7], Ф. В. Кашарського [8] та інших. Зважаючи на вагомий внесок цих та інших авторів у юридичну науку щодо питань виникнення, становлення та розвитку прокуратури України, ряд важливих питань ще потребують вирішення з урахуванням історично-правового досвіду, особливо в частині дослідження організаційно-правових засад діяльності прокуратури на теренах України в різні історичні періоди.

Мета дослідження

Варто наголосити на тому, що хоча аналізу становлення та розвитку органів прокуратури присвячено достатньо потужну наукову базу, проте проведений нами аналіз монографічної та дисертаційної літератури з

окресленої проблематики доводить, що серед науковців відсутній єдиний підхід щодо періодизації становлення та розвитку органів прокуратури, особливостей їх реформування на різних етапах суспільного розвитку. Все зазначене вище і обумовлює мету дослідження, що проводиться в даній статті, – здійснення історичного аналізу становлення прокуратури України, розвитку правового регулювання її діяльності на теренах України до та після здобуття незалежності українською державою.

Виклад основного матеріалу

Слід відзначити, що представники юридичної та історичної науки відокремлюють різні етапи становлення української прокуратури. Наприклад, В. А. Миколенко у своїй науковій статті «Історико-правові аспекти становлення та розвитку прокуратури України» виділяє наступні етапи становлення та розвитку органів прокуратури України:

I. Етап функціонування прокуратури як частини прокуратури Російської імперії від часів Петра I до лютнево-жовтневих подій 1917 року (1722-1917 роки).

II. Етап функціонування прокуратури часів новітньої національно-визвольної боротьби українського народу, а саме у період існування:

1) Української центральної Ради (листопад 1917 року – квітень 1918 року);

2) Гетьманату (квітень 1918 року – листопад 1918 року);

3) Директорії (листопад 1918 року – лютий 1919 року).

III. Етап функціонування прокуратури часів радянської доби (лютий 1919 року – листопад 1991 року).

IV. Етап функціонування прокуратури в незалежній Україні (від проголошення незалежності до сьогодні) [7, с. 40].

Далі думки дослідників дещо різняться. Наприклад, вчений Є. М. Попович виокремлює п'ять історико-правових періодів розвитку інституту прокуратури в Україні: період входження Правобережжя України до складу Речі Посполитої (1578 – 1795 роки); період входження України до складу Російської імперії (1722 – 1917 роки); період Української Народної Республіки

(1917 – 1922 роки); радянський період (1922 – 1991 роки) і період незалежності української держави, який розпочався у 1991 році і триває дотепер [9, с. 15].

Вчений М. Я. Мавдрик у своєму дослідженні «Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина» виділяє інші етапи становлення та розвитку прокуратури в Україні, такі, як:

1) становлення прокуратури за часів перебування України у складі Російської імперії та інших держав;

2) нормативно-правове закріплення правового статусу прокуратури за часів боротьби України за незалежність у 1917 – 1921 роках;

3) створення і розвиток прокуратури в радянській Україні;

4) нормативно-правове оформлення прокуратури в Конституції та законах незалежної України [10, с. 23].

Вчений Г. А. Ніколайчук провів досить ґрунтовне дослідження генезису діяльності прокурора у судовому провадженні, виділивши три великі періоди, які включили в себе такі етапи:

– Дорадянський період (від моменту виникнення прокуратури в цілому – до утвердження його повноправним учасником кримінального, в тому числі і судового провадження): 1-й етап – з 1579 до 1864 р. – діяльність прокурора полягала в його формальній участі в судочинстві при розслідуванні окремих видів 27 злочинів та в цілому носила наглядний або адміністративно-судовий характер; 2-й етап – з 1849 – 1864 до 1917 рр. – діяльність прокурора у судовому провадженні належить до пореформеного періоду в історії Австро-Угорської та Російської імперій (до складу якої на той час входили й українські землі), де він уже виступав повноправним учасником судочинства та підтримував, в основному, державне обвинувачення у суді;

– Радянський період: 1-й етап – з 1917 до 1920 рр. – характеризується тим, що в період короткочасної незалежності прокуратура діяла при судових органах, а участь прокурора у судовому провадженні в основному була пов'язана із розслідуванням та

ких злочинів як розкрадання державного майна та посадові злочини; 2-й етап – з 1920 до 1933 рр. – створення колегії обвинувачів, закріплення кримінально-процесуального статусу прокурора в якості сторони судового провадження; 3-й етап – з 1933 до 1955 рр. – обвинувальна функція, що здійснювалась прокуратурою в судах, отримала правове регулювання з єдиного центру шляхом її централізації; 4-й етап – з 1955 до 1991 рр. – участь прокурора полягала у здійсненні двох функцій – нагляду та обвинувачення як у стадії досудового розслідування, так і у стадії судового розгляду. Прокурор був наділений повноваженням по витребуванню із суду будь-якої справи незалежно від його участі у розгляді та внесенню протесту стосовно будь-якого вироку суду;

– Сучасний період участі прокурора у судовому провадженні у незалежній Україні: 1-й етап – з 1991 до 2001 рр. – законодавче реформування участі прокурора у судовому провадженні. Поступовий відхід від прокуратури «радянського» типу шляхом закріплення не тільки нагляду та обвинувачення у судовому провадженні, але й представництва інтересів громадянина або держави в суді; 2-й етап – з 2001 до 2012 рр. – у процесі проведення «малої судової реформи» у 2001 р. було прийнято низку нормативних актів, які внесли істотні зміни у базові підходи здійснення правосуддя в кримінальних справах, включаючи особливості підтримання прокурором державного обвинувачення в суді; 3-й етап – з 2012 р. до сьогодні – кардинальне реформування участі прокурора у судовому провадженні шляхом прийняття нових КПК України 2012 28 р. та Закону України «Про прокуратуру», а також остаточний відхід від реалізації функцій прокуратури «радянського» типу [11, с.73–73].

Вчений М. І. Мичко у своєму монографічному дослідженні «Прокуратура України: ролі і місце у системі державної влади» виділяє чотири етапи розвитку прокуратури України: період перебування у складі Російської імперії (1722 – 1917), період УНР (1917 – 1922), радянський період (1722 – 1991), пострадянський період [5, с.14].

У рамках нашого дослідження важливо зазначити, що численні автори використо-

вують певні історичні події як основу для періодизації. Ці події мають більший вагомий вплив на загальну історію держави, аніж на розвиток конкретних державних інститутів. Як відзначено в літературі: «... на сьогодні у вітчизняній правовій науці достатньо поширеним є підхід, відповідно до якого в основу періодизації історії держави і права покладено проблемно-хронологічний принцип поділу процесу розвитку державно-правових форм, фактів та явищ на території України» [12, с. 59–60].

Однак, зважаючи на важливість історично-правових реалій, у яких значна частина українських земель перебувала під впливом Російської імперії, їх включення в наукові дослідження є обмеженим і призводить до перекручення історично-правових реалій розвитку українських земель, які мали також інше історичне минуле та належали також і до інших державних утворень. На нашу думку, до таких періодів можна віднести належність окремих земель до Австрійської (Австро-Угорської) імперії; існування УНР, Української держави (Гетьманату) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР); існування Західної України, Північної Буковини та Закарпаття в складі Польщі, Румунії й Чехословаччини тощо і виключати з періодизації їх не можна.

Так, наприклад, М. М. Стефанчук у своєму дослідженні використовує два інших підходи для історичної періодизації. Перший, інституційний, спирається на етапи розвитку прокуратури, а другий, функціональний, – базується на ролі представницької функції прокуратури.

За інституційним підходом, М. М. Стефанчук розглядає такі етапи розвитку: період зародження прокуратури на теренах України (кінець XVI століття); період розвитку прокуратури в епоху імперій – під пануванням Російської, Австрійської, Австро-Угорської імперій (з кінця XVIII століття до 1917-1918 років); час розвитку прокуратури в період відродження української державності – УНР, Українська Держава, Директорія, ЗУНР і т.д. (1918 – 1923 роки); фаза розвитку прокуратури в епоху радянської влади (1921 – 1991 роки); і, нарешті, період розвитку прокуратури в часи незалежності

України (з 1991 року до нашого часу) [13, с.64].

Вчений В. М. Кравчук у розвитку прокуратури України виділяє п'ять періодів [14, с.84]: виникнення та розвиток функцій прокуратури в часи козацької держави (війти, бургомістри, згодом – інститут «інстигаторства») – період Української козацької держави; прокуратура на українських землях за часів Російської імперії – період перебування України у складі Російської імперії; прокуратура в часи УНР – період відродження Української держави на початку ХХ ст.; радянська прокуратура – радянський період; прокуратура сучасної Української держави – період становлення і розвиток суверенної, незалежної України.

Аналізуючи загалом позитивно думки вчених, які детально розглядають етапи, періоди, моделі прокуратури у своїх дослідженнях і враховують історичне законодавство, не можна не зауважити вагомий науковий внесок у вивчення діяльності прокуратури в епоху Російської імперії на території України, оскільки значна частина України, зокрема Наддніпрянщина, входила до складу цієї імперії. Таким чином, у науковій літературі домінує точка зору, згідно якої російська імперська прокуратура мала значний вплив на державні традиції на українських землях. Її початок датується від 1722 року, хоча варто зауважити, що, наприклад, інститут інстигаторів діяв набагато раніше в Королівстві Польському та Великому Князівстві Литовському, а відповідно, і на українських землях, і цей інститут мав схожі повноваження з прокурорськими. Тому важливо також досліджувати формування та функціонування австрійської та австро-угорської прокуратури на українських землях, оскільки їхня діяльність базувалася на процесуальних кодексах, які вважалися на той час найкращими в Європі. Наприклад, Цивільний процесуальний кодекс Австро-Угорщини, прийнятий ще в 1895 році, залишається чинним у Австрії і досі.

У період Литовських статутів на українських землях відбулося відокремлення спеціалістів, які спеціалізувалися у правовій сфері. Це був інститут зазначених нами вище «інстигаторів», який був виділений

важливою роллю в державно-правовому контексті. Його обов'язки включали обвинувачення та захист і були взаємопов'язані з судовим процесом, як із участю представників суду, так і інших інститутів, наприклад речника та уповноваженого.

Литовські статuti на українських землях стали значущим джерелом права, що сприяли забезпеченню спадкоємності і наступності багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі, а також позитивно вплинули на формування законодавства, державотворення України, завдяки чому відбулося також виникнення й становлення функцій інституту прокуратури [15, с. 237]. Дослідження участі прокурора у кримінальних справах на Буковині та Галичині в період входження у склад Австрії та Австро-Угорщини (1849 – 1918 рр.) теж мають особливий інтерес.

Слід зазначити, що наприкінці першої половини ХІХ століття не існувало окремих посад прокурорів у австрійських судах. Самі судді виконували роль судді, а також обвинувача і захисника для обвинуваченого. Однак революційні зміни наприкінці ХІХ століття в австрійському кримінальному процесі привели до впровадження обвинувального процесу замість інквізиційного. Конституція 1848 року встановила принципи гласності та усності процесу, введення кримінального судочинства судом присяжних та незалежність судів від адміністрації. У конституціях не було згадки про інститут прокуратури, але на той час існувала потреба у відповідному органі для підтримання обвинувачення у справах, де зачіпалися державні інтереси.

Цікавим є факт, що перше впровадження посади прокурора на більшості території імперії сталося у березні 1849 року, коли були прийняті закони «Про боротьбу зі зловживаннями преси» та «Положення про розслідування зловживань преси». Ця подія спрямовувалася на подолання негативного впливу ЗМІ, і прокурори отримали відповідальність за контроль за дотриманням законодавства у галузі масової інформації [16, с. 37, 41].

Історичне та правове коріння участі прокурора в судових процесах, особливо у під-

триманні обвинувачення, пов'язане саме з цими актами. Потім нову систему судів було впроваджено згідно з рішенням австрійського імператора від 14 червня 1849 року, яке розділило суди на цивільні та кримінальні юрисдикції, і при цьому організувало загальні державні прокуратури. Ці прокуратури підпорядковувались міністру юстиції та виступали як складова частина судової системи. Окрім цього, у 1851 році були створені фінансові прокуратури, які діяли окремо від загальних державних органів і були підпорядковані міністру фінансів імперії.

Цікаво відзначити, що на Галичині та Буковині рішення про впровадження посади державного прокурора не було розповсюджено. Однак у 1849 році на окружних (крайових) судах цих регіонів все ж були призначені державні прокурори. Значущі системи судових органів та державних прокуратур були сформовані лише у 1855 році, після прийняття постанови міністерства юстиції Австрії від 29 червня 1855 року. Ці новостворені судові та прокурорські органи почали діяти з 29 вересня 1855 року.

Крім того, варто відзначити, що при одноособових повітових судах діяли заступники державних прокурорів або призначені прокурорські службовці. Тобто в цих випадках прокуратури виступали ще й як індивідуальні державні органи.

Надалі у зв'язку з прагненням австрійського імператора підпорядкувати собі контроль над усім державним апаратом, позитивні демократичні досягнення у кримінальному процесі були частково ліквідовані, що відбилося на роботі прокуратури в цій сфері. Зокрема, за новим Кримінально-процесуальним кодексом від 29 липня 1853 року прокурор втратив багато процесуальних повноважень, а головну роль у кримінальному процесі грали слідчі судді.

Науковець Н. Ю. Панич зазначає, що відносно цілісності та компетенції системи загальних прокуратур було досягнуто певних кроків лише з 1873 року. Новий Кримінально-процесуальний кодекс Австрії від 23 травня 1873 року значно розширив повноваження державних прокурорів у кримінальних справах та окреслив їхню основну мету – захист інтересів держави, зокрема,

через підтримку державного обвинувачення [16, с. 7-8; 10].

Навіть після розпаду Австро-Угорщини та появи Західноукраїнської Народної Республіки на Галичині та Буковині, прокуратури продовжили виконувати функції підтримання державного обвинувачення. Система загальних (державних) прокуратур, що існувала на цих землях, була збережена до 1918 року. Хоча тоді і планувалася її реформа, що стосувалася структури та компетенції, ці плани не здійснилися через складну міжнародну ситуацію [17, с. 198].

Таким чином, при входженні Галичини та Буковини до складу Австрії та Австро-Угорщини виникли передумови для впровадження та функціонування органів державної влади, відповідно до австрійської системи управління. Інститут прокуратури, який був запроваджений на цих західноукраїнських землях у 1849 році (частково завдяки реформам у кримінальному процесі в Австрії), пройшов кілька етапів реформування. З 1873 року до розпаду Австро-Угорщини у 1918 році він представляв цілісну та добре організовану систему державних органів із значними повноваженнями, зокрема, у сфері кримінального права. Прокуратури діяли при судах та підпорядковувалися органам юстиції [18, с. 186-187].

Значущим відрізком у розвитку прокуратури в Україні є період на початку ХХ століття, коли відбувалося відродження Української держави, формування Української Народної Республіки, Директорії Української Народної Республіки, Західноукраїнської народної республіки та Української Соціалістичної Радянської Республіки. Цей короткотривалий період відзначався великою кількістю дій і заходів, таких як створення нормативно-правової бази, організаційних структур, у тому числі прокуратури. Ці події мають важливе історичне значення та надали досвіду формування держави в Україні. Як зазначає О. Л. Копиленко, «Українська Народна Республіка існувала недовго, але залишила нам цінний досвід, який важко недооцінити» [19, с. 5].

Протягом радянського періоду, прокуратура мала різні статуси – спочатку вона була частиною виконавчої гілки влади (1922

– 1924 рр.), потім судової гілки влади (1924 – 1933 рр.), і протягом тривалого часу виступала як незалежний державний орган (1936 – 1991 рр.). Враховуючи історично-правову традицію, можна визначити особливу українську типологію прокуратури, засновану на досвіді різних періодів та етапів формування держави [14, с. 72-73].

Радянський період був визначений тривалим часовим проміжком, що охоплював різні фази. Серед них: етап становлення соціалістичної державності та права (1921 – 1929 роки); етап тоталітарного режиму (1929 – 1938 роки); етап Другої світової війни (1939 – 1945 роки); етап післявоєнних років та десталінізації (1945 – перша половина 1960-х років); етап неототалітарного режиму (середина 1960-х – середина 1980-х років); етап перебудови (1985 – 1991 роки).

Радянський період розвитку прокуратури в Україні характеризується зміною її ролі на різних етапах цього періоду в державно-правовому механізмі України. На початковому етапі вона мала статус української державності, оскільки Генеральний прокурор, що також виконував обов'язки Міністра юстиції, був частиною уряду України. Пізніше, на другому етапі радянського періоду, Прокуратура УРСР стала частиною системи органів прокуратури СРСР разом із прокуратурами інших республік, що було важливою складовою державної влади Союзу РСР [20, с. 26-31].

Після радянського періоду почався новий етап розвитку прокуратури в Україні, який відзначився прийняттям Декларації про державний суверенітет України 24 серпня 1991 р. Важливим етапом став прийняття Закону України «Про прокуратуру України» 5 листопада 1991 р. Ця подія привела до повернення прокуратури в систему державної влади України. Відповідно до цього закону, прокуратура стала органом нагляду та обвинувачення з деякими функціями управління в сфері боротьби зі злочинністю.

Проголосивши свою незалежність, Україна першою серед колишніх республік СРСР 5 листопада 1991 року прийняла Закон «Про прокуратуру», який набрав чинності 1 грудня 1991 року. Цей закон визначав систему, повноваження, а також завдання та функції

самостійних органів прокуратури України, що стало початком новітньої вітчизняної історії органів прокуратури.

Розвиток законодавства про прокуратуру, розпочатий з набуттям незалежності, набув нового імпульсу після прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, яка визначила прокуратуру як єдину систему [30]. У Конституції України регулюванню організації і діяльності прокуратури було присвячено самостійний розділ (VII «Прокуратура»). У ст. 121 Основного закону містився перелік функцій прокуратури.

При вступі до Ради Європи 9 листопада 1995 р. Україна взяла на себе зобов'язання змінити роль і функції прокуратури шляхом перетворення цього інституту на орган, що відповідає принципам Ради Європи [21]. Подібні ж 39 положення містяться в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС [22].

Як уже зазначалося, Конституція України 1996 року не віднесла прокуратуру до законодавчої, виконавчої або судової гілок державної влади, вона займала самостійне місце в системі державних органів. На такий висновок наштовхувало те, що в Основному Законі статті, присвячені прокуратурі, було виділено в окремий розділ. І навіть, із прийняттям 14 жовтня 2014 р. нового Закону України «Про прокуратуру» питання щодо місця та ролі прокуратури України залишалося не вирішеним [23].

Однак, із вступом в дію змін до Конституції України в частині правосуддя 30 вересня 2016 р., можна припускати, що прокуратуру віднесено до системи правосуддя з огляду на віднесення статті про прокуратуру до Розділу «Правосуддя» Конституції України, а також визначення законодавцем у частині 10 статті 131-1 Основного Закону України можливості створення в системі правосуддя органів, які забезпечуватимуть добір суддів, прокурорів, їх професійну підготовку, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності. Проте, на нашу думку, розміщення норм, що регулюють діяльність прокуратури, у розділі «Правосуддя» не робить її органом судової влади.

Отже, відповідно до змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 2 червня

2016 р. [23], які набрали чинності 30 вересня 2016 р. кардинально змінився конституційно-правовий статус прокуратури України. А саме, загальноприйняте поняття «прокуратура України» замінено на поняття «прокуратура в Україні», оскільки у статті 131-1 тексту нової редакції Конституції України визначає, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює: підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [24].

За справедливим висловом дослідників, з прийняттям КПК України «по суті відбулась руйнація радянської моделі кримінального процесу зі спробою поставити кримінальне судочинство нашої держави на рейки європейської моделі кримінальної юстиції» [25, с.45; 26, с.111-115].

Проте, в основному на цьому періодизація наших сучасників і закінчується. Хоча в Україні продовжують тривати державотворчі процеси і відбувається сучасна історія. З 2014 року частина територій України зазнала окупації, а з 24 лютого 2022 року – наша країна перебуває в умовах повномасштабного військового вторгнення і військового стану. Тому сучасний генезис прокуратури в Україні потребує періодизації теж.

Висновки

Враховуючи викладене вище, виокремимо та охарактеризуємо власні історичні етапи становлення прокуратури України, пов'язані саме із історичними, соціально-економічними періодами розвитку українського суспільства і української держави: 1) перший етап XVIII сторіччя, зародження інституту прокуратури «петровського зразка» на території Наддніпрянщини, а також період перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії; 2) другий етап пов'язаний з часами УНР 1917–1920 р.р.; 3) третій етап часів СРСР 1920–1991 р.р.; 4) створення незалеж-

ної України та перші реформування судової і правоохоронної системи 1991-2004 р.р.; 5) Помаранчева революція і курс на європеїзацію, антикорупційна боротьба 2004–2014 р.р.; 6) сучасний етап становлення незалежності України в умовах військового вторгнення від 2014 року і до сьогодні.

Загальною ознакою всіх етапів становлення української прокуратури є зміна структури та повноважень відповідно до сучасних вимог, а також активна боротьба з корупцією та захист прав людини. Звичайно, залежно від етапу, що розглядається, можна детальніше сформулювати особливості діяльності прокуратури.

На першому та другому етапі прокуратура утворювалася як державний орган, що забезпечував законність та правопорядок. Прокурори мали широкі повноваження та були відповідальні за всі питання, що стосувалися дотримання законів та прав людини. Водночас, це було періодом змін та пошуку для прокуратури, яка тільки-но формувалася, тому структура та функції прокуратури на цих етапах були досить нестабільними.

Третій етап – це часи радянської влади, коли українська прокуратура здійснювала функції державного контролю за виконанням законів та боротьби зі злочинністю. На той час, прокурори були безумовними лідерами та мали широкі повноваження. Прокуратура стала найбільшим інструментом держави у здійсненні політики проти осіб, що не дотримувалися соціалістичного законодавства, але водночас, це було також періодом багатьох порушень прав людини.

Четвертий етап – це час становлення незалежної України та проведення реформ в усіх сферах життя держави. Прокуратура у цей час була піддана реформам та децентралізації, що призвело до зміни її структури та функцій. Нова прокуратура України мала більше влади, але її діяльність була спрямована на контроль за виконанням законів, захист прав людини та боротьбу з корупцією. На цьому етапі, прокуратура стала належним чином організованою та стала більш незалежною від інших гілок влади.

П'ятий етап – це період після Революції гідності, коли прокуратура переживала найбільші зміни у своїй історії. У результаті

реформ, які відбулися в цей час, прокуратура стала більш професійною та мала більше влади, але водночас, була більш піддана контролю та відповідальності. З цього часу, прокуратура мала більше відповідальності за захист прав людини та боротьбу з корупцією, а також мала можливість забезпечувати незалежність судів.

Шостий етап – сучасний етап становлення незалежності України, а відповідно і її державних органів, в умовах військового вторгнення від 2014 року і до сьогодні. Це етап, на якому перед прокуратурою України стоять нові виклики і завдання. В наш час формується нова модель прокурорської діяльності, яку можна називати «прокуратура як орган захисту прав». Головна особливість цієї моделі полягає в тому, що традиційний акцент на дотриманні законності як основного завдання прокурорської роботи переміщується на другий план, уступаючи місце поняттю публічного інтересу. Ця концепція охоплює не лише виконання законних вимог, але й охорону та захист суспільних цінностей, благ та загальнолюдських відносин.

Взагалі можна сказати, що від першого етапу становлення української прокуратури і до сьогодні відбувалися важливі зміни, що підвищили рівень професіоналізму, незалежності та відповідальності прокуратури. Проте, важливо продовжувати роботу над удосконаленням системи прокуратури, адже вона має велике значення для дотримання законів та захисту прав людини в Україні.

Література

1. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні : монографія. Донецьк: Вид-во Дніпроп. нац. ун-ту, 2007. 256 с.
2. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта; КНТ; Центр навч. л-ри, 2008. 472 с.
3. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: монографія. Суми: Університетська книга, 2008. 447 с.

4. Сухонос В.В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність: монографія. Суми: Університетська книга, 2004. 348 с.

5. Мичко М. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. Донецк: Донеччина, 1999. 256 с.

6. Мичко М. І. До питання про становлення і розвиток інституту прокуратури в Україні. *Науковий вісник ВДУ. Юридичні науки*, 1998. С. 26–31.

7. Миколенко В. А. Історико-правові аспекти становлення та розвитку прокуратури України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №1. С. 39-41.

8. Кашарський Ф. В. Правові засади реорганізації органів прокуратури в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX століття. *Вісник Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2009. № 841. С. 191–197.

9. Попович Є.М. Шляхи розвитку прокуратури України: монографія. Харків: Торнадо, 2009. 352 с.

10. Мавдрик М. Я. Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2012. № 3(58). С. 22–35.

11. Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 262 с.

12. Блажівська О. Є. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях у період 1797-1991 рр.: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.03. Київ, 2015. 476 с.

13. Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 471 с.

14. Кравчук В. М. Прокуратура України як орган державної влади: інституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10, Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К., 2012. 200 с.

15. Сокольська О. В. Інститут судового представництва у Великому князівстві Ли-

товському. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2008. № 4. С. 236–238.

16. Панич Н. Ю. Становлення та розвиток інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849–1918 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2009. 240 с.

17. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

18. Твердохліб М. Г. Участь прокурора в кримінальному провадженні в суді на Буковині та Галичині (1849–1918 рр.). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 2(3). С. 184–187.

19. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917– 1920: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

20. Мичко М. І., Давиденко Л. М. До питання про становлення і розвиток інституту прокуратури в Україні. *Науковий вісник ВДУ*. Юридичні науки, 1998. С. 26–31.

21. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї РЄ щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

22. Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом): Указ Президента України № 148/98 від 24 лютого 1998 р. Офіційний вісник України. 1998. № 8.

23. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

23. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

24. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

25. Тітко І. А. Новий КПК: проблеми виявлені практикою. *Адвокатське бюро*. 2013. № 1. С. 45.

26. Шульган И. И. Определение понятия «прокурор» в законодательстве Украины. *Leges si viata*. 2015. 3/3 (279). С. 111–115.

Shaposhnyk A. S.

GENESIS OF THE FORMATION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN UKRAINE

The article explores the genesis of the formation of the prosecutor's office in Ukraine in the context of historical and socio-economic periods of societal development. The research emphasizes that despite a substantial scientific base dedicated to the analysis of the formation and development of prosecutor's offices, the author's analysis of monographic and dissertation literature on the outlined issue demonstrates the lack of a unified approach among scholars regarding the periodization of the establishment and development of prosecutor's offices, as well as the specifics of their reforms during different stages of societal development. All of the above has determined the goal of the research conducted in this article, which is to carry out a historical analysis of the establishment of the prosecutor's office in Ukraine before and after gaining independence by the Ukrainian state.

The author distinguishes and characterizes their own periodization of historical stages in the formation of the Ukrainian prosecutor's office, linked particularly with historical and socio-economic periods of Ukrainian societal and state development: 1) the first stage of the 18th century, the inception of the “Petrine model” prosecutor's office in the Dnieper region, and the period of the western Ukrainian lands being part of the Austro-Hungarian Empire; 2) the second stage connected with the times of the Ukrainian People's Republic (1917–1920); 3) the third stage during the Soviet period (1920–1991); 4) the establishment of independent Ukraine and the initial reforms of the judicial and law enforcement systems (1991–2004); 5) the Orange Revolution and the Europeanization trajectory, anti-corruption efforts (2004–2014); 6) the modern stage of Ukraine's

independence under conditions of military aggression from 2014 to the present.

The article notes that a common feature of all stages of the establishment of the Ukrainian prosecutor's office is the change in structure and authority in line with contemporary requirements, as well as active efforts to combat corruption and protect human rights. Depending on the stage being considered, the specifics of prosecutor's office activities can be more detailed.

The author demonstrates that during the first and second stages, the prosecutor's office emerged as a state body responsible for ensuring legality and order. Prosecutors had broad powers and were accountable for all matters related to upholding laws and human rights. However, this was a period of change and exploration for the nascent prosecutor's office, resulting in unstable structures and functions during these stages.

The article characterizes that the third stage corresponds to the era of Soviet rule, during which the Ukrainian prosecutor's office exercised the functions of state control over law enforcement and combating crime. At that time, prosecutors held a leading position and enjoyed extensive powers. The prosecutor's office became the primary instrument of the state's policy against those who violated socialist legislation, yet this period also witnessed numerous human rights violations.

The article mentions that the fourth stage encompassed the formation of independent

Ukraine and reforms across all sectors of the state. The prosecutor's office underwent reforms and decentralization during this period, leading to changes in its structure and functions.

The fifth stage followed the Revolution of Dignity, during which the prosecutor's office experienced its most significant changes in history. As a result of reforms during this period, the prosecutor's office became more professional, gained more authority, but also became more subjected to control and accountability. From this point, the prosecutor's office had more responsibility for protecting human rights, combatting corruption, and ensuring judicial independence.

The sixth stage represents the contemporary era of Ukraine's independence, including the period of military invasion since 2014 to the present day. The author notes that this stage presents new challenges and tasks for the Ukrainian prosecutor's office. Currently, a new model of prosecutorial activity is being formed, which can be termed "the prosecutor's office as a defender of rights." The main feature of this model is that the traditional emphasis on adhering to legality as the primary task of prosecutorial work shifts to a secondary position, giving way to the concept of public interest. This concept encompasses not only the fulfillment of legal requirements but also the protection and safeguarding of societal values, goods, and universal human relations.

Keywords: prosecutor's office, genesis, formation of Ukrainian prosecutor's office.

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ КОМЕРЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, декан факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3107-1464>

УДК 342.95

DOI 10.32782/EP.2022.3.33

У статті наголошено, що глибинна перебудова економічних відносин в Україні в умовах новітніх викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями, безпековими реаліями воєнного стану, поглибленням процесів цифровізації та глобалізації, призводить до новітнього бачення сутності контрабанди.

Зазначено, що прогалини в організації системи державного управління, інституційні, організаційно-управлінські проблеми можуть призводити до зародження злочинності. Саме тому ми наголошуємо на перспективах міждисциплінарних досліджень, поєднання адміністративно-правового та кримінологічного знання, використання програмних підходів в адміністративно-правовій доктрині.

Наголошено, що в основі контрабанди лежать не лише об'єктивно зумовлені закономірності розвитку людства, а й внутрішній (духовний) стан окремої людини, породжений рівнем її загальної та правової культури. Так, ми підходимо до розуміння явища контрабанди не лише як окремого одиничного акту, породженого умислом конкретної особи, а й до колективного морального феномену.

На основі аналізу історичного аспекту досліджуваної проблематики було з'ясовано, що саме товари комерційного призначення з давніх часів ставали поширеним предметом злочину контрабанди, що зумовлювало появу

спеціалізованих інституцій та нормативно-правових актів, спрямованих на протидію даному явищу.

Під товарами комерційного призначення ми розуміємо ті товари, що призначені для комерційної діяльності, тобто продажу та обміну на інші матеріальні цінності з метою отримання прибутку. Незаконне переміщення товарів комерційного призначення через митний кордон тягне за собою саме адміністративну відповідальність, оскільки дані дії становлять собою адміністративне правопорушення.

Зазначено, що в умовах все більшої цифровізації та стрімкого науково-технічного прогресу перед митними органами постають такі завдання, як постійний обмін інформацією на рівні міжнародного співробітництва, діджиталізація процесу митного контролю, проведення спільних міжнародних навчань для державних службовців, які працюють у митній службі, та прикордонників в процесі ефективного виявлення фактів контрабанди товарів комерційного призначення, а також органічна адаптація вітчизняного законодавства до новітніх форм приховування злочинів контрабанди товарів комерційного призначення та їх транснаціонального характеру.

Ключові слова: контрабанда, юридична відповідальність, товари комерційного призначення, адміністративна відповідальність.

Постановка проблеми

Глибинна перебудова економічних відносин в Україні в умовах новітніх викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями, безпековими реаліями воєнного стану, поглибленням процесів цифровізації та глобалізації, призводить до новітнього бачення сутності контрабанди. Вітчизняні дослідники Н. Андрійченко, О. Резнік, В. Ткаченко, М. Беланюк та Ю. Скляр зазначають, що забезпечення сталого розвитку економіки та добробуту населення країни, яке дозволяє підвищити позиції на міжнародному рівні, є метою митного регулювання кожної держави світу. Проте сьогодні вітчизняні товаровиробники багатьох країн не в змозі ефективно реалізувати свій потенціал навіть усередині країни, не кажучи вже про вихід товарів на зовнішній ринок, що зумовлено контрабандою товарів, комплексом порушень митних правил під час ввезення товарів через митний кордон держави [1, с. 348]. Контрабанда товарів в міжнародному контексті, як стверджують А. Aghazadeh, М. Ardebili, М. Ashouri, М. Mahdavisabet, відома як один із найбільш поширених економічних злочинів, який завдав незворотної шкоди економічним системам країн через створення перешкод на шляху продуктивних інвестицій, підрив здорової конкуренції в бізнесі та, нарешті, формування та розширення тіньової економіки. Створюючи зони відмивання грошей і породжуючи транснаціональну організовану злочинність, контрабанда серйозно загрожує економічній і політичній безпеці країн. З іншого боку, скоєння контрабандних злочинів групами призвело до розширення та інтенсифікації таких дій і ускладнило систему кримінального правосуддя з їх виявлення та боротьби з ними [2, с. 24].

Стан дослідження теми

У вітчизняній правовій доктрині окремим питанням протидії проявами контрабанди присвячували свої дослідження такі вчені, як: С.О. Баранов, К.В. Бережна, Є.В. Додін, С.Ю. Дьоміна, Р.І. Калакайло, А.Т. Комзюк, В.Т. Комзюк, О.О. Кравченко, В.Я. Настюк, О.М. Омельчук, В.В. Прокопенко, Д.В. Приймаченко, С.В. Продайко,

В.М. Прусс, В.В. Сидоренко, В.М. Шевченко та багато інших. Значний внесок в осмислення досліджуваної проблематики внесли і зарубіжні дослідники, зокрема S. Willis, M. Metinsoy, L. Achilli, Nils Valdersdorf Jensen, C. Soares, J. Slack, D. Martinez та інші. Проте новітні форми приховування злочинів контрабанди товарів комерційного призначення, їх транснаціональний характер породжують необхідність новітнього міждисциплінарного осмислення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб у контексті історичного розвитку та новітніх викликів окреслити особливості юридичної відповідальності за контрабанду товарів комерційного призначення. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити історичні витоки контрабанди товарів комерційного призначення, прослідити взаємозв'язок між мораллю та контрабандою, позиціонувавши останню як колективний моральний феномен, встановити сутність товарів комерційного призначення, визначити нормативно-правову основу юридичної відповідальності за контрабанду товарів комерційного призначення в Україні, крізь призму інституційного виміру юридичної відповідальності встановити новітні завдання, що постають перед митними органами в сфері протидії контрабанді.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому під новітнім кутом проаналізовано історичні витоки контрабанди товарів комерційного призначення, досліджено взаємозв'язок між мораллю та контрабандою, на основі якого сформоване розуміння останньої як колективного морального феномену, досліджено інституційний вимір юридичної відповідальності за контрабанду товарів комерційного призначення в умовах новітніх викликів.

Виклад основного матеріалу

Явище контрабанди глибоко вкорінене в історії людства. Англійський дослідник S. Willis вказує на те, що з середини сімнадцятого сторіччя англійські монархи втягнули свою країну в майже нескінченну серію

війн, які підірвали державну скарбницю. Щоб зберегти боєздатність флоту на морі та армії в польових умовах, уряду потрібно було зібрати величезні суми грошей для обслуговування державного боргу, і цей тягар ліг на плечі населення, яке зіткнулося з дедалі більшими податками на товари як експортовані, так і імпортовані. Це підвищення податків прямо, швидко й неминуче призвело до вибуху контрабанди [3, с. 51].

У цьому контексті вважаємо доречним звернути увагу на те, як прогалини в організації системи державного управління, інституційні, організаційно-управлінські проблеми можуть призводити до зародження злочинності. Саме тому ми наголошуємо на перспективах міждисциплінарних досліджень, поєднання адміністративно-правового та кримінологічного знання, використання програмних підходів в адміністративно-правовій доктрині.

В контексті історії досліджуваного явища варто також приділити увагу вказаній S. Willis так званій «фалмутській королівській трубі», тобто великому цегляному димарю сімнадцятого століття, який зберігся до наших часів і розташований в англійському містечку Фалмуті. Як зазначає автор, на південній стороні даної споруди розташована табличка з написом «Царська люлька, яка раніше використовувалася для знищення контрабандного тютюну» [3, с. 53]. Так, тютюн справедливо може вважатися одним із перших предметів контрабанди серед товарів комерційного призначення у світі.

Водночас окремі науковці, зокрема і М. Metinsoy, вважають історичною передумовою зародження злочину контрабанди формування монополій, які використовувалися державами та правлячими класами з моменту виникнення перших держав. Науковці зазначають, що реакція людей на монополії республіканської епохи майже не вивчена та стверджують, що більшість тих проявів, що називається контрабандою, насправді можна вважати засобом економічного виживання у формі довгострокової практики людей проти обмежень виробництва та торгівлі, а також високих цін на монопольні товари [4, с. 247].

Окремі східні дослідники вважають, що явище контрабанди, її коріння як злочину зводяться до політичних, соціальних та економічних проблем в різних країнах. З появою великих цивілізацій у світі, що стало результатом буму бізнесу та торгівлі, явище контрабанди також набуло значно більших обертів. Водночас науковці зазначають, що намір (умисел) особи вчинити злочин контрабанди є духовним елементом злочину [5, с. 313]. Так, ми підходимо до того, що в основі контрабанди лежать не лише об'єктивно зумовлені закономірності розвитку людства, а й внутрішній (духовний) стан окремої людини, породжений рівнем її загальної та правової культури.

Заслугує на увагу в цьому контексті і позиція L. Achilli про те, що стійкість мереж контрабандиста на тлі ворожих спроб національних держав знищити організації контрабанди є свідченням міцного зв'язку між контрабандистами та їхніми клієнтами. Науковець стверджує, що цей зв'язок живиться в спільній основі моралі та благочестя, створених і підтримуваних обома сторонами [6, с. 92].

Морально-етичний вимір контрабанди, на наше переконання, багато в чому пов'язаний з правовою культурою населення, у тому числі й духовною культурою. Так, як зазначає Nils Valdersdorf Jensen, у данській морській культурі між 1950 та 1990 роками дрібна контрабанда вважалася законною діяльністю для моряків, якщо здійснювалася відповідно до певних правил. Контрабанду здебільшого зображували як вид спорту, заснований на традиціях, а не як опозиційний політичний акт. Відповідно, зазначає дослідник, контрабанда постає не лише економічним явищем, зумовленим взаємозв'язком попиту та пропозиції, а культурним явищем, пов'язаним з морською культурою та спільнотою на борту [7, с. 92].

Так, ми підходимо до розуміння явища контрабанди не лише як окремого одиничного акту, породженого умислом конкретної особи, а й до колективного морального феномену. Португальський науковець С. Soares зазначає, що панівне розуміння моральної волі багато в чому засновується

на поглядах Іммануїла Канта, чия моральна/правова філософія ґрунтується виключно на абстрактному розумі та особистій автономії, не враховуючи визнання соціально-історичних підстав моральної суспільної поведінки. Науковець стверджує, що необхідна адекватна теорія відповідальності, яка б враховувала не лише індивідуальну відповідальність, а й колективну та корпоративну моральну відповідальність, здатну брати до уваги суспільство та його проблеми [8, с. 170].

Крім того, J. Slack та D. Martinez визнають, що контрабандисти є складною, неоднорідною групою людей з різними рівнями навичок, чеснот та стимулів для такої діяльності. Загалом визначення людей у таких обтяжених цінностями термінах як «позитивні» чи «негативні» є надто спрощеним для соціальної науки, і цього слід уникати. Більше уваги науковці закликають приділяти тому, як стосунки, створені в цих ситуаціях, призводять до унікальних зв'язків і механізмів довіри [9, с. 170].

Так, контрабанда товарів виступає однією із загроз митній безпеці держави, яка є невід'ємною складовою економічної безпеки. Контрабанда є кримінальним злочином, який в основному пов'язаний з незаконним переміщенням товарів через митний кордон з метою уникнення митного контролю. Залежно від предмета контрабанди розрізняють: зброю; лікарські засоби; наркотичні речовини; інформація; твори мистецтва; рослини, тварини; програмне забезпечення; авторське право тощо. Водночас контрабанда товарів і послуг є одним із проявів організованої злочинності [10, с. 349].

Так, як ми можемо побачити, аналізуючи історичний аспект досліджуваної проблематики, саме товари комерційного призначення з давніх часів ставали поширеним предметом злочину контрабанди, що зумовлювало появу спеціалізованих інституцій та нормативно-правових актів, спрямованих на протидію даному явищу.

У вітчизняному законодавстві категорія «товари комерційного призначення» так і не знайшла свого закріплення. Водночас відповідно до п. 57 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України «товари» - це будь-які рухомі

речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередач [11]. Виходячи з даних положень митного законодавства, товари комерційного призначення ми розуміємо як ті, що призначені для комерційної діяльності, тобто продажу та обміну на інші матеріальні цінності з метою отримання прибутку. Незаконне переміщення товарів комерційного призначення через митний кордон тягне за собою юридичну відповідальність, а саме адміністративну відповідальність.

У людських суспільствах, як переконані G. Sileno, A. Saillenfest, J. Dessalles, приписування відповідальності є спонтанною та, здавалося б, універсальною поведінкою [12, с. 171]. Щодо юридичної відповідальності та її меж дослідники зазначають, що правові системи зазвичай мають чіткі механізми для прийняття рішення про відповідальність (хто має надати засіб правового захисту?) і про провину (хто має бути покараний?). Загалом винність приписується шляхом доведення комбінації фактичних елементів у межах закону (*actus reus*) і психічних елементів, що мають відношення до справи (*mens rea*) [12, с. 173]. Юридичне ж розуміння феномену відповідальності, на переконання науковців, ґрунтується на нормативних знаннях (кваліфікація поведінки як дозволеної та забороненої) та знаннях про відповідальність (призначення відповідальності за поведінку) [12, с. 176].

Щодо розуміння адміністративної відповідальності сучасними вітчизняними науковцями, то, як зауважують О.Ю. Салманова та А.Т. Комзюк, останню переважно врегульовано Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), який визначає загальні питання цієї відповідальності: поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень та загальні правила їх накладення, а також конкретні склади адміністративних правопорушень та санкції за їх вчинення, види органів і посадових осіб, яким надано право розглядати справи про ці правопорушення та застосовувати адміністративні стягнення,

і порядок здійснення провадження у таких справах [13, с. 152]. О.В. Панасюк відмічає, що в сучасних умовах розвитку державності інститут адміністративної відповідальності є фундаментом та основним важелем реагування у механізмі забезпечення законності і правопорядку в процесі регулювання правовідносин у публічному адмініструванні [14, с. 164].

Ст. 482 Митного кодексу України закріплює притягнення до адміністративної відповідальності за контрабанду товарів комерційного призначення, а саме - переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем [11]. Водночас ст. 483 Митного кодексу України закріплює адміністративну відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю [11]. При цьому законодавець не надає чітко встановлений перелік товарів комерційного призначення чи інші родові (групові) ознаки таких товарів.

На нашу думку, реалізація будь-якого нормативного положення, у тому числі щодо встановлення юридичної відповідальності за певні діяння, є неможливою без організаційного розвитку тих інституцій, на які законом покладений обов'язок втілювати це положення в тих чи інших суспільних відносинах. Так, і один з провідних дослідників явища контрабанди Gautam Basu зазначає, що урядові органи, такі як митниця та прикордонний контроль, як правило, віддають перевагу ієрархічній структурі «зверху вниз», «командуванню та контролю». Особливості діяльності таких органів включають стандартні операційні процедури, чіткі повноваження та вказівки щодо комунікації, офіційний обмін інформацією, рутинні завдання, чітко визначені ролі та обов'язки. Науковець звертає увагу на те, що ієрархічна структура працює добре, якщо агентства добре інтегровані та мають чіткі мандати щодо того, що робити в операційній сфері. Однак, коли невизначеність навколишнього середовища зростає, а завдання стають більш складними та менш рутинними, ефек-

тивність ієрархій зменшується [15, с. 22]. Саме такі завдання постають в умовах все більшої цифровізації та стрімкого науково-технічного прогресу, що потребує постійного обміну інформацією між національними митними органами, діджиталізації процесу митного контролю, проведення спільних міжнародних навчань для державних службовців, які працюють у митній службі та прикордонників в процесі ефективного виявлення фактів контрабанди товарів комерційного призначення, а також органічної адаптації вітчизняного законодавства до новітніх форм приховування злочинів контрабанди товарів комерційного призначення та їх транснаціонального характеру.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що глибинна перебудова економічних відносин в Україні в умовах новітніх викликів, пов'язаних з карантинними обмеженнями, безпековими реаліями воєнного стану, поглибленням процесів цифровізації та глобалізації, призводить до новітнього бачення сутності контрабанди.

Зазначено, що прогалини в організації системи державного управління, інституційні, організаційно-управлінські проблеми можуть призводити до зародження злочинності. Саме тому ми наголошуємо на перспективах міждисциплінарних досліджень, поєднання адміністративно-правового та кримінологічного знання, використання програмних підходів в адміністративно-правовій доктрині.

В основі контрабанди лежать не лише об'єктивно зумовлені закономірності розвитку людства, а й внутрішній (духовний) стан окремої людини, породжений рівнем її загальної та правової культури. Так, ми підходимо до розуміння явища контрабанди не лише як окремого одиничного акту, породженого умислом конкретної особи, а й до колективного морального феномену.

На основі аналізу історичного аспекту досліджуваної проблематики було з'ясовано, що саме товари комерційного призначення з давніх часів ставали поширеним предметом злочину контрабанди, що зумовлювало появу спеціалізованих інституцій та норма-

тивно-правових актів, спрямованих на протидію даному явищу.

Під товарами комерційного призначення ми розуміємо ті товари, що призначені для комерційної діяльності, тобто продажу та обміну на інші матеріальні цінності з метою отримання прибутку. Незаконне переміщення товарів комерційного призначення через митний кордон тягне за собою саме адміністративну відповідальність, оскільки дані дії становлять собою адміністративне правопорушення.

В умовах все більшої цифровізації та стрімкого науково-технічного прогресу перед митними органами постають такі завдання, як постійний обмін інформацією на рівні міжнародного співробітництва, діджиталізація процесу митного контролю, проведення спільних міжнародних навчань для державних службовців, які працюють у митній службі, та прикордонників в процесі ефективного виявлення фактів контрабанди товарів комерційного призначення, а також органічна адаптація вітчизняного законодавства до новітніх форм приховування злочинів контрабанди товарів комерційного призначення та їх транснаціонального характеру.

Література

1. Aghazadeh A., Ardebili M., Ashouri M., Mahdavisabet M. Organized Smuggling of Goods in the Criminal Law of Iran and Turkey. *Journal of Politics and Law*. 2017. № 10 (5). P. 24-28.
2. Andriichenko N., Reznik O., Tkachenko V., Belanuk M., Skliar Y. Smuggling Of Goods As A Strategic Threat To The Economic Security Of European States. *Reice-Revista Electronica De Investigacion En Ciencias Economicas*. 2020. № 8(15). P. 346-357.
3. Willis S. The Archaeology of Smuggling and the Falmouth King's Pipe. *Journal of Maritime Archaeology*. 2009. № 4 (1). P. 51-65.
4. Metinsoy M. «Social Smuggling»: Resistance to Monopolies in Early Republican Turkey. *Siyasal-Journal Of Political Sciences*. 2020. № 29 (2). P. 247-269.
5. Miri H., Ghasemi M. Start smuggling goods and currency - damages and reasons. *Humanidades & Inovacao*. 2019. № 6 (13). P. 313-322.
6. Achilli, L. The «Good» Smuggler: The Ethics and Morals of Human Smuggling among Syrians. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2018. № 676 (1). P. 77-96.
7. Jensen N. A traditional sport: Smuggling among South Funen sailors, 1950-1990. *International Journal of Maritime History*. 2021. № 33 (2). P. 412-424.
8. Soares C. Corporate versus individual moral responsibility. *Journal of Business Ethics*. 2003. № 46 (2). P. 143-150.
9. Slack J., Martinez D. What Makes a Good Human Smuggler? The Differences between Satisfaction with and Recommendation of Coyotes on the US-Mexico Border. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. № 676 (1). P. 152-173.
10. Andriichenko N., Reznik O., Tkachenko V., Belanuk M., Skliar Y. Smuggling of goods as a strategic threat to the economic security of European States. *REICE Revista Electrónica de Investigación en Ciencias Económicas*. 2020. № 8(15). P. 346-357.
11. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
12. Sileno G., Saillenfest A., Dessalles J. A Computational Model of Moral and Legal Responsibility via Simplicity Theory. *Legal Knowledge and Information Systems*. 2017. № 302. P. 171-176.
13. Салманова О. Ю., Комзюк А. Т. Адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (94). С. 150-161.
14. Панасюк О. В. Проблемні питання оновлення змісту адміністративної відповідальності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 122-128.
15. Basu G. Combating illicit trade and transnational smuggling: key challenges for customs and border control agencies. *World Customs Journal*. 2014. № 8 (2). P. 17-26.

**LEGAL LIABILITY FOR SMUGGLING
OF COMMERCIAL GOODS IN UKRAINE**

The article emphasizes that the deep restructuring of economic relations in Ukraine in the conditions of the latest challenges associated with quarantine restrictions, the security realities of martial law, deepening the processes of digitalization and globalization, leads to a new vision of the essence of smuggling.

It is noted that gaps in the organization of the state administration system, institutional, organizational and management problems can lead to the emergence of crime. That is why we emphasize the prospects of interdisciplinary research, the combination of administrative-legal and criminological knowledge, the use of programmatic approaches in administrative-legal doctrine.

It is emphasized that the basis of smuggling lies not only in objectively determined laws of human development, but also in the inner (spiritual) state of an individual, generated by the level of his general and legal culture. Thus, we approach the understanding of the phenomenon of smuggling not only as a separate single act, generated by the intention of a specific person, but also as a collective moral phenomenon.

On the basis of the analysis of the historical aspect of the researched issue, it was found

out that since ancient times, commercial goods have become a common object of smuggling crime, which led to the emergence of specialized institutions and legal acts aimed at countering this phenomenon.

By goods of commercial purpose, we understand those goods intended for commercial activity, that is, sale and exchange for other material values for the purpose of obtaining profit. Illegal movement of commercial goods across the customs border entails precisely administrative responsibility, since these actions constitute an administrative offense.

It is noted that in the conditions of increasing digitization and rapid scientific and technical progress, customs authorities face such tasks as constant exchange of information at the level of international cooperation, digitization of the customs control process, conducting joint international training for civil servants working in the customs service, and border guards in the process of effective detection of smuggling of commercial goods, as well as organic adaptation of domestic legislation to the latest forms of concealment of crimes of smuggling of commercial goods and their transnational nature.

Key words: smuggling, legal responsibility, commercial goods, administrative responsibility.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

СТАРЧЕНКО Валентин Михайлович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0008-0894-2664>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2022.3.34

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, надано характеристику системі правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань. Наголошено, що система відповідних засад представлена великою кількістю нормативних документів різної юридичної сили. Доведено, що в системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права.

Ключові слова: правові засади, адміністративно-правове регулювання, дисципліна, законність, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми

Відповідно до принципу верховенства права, затвердженого Конституцією України, право виступає основним регулятором суспільно-правових відносин на території нашої держави [1]. Не є виключенням забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань. В аспекті зазначеної діяльності виникає велике число суспільних відносин, які упорядковуються нормами права, закріпленими в різноманітних юридичних документах. В залежності від галузевого забарвлення цих правових норм, вирізняються види правового регулювання, одним з яких є адміністративно-правове. Переконані, що саме норми адміністративної галузі права займають ключове місце в системі правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань.

Стан дослідження

Зауважимо, що окремі проблемні питання, пов'язані із правовим регулюванням діяльності Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: М.М. Бурбика, С.В. Ващенко, А.В. Головач, О.В. Зайчук, М.Г. Ісаков, С.В. Микитюк, П.М. Рабинович, О.Ю. Салманова, В.М. Тертишник та багато інших. Втім, варто відзначити, що в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовим засадам забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, норми якого регулюють діяльність ДБР взагалі, а також її керівника, зокрема; встановити місце норм адміністративної галузі права в системі відповідних засад.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика система правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань, а також опрацьовано місце в ній норм адміністративної галузі права.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що адміністративно-правове регулювання забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковувачий вплив на суспільні відносини публічно-управлінського характеру, які виникають в процесі реалізації заходів та механізмів, спрямованих на створення правових та організаційних умов за яких службова діяльність посадових осіб ДБР буде здійснюватись у суворій відповідності до визначених вимог, норм, правил та стандартів.

Для того, щоб надати характеристику правовим засадам забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань необхідно розглянути нормативно-правові акти, норми яких регулюються відповідні відносини. В даному контексті, перш за все, варто звернути увагу на положення Конституції України. Основний Закон містить багато важливих, основоположних статей, на яких обидві категорії засновуються. Наприклад, згідно зі статтями 6, 8 та 19 документу, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Відмітити також важливо статтю 3 Основного закону, яка, по суті, визначає соціальну орієнтованість документу та всієї державної політики. Згідно із текстом останньої

людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Таким чином, у Конституції України знаходять закріплення ключові нормативно-правові засади, які спрямовують та визначають зміст правового регулювання суспільних відносин, а також ті соціальні цінності, задля забезпечення яких національна юридична система взагалі існує та функціонує. В розрізі ж представленої проблематики дисципліна та законність, як важливі чинники роботи Державного бюро розслідувань, розчинюється у положеннях Конституції як базисний принцип роботи державного апарату, яку в свою чергу орієнтовано на задоволення інтересів людини і громадянина.

Не можна залишити поза увагою норми законодавства про працю, яке визначає основи трудової діяльності, а також дисципліни та законності в процесі її провадження всіх категорій осіб, у тому числі службовців державних та правоохоронних органів. Зокрема, Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 №322-VIII (далі – КЗпП) регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Главу X Кодексу присвячено питанням трудової дисципліни де визначено, що працівники зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця, додержуватись трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна роботодавця, з яким укладено трудовий договір. Трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечу-

ється створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю. У необхідних випадках заходи дисциплінарного впливу застосовуються стосовно окремих несумлінних працівників. Роботодавець повинен правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову і виробничу дисципліну, неухильно додержувати законодавства про працю і правил охорони праці, здійснювати заходи щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню), уважно ставитися до потреб і запитів працівників, поліпшувати умови їх праці та побуту [2].

Діяльність державного бюро розслідувань пов'язана із притягненням фізичних осіб до кримінальної відповідальності, тому до правових засад забезпечення законності та дисципліни в роботі правоохоронного органу не можна не віднести Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК). Положеннями КПК регульовано порядок кримінального провадження на території України, яке визначається, як досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Далі, як вбачається, слід вказати законодавчі акти, зокрема Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає процедурно-правові засади оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) – системи гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів уповноваженими працівниками ДБР. Завданням оперативно-розшукової діяльності, згідно до Закону, є «пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання

інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави. Стаття 4 встановлює принципи ОРД, перелік яких включає в себе верховенство права, законності, дотримання прав і свобод людини» [3].

Ключовим документом в урегулюванні діяльності ДБР є Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VII, котрий визначає правові основи організації та діяльності Державного бюро розслідувань. В статті 3 документу вказано, що ДБР розслідувань організовується і діє на засадах: «1) верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) законності; 3) справедливості; 4) неупередженості; 5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань; 6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам. Державне бюро розслідувань діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини і громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю; 7) політичної нейтральності і позапартійності. Використання Державного бюро розслідувань у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється; 8) єдиноначальності у реалізації повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань» [4].

Наступним важливим нормативно-правовим актом в системі правових засад забезпечення законності та дисципліни в роботі ДБР є Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VII, «який регулює суспільні відносини пов'язані із діяльністю працівників Бюро, які мають статус державних службовців» [5]. Окремий розділ Закону

присвячено питанням дисципліни державної служби, яка згідно нормативного акту забезпечується в органах державної влади, у тому числі ДБР, шляхом: 1) дотримання у службовій діяльності вимог законодавства та інших нормативно-правових актів у сфері державної служби та виконання правил внутрішнього службового розпорядку; 2) формування керівником державної служби у підпорядкованих державних службовців високих професійних якостей, сумлінного ставлення до виконання своїх посадових обов'язків, поваги до прав і свобод людини і громадянина, їхньої честі та гідності, а також до держави, державних символів України; 3) поєднання керівниками усіх рівнів методів переконання, виховання і заохочення із заходами дисциплінарної відповідальності щодо підпорядкованих державних службовців; 4) поєднання повсякденної вимогливості керівників до підпорядкованих державних службовців з постійною турботою про них, виявленням поваги до їхньої честі та гідності, забезпеченням гуманізму та справедливості [5].

Було б помилкою не віднести до правових засад забезпечення законності та дисципліни в Державному бюро розслідувань Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [6]. В тексті документу детально описуються заходи запобігання та протидії корупції, які застосовуються у тому числі в межах діяльності Державного бюро розслідувань, а саме: врегулювання конфлікту інтересів, обмеження роботи за сумісництвом, фінансовий контроль, спеціальна перевірка і таке інше [6].

Значна частина правового впливу на правовідносини, що виникають в аспекті забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань, ґрунтується на нормах підзаконних нормативно-правових актів. Серед останніх слід виділити Постанову КМУ «Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового

та начальницького складу Державного бюро розслідувань» від 05.08.2020 №743, «яка визначає порядок проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань, їх права та обов'язки» [7]. Документом визначено, «що служба в Бюро є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України. Особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань є громадяни України, які на конкурсній основі у добровільному порядку (за контрактом) прийняті на службу до Державного бюро розслідувань і яким присвоєно спеціальні звання осіб рядового та начальницького складу відповідно до законодавства. Постановою визначено, що робота в Бюро пов'язана із дотриманням особовим складом правил та вимог професійної етики, дисципліни. Значну увагу у положеннях акту приділено компетенції та повноваженням керівника у сфері кадрового забезпечення ДБР» [7].

Важливе значення для правового регулювання забезпечення дисципліни та законності в ДБР мають внутрішньо-відомчі нормативні документи. Наприклад, слід вказати Наказ від 14.01.2020 №9 «Про затвердження Інструкції про проведення службових розслідувань стосовно працівників Державного бюро розслідувань» визначає процедурні аспекти реалізації службових розслідувань, порядок їх ініціації та юридичні наслідки [8]. Також не можна не відмітити Наказ ДБР від 18.08.2020 №422 «Про затвердження положення про заохочення в Державному бюро розслідувань» визначає підстави, порядок представлення до заохочення, порядок розгляду нагородних матеріалів та прийняття рішення про заохочення або про відмову в заохоченні, опис заохочення, порядок вручення заохочення, а також його позбавлення та вилучення в Бюро [8].

Окремо варто звернути увагу на Наказ ДБР від 16.01.2021 «Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань». Правила встановлюють основні принципи, моральні норми, загальні вимоги до етичної поведінки праців-

ників ДБР - осіб рядового та начальницького складу, державних службовців та працівників, що працюють за трудовими договорами у ДБР, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх посадових (службових) обов'язків. «Правила базуються на положеннях Конституції України, міжнародних договорів та угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законів України, зокрема у сфері запобігання корупції, а також таких, що регулюють етичні правила та професійну етику працівника ДБР. Правила розроблені з метою впровадження високих етичних стандартів, поведінки, працівників, ДБР, добросовісного, чесного та професійного виконання ними посадових обов'язків, формування позитивної репутації ДБР, а також для запобігання та врегулювання конфліктних ситуацій, недопущення вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, формування у працівників ДБР нетерпимості до корупції та сприяння зростанню суспільної довіри до ДБР» [9].

Висновки

Таким чином, правові засади забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань включають в себе норми конституційного, кримінально-процесуального, трудового та адміністративного права одночасно. Проте, правові положення перших галузей права, переважно, встановлюють лише загальні засади правового статусу ДБР, закріплюючи принципи його діяльності як органу державної влади; особливості роботи у кримінально-процесуальному напрямку, як суб'єкта кримінального провадження; основи забезпечення трудових прав персоналу; тощо.

Втім, проведене наукове дослідження дає змогу із впевненістю констатувати, що у системі правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою норм останньої: по-перше, визначаються загальні засади функціонування Державного бюро розслідувань, зокрема його правовий статус, структуру, систему управління, тощо; по-друге, закріплюють-

ся ключові повноваження (сукупність прав та обов'язків) керівного та рядового складу службовців ДБР; по-третє, встановлюються завдання, функції, компетенція керівників Державного бюро розслідувань; по-четверте, визначаються форми, методи, а також межі, в яких можуть здійснювати діяльність керівники Бюро; по-п'яте, окреслюються межі юридичної відповідальності керівників, як суб'єктів забезпечення дисципліни та законності у функціонуванні відомства.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст.141.
2. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 №322-VII. Відомості Верховної ради УРСР. 1971. Додаток до №50ю
3. Про оперативно-розшукову діяльність: закон від 18.02.1992 №2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №22. Ст.303.
4. Про Державне бюро розслідувань: закон від 12.11.2015 №794-VII. Відомості Верховної ради України. 2016. №6. Ст.55.
5. Про Державну службу: Закон України від 10.12.2015 №889-VIII. Відомості Верховної ради України. 2016. №4. Ст.43.
6. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 №1700-VII. Відомості Верховної ради України. 2014. №49. Ст.2056.
7. Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань: постанова від 05.08.2020 №743. Єдиний веб-портал органів влади України: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-743>.
8. Інструкція про проведення службових розслідувань стосовно працівників Державного бюро розслідувань: наказ від 14.01.2020 №9. Офіційний веб-портал Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-14.01.2020-9-pro-zatverdzhennya-instrukcij-pro-poryadok-provedennya-sluzhbovih-rozsliduvan-stosovno-pracivnikiv-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan.PDF>.

АНОТАЦІЯ

Відзначено, що адміністративно-правове регулювання забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковувачий вплив на суспільні відносини публічно-управлінського характеру, які виникають в процесі реалізації заходів та механізмів, спрямованих на створення правових та організаційних умов за яких службова діяльність посадових осіб ДБР буде здійснюватись у суворій відповідності до визначених вимог, норм, правил та стандартів.

Наголошено, що правові засади забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань включають в себе норми конституційного, кримінально-процесуального, трудового та адміністративного права одночасно. Проте, правові положення перших галузей права, переважно, встановлюють лише загальні засади правового статусу ДБР, закріплюючи принципи його діяльності як органу державної влади; особливості роботи у кримінально-процесуальному напрямку, як суб'єкта кримінального провадження; основи забезпечення трудових прав персоналу; тощо.

Констатовано, що у системі правових засад забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою норм останньої: по-перше, визначаються загальні засади функціонування Державного бюро розслідувань, зокрема його правовий статус, структуру, систему управління, тощо; по-друге, закріплюються ключові повноваження (сукупність прав та обов'язків) керівного та рядового складу службовців ДБР; по-третьє, встановлюються завдання, функції, компетенція керівників Державного бюро розслідувань; по-четверте, визначаються форми, методи, а також межі, в яких можуть здійснювати діяльність керівники Бюро; по-п'яте, окреслюються межі юридичної відповідальності керівників, як суб'єктів забезпечення дисципліни та законності у функціонуванні відомства.

Ключові слова: правові засади, адміністративно-правове регулювання, дисципліна, законність, Державне бюро розслідувань.

SUMMARY

It was noted that the administrative-legal regulation of ensuring discipline and legality in the State Bureau of Investigation is a regulatory and structuring influence on public relations of a public-management nature, carried out with the help of norms of the administrative branch of law, which arise in the process of implementing measures and mechanisms aimed at creating legal and organizational conditions under which the official activities of the DBR officials will be carried out in strict accordance with the specified requirements, norms, rules and standards.

It was emphasized that the legal principles of ensuring discipline and legality in the State Bureau of Investigation include the norms of constitutional, criminal procedural, labor and administrative law at the same time. However, the legal provisions of the first branches of law mainly establish only the general principles of the legal status of the SBI, establishing the principles of its activity as a body of state power; peculiarities of work in the criminal-procedural direction, as a subject of criminal proceedings; the basics of ensuring the labor rights of personnel; etc.

It was established that in the system of legal principles for ensuring discipline and legality in the State Bureau of Investigations, the key place is given to the norms of the administrative branch of law, because it is with the help of the norms of the latter: first, the general principles of the functioning of the State Bureau of Investigations are determined, in particular, its legal status, structure, system management, etc.; secondly, the key powers (a set of rights and responsibilities) of the management and rank-and-file employees of the SBI are fixed; thirdly, the tasks, functions, competence of the heads of the State Bureau of Investigation are established; fourthly, the forms, methods, and limits within which the heads of the Bureau can carry out activities are determined; fifth, the limits of the legal responsibility of managers as subjects of ensuring discipline and legality in the functioning of the department are outlined.

Key words: legal principles, administrative and legal regulation, discipline, legality, State Bureau of Investigation.

9. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань: наказ від 16.01.2021 №30. Офіційний веб-портал Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF>.

ВИДИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, проректор з фінансово-господарської роботи ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

<https://orcid.org/0000-0003-3322-6279>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2022.3.35

У статті акцентовано увагу на тому, що в сучасній науковій царині не існує логічного та обґрунтованого підходу щодо виділення різновидів державно-приватного партнерства в цілому та в сфері вищої освіти зокрема. А відтак, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, запропоновано авторське бачення видів державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Ключові слова: види, класифікація, державно-приватне партнерство, сфера вищої освіти.

Постановка проблеми

Одним із важливих напрямів покращення якості та ефективності вищої освіти в Україні є вдосконалення системи державно-приватного партнерства у відповідній сфері. Зазначене пояснюється тим, що ключова роль державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти характеризують наступні аспекти: – ДПП сприяє узгодженню позицій офіційної влади та громадянського суспільства з питань: якості вищої освіти, актуальності і пріоритетності переліку галузей знань та спеціальностей за якими відбувається підготовка фахівців, а також виправданості обсягу підготовки останніх; ДПП дозволяє розподілити між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства навантаження щодо належного матеріально-фінансового, нормативно-технічного, інноваційного, навчально-методичного, інформаційного та іншого забезпечення сфери вищої освіти; ДПП дає змогу від-

чутно покращити якість та ефективність підготовки викладацького складу закладів вищої освіти; ДПП дозволяє організувати та здійснювати більш ефективний моніторинг якості освіти; ДПП дає змогу виробити гнучкіший та більш дієвий механізм стимулювання як здобувачів вищої освіти, так і викладацького складу закладів вищої освіти; ДПП є важливим інструментом визначення проблемних аспектів у сфері вищої освіти в Україні та вироблення відповідних пропозицій і рекомендацій щодо вирішення цих проблем, зокрема шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства. З огляду на це, цілком справедливим буде говорити про те, що державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти є багатоманітним явищем, що обумовлює наявність різних його видів.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із функціонуванням інституту державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, у своїх наукових працях розглядали: В.В. Дергачова, І.О. Дьоміна, В.П. Горин, М.І. Карпа, А.М. Карпенко, Г.О. Комарницька, О.С. Москічова, М. І. Крупка, О.С. Павлова, Р.Б. Поляков, А.В. Пшонка та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, в юридичній літературі відсутній єдиний підхід щодо розуміння переліку видів державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета наукової статті полягає у тому, щоб окреслити види державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо розуміння переліку видів державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; здійснити аналіз норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання відповідної діяльності.

Наукова новизна дослідження

Новизна статті полягає у тому, що в роботі дістало подальшого опрацювання класифікація видів державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що в сучасній науковій царині не існує логічного та обґрунтованого підходу щодо виділення різновидів державно-приватного партнерства в цілому та в сфері вищої освіти зокрема. Ключовою перепорою є відсутність з цього приводу будь-яких відомостей у законодавчих документах. Враховуючи ці недоліки, ми сформулювали власний перелік видів державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти з огляду на зміст цього інституту та його правові засади.

Першим видом державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти є інвестування. Зазначений різновид є одним з найбільш простих, адже передбачає лише розподіл та використання фінансових ресурсів. Так, слово «інвестиції» (від латинського «invest» – вкладати), описує процес вкладення капіталу з метою наступного його збільшення [3]. В.Я. Шевчук та П.С. Рогожин пропонують фінансове та економічне визначення категорії «інвестиції». За фінансовим визначенням, інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються в господарчу діяльність із метою отримання доходу. За економічним визначенням, інвестиції – це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим

зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал [4; 3, с.8].

Тож, в найбільш базовому розумінні інвестування – це вкладення грошових активів з метою отримання прибутку, або досягнення іншого позитивного результату. Тобто, це залучення додаткового, відсутнього капіталу для вирішення відповідного кола завдань. В рамках державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти інвестування полягає у залученні капіталу приватних партнерів для розвитку освітньої інфраструктури та поліпшення процесу навчання і виховання, наприклад, за рахунок закупівлі технічних приладів, літератури, інвентаря тощо. За таких умов відбувається використання державою або територіальною громадою фінансових можливостей приватних партнерів в обсягах та межах, які останні можуть надати спираючись на власні фінансові джерела та наявний капітал.

Інвестування може мати односторонній та двосторонній характер. В першому випадку йдеться мова про залучення державою або територіальною громадою додаткових коштів, які відсутні з метою реалізації цілей вищої освіти та освітнього процесу. Двостороння інвестиційна діяльність полягає у поєднанні фінансових можливостей держави та приватних партнерів з метою посилення капіталовкладень в освітній сектор та його якісно-технічного розвитку.

Другим різновидом є державно-приватне партнерство організаційного змісту. Під терміном «організація», як правило, розуміється: а) внутрішня стійкість, погодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого; б) сукупність процесів чи дій, що приводять до утворення і удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; в) об'єднання людей, що спільно реалізують визначену програму чи мету, діють на підставі визначених процедур і правил [5, с.474]. Тож, організація є структурованою управлінською єдністю, яка має спільну для всіх складових елементів мету функціонування, характеризується централізованістю внутрішніх відносин та наявністю єдиного керівного центру з якого відбу-

вається координація роботи всієї структури та контроль за правильністю її роботи. В динамічному розумінні організація або організувати – це діяльність із реалізації заходів та засобів спрямованих на забезпечення побудови та роботи вказаної структури.

Організація вищої освіти на сьогоднішній день досить складна та розгалужена. Вона включає в себе великий масив суб'єктів управління, що передбачено Законом України «Про вищу освіту» [7; 8]. Кожен із зазначених суб'єктів в процесі реалізації покладених на нього повноважень забезпечує організацію роботи системи вищої освіти за рахунок нормативно-правового забезпечення роботи закладів вищої освіти, формування їх матеріально-технічної та фінансової бази шляхом розподілу бюджетних коштів, створення та затвердження навчальних програм, розроблення концепцій та моделей практичної підготовки фахівців за відповідними кваліфікаційними напрямками, контролю якості освітнього процесу та вищої освіти в цілому тощо.

Державно-приватне партнерство надає можливість поліпшити стан організації роботи системи вищої освіти використовуючи в даному процесі не тільки ресурси держави, але й приватних партнерів. В межах даного різновиду мова йде про залучення приватних партнерів в систему управління освітнім середовищем з метою його адаптації до вимог бізнесу та сучасного ринку праці, що може бути досягнуто шляхом: спільної розробки програм практичної та теоретичної підготовки з урахування сучасного стану конкретних напрямів трудової діяльності; спільного формування нормативно-правової основи виховання та навчання майбутніх спеціалістів; залучення представників приватного партнера до визначення векторів розвитку сектору вищої освіти в цілому, а також його окремих складових або закладів що до нього безпосередньо відносяться; активного залучення представників приватного партнера до навчального процесу тощо.

Наступним видом є державно-приватне партнерство в сфері вищої освіти, яке спрямоване на інноваційний розвиток. Слово «інновація» має латинське походження і означає оновлення, зміна, введення

чогось нового. У той самий час це є запозиченням з англійської. «Oxford Advanced Learner's Dictionary» дає таке визначення слова: «innovation» – запровадження нових речей, ідей чи методів виконання чого-небудь. Як термін воно вперше зустрічається в дослідженнях культурологів у ХІХ столітті і означає залучення деяких елементів однієї культури в іншу. Це його значення досі зберіглося в етнографії. На початку ХХ століття термін «інновація» перейшов до економіки. Тоді виникла наука про нововведення, яка почала вивчати закономірності технічних нововведень у сфері матеріального виробництва. У 50-тих роках поняття «інновація» починають застосовувати щодо педагогіки, де стали вивчати різні зміни в системі навчання та виховання, методиці викладання, розвитку та функціонування навчальних закладів [9, с.779].

В сучасних наукових джерелах інновація – це комплексний процес створення, поширення й використання нових практичних коштів (нововведення) для нової (або для кращого задоволення вже відомої) суспільної потреби; одночасно це є процес сполучених з даним нововведенням змін у тій соціальній і речовинній сфері, у якій відбувається його життєвий цикл. В.Л. Осецький визначає інновацію, як процес впровадження нового у свідомості і діяльності всіх учасників інноваційного процесу, пов'язаним з формуванням у них «інноваційної здатності», а не тільки як створення конкретної новинки [10, с.175; 11, с.22]. М.А. Полегенька вважає доцільним тлумачити категорію «інновація» з позиції двох підходів: статичного та динамічного. Відповідно до першого інновація виступає як «інновація-продукт», та представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку. В аспекті динамічного підходу інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих [12, с.59].

Важливе місце категорія «інновація» займає у сфері управління. «Інноваційний

розвиток є визначальним фактором росту ефективності діяльності підприємства, підвищення якості продукції, економного використання ресурсів, запобігання екологічним наслідкам індустріалізації. Тільки за умови досягнення високого рівня інноваційної діяльності підприємств економіка країни зможе зайняти гідне місце у світовому процесі економічного розвитку. Саме інновація, сприяє динамічному саморозвитку та забезпечує конкурентоспроможність на всіх ієрархічних рівнях економіки. Інноваційний розвиток підприємств – це визначений безперервний рух, що базується на впровадженні і реалізації інновацій, які зумовлюють поліпшення кількісних та якісних характеристик діяльності підприємства, забезпечують зміцнення його ринкових позицій та створюють умови для його прогресивного розвитку», – вказує А.Ю. Сербенівська [13].

Отже, інновація – це створення чогось принципово нового (теорії, винаходу, моделі суспільних відносин і таке інше), що суперечить існуючим переконанням, але об'єктивно полегшує суспільне життя та вдосконалює його окремі складові. Інновації в освітньому процесі покликані спрощувати процес отримання знань і освоєння професійних навичок, а також критично підвищити їх якість. Одноманітний підхід до виховання у вищій освіті, більшість механізмів в якому запозичені ще за радянських часів, на сьогоднішній день показує свою неефективність з урахуванням бурхливого розвитку ринку праці, стрімкої появи нових професій, тотальної цифровізації навчального процесу у вищих навчальних закладах і таке інше. За даних умов, актуальною є інноваційна зміна процесу навчання та виховання у вищих навчальних закладах шляхом: перегляду навчальних програм; створення нових моделей практичної підготовки; використання в процесі навчання цифрових технологій та інструментів; залучення представників підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов'язана із напямом підготовки, до навчання та виховання студентів вищих навчальних закладів; створення навчальних парків, виховних бізнес-центрів, зон креативного розвитку з метою

організації «навчання через дослідження» тощо. На відміну від державно-приватного партнерства організаційного змісту, інноваційний різновид передбачає не просто вдосконалення, а, по-перше, пошук та впровадження принципово нових технологій, моделей, систем та технік виховання професіоналів в тій чи іншій галузі; по-друге, відхід від стандартизованого, загальноприйнятого в державі академічного процесу навчання.

Останнім різновидом варто виділити державно-приватне партнерство в сфері вищої освіти матеріально-технічного змісту. В даному випадку торкаємось питання матеріально-технічного забезпечення сфери вищої освіти, а саме відповідних закладів, які надають громадянам доступ до неї. Стаття 70 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII з цього приводу каже: матеріально-технічна база закладів вищої освіти включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші матеріальні цінності. Відповідно до законодавства та з урахуванням організаційно-правової форми закладу вищої освіти з метою забезпечення його статутної діяльності засновником (засновниками) закріплюються на основі права господарського відання або передаються у власність будівлі, споруди, майнові комплекси, комунікації, обладнання, транспортні засоби та інше майно. Землекористування та реалізація прав власника земельних ділянок, у тому числі набуття відповідних прав на землю, здійснюються закладами вищої освіти відповідно до Земельного кодексу України. Майно закріплюється за державним або комунальним закладом вищої освіти на праві господарського відання і не може бути предметом застави, а також не підлягає вилученню або передачі у власність юридичним і фізичним особам без згоди засновників закладу вищої освіти та вищого колегіального органу самоврядування закладу вищої освіти, крім випадків, передбачених законодавством. Заклад вищої освіти у порядку, визначеному законом, та відповідно до статуту має право: «1) власності на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за власні кошти або кошти державного чи місцевих бюджетів (крім випадків,

визначених законом); 2) засновувати сталий фонд (ендаумент) закладу вищої освіти та розпоряджатися доходами від його використання відповідно до умов функціонування сталого фонду, а також отримувати майно, кошти і матеріальні цінності, зокрема будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби, від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, у тому числі як благодійну допомогу; 3) провадити фінансово-господарську діяльність в Україні та за кордоном; 4) використовувати майно, закріплене за ним на праві господарського відання, у тому числі для провадження господарської діяльності, передавати його в оренду та в користування відповідно до законодавства; тощо [7].

Державно-приватне партнерство надає можливість поліпшити стан матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти та суб'єктів освітнього процесу, зокрема, студентів або викладацького складу. Передусім, залучення приватного партнера можливо з метою реконструкції, відбудови, ремонту або іншого якісного удосконалення споруд та конструкцій, які належать відповідному закладу вищої освіти [14].

Висновок

Таким чином, на сьогоднішній день існує чотири ключові різновиди державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти до яких ми віднесли: інвестування, державно-приватне партнерство організаційного змісту, державно-приватного партнерства інноваційного спрямування, державно-приватне партнерство в сфері вищої освіти матеріально-технічного змісту. Кожен з представлених різновидів передбачає різноманітні підходи до залучення приватного сектору у забезпечення цілей та реалізацію функцій сектору вищої освіти.

Література

1. Слободяник О. Державно-приватне партнерство у сфері професійної (професійно-технічної) освіти: семантика і перспективи розвитку в Україні. Професійна педагогіка. 2022. №1(24). С. 164-171.
2. Ляховець О.О. Державно-приватне партнерство у вищій освіті як інституційна

складова модернізації економіки. Інноваційна економіка. 2014. №4(53). С.71-78.

3. Шевченко С.Ю. Економічна сутність інвестицій та інвестиційної діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2010. №1. С.7-10.

4. Шевчук В.Я., Рогожин П.С. Основи інвестиційної діяльності. К: Генеза, 1997. 384 с.

5. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: Навчально-методичний посібник. Ануфрієв М. І., Венедиктов В. С.; Негодченко О. В.; Соболев В. О.; Шкарупа В. К., Щербина В. І. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.

6. Попович Є.М. Управління органами прокуратури України: організаційно-правові проблеми: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2010. 373 с.

7. Про вищу освіту: закон від 01.07.2014 №1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №63. Ст.1728.

8. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: постановою, положення від 16.10.2014 №630. Офіційний вісник України. 2014. №95. Ст.2729.

9. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English. Sixth edition. Edited by Sally Wehmeier. Oxford University press, 2000. 1792 p.

10. Осецький В.Л. Методичні підходи до реалізації інноваційного потенціалу підприємств. Підприємництво, господарство і право. 2002. № 3. С. 114–117.

11. Груба Г.І. Державна політика розвитку інноваційної діяльності в Україні: дисертація. Київ: Рада по вивченню продуктивних сил України. 2009. 414 с.

12. Полегенька М.А. Етимологія терміну «інновації» як економічної категорії. Агросвіт. 2016. №21. С.57-61.

13. Сербенівська А.Ю. Сутність та значення інноваційних процесів в діяльності підприємств. Ефективна економіка. 2012. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1690>.

14. Про державно-приватне партнерство: закон від 01.07.2010 №2404-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. №40. Ст.1436.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що на сьогоднішній день існує чотири ключові різновиди державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти, зокрема: інвестування, державно-приватне партнерство організаційного змісту, державно-приватне партнерство інноваційного спрямування, державно-приватне партнерство матеріально-технічного змісту. Кожен з представлених різновидів передбачає різноманітні підходи до залучення приватного сектору у забезпеченні цілей та реалізацію функцій сектору вищої освіти.

Наголошено, що в контексті державно-приватного партнерства інвестування може мати односторонній та двосторонній характер. В першому випадку йдеться про залучення державою або територіальною громадою додаткових коштів, які відсутні, з метою реалізації цілей вищої освіти та освітнього процесу. Двостороння інвестиційна діяльність полягає у поєднанні фінансових можливостей держави та приватних партнерів з метою посилення капіталовкладень в освітній сектор та його якісно-технічного розвитку.

Наголошено, що державно-приватне партнерство надає можливість поліпшити стан організації роботи системи вищої освіти використовуючи в даному процесі не тільки ресурси держави, але й приватних партнерів. В межах даного різновиду мова йде про залучення приватних партнерів в систему управління освітнім середовищем з метою його адаптації до вимог бізнесу та сучасного ринку праці, що може бути досягнуто шляхом: спільної розробки програм практичної та теоретичної підготовки з урахування сучасного стану конкретних напрямів трудової діяльності; спільного формування нормативно-правової основи виховання та навчання майбутніх спеціалістів; залучення представників приватного партнера до визначення векторів розвитку сектору вищої освіти в цілому.

Ключові слова: види, класифікація, державно-приватне партнерство, сфера вищої освіти.

SUMMARY

It is argued that today there are four key types of public-private partnership in the field of higher education, in particular: investment, public-private partnership of organizational content, public-private partnership of innovative direction, public-private partnership of material and technical content. Each of the presented varieties involves various approaches to the involvement of the private sector in ensuring the goals and realization of the function of the higher education sector.

It is emphasized that in the context of public-private partnership, investment can be unilateral or bilateral. In the first case, it refers to the attraction by the state or territorial community of additional funds, which are not available, in order to realize the goals of higher education and the educational process. Bilateral investment activity consists in combining the financial capabilities of the state and private partners with the aim of strengthening capital investments in the educational sector and its qualitative and technical development.

It is emphasized that the public-private partnership provides an opportunity to improve the state of organization of the higher education system, using in this process not only state resources, but also private partners. Within this variety, we are talking about the involvement of private partners in the management system of the educational environment in order to adapt it to the requirements of business and the modern labor market, which can be achieved by: joint development of practical and theoretical training programs taking into account the current state of specific areas of labor activity; joint formation of the regulatory and legal framework for education and training of future specialists; involving representatives of the private partner in determining the development vectors of the higher education sector as a whole.

Key words: types, classification, public-private partnership, sphere of higher education.

ПОНЯТТЯ БІЗНЕСУ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ВОСКОБОЙНИКОВ Вадим Володимирович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0571-5565>

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2022.3.36

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «об'єкт адміністративно-правового регулювання». Розкрито сутність поняття «бізнес», а також встановлено як воно співвідноситься із терміном «підприємництво». Запропоновано авторське визначення бізнесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: підтримка, розвиток, бізнес, об'єкт, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

В сучасних умовах важливість бізнесу для розвитку держави та суспільства складно переоцінити. Так, соціально, бізнес впливає на якість життя громадян, забезпечуючи їх основні потреби, такі як працевлаштування, доступ до товарів та послуг, тощо. На політичному рівні, бізнес впливає на формування законодавчої та регуляторної політики, а також на прийняття рішень, що стосуються економічних питань. Крім того, успішний бізнес може підтримувати стабільність та розвиток державних інституцій, а також сприяти розвитку демократії через створення робочих місць та забезпечення рівних можливостей. Варто зауважити, що в правовій та в економічній літературі все частіше використовується саме термін «бізнес», проте законодавчого визначення він так і не отримав.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені характеристиці бізнесу як правової категорії неодноразово ставали предметом наукових досліджень різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: О.В. Анікшина, Т.Т. Гачек, Л.М. Карпенко, С.В. Каюн, Т.В. Лобунець, А.Ю. Петухов, О.З. Уголькова, С.Ю. Юр'єва та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість здобутків, в науковій літературі фактично недослідженим є поняття бізнесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття бізнесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття об'єкт адміністративно-правового регулювання; розкрити загально теоретичні підходи щодо тлумачення терміну «бізнес», а також з'ясувати як воно співвідноситься з іншими науковими категоріями, зокрема підприємництвом.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення бізнесу як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що в науковій літературі вчені по-різному підходять до визначення терміну «об'єкт адміністративно-правового регулювання». Так, до прикладу, І.А. Черниш під об'єктами адміністративно-правового регулювання внутрішньої торгівельної діяльності розуміє підприємства юридичних і фізичних осіб, які в процесі здійснення оптової та роздрібною торгівлі, задовільняють потреби споживачів, а також їх діяльність, що здійснюється на основі реалізації адміністративно-правових норм [1, с.249]. Тобто автор розглядає широке коло суб'єктів реалізації торгівлі як бізнесу, а також безпосередньо їх діяльність. Такий погляд вважається дещо завузьким, оскільки адміністративно-правове регулювання спрямоване не лише на торгівлю як розглядувану автором сферу бізнесу, але й на створення якісних зовнішніх умов для його провадження.

А.М. Чорна справедливо наголошує, що адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності має велике значення для держави. Адже підприємство, як і ринкова економіка, не має природженого імунітету проти монополізму, інфляції та спадів ділової активності. Якщо держава залишається байдужою, ці процеси починають прогресувати, задаючи чималих економічних і соціальних збитків. Підприємство також не може самостійно вирішувати складні регіональні проблеми, що виникають під впливом історичних, національних, демографічних та інших неринкових факторів. Для їх вирішення потрібне втручання держави, її відповідна регіональна політика. Таким чином, без втручання держави, без державного регулювання підприємство ніколи не зможе зробити виробництво економічно безпечним, гарантувати реалізацію соціально-економічних прав людини, вирівняти структурні та регіональні диспропорції та ін. Незважаючи на досить розгалужену структуру, система заходів державного регулювання підприємницької діяльності має переважно обмежений та декларативний характер. Зокрема, реалізація різних програм державної підтримки в цьому напрямі не спирається на реальні механізми, а об-

межується вирішенням окремих поточних завдань [2, с. 131].

Як науковий термін поняття «бізнес» було введено Р. Кантільйоном на початку XVIII ст. За короткий історичний проміжок часу в нашій країні змінилася офіційно-наукова позиція щодо трактування сутності терміну «бізнес». На етапі посткомуністичних перетворень у переважній більшості країн, у тому числі і в Україні, встановилося розуміння «бізнесу» як справи, заняття, яке приносить дохід підприємницькій або комерційній діяльності. Існує і таке визначення, що «бізнес – це підприємницька діяльність, спрямована на виробництво і реалізацію товарів, послуг, цінних паперів, грошей або інших видів дозволеної законом діяльності з метою одержання прибутку». Таким чином, у загальному визначенні термін «бізнес» – це будь-який дозволений законодавством вид діяльності, що приносить дохід [3].

В.С. Полівчак справедливо акцентує увагу на тому, що сам термін «бізнес» є запозиченим, він ввійшов у міжнародну лінгвістику з англійської мови і виник на базі слова «busy», «business», яке має чимало синонімічних трактувань – справа, діло, робота, праця і т.д. Аналогічно до словоутворювальної конструкції, термін «бізнес» в економічному контексті вживається у багатьох значеннях, він одночасно використовується для означення будь-якого виду діяльності і окремої спеціалізації; загальних принципів і технологічних особливостей ведення справи; виробництва матеріальних благ, їх обміну і реалізації; характеру і роду зайнятості людей тощо. Західні економісти визначають поняття бізнесу системно і при цьому розширюють межі його значень від діла, роботи, виробництва через систему задоволення бажань, через стиль життя людей до центральної магістралі соціально-економічної системи суспільства. У вітчизняній науці стосовно терміну «бізнес» на сьогодні панує цілком невизначеність і еkleктика, що призводить до змішування різних за суттю і змістом економічних понять та ускладнює розуміння і вивчення багатьох аспектів вітчизняної системи бізнесових відносин [4, с.404].

С.М. Гончаров та Н.Б. Кушнір в Тлумачному словнику економіста розрізняють дві

категорії «бізнес» та «підприємництво». Бізнес – ініціативна, економічна (виробнича, підприємницька, посередницька) діяльність в умовах ринкової економіки, спрямована на створення власної справи для одержання прибутку шляхом використання своєї праці, власних або запозичених коштів [5, с.80]. Доволі цікавим та виправданим, з точки зору розгляду бізнеса в контексті правового регулювання, є позиція А.Ю. Петухова, згідно з якою бізнес – це врегульована нормами права, не заборонена законом діяльність суб'єктів, метою якої є одержання реального прибутку, досягнення позитивних економічних і соціальних результатів, задоволення власних потреб, створення додаткових робочих місць. Ознаками бізнесу є: 1) мета – отримання прибутку; 2) ділові відносини, які врегульовані нормами права; 3) орієнтований на задоволення потреб; 4) для нього притаманна ознака самостійності, тобто особа, в межах чинного законодавства, на власний розсуд приймає рішення про створення та ведення бізнесу, обирає вид його діяльності; 5) ініціативність, що пояснюється необхідністю та бажанням особи, за допомогою бізнесу, задовольняти інтереси інших суб'єктів, що зумовлює необхідність активної позиції, руху вперед для розвитку та отримання прибутку; 6) ризикована діяльність; 7) комунікативність, тобто вміння будувати систему ділових зв'язків, налагоджувати взаємодію зі споживачами, органами державної влади, місцевого самоврядування, тощо [6, с. 100-101]. Перелічені ознаки дають змогу стверджувати про відсутність принципової різниці між бізнесом та підприємництвом.

На думку К.О. Калаченкової, не будь-який бізнес є підприємництвом, але будь-яке підприємництво є бізнесом. Поняття «бізнес» використовується для позначення будь-якого заняття, метою якого є отримання прибутку. Бізнес охоплює взаємовідносини між усіма суб'єктами ринкової економіки. Він включає дії підприємців, споживачів, найманих працівників, а також державних структур. Авторка пропонує закріпити в Цивільному кодексі поняття «бізнес» як ініціативну, на власний ризик економічну діяльність всіх суб'єктів ринкової економі-

ки з метою отримання прибутку. Означене дасть змогу більш чітко та вірно визначати основні напрямки економічної політики держави, вибір певних правових форм здійснення державного регулювання економіки та засобів державного регулювання бізнесу [7, с.17].

В.В. Резнікова та І.М. Кравець вважають більш виправданим з позицій чинного господарського законодавства підхід до розуміння бізнесу та підприємництва як до синонімічних понять. Бізнес (підприємництво) визначається як тип господарської поведінки, заснованої на пошуку нових, більш ефективних засобів використання ресурсів, організаційно-господарському новаторстві, нововведеннях, задоволення потреб як суспільства загалом, так і конкретного споживача. У загальному вигляді бізнес розуміється як корисна економічна (господарська) діяльність, що має своєю головною метою отримання прибутку, як форма економічної активності, спрямована на здобуття максимального прибутку [8, с.47]. Підсумовуючи авторські погляди, можемо зробити висновок, що бізнес є активною діяльністю, яка зазвичай ототожнюється з підприємництвом, адже в контексті правової регламентації це поняття не є визначеним, а тому законодавство врегульовує саме господарську та підприємницьку діяльність. Широке застосування поняття «бізнес» у правовій та економічній літературі пов'язано з ототожненням його із підприємництвом, проте під бізнесом розуміється також й доволі широке коло видів діяльності, пов'язаних з отриманням прибутку.

Особливості сучасного бізнесу безпосередньо пов'язано із поширенням використання інтернет-комунікацій. С. Дудар констатує той факт, що замість живої комунікації з клієнтами альтернативою стало зберігати і підтримувати контакти через інтернет. У соціальних мережах зареєстрована величезна кількість користувачів, багато з яких є досить платоспроможними. Аналітики інтернет-ринку помітили цю тенденцію і знайшли способи отримання фінансової вигоди з популярності соцмереж. Експерти зазначають, що ця тенденція з часом буде тільки посилюватися, не даючи шансу на роз-

виток магазинам, виробникам, посередникам, які ще не заявили про себе в інтернеті. 3,2% українців віддають перевагу покупкам онлайн, 25,5% – офлайн, 56,7% – купують рівною мірою і онлайн, і офлайн, ще 4,6% – важко відповісти [9].

Бізнес у віртуальному просторі відзначають як один із найбільш прибуткових і перспективних напрямів для підприємництва. Віртуальний ринок швидко зростає, проте систематичних рекомендацій щодо механізму створення онлайн-бізнесу, на відміну від традиційного офлайн-бізнесу, досить мало. У наступні перші-два роки обсяг віртуального ринку швидко збільшиться, незважаючи на те, що конкуренція з часом лише зростатиме у багатьох нішах [10, с.96]. Інтернет-бізнес як об'єкт адміністративно-правового регулювання не має особливих відмінностей від інших видів підприємницької діяльності, разом із тим такий спосіб реалізації бізнесу пов'язаний із деякими ризиками та часто має певні складнощі, пов'язані з шахрайством. Означене вимагає додаткових адміністративно-правових заходів із забезпечення як підприємців, так і споживачів.

До особливостей бізнесу в контексті адміністративно-правового регулювання доцільно віднести також його соціальну та економічну відповідальність, у тому числі нормативне стимулювання підвищення соціальної відповідальності. О.Є. Кузьмін, Н.С. Станасюк та О.З. Уголькова економічну відповідальність характеризують як взаємопов'язану сферу, зосереджену на досягненні балансу між бізнесом, екологією та благодійністю. Економічна відповідальність дотримується встановлених етичних і моральних норм. У цьому контексті компанії намагаються знайти рішення, яке може полегшити їхній бізнес та забезпечити прибуток, приносячи користь громаді та нашому суспільству. Коли бізнес діє, маючи на увазі економічну відповідальність, він приймає фінансові рішення, пріоритетом яких є добро, а не просто заробляння грошей. Наприклад, це може означати, що підприємство підписує контракт із постачальником, який використовує екологічно чисті матеріали, навіть якщо вони дорожчі. Інший приклад економічної відповідальності – це

коли компанія бере на себе зобов'язання щодо прозорої системи заробітної плати, яка справедливо компенсує всім працівникам колишні гендерні та расові розриви у заробітній платі. Такі економічні рішення приймають, враховуючи їх загальний вплив одночасно на суспільство та бізнес. Отже, економічна відповідальність може покращити бізнес-операції, залучаючись до стійких практик [11, с.60].

Щодо допомоги армії, то бізнес на даному етапі робить один з найбільш значущих вкладів у контексті підтримки обороноздатності країни та соціального сектору. Так, за даними опитування Європейської Бізнес Асоціації продовжують допомагати армії 46% компаній, до того ж 40% продовжують допомагати продукцією, 34% – фінансово, 17% – медикаментами, 16% – послугами, і 15% – засобами захисту, 18% – інше. За відсутності розвитку бізнесу така допомога зменшиться в рази, що чинитиме негативний вплив на обороноздатність нашої держави. Розвиток бізнесу під час воєнного стану – це процес, який несе у собі велику кількість невизначеностей та ризиків, проте війна це не перший виклик для бізнесу України. Задля стимулювання такого розвитку держава надала українським підприємцям ряд можливостей для цього. Перш за все це створення сприятливих умов для внутрішньо-переміщених осіб, які включають компенсацію роботодавцю витрат на оплату праці за кожную працевлаштовану особу з числа внутрішньо-переміщених осіб, а також тимчасове переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів до західних областей України [12].

Д.С. Букреєва та К.В. Денисенко як найкращий механізм для покращення рівня соціальної відповідальності пропонують зміни на державному рівні шляхом підвищення економічної свободи та зниженню корупції. Також введення обов'язкових ініціатив, які б на постійній основі привертали увагу громадськості до соціальних проблем, як екологічного, так і гуманітарного характеру. Не менш важливим є підтримка вразливих верств населення. Обов'язкове введення квот для людей з обмеженими можливостями

ми, якщо це не загрожує їх життю, створення внутрішнього пенсійного фонду для працівників шляхом стягування відсотків від зарплатні та формування особистих фінансових нагромаджень. Обов'язкове медичне страхування теж є невід'ємною частиною соціальної культури та сприяє збільшенню лояльності працівників. Тобто, через державне урегулювання, рівень соціальної відповідальності буде зростати з кожним роком та розповсюджуватися не лише на великі компанії, а й на малі суб'єкти господарювання, що призводитиме до визначення соціальної відповідальності як невід'ємної частини корпоративної культури [13]. Перелічені заходи можуть бути реалізовані виключно на рівні адміністративно-правового регулювання бізнесу.

Висновки

Отже, у підсумку представленого наукового дослідження слід зазначити, що метою адміністративно-правового регулювання бізнесу є створення належних, необхідних, а також сприятливих умов для його існування та розвитку. Вплив адміністративно-правового регулювання відбувається насамперед на зовнішнє середовище функціонування бізнесу, тоді як його обмеження адміністративно-правовими засобами пов'язано із забезпеченням публічних інтересів та законних інтересів всіх суб'єктів бізнесу (антимонопольне регулювання, забезпечення доброякісної конкуренції, захист інтересів споживачів тощо).

Таким чином, бізнес, як об'єкт адміністративно-правового регулювання, являє собою соціально-значущу, ризикову діяльність, спрямовану на отримання прибутку шляхом вчинення незаборонених законом дій. Враховуючи відсутність правового визначення бізнесу, до його кола доцільно віднести всі види господарської діяльності, що пов'язані з отриманням прибутку, та не є прямо заборонені законодавством. Адже в останньому випадку мова йде про кримінальні правопорушення.

Література

1. Черниш І.А. Внутрішня торгівля як об'єкт адміністративно-правового регу-

лювання. Держава і право. Вип. 47. 2010. С. 246-250

2. Чорна А.М. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. № 5. 2017 С. 128-132

3. Трач В. Взаємозв'язок політики і бізнесу в українському суспільстві. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34822/1/167.pdf>

4. Полівчак В.С. Комерційний бізнес: поняття, структура та форми. Національний лісотехнічний університет України. Науковий вісник. Вип. 6 (1) 2006. С. 403-409

5. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста. Київ. Центр учбової літератури. 2009. 264 с.

6. Петухов А.Ю. Бізнес як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Адміністративне право та процес: актуальні проблеми та шляхи вирішення : тези доп. учасників наук.-практ. семін. (Харків, 21 лют. 2020 р.). С. 99-101

7. Калаченкова К. О. Підприємництво та бізнес: трансформація співвідношення категорій в еру інформатизації. Порівняльно-аналітичне право. № 2. 2022. С. 15-18

8. Резнікова В.В., Кравець І.М. Поняття бізнесу, його економіко-правова природа та співвідношення із суміжними категоріями. Адміністративне право і процес. № 3 (22). 2018. С. 30-52

9. Дудар С. Особливості сучасного бізнесу: що таке торгівля в соцмережах і як це працює. URL: <https://dyvys.info/2021/07/29/osoblyvosti-suchasnogo-biznesu-shho-take-torgivlya-v-sotsmerezah-i-yak-tse-pratsuyue/>

10. Пан Л. В. Особливості створення бізнесу у віртуальному просторі. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2018. Т. 3. Вип. 1. С. 95-100

11. Кузьмін О. Є., Станасюк Н. С., Уголькова О. З. Соціальна відповідальність бізнесу: поняття, типологія та чинники формування. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. № 2 (6). 2021. С. 57-64

12. Чернишевич Д. Р., Жигалкевич Ж. М. Розвиток бізнесу під час воєнного стану. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271781>

АНОТАЦІЯ

Зроблено висновок про те, що бізнес є активною діяльністю, яка зазвичай ототожнюється з підприємництвом, адже в контексті правової регламентації це поняття не є визначеним, а тому законодавство врегульовує саме господарську та підприємницьку діяльність. Відмічено, що широке застосування поняття «бізнес» у правовій та економічній літературі пов'язано з ототожненням його із підприємництвом, проте під бізнесом розуміється також й доволі широке коло видів діяльності, пов'язаних з отриманням прибутку.

Підкреслено, що метою адміністративно-правового регулювання бізнесу є створення належних, необхідних, а також сприятливих умов для його існування та розвитку. Вплив адміністративно-правового регулювання відбувається насамперед на зовнішнє середовище функціонування бізнесу, тоді як його обмеження адміністративно-правовими засобами пов'язано із забезпеченням публічних інтересів та законних інтересів всіх суб'єктів бізнесу (антимонопольне регулювання, забезпечення доброякісної конкуренції, захист інтересів споживачів тощо).

З'ясовано, що бізнес як об'єкт адміністративно-правового регулювання являє собою соціально-значущу, ризикову діяльність, спрямовану на отримання прибутку шляхом вчинення незаборонених законом дій. Враховуючи відсутність правового визначення бізнесу, до його кола доцільно віднести всі види господарської діяльності, що пов'язані з отриманням прибутку, та не є прямо заборонені законодавством.

Ключові слова: підтримка, розвиток, бізнес, об'єкт, адміністративно-правове регулювання.

SUMMARY

It was concluded that business is an active activity, which is usually identified with entrepreneurship, because in the context of legal regulation, this concept is not defined, and therefore the legislation regulates economic and entrepreneurial activities. It is noted that the wide use of the concept of "business" in legal and economic literature is associated with its identification with entrepreneurship, however, business also includes a fairly wide range of activities related to making a profit.

It is emphasized that the purpose of administrative and legal regulation of business is to create proper, necessary, and favorable conditions for its existence and development. The influence of administrative-legal regulation occurs primarily on the external environment of business functioning, while its limitation by administrative-legal means is connected with the provision of public interests and legitimate interests of all business subjects (antimonopoly regulation, ensuring fair competition, protection of consumer interests, etc.).

It was found that business as an object of administrative and legal regulation is a socially significant, risky activity aimed at obtaining profit by committing actions not prohibited by law. Given the absence of a legal definition of business, it is expedient to include all types of economic activity that are related to making a profit and are not expressly prohibited by law.

Keywords: support, development, business, object, administrative and legal regulation.

13. Букреєва Д. С., Денисенко К. В. Соціальна відповідальність бізнесу як основа забезпечення ділової активності підприємств: євроінтеграційний аспект. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1316>

НАУКОВИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0000-9985-0141>

УДК 343.985

DOI 10.32782/EP.2022.3.37

У статті підкреслено, що через різке та значне зростання злочинності проблематика протидії їй, у тому числі за допомогою криміналістичних засобів, зацікавила науковців. Саме це й слід уважати відправною точкою наукового періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики. З'ясовано, що становлення криміналістичної тактики нерозривно пов'язане з розвитком кримінально-процесуальної та криміналістичної науки. Зазначено, що криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовлені збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Вказано, що історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. Розкрито особливості становлення та розвитку криміналістичної тактики в науковий період. Зазначено, що науковий період становлення та розвитку криміналістичної тактики починає свій відлік з кінця XIX століття. Вказано, що його виокремлення обумовлено визнанням криміналістики окремою наукою, а криміналістичної тактики її частиною. Підкреслено внесок українських учених, праці яких мали визначальний вплив в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Ключові слова: становлення, розвиток, криміналістична тактика, криміналістика, історичні етапи, науковий період.

Постановка проблеми

«В другій половині XIX століття, в період різкого загострення соціальних антагонізмів і швидкого зростання злочинності в країнах Європи, зазначені процеси зумовили необхідність створення й виділення в самостійну дисципліну науки, яка служила б певним інструментарієм (зброєю) у протидії злочинності та розкритті скоєних злочинів. Науку назвали криміналістика (від лат. *crimīnalis* – злочинний, що належить до злочину)» [1, с. 96]. На такому положенні справ наполягають Т.М. Івасишин, О.С. Бурлак та Р.М. Фединишинець, на думку яких «виникнення криміналістики пов'язане зі зростанням злочинності у другій половині XIX ст. практично у всіх європейських країнах. Сформовані доти засоби, прийоми й методи розслідування злочинів, що застосовувалися переважно без будь-якої суворої наукової системи, вже не давали змоги забезпечити належний ефект у боротьбі з кількісно і якісно зміненою злочинністю. Водночас накопичені криміналістичні знання об'єктивно потребували узагальнення, наукового осмислення, систематизації, ефективного природно-наукового підкріплення» [2, с. 28]. Наведене вказує, що через різке та значне зростання злочинності проблематика протидії їй, у тому числі за допомогою криміналістичних засобів, зацікавила науковців. Саме це й слід уважати відправною точкою наукового періоду становлення та розвитку криміна-

лістичної тактики. У зв'язку з чим дослідження останнього вбачається актуальним.

Аналіз останніх досліджень

Загальні положення криміналістики та такого його структурного елементу як криміналістична тактика постійно досліджуються у наукових працях багатьох учених, наприклад, В.П. Біленчука, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, І.І. Когутича, Р.В. Комісарчука, В.О. Коновалової, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька й інших. Однак чимало питань залишились малодослідженими.

Метою статті є надання характеристики науковому періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Виклад основного матеріалу

Початок наукового періоду становлення та розвитку криміналістичної тактики зазвичай пов'язують з історією європейських держав, як їх реакцію на значне збільшення рівня злочинності. Разом із тим слід підтримати позицію, відповідно до якої: «становлення криміналістики як наукової дисципліни в Європі з цього періоду – це, мабуть, і так, але з 1248 році відомою книгою в Китаї була «Си-уань-юй», де визначались медичні знання для встановлення розбіжностей між насильницьким утопленням та удушенням і встановлення особи за відбитками пальців» [1, с. 96]. Проте, на нашу думку, найбільший вплив у цей період становлення та розвитку криміналістичної тактики мали саме європейські вчені, про що свідчить аналіз їх багаточисельних праць у цій сфері.

Однак, як цілком слушно зауважує Ю.М. Мирошніченко під час дослідження особливостей розвитку криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки: «попри те що всі криміналістично значущі наукові пошуки й методичні розробки вчених і практиків мали розрізнений характер, усі разом вони створили серйозну теоретичну й практичну базу для формування самостійної галузі наукового знання. Учений підкреслює, що на даному

етапі становлення та розвитку криміналістичної тактики потрібен був учений, який би зумів використати вищезазначений накопичений матеріал із метою початку формування вказаної галузі знання» [3, с. 262].

І таким ученим став Ганс Гросс, якого більшість учених-правознавців розглядають в якості основоположника криміналістики як науки в її сучасному розумінні. Зокрема, В.К. Весельський, розглядаючи особливості виникнення криміналістичної тактики як галузі наукового знання, зауважує, що: «особлива роль у становленні криміналістичної тактики, як і всієї криміналістики в цілому, належить Г. Гроссу, який був австрійцем за походженням і протягом 20 років працював судовим слідчим, потім став викладачем університету в м. Чернівці, а з 1902 року – університету в Граці, де створив перший в історії кримінальний музей. Наступні роки життя Гросса пройшли в якості професора німецького університету в м. Прага» [4, с. 171]. Додатково в літературі підкреслюють важливість праць Г. Гросса, які лягли в основу сучасної криміналістики, в тому числі криміналістичної тактики.

Зокрема, як зауважує О.П. Шайтуро: «у 1892 році Г. Гросс опублікував фундаментальну працю «Посібник для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції», в якому було систематизовано всі відомі на той час засоби та прийоми роботи з доказами, надано оригінальні рекомендації щодо використання досягнень різних наук свого часу з метою виявлення, вилучення та дослідження слідів та інших речових доказів, описано побут і жаргон професійних злочинців, найбільш поширені в практиці способи скоєння та приховування злочинів і сформульовано основи використання положень криміналістичної тактики при розкритті та розслідуванні найбільш поширених злочинів» [5, с. 289]. Окремо на сторінках фахової літератури зауважують, що: «узагальнивши свій досвід розслідування та використання даних природничих наук, а також вивчивши сформовані основні засоби й методи розслідування й усі видані тоді наукові праці з питань судової експертизи, Г. Гросс у 1898 р. написав книгу «Керівни-

цтво для судових слідчих як система криміналістики», в якій проголосив народження нової самостійної науки, назвавши її криміналістикою» [6, с. 336–337; 2, с. 28–29]. Указані праці стали фундаментальними як для становлення та подальшого розвитку науки криміналістики взагалі, так і для криміналістичної техніки зокрема.

Слід зазначити, що становленню та розвитку криміналістичної тактики сприяли й багато інших учених, що знайшло своє безпосереднє відображення в їх численних наукових працях. Зокрема, на сторінках фахової літератури відмічають, що: «сучасником Г. Гросса та одним із перших криміналістів, за яким багато дослідників небезпідставно визнають введення в науковий і поліцейський обіг терміну «кримінальна тактика», є відомий на початку ХХ століття вчений Альберт Вейнгарт» [4, с. 172]. Як зауважує Ю.М. Мирошніченко: «заслуга даного вченого в справі становлення криміналістичної тактики безсумнівна хоча б тому, що саме йому належить авторство терміна «кримінальна тактика», який на довгі роки увійшов до науково-практичного обігу» [3, с. 263]. При цьому, підкреслює О.П. Шайтуро: «даний термін вперше був застосований А. Вейнгартом у праці «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» (1904 р.). Хоча, підкреслює науковець, А. Вейнгарту вважають основоположником криміналістичної тактики, уявлення дослідника про її зміст відрізнялося від сучасного» [5, с. 289].

Варто зазначити, що в даний період в нашій державі вітчизняними вченими також проводяться наукові дослідження, які було закладено в основу становлення як криміналістики, так і криміналістичної тактики. Серед таких праць на сторінках фахової літератури відмічають наступні: «Замітки з практики поліцейського чиновника з додатком форм поліцейського провадження (1877 рік); Інструкція чинам поліції Київської судової палати щодо виявлення та дослідження злочинів (1883 рік); Інструкція поліцейським службовцям житомирського міського поліцейського управління (1887 рік); Інструкція чинам поліції округу Харківської судової палати щодо вияв-

лення та дослідження злочинів (1898 рік); Інструкція чинам Київського сискового відділення (1905 рік); Збірник і поради до складання поліцейських протоколів з додатком інструкції чинам поліції щодо виявлення та дослідження злочинів (1911 рік); Інструкція чинам поліції щодо виявлення та дослідження злочинів (1914 рік)»; тощо [7, с. 260–261; 8, с. 143].

Окремо в літературі зауважують на тому, що в даний період становлення та розвитку криміналістичної тактики відбувалось по декількох шляхах, що безпосередньо пов'язано із розвитком науки криміналістики. Зокрема, зауважується, що: «в Франції, Італії та Швейцарії криміналістика (іменована там іноді науковою поліцією) обмежувалася вивченням, головним чином, технічного боку розслідування. Такі вчені, як Бертільон, Рейсс, Локарев, Оттоленгі, Нічефоро та інші, зосереджували свою увагу переважно на тих чи інших питаннях кримінальної техніки. У Німеччині послідовники Гросса – Вайнгардт, Шнейкер, Гельвіг та інші – розробляли криміналістику як єдине ціле, що охоплює й кримінальну техніку, і кримінальну тактику, й окрему методіку» [3, с. 262]. При цьому хотілось би відмітити праці окремих науковців, в яких вони розвили уявлення про природу криміналістики взагалі, криміналістичної тактики зокрема.

Так, як цілком слушно було відмічено: «людиною, яка працювала дещо пізніше, ніж Г. Гросс і А. Вейнгарт, але про яку з повною впевненістю можна сказати, що він зробив анітрохи не менший внесок у розвиток криміналістичної тактики, є В. Штібер. При цьому відмічається той факт, що пік його творчої діяльності припадає на середину 30-х років ХХ століття. Він ознаменований виходом у світ спільної роботи у співавторстві зі Г. Шнейкертом під назвою «Практичний посібник для працівників карного розшуку»» [4, с. 173].

Окремо в літературі відмічають істотний внесок в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики, що був здійснений І.М. Якимовим. Зокрема, мова йде про таку його працю як «Криміналістика. Керівництво з кримінальної техніки

й тактики» (1925 рік). «... серед іншого заслуга І. Якімова полягає в тому, що саме він започаткував поділ криміналістики на три самостійні розділи: кримінальну техніку, кримінальну тактику та методологію розслідування злочинів» [9, с. 203; 3, с. 263]. При цьому слід підкреслити те, що «на погляди І.М. Якімова мали значний вплив роботи німецьких учених. Указаній вище роботі передували численні журнальні публікації 1923–1924 років у «Адміністративному віснику», «Криміналісті», «Робітничо-селянській міліції». Багато положень, що містяться в цих статтях, згодом були включені І.М. Якімовим у його перший фундаментальний «Практичний посібник до розслідування злочинів». Ця книга стала першим радянським виданням, у якому систематизовано викладено зміст усіх розділів криміналістики, які склалися на той час» [4, с. 174]. Також слід зазначити, що: «на початку ХХ століття видано низку фундаментальних праць з криміналістики: П.С. Семеновський «Дактилоскопія як метод реєстрації» (1923), М.П. Макаренко «Техніка розслідування злочинів» (1925), С.М. Потапов «Судова фотографія» (1926)» [10, с. 27].

Окремо вчені відмічають той факт, що: «поява криміналістики безпосередньо в Україні пов'язана з 1910 роком, коли в Харківському університеті професор кримінального права та судочинства А.Д. Кисельов, спираючись на досвід роботи паризького Бюро судової ідентифікації, яким керував А. Бертільон, став навчати студентів основам нового для того часу криміналістичного знання. Також доволі велике значення для розвитку криміналістики в Україні також мали роботи професора М.С. Бокаріуса. Серед праць вченого слід відмітити наступні: Судова медицина у викладі для юристів (1915 рік); Судово-медичні мікроскопічні та мікрохімічні дослідження речових доказів (1910 рік); Довідковий підручний альбом для працівників карного розшуку і міліції при складанні словесного портрета (1924 рік); Початковий зовнішній огляд трупа при міліційному і розшуковому дізнанні (1925 рік)» тощо [2, с. 29].

Отже, 30-ті роки минулого століття стали переломним моментом в аспекті становлення та подальшого розвитку криміналістичної тактики. У цей період «виходить друком підготовлене авторським колективом у складі Н. Боброва, В. Громова, С. Голунського, Є. Зіцера, С. Потапова, І. Якімова двотомне видання першого підручника криміналістики, у якому закріплюється її тричленна система (техніка, тактика, методика). Частину третю книги першої повністю присвячено тактиці, яка в той час усе ще іменувалася кримінальною» [9, с. 203].

Не можна оминати увагою період Другої Світової війни, що мав значний вплив на розвиток криміналістичної тактики як у нашій державі, так і в усьому світі. Як цілком слушно відмічається з цього приводу: «війна також унесла свої корективи в хід розвитку криміналістичної науки. Зі зрозумілих причин перевага в цей період надається прикладним, технічним напрямом науково-дослідної роботи. На передній план виходять розробки способів виявлення підроблених документів, печаток і штампів, машинописних і рукописних текстів, ідентифікації вогнепальної зброї тощо. Затребуваними слідчою практикою стають методики розслідування окремих військових злочинів. До нечисленних робіт тактичного плану цього періоду належать практичні посібники з провадження окремих слідчих дій» [9, с. 204]. Після Другої Світової Війни в Україні «починається новий період розвитку криміналістики та її частини криміналістичної тактики – з відновлення інститутів судових експертиз, які були зруйновані, а їхня апаратура – розграбована. У роки війни більшість співробітників інститутів були евакуйовані, частина їх пішла на фронт і боролася з ворогом» [2, с. 30].

Важливу роль в історії становлення та розвитку криміналістичної тактики відіграли 60–80 роки минулого століття, що пов'язано із розвитком криміналістики в цілому. Зокрема, на сторінках фахової літератури відмічають, що: «в історії криміналістики 60–80-і рр. минулого століття – це період остаточного становлення науки та її поступового переходу в нову стадію свого

розвитку, яку в теорії систем називають періодом зрілості» [11, с. 98].

Зі здобуттям Україною незалежності розвиток криміналістичної тактики продовжується. Науковці, досліджуючи даний етап відмічають те, що «зі здобуттям Україною незалежності настає новий історичний етап у розвитку вітчизняної криміналістики загалом і криміналістичної тактики зокрема. Опубліковані численні підручники із криміналістики, а також монографічні дослідження з питань криміналістичної тактики» [11, с. 98–99]. Окресленому питанню буде присвячене окреме наукове дослідження.

Висновки

Отже, криміналістична тактика пройшла значний історичний шлях свого становлення та розвитку, який з огляду на нові виклики, обумовленні збройною агресією, не завершений й на сьогодні. Історію становлення та розвитку криміналістичної тактики можна поділити на декілька етапів. В якості першого з таких етапів слід назвати донауковий, в межах якого криміналістична тактика розвивається непослідовно, оскільки ще несформовані чіткі наукові позиції щодо її розуміння зокрема, криміналістики як науки взагалі. На даному історичному етапі криміналістична тактика використовується здебільш з урахуванням практичного досвіду уповноваженої особи, а знання передаються спадкоємно. Другим історичним етапом, який починає свій відлік з кінця XIX століття, слід вважати науковий період становлення та розвитку криміналістичної тактики. Його виокремлення обумовлено визнанням криміналістики окремою наукою, а криміналістичної тактики її частиною. При цьому слід підкреслити внесок українських учених, праці яких мали визначальний вплив в аспекті становлення та розвитку криміналістичної тактики.

Література

1. Саїнчин О.С. Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном. *Науко-*

ві праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2020. Том XXVI. С. 96–106.

2. Івасишин Т.М., Бурлак О.С., Феднишинець Р.М. Розвиток криміналістики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 28–30.

3. Мирошніченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на етапі формування криміналістики як науки. *Вісник Запорізького університету. Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 261–266.

4. Весельський В.К. Виникнення криміналістичної тактики як галузі наукового знання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 170–177.

5. Шайтуро О.П. Криміналістична тактика: огляд історії становлення та сучасних напрямів розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2021. № 4 (95). С. 287–296.

6. Степанюк Р.Л. Щодо природи науки криміналістики. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Ніни Іванівни Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ-Маріуполь, 2018. С. 336–337.

7. Чисніков В.М. Сискна поліція в Україні за часи Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 535 с.

8. Мирошніченко Ю.М. З історії криміналістичної тактики (донауковий період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С. 141–144.

9. Мирошніченко Ю.М. Криміналістична тактика в період становлення науки криміналістики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 201–207.

10. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

11. Мирошніченко Ю.М. Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. Випуск 3 (47). С. 96–100.

**SCIENTIFIC PERIOD OF FORMATION
AND DEVELOPMENT OF FORENSIC
TACTICS**

In this article, it has been emphasized that due to the sharp and significant increase in crime, the problem of combating it, including with the help of forensic means, has attracted the interest of scientists. This should be considered the starting point of the scientific period of formation and development of forensic tactics. It has been found that the formation of forensic tactics is inextricably linked with the development of criminal procedural and forensic science. It has been noted that forensic tactics have gone through a significant historical path of formation and development, which, given the new challenges caused by armed ag-

gression, is not completed even today. It has been indicated that the history of the formation and development of forensic tactics can be divided into several stages. The peculiarities of the formation and development of forensic tactics in the scientific period have been revealed. It has been noted that the scientific period of the formation and development of forensic tactics begins at the end of the 19th century. It has been indicated that its isolation is due to the recognition of criminology as a separate science, and forensic tactics as a part of it. The contribution of Ukrainian scientists, whose works had a decisive influence on the formation and development of forensic tactics, has been emphasized.

Key words: formation, development, forensic tactics, forensics, historical stages, scientific period.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНЦІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ МИТНОЇ СПРАВИ

**БАКАЛІНА Олександр Миколайович - заступник командира ДФТГ
Козинської територіальної громади Обухівського району**

**УДК 342.9
DOI 10.32782/EP.2022.3.38**

Компетенція митних органів як органів виконавчої влади, являючись елементом їх правового статусу, визначаючи місце та призначення митних органів в загальній системі державних органів, – це система владних повноважень, функцій та завдань, що покладені державою на митні органи, в їх нерозривному зв'язку між собою.

Як свідчить практика, ефективність діяльності державних органів, в тому числі митних органів, в значній мірі залежить від правильності та точності визначення їхньої компетенції.

Аргументовано, що митні органи України – це органи виконавчої влади, які регулюють суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються в галузі митної справи.

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються дослідження наукових підходів щодо поняття компетенції митних органів у галузі митної справи, а також визначення її особливостей.

Обґрунтовано, що компетенція системи митних органів має складний збірний характер. Вона складається з компетенції, що є у структурних підрозділів, оскільки розподіл праці передбачає і розподіл компетенції. Жоден територіальний митний орган неспроможний мати всіх за обсягом повноважень, яким характеризується система цих органів.

Кожна ланка системи митних органів наділяється самостійною компетенцією щодо реалізації функцій та завдань, покладених на

неї, а також повноваження кожного органу слід розглядати у загальній системі прав та обов'язків митних органів.

На основі аналізу наукових поглядів щодо трактування поняття «компетенція» автором зроблено висновок, що всі вони дотримуються тієї точки зору, що будь-який орган виконавчої влади наділений предметами відання та повноваженнями, спрямованими на вирішення та виконання покладених на нього завдань та функцій.

У статті автором подано визначення компетенції митних органів.

Ключові слова: компетенція, повноваження, професійна компетентність, митні органи, органи влади, митна справа.

Постановка проблеми

Визначення компетенції органу виконавчої влади у відповідній сфері діяльності та її юридичне закріплення має важливе науково-практичне значення, оскільки відсутність чіткої регламентації прав та обов'язків органів та їх посадових осіб веде до порушення законності та зниження відповідальності за прийняте рішення.

Питання компетенції органів управління є одним із найважливіших питань державного будівництва. Як свідчить практика, ефективність діяльності державних органів в значній мірі залежить від правильності та точності визначення їхньої компетенції.

Компетенція являється необхідною складовою правового статусу органів державної влади, яка вказує на те, чим займа-

ється той чи інший орган державної влади, і чітко визначає його функціональну діяльність в процесі виконання задач та функцій держави. В сучасних умовах, комплексне визначення компетенції органів влади, в тому числі митних органів, має надзвичайно науково-практичне значення як для держави в цілому, так і для громадян зокрема. Позаяк відсутність чіткого закріплення прав та обов'язків митних органів та їх посадових осіб може призвести до порушення законності, безвідповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, за прийняті рішення. По відношенню до митних органів питання визначення поняття та особливостей компетенції має вагоме значення, оскільки вони здійснюють цілий масив різноманітних за характером функцій. Митні органи згідно чинного законодавства наділяються державно-владними повноваженнями, реалізація яких передбачає самостійне здійснення як правотворчої діяльності, так і правозастосовної діяльності. Однак, митні органи самостійні лише в певних межах, які регулюються державою шляхом надання їм відповідної компетенції.

Враховуючи те, що компетенція є одним із ключових елементів правового статусу будь-якого органу виконавчої влади, в тому числі і митних органів, та визначити її можна лише за умови попереднього з'ясування основних функцій і завдань, що покладені на митні органи, то вбачається за доцільне з'ясувати поняття та особливості компетенції даних органів у галузі митної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці: В.Б. Авер'янов, В. Андрійв, Ю.П. Битяк, Ю.В. Георгієвський, А.А. Назарко, В.П. Науменко, М.М. Потіп, О.С. Почанська, Д.В. Приймаченко, С.Г. Серьогіна, О.П. Сікорський та ін.

Формулювання мети статті

Метою даної статті є дослідження наукових підходів щодо поняття компетенції митних органів у галузі митної справи, а також визначення її особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правовий статус органу виконавчої влади, уповноваженого в галузі митної справи, визначається його компетенцією. Дослідження компетенції митних органів передбачає звернення до відповідного понятійного апарату – визначення поняття «компетенції» загалом.

Насамперед слід зазначити, що саме слово «компетенція» походить від латинського «competere» – домагатися, відповідати, підходити. Тобто означає коло повноважень якогось органу чи посадової особи; проблема, про яку в кого-небудь багато інформації, що дає змогу фахово її розв'язати [1, с. 541].

Термін «компетенція» використовується як у публічному (наприклад, компетенція органу державної влади, компетенція органу місцевого самоврядування, компетенція оперативного штабу), так і в приватному праві (наприклад компетенція загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю, компетенція органів управління некомерційних організацій, компетенція органів управління виробничих кооперативів, компетенція перших зборів кредиторів). Використання зазначеного терміна пов'язане, зазвичай, з регламентацією управлінської діяльності. Такий підхід традиційний: поняття компетенції використовується для позначення обсягу питань, що вирішуються тією чи іншою управлінською структурою (яка не обов'язково є суб'єктом права).

Орган виконавчої влади, як ланка державного апарату, здійснює в межах своєї компетенції виконавчу і розпорядчу діяльність з метою реалізації функцій держави. А тому на практиці необхідно правовими засобами забезпечити його основні позиції (правовий статус) як суб'єкта державного управління. У цьому полягає одна з гарантій якості та ефективності діяльності органів виконавчої влади.

Варто зазначити, що в науковій літературі існують різноманітні тлумачення щодо поняття «компетенції».

У юридичній енциклопедії науковцями закріплено визначення компетенції як сукупності встановлених прав і обов'язків в офіційній – юридичній чи неюридичній

– формі, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості даного органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності тощо [2, с. 196].

Так, у науковій літературі зазначається, що однією із основних властивостей органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб виступає компетенція. Учені-адміністративісти з цього приводу відзначають, що компетенція відіграє значну роль у встановленні місця конкретного органу з-поміж інших органів державної влади, а також являється специфічним засобом (формою) суспільного поділу праці з професійного управління державою, її владними органами та суспільством [3, с. 266].

В.Б. Авер'янов зазначає, що «за своєю природою компетенція органів виконавчої влади – це юридичне відображення (опосередкування) покладених на них функцій у спеціальних, так званих компетенційних (або статусних), нормативно-правових актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав та обов'язків, тобто державно-владних повноважень» [4, с. 265]. Такого роду трактування поняття компетенції органу виконавчої влади доцільно використати і при характеристиці діяльності митних органів у галузі митної справи, тому що ним якнайповніше відображаються усі складники даної організаційно-правової категорії.

У своїй роботі Ю.В. Георгієвський зазначає, що поняття компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є покладення відповідно до закону певного обсягу публічних прав, реалізація яких спрямована на досягнення встановлених законодавством цілей функціонування зазначених органів [5, с. 35].

Досліджуючи компетенцію органу виконавчої влади як організаційно-правову категорію О.П. Сікорський дійшов до висновку, що вона є сукупністю його предметів відання та владних повноважень, які передбачені законодавством або іншими нормативно-правовими актами, шляхом реалізації яких

орган виконавчої влади здійснює свою діяльність. При цьому «предмет відання» (підвідомчість) та владні повноваження (права й обов'язки) автор відносить до основних елементів компетенції [6, с. 54].

Подібне твердження підтримує і дослідник Ю.П. Битяк, який розглядає «компетенцію як певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати у своїй діяльності» [7, с. 70].

За своєю структурою компетенція, як зауважує М.М. Потіп, складається з основних (повноваження та предмет відання) та організаційних (призначення органу, професіоналізм посадових осіб, встановлення мети та завдань) елементів влади, які у своєму взаємозв'язку надають можливість якісно виконувати функції, що покладені на органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування [8, с. 35].

Таким чином, під компетенцією слід розуміти сукупність прав та обов'язків органу державної влади, посадової особи, що закріплена за ними відповідними нормативно-правовими актами.

Усі складові елементи компетенції внутрішньо єдині та узгоджені. Тому права та обов'язки, що становлять «повноваження» тісно взаємопов'язані з предметом їх відання. З'ясовуючи предмет відання відповідного органу влади ми відповідаємо на запитання: у якій сфері він має право діяти? З'ясовуючи права та обов'язки даного органу, ми вказуємо на межі можливостей даного органу в тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Варто відзначити також і те, що окремі науковці співвідносять компетенцію з повноваженнями [4, с. 192].

Так, співвідношення компетенції та повноважень органів управління, як зазначає О.С. Почанська, визначається найчастіше таким чином: компетенція є сукупністю юридично встановлених повноважень (прав та обов'язків) конкретного суб'єкта, що відображає його місце у системі зв'язків з іншими суб'єктами адміністративних правовідносин; компетенція є колом повноважень

організації, установи, закладу [9, с. 255]. Тобто, звідси випливає, що повноваження є основним складником компетенції, його обсяг залежить від декількох обставин: визначення місця, яке відповідний орган влади займає в ієрархічній системі публічного управління, організаційно-правового виду даного органу, його взаємовідносин з іншими органами влади.

У своїй роботі М. Андрійв визначає такі способи набуття повноважень, як: встановлення компетенції: централізація – здійснення функцій лише центральними органами; нормативне закріплення предметів відання, прав і обов'язків; децентралізація – передача частини функцій нижчим і місцевим органам; делегування – узгоджене взаємне передання повноважень органам різного рівня; субсидіарність – взаємодоповнювальна діяльність різних ланок влади й управління; деконцентрація – розподіл функцій управління за горизонталлю і вертикаллю, включаючи функціональні аспекти [10, с. 3].

Однак, С.Г. Серьогіна у своїй роботі вказує на відмінності термінів «компетенція» й «повноваження», а також на їх співвідношення: «визначення компетенції тільки як предметів відання є недостатнім, оскільки неможливо встановити компетенцію органу, не окресливши конкретні можливості його поведінки в публічних відносинах, його права й обов'язки, які іменуються повноваженнями. Таким чином, компетенція органів публічної влади являє собою сукупність закріплених у нормативно-правових актах предметів відання та повноважень органів публічної влади, шляхом встановлення яких фіксується обсяг та зміст діяльності владних суб'єктів» [11, с. 46]. Отож, повноваження становлять саме ті права та обов'язки, якими наділений суб'єкт правовідносин.

Повноваження митних органів складаються: з формулювання вимог у формі правових актів; із забезпечення виконання цих вимог шляхом використання заходів виховання, переконання, заохочення; із матеріального забезпечення цих вимог; із захисту даних вимог від можливих порушень за допомогою примусової сили держави.

Поняття «повноваження» охоплює одночасно і права, і обов'язки органу виконавчої влади. Права являються мірою можливої поведінки, а обов'язки – мірою його необхідної поведінки.

Для визначення компетенції органу влади необхідно: визначити місце органу у загальній системі виконавчої влади, його рівень; визначити «межі ведення» органу виконавчої влади, тобто окреслити сферу суспільних відносин, що регулюється даним органом, а також перерахувати об'єкти, які безпосередньо йому підпорядковані; визначити коло задач, що покладаються державою на даний орган виконавчої влади; перерахувати управлінські функції, які покладені державою на даний орган виконавчої влади, безпосередньо до предмета відання органу; визначити сукупність прав та обов'язків органу та його посадових осіб при виконанні покладених на орган функцій, тобто визначити міру можливої поведінки даного органу та його посадових осіб при виконанні своїх функцій (права), а також міру їх належної поведінки (обов'язки).

Митні органи України – це органи виконавчої влади, які регулюють суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються в галузі митної справи. Реалізація заходів щодо здійснення митної справи в державі являється основним завданням українських митних органів.

Таким чином, компетенція митних органів – це сукупність функцій і повноважень (прав і обов'язків) стосовно реалізації митної політики.

Державою окреслено компетенцію митних органів шляхом видання правових норм, що, зазвичай, містяться в численних законодавчих актах.

Поняття «професійна компетентність» нерозривно пов'язане з митною діяльністю.

Компетентність митного службовця передбачає систему спеціальних знань і навичок, властивих митнику і під час виконання обов'язків на конкретній посаді. Складний характер професійної діяльності митників обумовлений глибокими знаннями економічних процесів, митного законодавства, навичками та вміннями здійснення митних процедур, здатністю передбачати дії осіб,

які порушують митні правила, тобто їх професійною відповідальністю. До особистих якостей, властивих персоналу митних органів, слід віднести чесність, стриманість, самокритичність, інтелектуальність, лояльність та багато інших, що зумовлюють рівень професійної компетенції. Під професійною чесністю прийнято розуміти дотримання положень Конституції України, Митного кодексу, та інших документів, які регламентують службову діяльність. Принциповість посадових осіб митних органів визначається ступенем реалізації професійних принципів та професійної політики, проголошених у спеціальних документах організації, а стриманість виявляється у вмінні та готовності йти назустріч гострим ситуаціям та успішно їх вирішувати.

У своїй роботі Д.В. Приймаченко зазначає, що виходячи з аналізу компетенційних норм митних органів, які займають різні ланки в системі митної служби України засвідчує те, що компетенція органів та їх посадових осіб має територіальні межі. Наприклад, регіональна митниця діє на відповідній території закріпленого за нею регіону, а митниця – в межах території, що визначена спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи [12, с. 128].

Виключна компетенція митних органів України з питань реалізації митної справи, як відзначають окремі дослідники, проявляється в тому, що митні органи України безпосередньо здійснюють митну справу. У своїй діяльності дані органи взаємодіють з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами. До того ж, в службову діяльність митних органів України заборонено втручатися органам державної влади, органам місцевого самоврядування, установам, організаціям та громадянам, крім випадків, передбачених законодавством України [13, с. 2].

Традиційні складові митної справи України на думку А.А. Назарко, простежуються в операційних, управлінських, допоміжних, професійних (поведінкових) компетенціях митних органів України, що побудовані на

професійній компетентності та компетенції їх посадових осіб та працівників [14, с. 176].

Так, операційні компетенції становлять: визначення митної процедури при поміщенні товарів до того чи іншого митного режиму; митне оформлення товарів та транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України (обробка митної декларації); заходи митно-тарифного регулювання; заходи офіційного контролю; заходи з перевірки достовірного визначення та дотримання преференційних та звичайних правил країни походження товарів; заходи з перевірки числового значення декларованої митним органам митної вартості імпортованих або експортованих товарів; заходи з перевірки достовірності обрання декларантом кваліфікаційного коду відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності; сприяння захисту прав інтелектуальної власності; експертна (дослідницька) діяльність у митній сфері зі складних та спірних питань, що виникають під час митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України; митний контроль товарів та транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України; інтегроване управління кордоном, контроль за доставкою товарів під митним забезпеченням у місця прибуття на митній території України, митний постаудит контроль; управління й керування системою ризиків під час здійснення митного контролю та митного оформлення тощо [15, с. 5].

Допоміжні компетенції становлять наступне: кадрове забезпечення, знання законодавства України з питань митної справи, супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем та технологій, контроль за використанням бюджетних коштів, технічне обслуговування обладнання та майна, управління системою підвищення рівня професійної підготовки компетентності, формування інформаційної політики, управління даними, управління документообігом, обробка інформації, організація заходів, організація планово-фінансової роботи тощо [14, с. 176].

В свою чергу, до управлінських компетенцій, відносять такі: прийняття рішень, ведення службових переговорів, стратегічне планування, проведення службових нарад та зустрічей, управління колективом, управління конфліктами, управління змінами тощо [14, с. 176].

Отже, професійна компетентність посадових осіб та окремих працівників митних органів України – це інтегральна характеристика професійних та особистісних їхніх якостей на основі набутих ними знань, вмінь, навичок та досвіду у професійній діяльності, які сприяють ефективним управлінським рішенням організаційних завдань у галузі митної справи.

У змісті будь-якої нормативної моделі взаємовідносин ключове місце належить, як відзначають окремі дослідники, схемам розподілу цілей, завдань, функцій та повноважень, позаяк відповідно до них, в першу чергу, будуються фактичні стосунки структурних одиниць як по вертикалі, так і по горизонталі. Тому їх скорочено іменують як «схеми взаємодії» в апараті управління [16, с. 65-66]. Практичне значення для потреб правового регулювання управлінських структур має відносно самостійне виділення схем взаємодії. Адже визначення даних схем безпосередньо пов'язане із встановленням компетенції окремих органів управління. Таким чином держава здійснюється розподіл праці між ними, визначаючи, при цьому, конкретну роль кожного органу та забезпечуючи узгодженість їхніх дій.

Власне розподіл праці означає не лише заборону відповідному органу виходити за межі належної йому компетенції, але й заборону іншим органам держави втручатись у сферу діяльності даного органу, за винятком випадків, передбачених законодавством. Дані теоретичні положення знайшли своє практичне закріплення у ст. 6 Конституції України, відповідно до якої органи держави здійснюють свої повноваження у встановлених Основним законом межах та відповідно до законів України [17].

Держава в особі уповноважених нею органів визначає компетенцію митних органів шляхом видання відповідних правових

норм, які знайшли свої закріплення у багатьох нормативно-правових актах.

Варто зазначити, що компетенція митних органів закріплена на законодавчому рівні. Так, основним документом, яким закріплено повноваження митних органів, є Митний кодекс України, згідно ст. 4 якого, одним із принципів митного регулювання є принцип виключних повноважень митних органів щодо здійснення митної справи [18].

Крім того, повноваження містяться і в законах, якими регулюються окремі аспекти митної справи.

Відповідно до положення про Державну митну службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 [19], закріплено основні повноваження Державної митної служби України.

Тобто, базові джерела компетенції складають Конституція України та закони. Деталізується компетенція і у підзаконних актах (статутах, положеннях, регламентах). Виключна компетенція – особливі повноваження, що надаються для функціонування в особливих умовах (надзвичайного або воєнного стану).

Владні повноваження митних органів є тим ключовим елементом, який визначає їх компетенцію. Поняття «повноваження» вказує на те, які правові можливості має митний орган для вирішення окреслених компетенцією завдань.

Висновки

Отже, виходячи з проаналізованих вище наукових поглядів щодо тлумачення поняття «компетенція», можна зробити висновок, що всі вони дотримуються тієї точки зору, що будь-який орган виконавчої влади наділений предметами відання та повноваженнями, спрямованими на вирішення та виконання покладених на нього завдань та функцій. У встановленні компетенції особливе значення надається індивідуалізації повноважень, якими наділяються органи державного управління певною сферою діяльності та завдяки якій визначається місце органу у загальній системі державної влади. Компетенція уповноваженого органу є гарантією дотримання законності своєї діяльності, мі-

німізує можливість ухилення від реалізації своїх повноважень або їх перевищення.

Компетенція системи митних органів має складний збірний характер. Вона складається з компетенції, що є у структурних підрозділів, оскільки розподіл праці передбачає і розподіл компетенції. Жоден територіальний митний орган неспроможний мати всіх за обсягом повноважень, яким характеризується система цих органів.

Кожна ланка системи митних органів наділена самостійною компетенцією щодо реалізації функцій та завдань, покладених на неї, а також повноваження кожного органу слід розглядати у загальній системі прав та обов'язків митних органів.

Держава надає митним органам встановлені повноваження для виконання покладених на них функцій і вирішення поставлених перед ними завдань. Повноваження митних органів складаються із сукупності їх прав по відношенню до управляючих об'єктів та зобов'язань перед державою, встановлюються державою, реалізуються шляхом конкретних правовідносин і мають просторові межі. Митні органи не вправі ні відмовитися від реалізації своєї компетенції, ні виходити за її межі.

Комплекс прав та обов'язків визначає компетенцію митного органу і являє собою міру юридично можливої або юридично необхідної діяльності.

Повноваження митних органів втілюються у компетенції митного органу, закріпленій відповідним нормативно-правовим актом.

На наш погляд, компетенція митних органів – це система державно-владних повноважень митних органів, що закріплені у відповідних нормативно-правових актах та спрямовані на вирішення і виконання покладених на них завдань, функцій у галузі митної справи.

Література

1. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень. Укладач Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра. 2000. 1018 с.

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.:

Українська енциклопедія. 2001. Т. : К–М. 792 с.

3. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Х. 2006. Т. III. Поліцейський менеджмент: історія та сучасність.

4. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка. 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.

5. Георгієвський Ю. В. Про визначення компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування як правового явища. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 21. С. 34-36.

6. Сікорський О. П. Поняття концепції органу виконавчої влади. *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв: НУК. 2012. Вип. 5. С. 52-54.

7. Адміністративне право України. Битяк Ю. П., Гарашук В. М., Дьяченко О. В. та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер. 2006. 544 с.

8. Потіп М. М. Щодо сутності компетенції органів державної виконавчої та місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 32-35.

9. Почанська О. С. Компетенція як ключовий елемент адміністративно-правового статусу суб'єктів забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4 (79). С.250-256.

10. Андрійв М. Поняття та структура компетенції органів публічної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2017. 2(57). С. 1-8.

11. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред. С. Г. Серьогіної. Харків: Право. 2005. 256 с.

12. Приймаченко Д. В. Компетенція митних органів у сфері реалізації митної політики: сучасний стан. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. №1. С. 126-130.

13. Науменко В. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

В. Науменко, П. Пашко, В. Руссов. К.: Знання. 2004. 56 с.

14. Назарко А. А. Митні компетенції митних органів України. «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) За загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т. 2. С. 176-179.

15. Словник митних компетенцій: Державна митна служба України. К. 2021. 118 с.

16. Державне управління: навчальний посібник. А. Ф. Мельник та ін. К.: Знання-Прес. 2003. 343 с.

17. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

18. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44-45, № 46-47, 48. Ст. 552.

19. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227. Офіційний вісник України. 2019. № 26. Ст. 10.

CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF COMPETENCE CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE FIELD OF CUSTOMS AFFAIRS

The competence of customs authorities as bodies of executive power, being an element of their legal status, determining the place and purpose of customs

authorities in the general system of state authorities, is a system of powers, functions and tasks assigned by the state to customs authorities, in their inextricable connection between by myself

As practice shows, the effectiveness of the activities of state bodies, including customs bodies, largely depends on the correctness and accuracy of the definition of their competence.

It is argued that the customs authorities of Ukraine are the bodies of the executive power that regulate public relations arising, developing and ending in the field of customs affairs.

The article is devoted to the consideration of issues related to the study of scientific approaches to the concept of the competence of customs authorities in the field of customs affairs, as well as to the definition of its features.

It is substantiated that the competence of the system of customs authorities has a complex collective nature. It consists of the competence that structural units have, since the division of labor also involves the division of competence. No territorial customs body is capable of having all the powers that characterize the system of these bodies.

Each link of the system of customs authorities is given independent competence for the implementation of the functions and tasks assigned to it, as well as the powers of each authority should be considered in the general system of rights and duties of customs authorities.

Based on the analysis of scientific views on the interpretation of the concept of «competence», the author concluded that all of them adhere to the point of view that any body of executive power is endowed with subjects of responsibilities and powers aimed at solving and fulfilling the tasks and functions assigned to it.

In the article, the author defines the competence of customs authorities.

Key words: *competence, authority, professional competence, customs authorities, authorities, customs affairs.*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ

ДАЦ Андрій Олександрович - аспірант кафедри публічного та міжнародного права, ВДНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»

**УДК 342.724:343.2/.7
DOI 10.32782/EP.2022.3.39**

Досліджено правове регулювання протидії дискримінації на національному та міжнародному рівнях. Проаналізовано проблематику протидії дискримінації в контексті кримінального права. Виявлено специфіку провадження про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій проваджень. Привернуто увагу до необхідності вдосконалення правової регламентації протидії дискримінації та запропоновано внести відповідні зміни до законодавства.

Ключові слова: дискримінація, протидія дискримінації, правове забезпечення, принцип рівності, злочини на ґрунті нетерпимості.

Постановка проблеми

Численна кількість міжнародно-правових актів закріплює принцип рівності прав та необхідність його реалізації. Заборона дискримінації є червоною лінією, що проходить через кожен сферу суспільних правовідносин. Однак, факти дискримінації залишаються поширеними, а встановлені правила часто є не ефективними для жертв дискримінації. Тому, протидія нерівності вимагає поєднання сильних сторін низки антидискримінаційних політик, а також усунення їхніх недоліків. Зокрема, державна політика у сфері протидії дискримінації повинна спрямовуватись і на боротьбу з упередженнями та стереотипами. Відтак, актуальним є дослідження правового забезпечення протидії дискримінації з метою вдосконалення комплексу стратегій для підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Теоретико-методологічні засади сутності та протидії дискримінації досліджувалася у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як: М. Абдулаєв, М. Афанасьєва, О. Бачинська, Дж. Бентам, Г. Берман, С. Боднар, Я. Богів, О. Буткевич, О. Васильченко, О. Вашанова, Д. Воеводіна, Н. Волков, Е. Гайс, А. Гінарару, Т. Гобса, М. Грицишина, Ю. Гузь, Д. Г'юм, О. Гьофе, Й. Гьоффнер, А. Дайсі, О. Дашковська, Н. Дурманов, Б. Дутчак, К. Екштайн, Г. Журавльова, В. Качур, С. Киричок, В. Кожан, А. Коренєв, Г. Куц, Е. Кузьменко, І. Лагутіна, Дж. Лок, Т. Матвєєв, Ю. Меркулов, Ж. де Местра, Ш.-Л. Монтеск'є, С. Морозова, Дж. Ст. Мілля, М. Новак, М. Новіцький, Д. Пашенко, О. Панкевич, С. Пономарєв, Т. Пола, З. Равлінко, Дж. Ролз, Ж.-Ж. Руссо, О. Рудьєв, Ю. Рябой, М. Савчина, В. Савченко, Р. Сандер, Дж. Сарторі, С. Сергєєва, О. Скрипнюк, Є. Стрельцов, І. Твердовський, В. Тімашов, Е. Тилежинський, Р. Уїтц, О. Фаст, Ф. фон Хаєка, Р. Холєвінські, Л. Худояр, А. Церковна, К. Чернов, І. Честнов, А. Шайо, Д. Шебаніц та інших [1, с. 16]. Разом з тим, подальшої наукової розвідки потребують питання вдосконалення правового забезпечення протидії нерівності в Україні.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз правового забезпечення протидії дискримінації в Україні.

**Виклад основного
матеріалу дослідження**

Перш за все, зазначимо, що в юридичній науці термін «правове забезпечення» визначають як безперервну діяльність суб'єктів права, в межах їх компетенції, зі створення правових умов для закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [2, с. 304]. У зв'язку із вказаним, розглянемо правову основу забезпечення протидії дискримінації в Україні, яка здійснюється на двох рівнях: національному та міжнародному.

Заборона дискримінації, принцип недискримінації чи недопущення дискримінації закріплені практично в усіх міжнародних документах, які стосуються прав і свобод людини, міждержавних відносин, діяльності міжнародних організацій, здійснення міжнародної політики. Це такі міжнародні акти, як: Статут ООН 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 р., Конвенція про дискримінацію в галузі праці і занять № 111 1958 р., Конвенція з подолання дискримінації в освіті 1960 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародна конвенція про припинення та покарання злочинів апартеїду 1973 р., Декларація ЮНЕСКО про расу і расові забобони 1978 р., Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Декларація ООН про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань 1981 р., Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 р.

На національному рівні основоположну роль відіграють конституційні антидискримінаційні норми. Зокрема, стаття 24 Конституції України передбачає рівні конституційні права і свободи громадян та їх

рівність перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3]. В контексті нашого дослідження вказані положення мають важливе значення, оскільки закріплюють види ознак дискримінації, а також антидискримінаційні заходи.

Основним законодавчим актом, що визначає поняття дискримінації та спрямований на організаційно-правове забезпечення протидії дискримінації в різних сферах, є Закон України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року. Зауважимо, що проект даного Закону був розроблений у зв'язку із реалізацією завдань в межах виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України. Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 1 даного Закону, дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4]. Крім цього,

законодавець формує механізм забезпечення запобігання та протидії корупції у вигляді суб'єктів, наділених повноваженнями у даній сфері. До них належать:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування;
- громадські організації, фізичні та юридичні особи.

Однак, беручи до уваги курс України на гармонізацію законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу та положення Директиви Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження [5], відмітимо важливі аспекти, які потребують вдосконалення:

- по-перше, пункт (20) вказує, що ефективна імплементація принципу рівності потребує належного судового захисту від віктимізації. Тому, доцільно внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б формували умови належного судового захисту саме від віктимізації;

- по-друге, положення вказаної Директиви закріплюють можливість та доступність застосування примирних процедур (медіації), коли держави-члени вважають це доцільним, для всіх осіб, які вважають себе потерпілими від незастосування принципу однакового ставлення до них, навіть після закінчення відносин, у яких, ймовірно, виникла дискримінація. У зв'язку із наведеним, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б передбачали можливість застосування примирних процедур (медіації) у визначених категоріях справ у сфері дискримінації.

Іншим нормативно-правовим актом, що врегульовує питання протидії дискримінації, слугує Закон України «Про забез-

печення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 року. Положення Закону спрямовані на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [6]. З цією метою закріплений механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній, соціально-економічній сфері, сфері освіти та в медіа. Разом з тим, вбачається невідповідність видів сфер суспільних відносин із тими, що зазначені в профільному Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», а тому пропонуємо деталізувати та розширити їх перелік.

Однією із сфер суспільних відносин, де факт дискримінації сприймається особливо гостро, є сфера зайнятості. Звернемо увагу на зміст статті 2-1 Кодексу Законів про працю України, що закріплює заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими озна-

ками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. Разом з тим, не вважаються дискримінацією у сфері праці встановлені цим Кодексом та іншими законами дії, а також обмеження прав працівників, що залежать від властивих певному виду робіт вимог (щодо віку, освіти, стану здоров'я, статі) чи обумовлені необхідністю посиленого соціального та правового захисту деяких категорій осіб [7]. Дана норма є принципово важливою, оскільки слугує основою будь-яких трудових відносин та закріплює можливість звернення до компетентних органів у випадку порушення рівності трудових прав.

Окремо слід зазначити, що проблематика протидії дискримінації перебуває й у полі зору кримінального права та кримінології, оскільки вона полягає в усуненні причин і умов, які сприяли вчиненню дискримінаційних кримінальних правопорушень та притягненні винних до відповідальності. У даному контексті наведемо класифікацію злочинів, що вчиняються на ґрунті нетерпимості, запропоновану науковцями О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захаровою, за наступними критеріями:

1. За кримінально-правовим значенням:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є обставиною, що обтяжує покарання (впливає на призначення покарання);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою складу злочину (впливає на кваліфікацію діяння).

2. За місцем цієї ознаки серед ознак складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою основного складу (статті 161, 258, 300, 442 КК України);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є кваліфікуючою ознакою або ознакою кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України).

3. За елементами складу злочину:

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110 КК України – спосіб, ст. 161 КК України – суспільно небезпечне діяння, ст. 300 КК України – предмет, ст. 442 КК України – суспільно небезпечне діяння);

– злочини, де «ґрунт нетерпимості» є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину (ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України – мотив, ст. 258 КК України – мета) [8, с. 10].

Варто звернути увагу і на положення окремих підзаконних нормативно-правових актів у сфері протидії дискримінації. Зокрема, Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року передбачає, що Стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації. Крім того, § 8. Запобігання та протидія дискримінації Розділу 4 даної Стратегії визначає стратегічною ціллю – функціонування ефективної системи запобігання та протидії дискримінації в Україні, виокремлюючи проблеми, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям:

- недосконалість законодавства України у сфері запобігання та протидії дискримінації;

- недостатня узгодженість діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії дискримінації;

- недосконалість державної політики щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим з мотивів нетерпимості;

- неефективність наявних правових механізмів запобігання та протидії дискримінації, притягнення до відповідальності за дискримінацію;

- неефективність інформаційно-просвітницької роботи для подолання упередженості та нетерпимості в суспільстві [9]. Визначення цих проблем, а також завдань, спрямованих на досягнення цілі, очікуваних результатів стало провідним напрямком вдосконалення інституту подолання дискримінації.

Зауважимо, що специфіка проваджень про дискримінацію, яка відрізняє їх від переважної більшості інших категорій проваджень, полягає в тому, що аргументація

в них будується на порівнянні. Тому надважливою є ідентифікація неодакного ставлення, яка відбувається, зокрема, через пошук або вибір так званого компаратора – особи або групи осіб, з якими буде здійснюватися порівняння. Така група осіб має перебувати в аналогічному або максимально схожому становищі. Водночас неодакне ставлення до осіб, які перебувають в подібному становищі, саме по собі не є дискримінацією. Воно може бути визнане дискримінацією лише за умови, якщо нема розумного та об'єктивного обґрунтування. Термін «розумне та об'єктивне обґрунтування» охоплює наявність легітимної мети та пропорційність вжитих заходів відносно цієї мети [10, с. 6]. Зазначене пояснює факт важкості у доведенні фактів дискримінації та потребує особливої уваги у контексті протидії дискримінації.

Причин збільшення кількості злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості у нашій державі, чимало. До них можна віднести зростання соціальних та економічних проблем у суспільстві, неефективну політику профілактики відповідних явищ загалом та у молодіжному середовищі зокрема. Також до детермінант аналізованого явища слід віднести залежність від культу мікрогрупи, до яких входять молоді люди, психологічний вплив співучасників групи на особу, поширення ЗМІ, телебаченням, художніми фільмами злочинної субкультури. З огляду на зазначене, важливим є значення, якого вони надають девіантній і кримінальній поведінці, як вони їх інтерпретують, оскільки ЗМІ в результаті впливають на суспільні стереотипи, а останні згодом втручаються в міжособистісні стосунки [11, с. 285]. Відтак, особливу увагу слід приділити й комплексу заходів, які б спрямовувались саме на усунення причин появи дискримінації.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Дослідження проблематики правового забезпечення протидії дискримінації в Україні засвідчило про існування ряду аспектів, недостатньо представлених у теоретичному та практичному висвітленні, на підставі яких стає можливим обґрунтуван-

ня відповідних практичних дій у цій сфері. Сучасні виклики у сфері регулювання засобів протидії нерівності створюють численні дискусії щодо процесу аргументації та доказування фактів дискримінації.

Аналіз правового забезпечення протидії дискримінації в Україні дозволяє сформулювати наступні висновки.

1. Беручи до уваги курс України на гармонізацію законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу, доцільно внести зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, які б передбачали можливість застосування примирних процедур (медіації) у визначених категоріях справ у сфері дискримінації, а також які б формували умови належного судового захисту саме від віктимізації.

2. Актуальними для подальших наукових розвідок є дослідження питань криміналістичної характеристики, типових слідчих ситуацій, слідчих версій та алгоритму дій під час розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості.

Література

1. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні: дис.... д-ра філ. з галузі «08» Право за спеціальністю «081» Право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 300 с.

2. Олькіна О.В. Конституційно-правове забезпечення прав юридичних осіб. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 304-306.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

5. Директива Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄС про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження від

29 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

7. Кодексу Законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

8. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

9. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

10. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації/ Упорядники: Сергій Заєць, Роман Мартиновський. Рада Європи, 2015. URL: <https://rm.coe.int/16803034ea>

11. Ковальчук В.П. Деякі проблемні питання злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. Випуск 2. С. 283-289.

A. Dats

LEGAL ENSURING OF ANTI-DISCRIMINATION IN UKRAINE

The legal regulation of combating discrimination at the national and international levels is researched. The problem of combating discrimination in the context of criminal law is analyzed. The specifics of discrimination proceedings that distinguish them from the vast majority of other categories of proceedings are revealed. Attention is drawn to the need to improve the legal regulation of anti-discrimination, and it is proposed to make appropriate changes to the legislation.

Keywords: discrimination, anti-discrimination, legal protection, principle of equality, crimes based on intolerance.

ДО ПИТАННЯ ДЕЛЕГОВАНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ВИЛКОВ Сергій Валентинович - кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

УДК 342.9: 347.965

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2022.3.40>

У статті на підставі аналізу наукової літератури, положень чинного законодавства України та відповідної судової практики досліджено делеговані повноваження органів адвокатського самоврядування.

Обґрунтовано, що делегування державою окремих владних повноважень організаціям професійного самоврядування запобігає надмірному впливу держави на певну сферу професійної діяльності, сприяє: підвищенню ефективності та оптимізації організації публічного управління, використанню в найбільш раціональний спосіб фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, людських, часових та інших ресурсів, підвищенню якості надання публічних послуг, що загалом сприяє забезпеченню реалізації публічного інтересу.

З урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини, визначено, що створення на підставі закону волею законодавця організацій професійного самоврядування так званих вільних професій з обов'язковим членством усіх осіб, які займаються відповідною професією (в тому числі, що стосується і адвокатського самоврядування) саме як публічно-правових інституцій обумовлено необхідністю здійснення контролю над відповідною професійною практикою, а відтак метою діяльності таких органів є забезпечення публічного інтересу шляхом захисту прав невизначеного кола осіб. Для виконання завдань, покладених на такі організації державою, їм делегуються владні повноваження адміністративного, нормативного та дисциплінарного характеру, зокрема ведення реєстрів

представників професії, затвердження внутрішніх правил і стандартів професії (в тому числі Кодексів професійної етики), здійснення контролю рівня кваліфікації, здійснення допуску до професії, забезпечення виконання професійних правил поведінки, здійснення дисциплінарних функцій.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адвокатське самоврядування, самоврядність адвокатури, органи адвокатського самоврядування, делеговані повноваження, владні повноваження

Постановка проблеми

На думку Бек У. за своєю правовою природою орган адвокатського самоврядування являє собою квазі-державний орган, який є суб'єктом публічно-правових відносин, що здійснює за дорученням держави певні функції, пов'язані із оптимізацією адвокатської діяльності [1, с. 121]. Гвоздів В. на підставі аналізу адміністративно-правового статусу органів адвокатського самоврядування, їх делегованих та дискреційних повноважень, особливостей виконання ними функцій публічного управління дійшов висновку, що вказані органи є суб'єктами адміністративно-правових відносин та наділені владними повноваженнями щодо об'єкта управління (адвоката) [2, с. 6]. Натомість Копчинський О. зазначає, що органи самоврядування адвокатури не наділені владними повноваженнями у сфері публічно-правових відносин, а в їх діяльності відсутні елементи публічності [3]. Наведене свідчить

про дискусійний характер питань щодо наявності чи відсутності в органів адвокатського самоврядування делегованих державою публічних повноважень, що, в свою чергу, обумовлює актуальність обраної проблематики дослідження.

Науково-теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких вчених як Бедний О., Бек У., Вільсон Г., Галіцина Н., Гвоздів В., Карабін Т., Крупчан О., Медвідчук Г., Огус А., Патерило І., Погорілко В., Сандул Я., Слюсаревський М., Терещук О., Штобер Р. Відсутність єдиного науково-теоретичного підходу до визначення та розуміння делегованих повноважень органів адвокатського самоврядування в адміністративно-правовій науці та судовій практиці, що зумовлено зокрема відсутністю закріплення на нормативно-правовому рівні окремих повноважень органів адвокатського самоврядування як таких, що делеговані державою, обумовлюють актуальність обраної тематики наукового пошуку.

Враховуючи наведене, **метою** статті є дослідження делегованих повноважень органів адвокатського самоврядування на підставі аналізу наукової літератури, положень чинного законодавства України та відповідної судової практики.

Виклад основного матеріалу

Дослідження та розкриття змісту делегованих повноважень органів адвокатського самоврядування вбачається доцільним розпочати з окреслення змісту категорії «делегування повноважень». На нормативно-правовому рівні поняття делегованих повноважень (функцій) визначено в Концепції адміністративної реформи в Україні, затвердженій Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 як функцій, повноважень (прав і обов'язків), що їх набуває певний суб'єкт (орган чи посадова особа) шляхом передачі йому для виконання від іншого суб'єкта за власним рішенням останнього або на підставі норми закону. В документі також зазначається, що «делегування» означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час зі збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до

власного виконання. Водночас делегуючий суб'єкт набуває право контролю за станом і наслідками виконання делегованих функцій, повноважень; він може також фінансувати із власних коштів їх здійснення, передавати у користування необхідні для цього майнові об'єкти [4]. Виходячи за аналізу даної Концепції, слід відмітити, що делегування повноважень стосувалося лише органів державної влади і місцевого самоврядування, але не приватних суб'єктів. У Рішенні Конституційного Суду України від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009 визначається, що делегування повноважень є важливим конституційно-правовим інститутом, що являє собою передачу повноважень від одного суб'єкта владних повноважень іншому [5]. Тобто так само не йде мова про делегування повноважень приватним суб'єктам.

На науково-теоретичному рівні інституту делегування повноважень у зв'язку із трансформацією та модернізацією науки вітчизняного адміністративного права у євроінтеграційному векторі останні десятиліття приділяється досить значна увага. Зокрема Бедний О. пропонує розглядати суспільні відносини з делегування повноважень як окрему складову частину предмету адміністративного права, яка має допоміжний характер щодо публічно-управлінських та публічно-сервісних відносин та спрямована на підвищення ефективності реалізації відповідних повноважень з метою забезпечення дотримання публічних інтересів та створення умов для реалізації відповідних прав фізичних і юридичних осіб [6, с. 29–30]. Сандул Я. також звертає увагу, що делегування як один із способів (форм) надання повноважень здійснюється з метою забезпечення оптимальної організації їх виконання [7, с. 10].

Погорілко В. визначає делегування повноважень як тимчасову передачу своїх повноважень одними органами державної влади іншим органам державної влади або органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям [8, с. 54]. На думку Терещук О. делегування повноважень слід розуміти як адміністративно-правовий інститут, зміст якого становить процес (правовідносини) передачі публіч-

но-адміністративних повноважень суб'єкта делегування іншому учаснику (органу публічної адміністрації, фізичній особі або юридичним особам приватного/публічного права) на визначений строк з обов'язковим ресурсним забезпеченням (фінансовим/майновим), відповідними контрольно-наглядовими обмеженнями та відповідальністю, що здійснюється у формі договору чи акта [9, с. 128].

Виходячи з наведеного слід погодитися із Карабін Т., яка акцентує увагу, що інститут делегування повноважень розширює суб'єктний склад публічної влади [10, с. 12]. Тому справедливим є критичне зауваження Патерило І., що публічна влада здійснюється у різноманітних формах широким колом суб'єктів, починаючи від органів державної влади та закінчуючи окремими фізичними особами. Належність їх діяльності до категорії «публічна влада» обумовлюється тим, що останні діють в інтересах більшості (народу), переслідуючи мету задоволення публічного інтересу [10, с. 12; 11, с. 83, 84].

Тобто можна стверджувати, що на сьогодні інститут делегування повноважень включає два підінститути: делегування повноважень від одного органу публічної влади іншому та делегування публічних повноважень приватним суб'єктам [12, с. 84].

Зарубіжний дослідник Вільсон Г. стверджує, що держава передає приватному бізнесу низку своїх функцій з огляду на те, що це допомагає більш ефективно вирішувати соціально-економічні завдання. Зменшення функцій держави дає їй змогу сконцентруватись на таких важливих проблемах, як контроль за бюрократією та ключовими стратегічними напрямками державного управління [13, с. 62; 12, с. 83]. Штобер Р. зазначає, що делегування прагне децентралізувати публічне адміністрування, позбавити органи публічної влади від надмірних функцій, використовувати приватну ініціативу та менеджерські навички, щоб забезпечити найбільш ефективно використання фінансових ресурсів, технічної та іншої експертизи [14; 6, с. 27].

Отже делегування повноважень приватним суб'єктам в межах процесів децентралізації владних повноважень сприяє підви-

щенню ефективності та оптимізації організації публічного управління, використанню в найбільш раціональний спосіб фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, людських, часових та інших ресурсів, підвищенню якості надання публічних послуг, що загалом сприяє забезпеченню публічного інтересу.

Безпосередньо в контексті тематики делегованих повноважень органів адвокатського самоврядування слід відмітити, що одним із різновидів саморегулювання є так зване делеговане саморегулювання, яке, як відзначає Огус А., є результатом передання окремих повноважень держави організаціям, члени яких повністю або частково репрезентують тих осіб, діяльність яких регулюється. І хоча держава делегує відповідні повноваження вже утвореним організаціям приватних осіб, тим не менше, з моменту такого передання повноважень вона розробляє необхідні механізми контролю за діяльністю саморегулювальних організацій, встановлює основні вимоги до їхньої діяльності тощо [15; 16, с. 721–722].

Слюсаревський М. також зазначає, що розвиненість інституту професійного самоврядування в європейських країнах завдячує послідовному дотриманню та втіленню цими країнами принципу субсидіарності, який не дозволяє державам сконцентрувати всі управлінські повноваження на верхніх щаблях державної влади і стимулює процеси децентралізації здійснення владних повноважень. У країнах Європи, де влада, по-перше, усвідомлює потребу зменшення централізації державного управління, а по-друге, сприймає прагнення професійних спільнот до самоорганізації і самоврядування, держави йдуть на створення організацій професійного самоврядування, що створюються з волі держави, згідно з прямою вказівкою в законі про їх утворення та передачу їм владних повноважень щодо управління фаховою діяльністю членів окремої професії. Зі створенням організації професійного самоврядування у конкретній професії управлінські функції, які зазвичай виконує держава силами чиновницько-бюрократичного апарату, переходять до компетенції такої організації і здійснюються на демокра-

тичних засадах усіма носіями професії [17]. Отже делегування державою окремих владних повноважень організаціям професійного самоврядування запобігає надмірному впливу держави на певну сферу професійної діяльності, сприяючи балансу публічних і приватних інтересів.

Що стосується безпосередньо діяльності органів адвокатського самоврядування в Україні, на нормативному рівні не визначено, що вони здійснюють делеговані державою повноваження, більше того, в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підкреслюється, що адвокатура є недержавним самоврядним інститутом, незалежним від органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Водночас відповідно п. 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України до суб'єктів владних повноважень окрім органів державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), органів місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, законодавцем віднесено також *інших суб'єктів при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень* [18], а судова практика щодо юрисдикції розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів адвокатського самоврядування тривалий час була неоднозначною.

Зокрема у зв'язку із неоднозначним застосуванням положень Кодексу адміністративного судочинства та Цивільного процесуального кодексу України під час вирішення питань щодо юрисдикції спорів між адвокатами та органами адвокатського самоврядування Національна асоціація адвокатів зверталася до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення норм законодавства в частині судової юрисдикції розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів адвокатського самоврядування. Так у Рішенні Ради адвокатів України № 161 від 13 червня 2016 року «Про звернення до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення норм чинного законодавства та Конституції України» зверталася увага, що незрозумілим та потребує роз'яснення визнання або не ви-

знання Національної асоціації адвокатів України, яка є юридичною особою та діє через організаційні форми адвокатського самоврядування, та даних організаційних форм адвокатського самоврядування суб'єктами владних повноважень, які здійснюють владні управлінські функції та, у зв'язку з цим, чи поширюється на них юрисдикція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ [19]. Але Конституційним Судом України було відмовлено у відкритті конституційного провадження на підставі, що офіційне тлумачення законів України більше не належить до повноважень Конституційного Суду.

Отже вбачається за доцільне більш детально зупинитися на окремих аспектах судових рішень щодо вирішення спорів за участю органів адвокатського самоврядування в порядку адміністративного судочинства.

У постанові від 30 травня 2018 року (справа № 466/1367/16-а) Верховний Суд зробив висновок, що адвокатура як інституція та її діяльність в аспекті забезпечення реалізації конституційного права особи на правову допомогу набуває певних особливих властивостей суб'єкта публічних відносин. Ця властивість адвокатури увиразнюється (посилюється) *метою її служіння суспільному інтересу* шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень [20]. Водночас, які саме повноваження слід вважати делегованими не уточнюється.

У постанові Верховного Суду України від 27 січня 2016 року (справа № 6-2750цс15) зроблено правовий висновок, що *суспільний інтерес, а тому і публічно-правовий характер правовідносин впливають з повноти реалізації функцій адвокатури із захисту прав невизначеного кола осіб*. З огляду на викладене спір у справі за позовом адвоката до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів про визнання рішення протиправним, зобов'язання вчинити дії було визначено публічно-правовим, оскільки стосується позбавлення особи права на зайняття адвокатською діяльністю [21].

У постанові Верховного Суду України від 6 вересня 2016 року (справа № 21-966а16

(826/19572/14)) також визначено, що коли виникає спір із правовідносин, у яких адвокатура, як особлива формація реалізує надані їй правоможності в означеному сенсі, як-от у разі обмеження права особи на зайняття адвокатською діяльністю або прийняття рішення про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю, оскарження рішення про накладення дисциплінарного стягнення, інші подібні за суттю і значенням дії, зокрема й щодо делегованих державою владних повноважень, то такий спір за наявності для цього підстав може підпадати під ознаки публічно-правового, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів [22].

Отже, виходячи з аналізу судової практики останніх років, за послідовною сформульованою правовою позицією Верховного Суду України кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури як органи адвокатського самоврядування виступають суб'єктами владних повноважень у розумінні Кодексу адміністративного судочинства, реалізуючи делеговані державою владні повноваження в частині набуття особою статусу адвоката та притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Загалом стосовно тлумачення владних повноважень слід звернути увагу, що Велика Палата Верховного Суду неодноразово наголошувала, що владність повноважень виявляється в тому, що суб'єкт законодавчо вповноважений владно керувати поведінкою іншого суб'єкта, а останній відповідно зобов'язаний виконувати вимоги та приписи такого владного суб'єкта, у яких одна особа може вказувати або забороняти іншому учаснику правовідносин певну поведінку, давати дозвіл на передбачену законом діяльність тощо. Публічно-владні управлінські функції передбачають прямий безпосередній публічно-владний вплив на іншого суб'єкта цих правовідносин, який є обов'язковим для цього суб'єкта. Публічно-владний вплив також означає, що суб'єкт владних повноважень наділений законними повноваженнями вирішувати питання про права, свободи та інтереси іншого суб'єкта, який вступає з ним у правові відносини (постанови Великої Палати Верхо-

вого Суду від 23 травня 2018 року у справі № 914/2006/17 [23], від 2 квітня 2019 року у справі № 137/1842/16-а [24], від 17 червня 2020 року у справі № 826/10249/18 [25]).

Враховуючи положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо обов'язковості рішень органів адвокатського самоврядування слід констатувати, що останні наділені владними повноваженнями та мають право видавати владні приписи, які зобов'язують до вчинення необхідних дій або належної поведінки. Також слід відмітити, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» ст. 57 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» було доповнено ч. 4 такого змісту: «Рішення органів адвокатського самоврядування, які є адміністративними актами, набувають чинності у порядку, визначеному Законом України «Про адміністративну процедуру»» [26].

В свою чергу Законом України «Про адміністративну процедуру» визначено, що адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб). Під адміністративним органом Законом розуміється орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації – надання адміністративних послуг, здійснення інспекційної (контрольної, наглядової) діяльності, вирішення інших справ за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу [27]. Окрім прийняття органами адвокатського самоврядування адміністративних актів, рішення органів адвокатського самоврядування мають ознаки й інших інструментів публічної адміністрації, зокрема нормативно-правових актів, які «встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, мають локальний характер, розраховані на широке коло осіб та застосовуються неодноразово» [28].

В контексті наведеного важливою вбачається прецедентна практика Європейського суду з прав людини щодо особливостей правової природи об'єднань з обов'язковим членством усіх осіб, які займаються відповідною професією. ЄСПЛ відзначає, що, як правило, мета діяльності таких регулюючих органів так званих вільних професій, заснованих законом, полягає у регулюванні та здійсненні контролю професійної діяльності своїх членів, *виконуючи тим самим важливі публічно-правові функції щодо захисту громадськості*. Тому їх не можна порівнювати з об'єднаннями приватного права чи профспілками, вони *залишаються інтегрованими в структуру держави* (справи «Popov and others, Vakarelova, Markov and Bankov v. Bulgaria») [29], «National Notary Chamber v. Albania» [30]). Суд неодноразово наголошував, що такі організації, створені на підставі закону волею законодавця як публічно-правові інституції, виконують функції, спрямовані на забезпечення публічного інтересу, а не лише забезпечення прав своїх членів, вони наділені рядом публічно-правових повноважень адміністративного, нормативного та дисциплінарного характеру, «використовуючи процеси державного органу», зокрема ведення реєстрів представників професії, затвердження внутрішніх правил і стандартів професії (в тому числі Кодексів професійної етики), здійснення контролю рівня кваліфікації, здійснення допуску до професії, забезпечення виконання професійних правил поведінки, здійснення дисциплінарних функцій (справи «Popov and others, Vakarelova, Markov and Bankov v. Bulgaria») [29], «Slavic University in Bulgaria & Others v. Bulgaria» [31], «Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium» [32], «Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland» [33], «A. and others v. Spain» [34]).

Висновки

Підсумовуючи наведене, можемо зробити такі узагальнюючі висновки. На нормативно-правовому рівні інститут делегування повноважень регламентовано лише фрагментарно, зокрема відсутня чітка регламентація: а) відмежування делегування повноважень від їх передачі/надання; б) кола

суб'єктів та нормативних умов/вимог делегування їм повноважень; в) процедури делегування; г) загальних засад контролю за здійсненням делегованих повноважень та відповідальності у разі порушення їх реалізації тощо, що створює проблеми на правозастосовному рівні. Зокрема відсутність закріплення на нормативно-правовому рівні окремих повноважень органів адвокатського самоврядування як таких, що делеговані державою створює проблеми щодо вирішення питань юрисдикційності спорів про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів адвокатського самоврядування. Так судовою практикою щодо юрисдикції розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів адвокатського самоврядування тривалий час була неоднозначною.

Виходячи з аналізу відповідної судової практики останніх років, за послідовною сформульованою правовою позицією Верховного Суду України кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури як органи адвокатського самоврядування виступають суб'єктами владних повноважень у розумінні Кодексу адміністративного судочинства, реалізуючи делеговані державою владні повноваження в частині набуття особою статусу адвоката та притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Враховуючи проведений аналіз, можемо зробити висновок, що делегування державою окремих владних повноважень організаціям професійного самоврядування запобігає надмірному впливу держави на певну сферу професійної діяльності, сприяє: підвищенню ефективності та оптимізації організації публічного управління, використанню в найбільш раціональний спосіб фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, людських, часових та інших ресурсів, підвищенню якості надання публічних послуг, що загалом сприяє забезпеченню реалізації публічного інтересу.

Беручи до уваги прецеденту практику Європейського суду з прав людини, слід констатувати, що створення на підставі закону волею законодавця організацій професійного самоврядування так званих вільних про-

фесій з обов'язковим членством усіх осіб, які займаються відповідною професією (в тому числі, що стосується і адвокатського самоврядування) саме як публічно-правових інституцій обумовлено необхідністю здійснення контролю над відповідною професійною практикою, а відтак метою діяльності таких органів є забезпечення публічного інтересу шляхом захисту прав невизначеного кола осіб. Для виконання завдань, покладених на такі організації державою, їм делегуються владні повноваження адміністративного, нормативного та дисциплінарного характеру, зокрема ведення реєстрів представників професії, затвердження внутрішніх правил і стандартів професії (в тому числі Кодексів професійної етики), здійснення контролю рівня кваліфікації, здійснення допуску до професії, забезпечення виконання професійних правил поведінки, здійснення дисциплінарних функцій.

Література

1. Бек У. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 68. С. 118–123.
2. Гвоздів В. Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2020. 217 с.
3. Копчинський О. Чи залишаються органи адвокатського самоврядування юридичними особами публічного права? *Закон і бізнес*. 14.03—20.03.2014. URL: https://zib.com.ua/ua/76310-chi_zalishayutsya_organ_advokatskogo_samovryaduvannya_yurid.html
4. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. С. 32.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 4, 8, 10, підпункту «б» підпункту 2 пункту 13, пунктів 14, 17 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та сприяння інвестиційній діяльності у будівництві» від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-09#Text>
6. Бедний О. Відносини з делегування повноважень щодо публічного адміністрування як складник предмета адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 26–31.
7. Сандул Я. Виконавчі органи місцевих рад як суб'єкти адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса, 2015. 22 с.
8. Муніципальне право України / За ред. В. Погорілко, О. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2001. 350 с.
9. Терещук О. До питання розуміння делегування повноважень в адміністративно-правовій науці та судовій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 125–129.
10. Карабін Т. Розподіл повноважень публічної адміністрації: монографія. Ужгород: Гражда, 2016. 220 с.
11. Патерило І. До розуміння сутності і змісту категорії «публічна адміністрація». *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9–1. С. 83–85.
12. Галіцина Н. Основні положення теорії делегування повноважень у сфері соціальної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 2. С. 80–85.
13. Wilsong H. The State of the State in the Advanced Industrial Countries. A Paper for the IPSA Congress. 1998. № 10. С. 62.
14. Stober R. Allgemeines Wirtschaftsverwaltungsrecht : Grundlagen des deutschen, europäischen und internationalen öffentlichen Wirtschaftsrechts. 2011. 330 S.
15. Ogun An., Carbonara Em. Self-regulation. 2011. P. 228–252. URL: https://www.researchgate.net/publication/265402203_3_Self-regulation
16. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та

процесу: тенденції, перспективи, практика: колективна монографія / Є. Герасименко, П. Діхтєвський, Н. Задирака, Т. Коломоєць, В. Клиничук та ін.; за заг. ред. П. Діхтєвського, В. Пашинського. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2022. 986 с.

17. Слюсаревський М. Самодіяльне регулювання чи професійне самоврядування? *Дзеркало тижня*. 2010. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/samodiyalne_regulyuvannya_chi_profesiyne_samovryaduvannya.html

18. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. ст. 446.

19. Рішення Ради адвокатів України № 161 від 13 червня 2016 року «Про звернення до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення норм чинного законодавства та Конституції України». URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-06-10-r-shennya-gau-161_576d02523ba69.pdf

20. Постанова Верховного Суду України від 30 травня 2018 року (справа № 466/1367/16-а). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74407460>

21. Постанова Верховного Суду України від 27 січня 2016 року (справа № 6-2750цс15). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56128578>

22. Постанова Верховного Суду України від 6 вересня 2016 року (справа № 21-966а16 (826/19572/14)). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61718460>

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року (справа № 914/2006/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74506084>

24. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 квітня 2019 року (справа № 137/1842/16-а). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81203030>

25. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 червня 2020 року (справа № 826/10249/18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/90111848>

26. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. ст. 282.

27. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. ст. 50.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09#Text>

29/Firstsectiondecisionastotheadmissibility of Popov and others, Vakarelova, Markov and Bankov v. Bulgaria (Application no. 48047/99, Application no. 48961/99). 6 November 2003: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-23528%22%5D%7D>

30. Fourth section decision as to the admissibility of National Notary Chamber v. Albania (Application no. 17029/05). 6 May 2008: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-86635%22%5D%7D>

31. Case of Slavic University in Bulgaria & Others v. Bulgaria (Application no. 60781/00). 18 November 2004: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67639%22%5D%7D>

32. Case of Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium (Application no. 6878/75; 7238/75). Strasbourg, 23 June 1981: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57522%22%5D%7D>

33. Case of Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland (Application no. 16130/90). Strasbourg, 30 June 1993: The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57844%22%5D%7D>

34. Case of A. and others v. Spain (Application no. 6528/11). 22 avril 2014: The European Court of Human Rights. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/sites/default/files/aldfiles/AFFAIRE%20A.C.%20ET%20AUTRES%20c.%20ESPAGNE.pdf>

Vylkov S.V.

**ON THE ISSUE OF DELEGATED
POWERS OF BAR SELF-GOVERNMENT
BODIES**

The article, based on the analysis of scientific literature, provisions of the current legislation of Ukraine and relevant judicial practice, examines the delegated powers of bar self-government bodies.

It is substantiated that the delegation of certain powers by the state to professional self-government organizations prevents excessive influence of the state on a certain sphere of professional activity, contributes to increasing the efficiency and optimization of the organization of public administration, the most rational use of financial, material and technical, information, human, time and other resources, improving the quality of public services, which generally contributes to ensuring the implementation of the public interest.

Taking into account the case law of the European Court of Human Rights, it has been determined that the creation on the basis of the law by the will of the legislator of profes-

sional self-government organizations of the so-called liberal professions with mandatory membership of all persons engaged in the relevant profession (including, as regards the self-government of lawyers) precisely as public law institutions is due to the need to exercise control over the relevant professional practice, and therefore the purpose of the activities of such bodies is to ensure the public interest by protecting the rights of an unspecified circle of persons. To perform the tasks assigned to such organizations by the state, they are delegated administrative, regulatory and disciplinary powers, in particular, maintaining registers of representatives of the profession, approving internal rules and standards of the profession (including Codes of Professional Ethics), exercising control over the level of qualification, exercising admission to the profession, ensuring the implementation of professional rules of conduct, exercising disciplinary functions.

Keywords: lawyer, bar, bar self-government, self-government of the bar, bodies of bar self-government, delegated powers, powers of authority

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

ДЯТКО Олександр Вікторович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95 (477)

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2022.3.41>

У статті наголошено на тому, що сутність корупції полягає у неправомірному використанні особою свого службового становища або впливу з метою отримання особистої вигоди, яка суперечить законодавству, етичним нормам чи суспільним інтересам. Це явище характеризується зловживанням владою для досягнення приватних інтересів, що порушує принципи рівності, справедливості та доброчесності публічної служби.

Встановлено, що із розуміння сутності органічно випливають і особливості корупції як сукупність характерних ознак, що відрізняють корупцію як суспільно небезпечне явище від інших правопорушень чи злочинів. Основною особливістю корупції є те, що вона завжди пов'язана із зловживанням владою або службовим становищем, коли посадова особа використовує надані їй повноваження задля отримання особистої вигоди. Така вигода може бути як матеріальною (гроші, майно, ресурси), так і нематеріальною (послуги, привілеї, вплив). При цьому особистий інтерес корупціонера ставиться вище за суспільні потреби, що порушує баланс справедливості та підриває довіру громадян до інститутів влади.

Акцентовано увагу на тому, що корупція має прихований характер, що значно ускладнює її виявлення та боротьбу з нею. Вона супроводжується змовами, підробкою документів, ухиленням від прозорості та підривом принципів чесності й підзвітності. Цей феномен проявляється у різноманітних формах, таких як неправомірна вигода, розтрата державних коштів, конфлікт інтересів, неза-

конне збагачення, кумівство чи маніпуляції з державними закупівлями.

Визначено, що однією з основних особливостей корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу є те, що корупційні діяння порушують публічний порядок та справедливість у відносинах між державою та громадянами. Вони призводять до перекручування функцій державної влади, підривають довіру до інститутів влади, що в свою чергу знижує ефективність управління та розвиток соціально-економічних процесів.

Ключові слова: корупція, об'єкт адміністративно-правового впливу, сутність, особливості, антикорупційна політика, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Актуальність дослідження особливостей корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу в Україні зумовлена кількома факторами, що тісно пов'язані з політичною, соціальною та економічною ситуацією в країні. Корупція залишається однією з головних загроз для ефективності державних інститутів, дотримання прав громадян і економічного розвитку.

В Україні корупційні явища негативно впливають на інвестиційну привабливість, перешкоджають проведенню реформ і підривають довіру до органів публічної влади. Тому розуміння механізмів корупції і розробка ефективних методів боротьби з нею є важливим завданням для покращення управлінської та правової складової дослі-

джуваної проблеми. З огляду на євроінтеграційні прагнення України та виконання зобов'язань перед міжнародними організаціями питання корупції вимагають уваги в контексті адміністративно-правового впливу [1, с. 17].

Реформи в системі публічного управління, правоохоронних органах, судочинстві сприяють розвитку антикорупційної політики. Корупція охоплює систему не лише кримінальних, а й адміністративних правопорушень, що визначає необхідність розробки ефективних механізмів її протидії через адміністративно-правові норми. Вивчення особливостей адміністративно-правового впливу на корупцію дозволяє удосконалити інструменти протидії цьому явищу, забезпечити належний рівень превенції [2, с. 7].

Оскільки корупція проникає у всі сфери публічного управління, від обґрунтованої правової оцінки її сутності та механізмів впливу залежать ефективність антикорупційної стратегії, зменшення впливу корупційних ризиків, формування прозорих і підзвітних органів влади. Адміністративно-правовий вплив виступає важливим інструментом для забезпечення прозорості й ефективності публічної адміністрації. Так, дослідження корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу є необхідним для формування та вдосконалення антикорупційної політики, розвитку правової культури та забезпечення ефективності функціонування державних інститутів.

Стан дослідження теми

У вітчизняній адміністративно-правовій думці окремим проблемним аспектам, пов'язаним із розумінням корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу, присвячували свої наукові розвідки такі українські науковці, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, О.І. Безпалова, В.В. Галунько, В.М. Гарашук, О.П. Гетьманець, М.Я. Дем'яненко, О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, Т. Є. Кагановська, А.Т. Комзюк, Т.В. Костюк, К.Б. Левченко, А.А. Микитюк, О.М. Музичук, О.Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, А. О. Собакарь, В.В. Сокурєнко, С.О. Шатрава, О. С. Юнін та інші. Втім, незважаючи

на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання саме сутності та особливостей корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати сутність корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу; виокремити та розглянути особливості корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дане дослідження дозволило під принципово новим кутом та крізь призму актуальних проблем сучасності поглянути на сутність та особливості корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу.

Виклад основного матеріалу

Сутність - це фундаментальна характеристика, що визначає внутрішню природу, основний зміст або головні властивості явища чи процесу. У філософії це поняття використовується для опису основи існування об'єкта, яка залишається незмінною попри зовнішні зміни чи прояви. Сутність розглядається як внутрішній зміст, що визначає природу явища і знаходить своє відображення у його зовнішніх формах. Наприклад, у діалектиці сутність є результатом розвитку явища, а у філософії Гегеля - це основа, яка проявляється через суперечності і зміну форм [3, с. 81].

У повсякденному житті поняття сутності часто використовується для позначення основної ідеї чи сенсу чогось. Наприклад, сутність проєкту означає його головну мету або задум. У юридичному контексті сутність може описувати головні аспекти правових норм, які забезпечують їхню внутрішню логіку і цілісність. У методології наукової діяльності це поняття допомагає визначити глибинні причини явищ, пояснити їхню структуру, розкриваючи механізми, які лежать в основі складних процесів. Таким чи-

ном, сутність - це глибоке ядро будь-якого об'єкта, явища чи поняття, яке надає йому ідентичність, визначає його природу і слугує основою для його розуміння.

Сутність корупції полягає у неправомірному використанні особою свого службового становища або впливу з метою отримання особистої вигоди, яка суперечить законодавству, етичним нормам чи суспільним інтересам. Це явище характеризується зловживанням владою для досягнення приватних інтересів, що порушує принципи рівності, справедливості та доброчесності публічної служби. Корупція проявляється у використанні посадових повноважень для отримання матеріальної вигоди (грошей, майна) або нематеріальних переваг (впливу, привілеїв). Такі дії шкодять суспільству, підривають довіру до державних інституцій та створюють нерівність у доступі до ресурсів, послуг чи можливостей [4, с. 76].

Корупція може мати місце у діяльності окремої посадової особи, а також набувати системного характеру, коли корупційні практики стають частиною роботи організацій чи інституцій. Системна корупція є особливо небезпечною, оскільки спотворює механізми управління, гальмує економічний розвиток і робить несправедливість нормою. З юридичної точки зору, корупція охоплює такі злочини, як привласнення бюджетних коштів, зловживання службовим становищем, лобіювання інтересів, що суперечать закону [5, с. 110].

Таким чином, корупція є комплексним та багатограним явищем, протидія якому вимагає системного підходу, зокрема вдосконалення законодавства, підвищення прозорості й підзвітності влади, активної участі громадянського суспільства та формування культури нетерпимості до корупційних проявів.

Із розуміння сутності органічно випливають і особливості корупції як сукупність характерних ознак, що відрізняють корупцію як суспільно небезпечне явище від інших правопорушень чи злочинів.

Особливості корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу - це характеристики цього явища, які визначають його як суспільно небезпечне явище. Ко-

рупція як складний соціальний феномен має специфіку, яка потребує застосування адміністративно-правових заходів для попередження, контролю та притягнення до відповідальності осіб, що вчиняють корупційні правопорушення. Це включає в себе використання наданих повноважень в особистих інтересах, зловживання службовим становищем та порушення принципів прозорості й доброчесності, що прямо впливає на функціонування органів публічної влади та суспільний розвиток загалом.

Основною особливістю корупції є те, що вона завжди пов'язана із зловживанням владою або службовим становищем, коли посадова особа використовує надані їй повноваження задля отримання особистої вигоди. Така вигода може бути як матеріальною (гроші, майно, ресурси), так і нематеріальною (послуги, привілеї, вплив). При цьому особистий інтерес корупціонера ставиться вище за суспільні потреби, що порушує баланс справедливості та підриває довіру громадян до інститутів влади.

Корупція має прихований характер, що значно ускладнює її виявлення та боротьбу з нею. Вона супроводжується змовами, підбркою документів, ухиленням від прозорості та підривом принципів чесності й підзвітності. Цей феномен проявляється у різноманітних формах, таких як неправомірна вигода, розтрата державних коштів, конфлікт інтересів, незаконне збагачення, кумівство чи маніпуляції з державними закупівлями. Корупція має універсальний характер і поширена в усіх країнах, хоча її масштаби, форми та наслідки можуть суттєво відрізнятися залежно від рівня розвитку держави, культури, правової системи та соціальних умов [6].

Однією з ключових особливостей корупції є її системний характер. У багатьох випадках вона стає частиною публічного управління, особливо у країнах із високим рівнем централізації влади, слабкою правовою системою чи недостатньою прозорістю діяльності державних інститутів. Це призводить до укорінення корупції в усіх сферах життя, ускладнюючи боротьбу з нею тісно переплетеними інтересами владних структур, бізнесу та суспільства.

Однією з основних особливостей корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу є те, що корупційні діяння порушують публічний порядок та справедливість у відносинах між державою та громадянами. Вони призводять до перекинування функцій державної влади, підривають довіру до інститутів влади, що в свою чергу знижує ефективність управління та розвиток соціально-економічних процесів.

Корупція характеризується зловживанням службовими повноваженнями для досягнення особистої вигоди, і саме ця риса є особливо важливою в контексті адміністративно-правової регламентації. Адміністративне право регулює механізми запобігання корупційним правопорушенням, такі як введення обмежень для публічних службовців, правила декларування доходів та витрат, а також правила щодо запобігання конфлікту інтересів. Ці заходи мають на меті забезпечити прозорість управлінської діяльності та уникнути ситуацій, де особистий інтерес особи, що займає державну посаду, може суперечити публічним інтересам [7].

Таким чином, корупція як об'єкт адміністративно-правового впливу має специфічні характеристики, які визначають необхідність застосування адміністративно-правових засобів для боротьби з нею. Адміністративно-правовий вплив включає як запобігання корупційним правопорушенням, так і застосування відповідних санкцій до осіб, що вчиняють такі правопорушення. Це дозволяє забезпечити ефективну роботу органів державної влади та відновити довіру до системи управління.

На сучасному етапі адміністративно-правовий вплив на корупцію передбачає превентивні, контрольні та каральні заходи. Превентивні заходи включають декларування майна та запобігання конфлікту серед публічних службовців. Контрольні механізми реалізуються через діяльність НАЗК і НАБУ, які здійснюють перевірки й розслідування. Каральні заходи передбачають адміністративну відповідальність за корупційні правопорушення.

В Україні корупція має низку специфічних рис, які ускладнюють її подолання. По-перше, інституційна поширеність корупції

охоплює всі рівні публічного управління, включаючи місцеві органи влади. Вона проникла в такі важливі сфери, як правосуддя, медицина, освіта та державні закупівлі. По-друге, культурно-соціальні аспекти, такі як традиції «подяк» і «подарунків», ускладнюють формування нульової толерантності до корупції серед громадян. По-третє, економічна криза та війна створюють додаткові корупційні ризики.

Адміністративно-правовий вплив на корупцію спрямований на попередження корупційних проявів, їх виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб. Основними напрямками такого впливу є превентивні заходи, такі як декларування доходів і унеможливлення конфлікту інтересів; санкції у вигляді штрафів, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; а також публічний контроль, який реалізується через діяльність громадських організацій, журналістів та міжнародних партнерів.

Так, корупція як об'єкт адміністративно-правового впливу є суспільно небезпечним явищем, яке виражається в протиправному використанні владних чи службових повноважень для досягнення особистої вигоди, що порушує публічний порядок, інтереси держави, суспільства та окремих громадян. Корупція як адміністративне правопорушення має ознаки протиправності, суспільної небезпеки, порушення порядку публічного управління та підпадає під регулювання норм адміністративного права, які спрямовані на попередження, виявлення та припинення таких дій, а також на усунення умов, що сприяють їх вчиненню.

Адміністративно-правовий вплив на корупцію реалізується за допомогою встановлення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення у вигляді штрафів, звільнення з посади, а також за допомогою антикорупційних перевірок й моніторингу діяльності публічних службовців. Важливою складовою адміністративно-правового регулювання є попередження корупційних правопорушень шляхом запровадження механізмів прозорості, контролю, регулювання конфлікту інтересів, антикорупційної освіти та формування культури доброчесності [8].

Висновки

Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що сутність корупції полягає у неправомірному використанні особою свого службового становища або впливу з метою отримання особистої вигоди, яка суперечить законодавству, етичним нормам чи суспільним інтересам. Це явище характеризується зловживанням владою для досягнення приватних інтересів, що порушує принципи рівності, справедливості та доброчесності публічної служби. Корупція проявляється у використанні посадових повноважень для отримання матеріальної вигоди (грошей, майна) або нематеріальних переваг (впливу, привілеїв).

Встановлено, що із розуміння сутності органічно випливають і особливості корупції як сукупність характерних ознак, що відрізняють корупцію як суспільно небезпечне явище від інших правопорушень чи злочинів. Основною особливістю корупції є те, що вона завжди пов'язана із зловживанням владою або службовим становищем, коли посадова особа використовує надані їй повноваження задля отримання особистої вигоди. Така вигода може бути як матеріальною (гроші, майно, ресурси), так і нематеріальною (послуги, привілеї, вплив). При цьому особистий інтерес корупціонера ставиться вище за суспільні потреби, що порушує баланс справедливості та підриває довіру громадян до інститутів влади.

Акцентовано увагу на тому, що корупція має прихований характер, що значно ускладнює її виявлення та боротьбу з нею. Вона супроводжується змовами, підркою документів, ухиленням від прозорості та підривом принципів чесності й підзвітності. Цей феномен проявляється у різноманітних формах, таких як неправомірна вигода, розтрата державних коштів, конфлікт інтересів, незаконне збагачення, кумівство чи маніпуляції з державними закупівлями.

Визначено, що однією з основних особливостей корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу є те, що корупційні діяння порушують публічний порядок та справедливість у відносинах між державою

та громадянами. Вони призводять до перекручування функцій державної влади, підривають довіру до інститутів влади, що в свою чергу знижує ефективність управління та розвиток соціально-економічних процесів.

Література

1. Блохіна О. О. Переваги інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС // Євроінтеграційні зміни в законодавстві України: тези доповідей четвертого щорічного круглого столу студентів (Київ, 12 жовтня 2021). / від. ред. Н. А. Мазаракі. Київ, 2021. С. 16-20.
2. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ, Атіка, 2001. 304 с.
3. Щерба С. П. Філософія: навчальний посібник. Київ, 2005. 452 с.
4. Антикоруційна діяльність в закладах вищої освіти у сфері охорони здоров'я: навчальний посібник / М. А. Аніщенко, О. Г. Алексеєв, О. О. Прасов та ін. Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. 225 с.
5. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 220 с.
6. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. Українське юридичне товариство: сайт. URL: <https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/politichna-korupsiya-sutnist-chinniki-zasobi-protidiji>.
7. Хавронюк М. Звіт за результатами аналізу нормативного регулювання питань запобігання корупції в системі правосуддя (з переліком нормативних положень, які варто переглянути, і рекомендаціями щодо покращення механізмів та інструментів запобігання корупції в судовій системі) // Програма USAID реформування сектору юстиції «Нове правосуддя». URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJP_Report_Anticorruption_Laws_for_Judiciary_FINAL.pdf.
8. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2021. 472 с.

**ON THE QUESTION OF THE ESSENCE
AND FEATURES OF CORRUPTION AS
AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND
LEGAL INFLUENCE**

The article emphasizes that the essence of corruption is the misuse of one's official position or influence by an individual for personal gain that is contrary to the law, ethical norms, or public interests. This phenomenon is characterized by the abuse of power to achieve private interests, which violates the principles of equality, justice, and integrity of public service.

It has been established that the characteristics of corruption organically follow from an understanding of the essence as a set of characteristic features that distinguish corruption as a socially dangerous phenomenon from other offenses or crimes. The main feature of corruption is that it is always associated with the abuse of power or official position, when an official uses the powers granted to him or her for personal gain. Such benefit can be both material (money, property, resources) and intangible (services, privileges, influence). At the same time, the personal interest of the corrupt person is placed above public needs, which dis-

rupts the balance of justice and undermines citizens' trust in government institutions.

Attention is focused on the fact that corruption is hidden in nature, which significantly complicates its detection and fight against it. It is accompanied by collusion, forgery of documents, evasion of transparency and undermining the principles of honesty and accountability. This phenomenon manifests itself in various forms, such as illicit gain, embezzlement of public funds, conflict of interest, illegal enrichment, nepotism or manipulation of public procurement.

It is determined that one of the main features of corruption as an object of administrative and legal influence is that corrupt acts violate public order and justice in relations between the state and citizens. They lead to a distortion of the functions of state power, undermine trust in government institutions, which in turn reduces the effectiveness of management and the development of socio-economic processes.

Key words: corruption, object of administrative and legal influence, essence, features, anti-corruption policy, administrative and legal regulation.

ФАСИЛІТАТИВНА ТА ОЦІНОЧНА МЕДІАЦІЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ

КАНДИБА Євгеній Станіславович - аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

УДК 347.965.42

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2022.3.42>

У статті досліджено еволюцію моделей медіації від фасилітативного до оціночного підходу як відображення розвитку інституту альтернативного вирішення спорів. На основі аналізу наукових джерел розкрито історичний контекст формування фасилітативної медіації, яка зародилась у 1960-1970-х роках і характеризується структурованим сприянням діалогу між сторонами без директивного втручання посередника. Визначено ключові особливості фасилітативної моделі, зокрема зосередження на виявленні інтересів сторін, проведенні спільних сесій та забезпеченні повної автономії сторін у прийнятті рішень.

Систематизовано переваги фасилітативної медіації, серед яких: стимулювання креативного підходу до вирішення проблем, можливість раннього застосування до ескалації конфлікту, опрацювання глибинних причин розбіжностей та розвиток у сторін навичок самостійного врегулювання майбутніх конфліктів. Одночасно встановлено обмеження цієї моделі, пов'язані з тривалістю процедури та зниженням ефективності за наявності дисбалансу сил між сторонами або в умовах недостатньої залученості учасників.

Розкрито специфіку оціночної медіації як підходу, що фокусується на аналізі конкретних спірних питань з правової або технічної перспективи. Висвітлено процедурні особливості оціночної медіації, зокрема проведення окремих зустрічей зі сторонами для критичного аналізу їхніх аргументів.

Виявлено переваги оціночної моделі, такі як: використання об'єктивних критеріїв для

забезпечення прозорості процесу, допомога сторонам у критичному перегляді їхніх позицій відповідно до галузевих стандартів, створення легітимної основи для обґрунтування прийнятих рішень. Розглянуто недоліки оціночної медіації, серед яких: можливе обмеження автономії сторін, ризик виникнення відчуття упередженості медіатора, звуження простору для креативних рішень, зниження ефективності в конфліктах з емоційною складовою.

Проаналізовано практичне застосування обох моделей в українському контексті, зокрема в діяльності Українського центру медіації та Інституту миру і порозуміння. Визначено сфери ефективного застосування фасилітативного підходу (шкільні конфлікти, спори між малими підприємствами, сімейні конфлікти) та оціночної медіації (складні комерційні спори, конфлікти за участю державних органів).

Ключові слова: медіація, фасилітативна медіація, оціночна медіація, медіаційна процедура, моделі медіації, переговорний процес.

Постановка проблеми

Інтеграція інституту медіації до правової системи України актуалізує потребу в науковому осмисленні різноманітних підходів та моделей медіаційної практики. З прийняттям Закону України «Про медіацію» у 2021 році створено нормативне підґрунтя для розвитку альтернативних способів вирішення спорів, однак теоретичне розуміння методологічних засад

різних моделей медіації залишається недостатньо дослідженим. Особливого значення набуває аналіз класичних підходів – фасилітативної та оціночної медіації, які становлять методологічну основу сучасної медіаційної діяльності.

Проблематика полягає у необхідності визначення сфер оптимального застосування кожної з цих моделей, виявлення їхніх переваг і обмежень у контексті вітчизняної правової культури та соціальних реалій. Дилема між невтручанням у зміст рішення (фасилітативний підхід) та наданням експертної оцінки (оціночний підхід) відображає фундаментальні питання щодо ролі посередника, ступеня його впливу на процес та результат медіації, а також балансу між самовизначенням сторін і потребою в професійній експертизі.

Практична значущість цієї проблеми зумовлена необхідністю методологічного забезпечення діяльності медіаторів, які розпочинають практику в умовах новоствореного правового поля. Теоретичне обґрунтування діапазону застосування різних моделей медіації сприятиме підвищенню ефективності медіаційних процедур та формуванню професійних стандартів у цій сфері. Крім того, розуміння специфіки кожної моделі є важливим для розвитку системи підготовки медіаторів та інформування потенційних користувачів медіаційних послуг про можливі формати вирішення їхніх спорів.

Стан дослідження проблематики

Теоретичні та практичні аспекти моделей медіації досліджувались як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили Z. Zumeta, G. Clayton, S. Weber, L. Heng та інші, які аналізували особливості фасилітативної та оціночної медіації, їх переваги, недоліки та сфери застосування. Українські вчені також звертались до цієї тематики в контексті розвитку альтернативних способів вирішення спорів та впровадження медіації в національну правову систему.

Попри наявні наукові розвідки, подальші дослідження залишаються акту-

альними з кількох причин. По-перше, практичне застосування різних моделей медіації в українському правовому та соціокультурному контексті потребує більш ґрунтовного аналізу, особливо після прийняття Закону України «Про медіацію». По-друге, недостатньо вивченими залишаються питання ефективності кожної з моделей у різних категоріях спорів, що виникають у вітчизняній практиці. По-третє, потребують додаткового дослідження можливості інтеграції елементів фасилітативного та оціночного підходів відповідно до специфіки конфлікту та потреб сторін. Розв'язання цих питань сприятиме розвитку теоретичного підґрунтя медіаційної практики та підвищенню якості послуг альтернативного вирішення спорів в Україні.

Виклад основного матеріалу

За спостереженнями Z. Zumeta, фасилітативна медіація зародилася у 1960–1970-х роках як єдина на той час модель посередництва у вирішенні конфліктів [1]. Її фундаментальною характеристикою є структуроване сприяння діалогу між сторонами, спрямоване на досягнення взаємоприйняттого рішення без директивного втручання посередника.

Фасилітативний медіатор виконує роль організатора процесу, який ставить уточнювальні запитання, сприяє визнанню позицій сторін та їх нормалізації, працює над виявленням інтересів, що лежать в основі заявлених позицій, та допомагає сторонам аналізувати можливі варіанти врегулювання. Принципово важливим аспектом цієї моделі є утримання медіатора від надання рекомендацій, висловлення оцінок чи прогнозування судових перспектив справи. Медіатор контролює процедуру, але відповідальність за змістовне рішення повністю належить сторонам конфлікту.

Процедурно фасилітативна медіація зосереджується на проведенні спільних сесій, хоча й не виключає окремих зустрічей (кокусів) за потреби. Історично цей підхід сформувався в умовах діяльності волонтерських центрів врегулювання спорів, коли посередники зазвичай не мали

спеціалізованої експертизи у предметній сфері, а юридичні представники сторін часто не залучалися до процесу [1]. Проте сьогодні фасилітативна медіація широко застосовується професійними медіаторами різного рівня підготовки, що свідчить про її адаптивність до сучасних умов.

Аналізуючи практичний досвід застосування фасилітативної медіації, можна виокремити її суттєві переваги. По-перше, вона сприяє більшій креативності у розв'язанні проблем порівняно з оціночним підходом, оскільки не обмежує сторони рамками правових чи галузевих стандартів. По-друге, ця модель дозволяє розпочати процес на ранніх етапах конфлікту, до того як сторони займуть жорсткі позиції та понесуть значні витрати. По-третє, вона створює простір для обговорення складних тем, що допомагає розв'язати глибинні причини конфлікту, а не лише симптоматичні прояви. По-четверте, учасники мають можливість набути навички, корисні для самостійного врегулювання майбутніх конфліктів [2].

Водночас фасилітативна медіація має певні обмеження. Зокрема, вона може бути довготривалою, оскільки зосереджується на комплексному аналізі проблем, а не лише на вирішенні конкретних спірних питань. Крім того, її ефективність може знижуватися у ситуаціях значного дисбалансу сил між сторонами або коли один з учасників не готовий щиро залучатися до процесу [3].

На відміну від фасилітативної моделі, оціночна медіація, як відзначає G. Clayton, фокусується на аналізі конкретних проблем, що стали причиною конфлікту, з точки зору їх правової або технічної обґрунтованості [6]. Медіатор у цій моделі надає професійну оцінку позицій сторін, аналізує їх відповідність нормативним стандартам та може висловлювати думку щодо ймовірних результатів у разі судового розгляду справи.

Процедурно оціночна медіація часто розпочинається зі спільного засідання, де сторони або їхні юридичні представники презентують свої позиції, після чого медіатор проводить окремі зустрічі з кожною зі

сторін. На цих зустрічах медіатор здійснює критичний аналіз аргументів, вказуючи на слабкі місця і створюючи реалістичне уявлення про перспективи справи. Оціночні медіатори зазвичай мають спеціалізовану підготовку та досвід у відповідній галузі, часто це практикуючі юристи [6].

Ця модель широко застосовується у комерційних та договірних спорах, де немає тривалих відносин між сторонами і ключовим є пошук компромісного рішення в рамках правового поля. Водночас вона може бути менш ефективною у конфліктах, пов'язаних із стосунками, зокрема на робочому місці, у громаді або при вирішенні скарг, де критично важливою є безпосередня комунікація між сторонами [7].

Оціночна медіація має низку переваг, що роблять її цінним інструментом у певних типах спорів. Вона ґрунтується на об'єктивних критеріях та нормативних стандартах, що забезпечує прозорість та аргументованість процесу. Це допомагає сторонам критично переглянути свої позиції та очікування відповідно до галузевих нормативів, запобігаючи необґрунтованим вимогам. Крім того, така медіація створює легітимну основу для обґрунтування прийнятих рішень, що особливо важливо коли сторони представлені агентами, які мають звітувати перед керівництвом або іншими зацікавленими особами [8].

Водночас оціночній медіації притаманні й певні недоліки. Вона може обмежувати автономію сторін у процесі врегулювання, оскільки медіатор бере на себе активну роль в оцінці ситуації. Це може призвести до зниження відповідальності сторін за прийняття рішень та можливого відчуття упередженості медіатора. Крім того, акцент на правовій оцінці може обмежувати креативність у пошуку рішень та зменшувати ефективність у випадках, коли конфлікт має значну емоційну складову або важливим аспектом є відновлення стосунків між сторонами.

В українському контексті обидві моделі медіації знаходять своє застосування залежно від характеру спору та інституційного середовища. Фасилітативна медіація активно використовується такими орга-

нізаціями як Український центр медіації при Києво-Могилянській Бізнес-Школі [4] та Інститут миру і порозуміння [5].

Фасилітативний підхід демонструє ефективність у вирішенні конфліктів між учнями в рамках програм Шкільних служб порозуміння, де він сприяє формуванню навичок комунікації та досягненню примирення без примусу. У комерційному секторі цей підхід застосовується для врегулювання спорів між малими підприємствами, які прагнуть уникнути судових витрат. У сімейних справах, особливо щодо питань спільної опіки над дітьми, фасилітативна медіація створює менш травматичний досвід для сторін порівняно з судовими рішеннями.

Оціночна медіація, зі свого боку, знаходить застосування у більш складних комерційних спорах, особливо коли сторони представлені юристами та існує потреба в експертній оцінці технічних або правових аспектів справи. Ця модель також може бути ефективною у спорах із органами державної влади, де важливим є аналіз відповідності дій сторін нормативним вимогам.

Висновки

Аналіз фасилітативної та оціночної моделей медіації демонструє, що кожна з них має свої сильні сторони та обмеження, а їх ефективність значною мірою залежить від контексту спору, потреб сторін та компетенцій медіатора. Важливо розглядати ці моделі не як взаємовиключні, а як комплементарні підходи, які можуть доповнювати один одного залежно від стадії конфлікту та його особливостей.

Фасилітативна медіація, попри свою історичну первинність, зберігає актуальність у сучасному світі завдяки фокусу на добровільному діалозі, розкритті глибинних інтересів та самовизначенні сторін. Оціночна медіація, розвинувшись пізніше, збагатила інструментарій альтернативного вирішення спорів можливостями експертної оцінки та аналізу в рамках нормативних стандартів.

пертої оцінки та аналізу в рамках нормативних стандартів.

В українських реаліях обидві моделі знаходять своє застосування, відповідаючи різноманітним потребам суспільства та правової системи. Їх подальший розвиток та інтеграція створюють передумови для формування гнучкого та ефективного механізму вирішення спорів, що сприятиме розвантаженню судової системи та впровадженню культури діалогу в українському суспільстві

Література

1. Zumeta Z. Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation. *Mediate : website*. URL : <https://mediate.com/styles-of-mediation-facilitative-evaluative-and-transformative-mediation>
2. Facilitative Mediation: A Good Model for Many Types of Conflicts. *WAG. LAW and MEDIATION : website*. URL : <https://www.brendawaugh.com/blog/2019/7/29/facilitative-mediation-a-good-model-for-many-types-of-conflicts>
3. Weber S. The Pros and Cons of the Different Styles of Mediation. *WEBER : website*. URL : <https://weberdisputeresolution.com/2023/02/styles-of-mediation/>
4. Місія і задачі Центру. *Український центр медіації та переговорів : вебсайт*. URL : surl.li/revmba/
5. Напрями нашої діяльності. *Інститут миру і порозуміння : website*. URL : <https://imip.org.ua/>
6. Clayton G. *Mediation Models: What is Best?* *Mediate : website*. URL : <https://mediate.com/mediation-models-what-is-best/>
7. Models of Mediation. *Steve Hindmarsh : website*. URL : <https://www.stevhindmarsh.co.uk/help-and-advice/models-of-mediation/>
8. Heng L. *Benefits and Drawbacks of Evaluative Mediation*. *Linked : website*. URL : <https://www.linkedin.com/pulse/drawbacks-benefits-evaluative-mediation-linda-hengymkqc>

SUMMARY

This article examines the evolution of mediation models from the facilitative to the evaluative approach, reflecting the development of the institution of alternative dispute resolution. Based on an analysis of scholarly sources, the historical context of facilitative mediation is explored. This model emerged in the 1960s–1970s and is characterized by structured facilitation of dialogue between parties without directive intervention by the mediator. The key features of the facilitative model are identified, including a focus on uncovering the parties' interests, conducting joint sessions, and ensuring full autonomy in decision-making.

The advantages of facilitative mediation are systematized, among them: fostering a creative approach to problem-solving, enabling early intervention before conflict escalation, addressing underlying causes of disputes, and developing parties' skills in independently resolving future conflicts. At the same time, the study highlights limitations of this model, such as the length of the process and reduced effectiveness in cases of power imbalances between the parties or insufficient engagement of participants.

The study further explores the specifics of evaluative mediation as an approach that focuses on analyzing disputed issues from a legal or

technical perspective. The procedural aspects of evaluative mediation are outlined, particularly the practice of holding separate meetings with parties to critically assess their arguments.

The identified advantages of the evaluative model include: the use of objective criteria to ensure process transparency, assisting parties in critically reassessing their positions in line with industry standards, and providing a legitimate basis for justifying decisions. However, the study also considers the drawbacks of evaluative mediation, such as the potential limitation of party autonomy, the risk of perceived mediator bias, a reduced scope for creative solutions, and lower effectiveness in emotionally charged conflicts.

The practical application of both models in the Ukrainian context is analysed, with particular attention to the activities of the Ukrainian Mediation Centre and the Institute of Peace and Understanding. The study identifies areas where the facilitative approach is most effective (e.g., school conflicts, disputes between small businesses, and family conflicts) and where evaluative mediation is more applicable (e.g., complex commercial disputes and conflicts involving state authorities).

Keywords: mediation, facilitative mediation, evaluative mediation, mediation procedure, mediation models, negotiation process.

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 3, 2022

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 09.09.2022 р.
Підписано до друку 18.09.2022 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 18,83
Тираж 1200. Зам. № 6639

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел. 2-23-35, 3-38-50